MEMORIILE
SECȚIEI DE ȘTIINȚE
ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

MEMOIRS OF THE SECTION OF HISTORICAL SCIENCES AND ARCHEOLOGY

MÉMOIRES DE LA SECTION DES SCIENCES HISTORIQUES ET D'ARCHÉOLOGIE

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

Seria IV
Tomul XXXII
2007

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Acad. ALEXANDRU ZUB (redactor responsabil), acad. DAN BERINDEI, acad. CORNELIA BODEA, acad. VIRGIL CÂNDEA, acad. FLORIN CONSTANTINIU, acad. DINU C. GIURESCU, acad. CAMIL MUREŞANU, acad. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, dr. DORINA N. RUSU (secretar ştiinţific)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Bucureşti, 2008

Copyright © Editura Academiei Române, 2008.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
050711, Bucureşti, România
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
Tel. 40-21-318 81 46, Tel./Fax. 40-21-318 24 44
e-mail: edacad@ear.ro

Redactor: ALIS ALEXĂ
Tehnoredactor: DIANA RUSU

Bun de tipar: 16.08.2008. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 13,75.
C.Z. pentru biblioteci mari: 061(498.124. Buc.) Academia Română
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498)

ISSN 1224-1814

CUPRINS

I. COMUNICĂRI

Acad. Camil Mureşanu, *Ioan Lupaş – mentor al istoriografiei româneşti* 7
Prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, *Responsabilitatea istoricului. La o reeditare a operei lui Ioan Lupaş, după 40 de ani de la dispariţia sa* 15
Acad. Ştefan Ştefănescu, *Ioan Lupaş (1880–1967). Un istoric cum puţini au fost* 23
Acad. Ştefan Ştefănescu, *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" – 70 de ani de activitate* 27
Veronica Turcuş, *Raporturile de tutelă dintre Academia Română şi primele generaţii de elevi ai Şcolii Române din Roma* 51
Acad. Dan Berindei, *Istoria trebuie să fie judecătorul imparţial* 79
Prof. dr. Gheorghe Iacob, *Răscoala de la 1907 şi noua reformă agrară din România* 81
Dr. Damian Hurezeanu, *Mentalul ţărănesc în vremea răscoalei de la 1907* ... 99
Dr. Alexandru Mamina, *1907 – O criză a „periferiei"* 105
Dr. Alexandru Porţeanu, *1907 – spectrul intervenţiei externe: realităţi şi manipulări* 113
Dr. Sergiu Iosipescu, *Napoleon al III-lea şi misiunile arheologice franceze în Ţările Române* 123
Dr. Constantin Rezachevici, *Dinastiile „Basarabilor". Precizări necesare şi puncte de vedere noi* 133
Dr. Alexandru Mamina, *Strategile modernizării societăţii româneşti* 155
Prof. univ. dr. Victor Neumann, *Istoria conceptuală şi deconstrucţia limbajelor social-politice. O contribuţuie la înnoirea metodologică a istoriografiei române* 179

II. IN HONOREM

Vocaţia istoricului. Academicianul profesor Camil Mureşanu la vârsta de 80 de ani (prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române) 191
Academicianul Dinu C. Giurescu la 80 de ani (acad. Dan Berindei) 195
Profesorul Paul Niedermaier la 70 de ani (acad. Dan Berindei) 197

III. IN MEMORIAM

Andrei Oţetea – un ilustru istoric al Universităţii din Bucureşti (acad. Ştefan Ştefănescu) 199
Constantin C. Giurescu – o viaţă închinată şcolii şi ştiinţei (acad. Ştefan Ştefănescu) 201
Un profesor de neuitat: Mihai Berza (1907–1978) (acad. Ştefan Ştefănescu) 203
Virgil Cândea (acad. Dan Berindei) 207

IV. RECENZII

Michael Metzeltin, Petrea Lindenbauer, Holger Wochele, *Die Entwicklung des zivilisationswortschatzes im Südosteuropäischen Raum im 19 Jahrhundert Der Rumänische Verfassungswortschatz. Eine ideengeschichtliche und kulturhistorische Betrachtung* (Dezvoltarea lexicului de civilizaţie în spaţiul sud-est european în secolul XIX. Lexicul constituţional român. O contribuţie din perspectiva evoluţiei ideilor şi a istoriei culturii), Wien, 2005, 320 p. (acad. Ştefan Ştefănescu) 209

V. ACTIVITATEA SECŢIEI DE ŞTIINŢE ISTORICE ŞI ARHEOLOGIE PE 2007 (dr. Dorina N. Rusu, secretar ştiinţific) 213

VI. LISTA LUCRĂRILOR DISTINSE CU PREMII ALE ACADEMIEI ROMÂNE PE 2005 219

I. COMUNICĂRI

IOAN LUPAŞ – MENTOR AL ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEŞTI*

Acad. CAMIL MUREŞANU

Iniţiind reeditarea unor opere importante din istoriografia noastră, Academia Română le-a grupat într-o serie, nimerit intitulată „cărţi de căpătâi". Într-adevăr, dincolo de ceea ce pare a crede, uneori, opinia oscilantă a unor persoane, sau chiar a unor mini-generaţii, nu se poate tăgădui că, nu doar în istoriografie, ci în toate departamentele producţiei de veritabilă cultură, se impune un număr de opere în care se regăseşte durabil, sau chiar definitiv, conştiinţa colectivităţii naţionale, în cazuri mai rare chiar trans-naţionale. Sunt acele coloane ale edificiului culturii spirituale care rezistă ultimele vicisitudinilor erodante ale vremurilor în schimbare.

E uşor descifrabilă, într-o evoluţie ce comunică, în fond, o necesitate a istoriei, corespondenţa dintre etapele dezvoltării culturii româneşti şi poate nu doar ale ei, privite cu precădere sub aspect calitativ, şi momentele ce-şi revendicau împlinirea pe traseul destinului naţional.

Şcoala Ardeleană, pe de o parte, a oglindit, pe de alta a stimulat deşteptarea conştiinţei naţionale moderne a poporului român şi progresul integrării Transilvaniei româneşti în sentimentul unităţii acesteia.

Generaţia din preajma anului 1848 s-a identificat cu conceptele şi cu valorile de revoluţie, de progres social-politic, de anticipare a unităţii naţionale într-o perspectivă concret istorică, nu doar ideativă.

După două decenii, aflăm cultura română continuând în ritm alert alinierea la valorile celei occidentale, franceză şi germană, în consonanţă cu formarea statului naţional şi cu instituţionalizarea, într-o formulă valabilă, deşi incompletă, a bazelor regimului democratic-parlamentar.

Intervalul pe care, convenţional, l-am alege, cel dintre 1880 şi 1914 nu mai e reliefat prin evenimente care să marcheze cumpene ale istoriei, cum fuseseră cele din 1848, 1859 şi 1866. Ar părea că sunt ani de acumulări, în profunzime şi în extensie. Ei augmentează cultura noastră, îi diversifică şi consolidează direcţiile dezvoltării, în special pe aceea a calităţii, a întrepătrunderii între spiritul modern şi tradiţionalist, în substratul cărora se afirmă tot mai elocvent aspiraţia către deplina unitate naţională. Ardealul, cu credinţa-i de-un mileniu, cum avea să fie, lapidar, conturat de Goga, atrage spre el o potenţată sensibilitate pannaţională şi, la rându-i,

* Comunicare prezentată în cadrul şedinţei publice de comunicări, organizată de Secţia de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 22 noiembrie 2007, cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la încetarea din viaţă a istoricului ardelean.

îşi trimite peste munţi gânduri şi visuri, care cristalizează pretutindeni într-o doctrină coerentă, conţinând proiecte concrete de realizare şi stimulând nu arareori exercitarea unei retorici răsunătoare.

În aceeaşi perioadă, istoriografia s-a impus în peisajul culturii româneşti prin trecerea ei din faza romantică în cea ştiinţifică-pozitivă. Ea a continuat a-şi manifesta angajarea în serviciul idealului naţional, dar cu deschideri şi cu o metodologie superioare celor ale generaţiei Bălcescu, Kogălniceanu, Hasdeu, Bariţiu, Papiu-Ilarian sau Nicolae Densuşianu, spre a nu mai invoca pledoaria entuziastă a originilor şi a continuităţii neamului, în scrierile Şcolii Ardelene.

La nivelul produselor genului, pe plan european, apar lucrările lui Xenopol, Pârvan, Onciul, Ioan Bogdan ş.a. în umbra tot mai întinsă a monumentalităţii singulare a operei lui Nicolae Iorga.

Din Transilvania, în acest promiţător spirit de seriozitate ştiinţifică, se remarcă scrierile unui Augustin Bunea, ale încă foarte tânărului Silviu Dragomir, ale lui Alexandru Lapedatu, dar mai ales ale lui Ioan Lupaş, a cărui operă vastă, continuată, în ciuda unor vremuri grele, până la mijlocul secolului trecut, l-a consacrat ca pe una din personalităţile reprezentative ale istoriografiei şi publicisticii culturale româneşti.

Vom încerca a surprinde câteva coordonate ale formării acestei personalităţi.

După 1870 structura politică dualistă a monarhiei habsburgice a împins tot mai în umbră tendinţele autonomiste şi de cooperare reciprocă, naţională şi confesională, între etniile Transilvaniei. Dualismul, integrând provincia în componenta maghiară a monarhiei dualiste, a accentuat veleităţile centraliste de maghiarizare şi a oferit acestora, prin legile din 1867, o legitimare oficială. Majoritatea românească şi influenta minoritate săsească, ambele defavorizate de actul politic de la 1867, au săvârşit o apropiere, în comparaţie cu perioadele anterioare, punând-o sub semnul opoziţiei legale faţă de regimul al cărui centralism submina, declarat, identitatea naţionalităţilor nemaghiare.

În aceste condiţii, s-a evidenţiat mai pregnant spaţiul din sudul Transilvaniei, favorabil dezvoltării vieţii culturale şi politice româneşti. De pe la mijlocul anilor ’70 din acest punct de vedere, Sibiul dobândeşte un uşor ascendent asupra Braşovului. Periodicele româneşti care apar aci – „Observatorul” lui Bariţ, „Tribuna” lui Slavici – depăşesc în audienţă, şi mai ales în calitatea scriiturii, vechea „Gazetă de Transilvania”, rămasă fidelă Braşovului Mureşenilor.

Într-o bună măsură, rolul cultural crescând al Sibiului s-a datorat şi consolidării sale în plan confesional, consecinţă vizibilă a activităţii lui Şaguna, a ridicării episcopiei ortodoxe locale la rang de mitropolie, a prestigiului instituţiilor sale de pregătire teologică. Avantajat de progresul său urbanistic şi demografic, de tradiţia politică de fost sediu al Guberniului, al Universităţii săseşti, al Consiliului Naţional Român din 1848–1849, având relaţii mai întinse pe plan european, viaţa intelectuală românească a Sibiului depăşeşte, după 1870, nu doar pe cea a Braşovului, ci şi pe a Blajului, mai puţin acomodabilă tendinţelor novatoare ce agitau ultima treime a veacului al XIX-lea.

În aceste circumstanţe, mediul rural românesc din toată Transilvania, dar mai ales din partea ei de miazăzi, a pornit înainte cu paşi siguri, subliniaţi de accentuarea îndreptării spre cariere intelectuale. Învăţătorilor şi preoţilor, profesiunile îmbrăţişate până la o vreme, ca aproape singurele accesibile, de membrii familiilor de români de la ţară, li se adaugă acum acelea de profesori, de economişti, de jurişti, de medici, iar pregătirea institutorilor şi preoţilor acumulează şi ea o calitate superioară, în ritm cu nivelul de ansamblu al învăţământului. Pentru sudul Transilvaniei este notabilă şi penetraţia unui spirit comercial în mediul rural românesc, ceea ce contribuie la ridicarea bunăstării şi a susţinerii aspiraţiilor în toate domeniile.

În fine, dar nu în ultimul rând, ambianţa de după 1867 redirecţionează privirile şi speranţele elementului politic şi cultural românesc de pe linia petiţionară, dependentă de Viena, înspre cea consecventă a apropierii de vechea Românie, sub nimbul formulei „soarele nostru la Bucureşti răsare".

Am căutat să schiţăm, fără îndoială nu îndeajuns de complet, o suită de factori reali şi de atmosferă în care s-a dezvoltat partea cea mai bine situată şi mai conştientă a naţiunii române din Transilvania, de prin jurul anilor '70–'80 ai secolului al XIX-lea. Sunt factori convergenţi către progres în ordinea materială şi spirituală, către modernitate, orizont european, către un spirit ştiinţific şi perfecţionare a mijloacelor de expresie ale limbii, toate în lumina mai intensă a idealului unităţii politice, a unui angajament moral ferm ce caracterizează stadiul superior al conştiinţei naţionale.

În această ambianţă culturală şi politică s-a format şi s-a dezvoltat personalitatea istoricului Ioan Lupaş.

Dintru început e necesar a spune că traseul său intelectual poate fi divizat, deşi nu tranşant, în două perioade, marcate de evenimentele din 1918. Pe cea dintâi am putea-o numi a speranţei, pe a doua a împlinirii aspiraţiei naţionale. Între ele a existat însă o soluţie de continuitate.

A fost, în primul rând, o trăire de obşte a generaţiei sale: Ioan Lupaş a întruchipat cu ardoare iubirea de neam. Nu una declarativă, ci organică, directă, izvorâtă din secularele rădăcini şi tulpini rurale ale elementului românesc din ţinutul de excepţie numit „Mărginimea Sibiului". Element ce-şi poartă fiinţa oarecum aparte în perimetrul neamului întreg, cu o demnitate simplă, cu încredere, chiar cu o doză de mândrie în sine, exprimate într-unul din cele mai curate şi mai bogate graiuri locale ale poporului român. Calităţi ce se sprijineau pe un nivel superior de viaţă, creat de hărnicie şi ingeniozitate, atât native cât şi dobândite, generând la rându-i un nivel intelectual omogen, un neobişnuit respect pentru ştiinţa de carte, în rândul tuturor autohtonilor. Nivel capabil a întreţine un mai limpede simţământ al tradiţiei, al identităţii colective, decât în alte părţi ale Transilvaniei, cu excepţia onorabilă şi parcă prea ostentativă a Năsăudului.

Pe acest pământ, binecuvântat şi de frumuseţe naturală, de unde, dacă am reţinut corect o expresie atribuită lui Nicolae Iorga, „de-ar fi fost să piară neamul românesc, de acolo ar fi putut renaşte", a văzut lumina zilei Ioan Lupaş, păstrându-i

un ataşament aparte, pe care încerca totuşi, conştient, a-l întreţese cu îmbrăţişarea într-un unic sentiment a neamului întreg.

Era un spaţiu de predilecţie şi al credinţei ortodoxe din Transilvania, susţinute şi de relaţiile mai apropiate şi mai lesnicioase cu ortodoxia de la sud de Carpaţi, ataşate focarelor vechi de credinţă şi de organizare religioasă care au trecut în timp prin Prislop, Alba Iulia, Braşov, iar din secolul al XVIII-lea s-au statornicit temeinic în jurul Sibiului.

Iubirii de neam, Ioan Lupaş i-a adăugat pe aceea faţă de credinţa sa, în care s-a format şi pe care a profesat-o o bună parte a vieţii.

Din învăţătura şi din practica teologică şi-a alcătuit particularităţi ale stilului său retoric şi scriitoricesc: un limbaj curat, pe alocuri punctat cu note uşor vetuste, legănate de o perioadă gravă, sonoră, a frazei, întotdeauna clară în conţinut.

A cunoscut bine limbile maghiară şi germană. Cunoaşterea lor i-a completat, alături de latină, putinţa de a pătrunde mereu la izvoare, în investigaţiile sale de istorie, precum şi în literatura de specialitate a oponenţilor istoriei româneşti, o literatură pe care generaţia de după el n-a mai reuşit a o cunoaşte atât de complet, deşi ea nu s-ar cuveni neglijată, fiindcă nu e lipsită de o anume valoare şi nici de învăţăminte, chiar şi în erorile sau prejudecăţile ei.

În structura frazei lui Ioan Lupaş pare a se surprinde câteodată o influenţă a topicii germane, care nu e însă exclus a se confunda cu discursivitatea molcomă a cronicii, alteori cu elanul istoriografiei romantice şi a cuvântărilor de pe amvon.

Sublinierea noastră se îndreaptă însă mai ales asupra faptului că prin instrumentele de investigare de care a beneficiat, Ioan Lupaş a cunoscut, într-o întindere şi cu o exactitate de admirat, temele pe care le-a abordat în toată opera sa.

Scrisul său istoric, aşa cum era în spiritul vremii şi al vieţii sale, a reprezentat o pledoarie permanentă pentru cauza naţiunii române, a unităţii şi afirmării locului ei în lume. Nu în mică măsură, a fost şi o pledoarie, de multe ori destul de aspră, de factură confesională. Ceva de seamă e necesar a se reţine din cercetarea şi din scrisul istoric al lui Ioan Lupaş. A cunoscut riguros sursele de informaţie, a cunoscut întocmai tezele adverse, pe care le-a criticat, le-a combătut, dar niciodată nu şi-a întemeiat poziţia proprie pe vreo ignorare sau falsificare a acestora, nu s-a coborât la etichetări, decât foarte rar şi cu decenţă. A înfăţişat faptele, argumentându-le sau delimitându-se de ele, după cum îi dictau conştiinţa şi erudiţia. A crezut, totdeauna, în ceea ce spunea, iar în dispute şi-a respectat preopinenţii.

A fost Ioan Lupaş un creator de şcoală? Răspunsul exact nu e uşor de dat, fiindcă nu atât de uşoară pe cât pare la prima vedere este stabilirea datelor definitorii ale unei şcoli istorice, în accepţiunea largă a sintagmei.

Mai aproape de modul în care l-am cunoscut ar fi răspunsul că a fost un mare animator de energii, de pasiuni, de dăruire pentru ştiinţa istoriei, pentru trecutul şi cultura poporului său, un pedagog prin exemplul viu, la unison cu seducătoare insistenţe didactice. Sfătuia spre abordarea unor teme de cercetare, dar în acelaşi timp îl chestiona pe fiecare asupra intereselor proprii, rareori le contrazicea, de

obicei i le încuraja şi-i oferea puncte de reper, mereu active în prodigioasa lui memorie şi erudiţie.

I-a fost proprie multilateralitatea preocupărilor. A scris mult – opera lui cuprinde sute de titluri – istorie, probleme generale de cultură, de politică, articole ocazionale, comemorative, portrete, şi a fost un orator academic, dar şi unul adaptabil unui auditoriu de nivel obişnuit. Nici în conversaţie, nici în clipele retorice, n-a fost nicicând abscons ori monoton. Era mereu însufleţit, sufletul lui era ca o flacără mereu pâlpâitoare. Uşor gârbovit, cu voce slăbită, dar cu privirea vie, pătrunzătoare – aşa l-am văzut în zilele ce urmau suferinţelor detenţiei, îndurate la vârsta de peste 70 de ani, fără lamentări retrospective.

Disponibilitatea multilaterală a gândirii sale istorice ni-l explică pe Ioan Lupaş îndepărtându-se, în parte, de domeniul predilect al istoricilor români din Transilvania, care a fost istoria medievală, iar de prin anii ’30 ai secolului XX şi istoria veche. L-a îndreptat spre incursiuni substanţiale, chiar dacă mai rare, în istoria modernă, faptul că în spaţiul ei se înscria capitolul luptelor naţionale ale ardelenilor, pe care Ioan Lupaş nu avea cum să nu-l frecventeze. Istoria medievală îi furniza premisele, fundamentele, justificările mai îndepărtate ale acestei lupte, pe când istoria modernă îi oferea un câmp de confruntare a ideilor.

În volumul al II-lea al operelor sale alese se remarcă cel ce deschide culegerea, sub titlul *Factori istorici ai vieţii naţionale româneşti*, factori pe care îi clasifica în şapte categorii: factorul geografic, etnografic, religios, naţional (sub care a înţeles limba), tradiţional, juridic şi moral. Geneza poporului şi a statului român – un al doilea mare studiu ales de noi – subliniază, dintre cei de mai sus, cu precădere factorii geografic, istoric şi religios-cultural. Peste tot, ideea lui Lupaş este că poporul român, statul său, n-au fost nicicând un accident istoric, ci au urmat o linie de dezvoltare lentă, dar neclintit ascendentă, conducând spre împlinirea firească a idealului naţional, a afirmării sale în plan universal.

O teză apropiată de sufletul ardelenilor, pe care au susţinut-o convingător şi istoricii Antichităţii, este aceea enunţată prin titlu: *Transilvania, inima teritoriului etnic românesc*.

Lupta de emancipare şi eliberare naţională a românilor ardeleni, tema ce străbate de la un capăt la altul scrisul istoric al lui Ioan Lupaş, e tratată cu excepţională claritate şi bogăţie de argumente în studiul *Contribuţiuni la istoria politică a românilor ardeleni de la 1780–1792*. El prezintă pasaje comune cu acela mai vechi, consacrat misiunii episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la Curtea de la Viena.

Cel dintâi în ordinea aleasă de noi, tratează şi el, evident, memoriile zise *Supplex Libellus*. Se remarcă prin modul în care mişcarea elitei româneşti de atunci e corelată cu fenomenul iozefinismului. Mişcarea e zugrăvită cu detalii care, extrase din surse interne cât şi vieneze, ne conduc spre lumea faptelor pe care le va mobiliza David Prodan în bine cunoscuta-i lucrare. Îndrăznim a spune că studiul lui Lupaş e într-o mare măsură lămuritor pentru esenţialul întregii problematici, realizându-se cu o precizie şi o fluenţă ce nu lasă nimic a regreta.

Al doilea studiu, cu conținut foarte apropiat, se axează mai mult pe compararea personalității celor doi episcopi, Gherasim Adamovici şi Ioan Bob. Lupaş tinde să reliefeze rolul celui dintâi şi să critice poziția mai timorată a lui Bob, ceea ce nu e o noutate în contextul repetatelor tratări ale problemei şi ale personajului.

Studiul descrie dezbaterea *Supplexului* în Dieta de la Cluj şi pune în balanță opiniile lucide ale câtorva istorici maghiari ce au intuit caracterul nefast al rezistenței obtuze a „dietalilor" față cu revendicările româneşti „Nici un fel de coaliție artificială a intereselor – conchide Lupaş – nu va fi în stare să sugrume şi să strivească puterea unei idei ca cea națională, nici s-o izgonească din sufletele ce s-au încălzit odată la flacăra ei înnoitoare".

Textul prin care cei doi episcopi justifică în fața curții vieneze acțiunea lor e numit de Lupaş, în chip inspirat, „un al treilea Supplex".

Arătându-şi preferința de a scoate la lumină antecedentele unor mari evenimente, Ioan Lupaş, înaintea unor importante studii despre răscoala lui Horea, pune în circulație prezența a doi precursori ai audiențelor eroului moților la împăratul: pe țăranul Oprea Miclăuş din Sălişte şi pe preotul-țăran Moise Măcinic din Sibiel. Fireşte, subiectul l-a atras ca unul de istorie locală, de care originile sale se simțeau legate. Cele două figuri de el descoperite au rămas în istoriografia noastră şi datele asupra acțiunii lor sunt interesante, deşi ni se pare că ele sunt întrucâtva idealizate de autor, că semnificația lor în contextul unei mari frământări naționale în devenire e uşor exagerată.

Vom semnala însemnătatea portretelor istorice – le-am numi astfel – ale lui Ioan Piuariu-Molnar, Gheorghe Magheru, Avram Iancu, Andrei Mureşanu şi studiile polemice, totuşi sobre, împotriva acreditării forțate a mitului sacrei coroane şi față de alipirea Transilvaniei la regatul ungar.

Despre Avram Iancu, vorbind la Academia Română în contextul naşterii eroului şi mărturisind toată căldura istoricului şi a patriotului pentru această figură grandioasă şi tragică, Lupaş scrie totuşi într-o tonalitate care ştie să se păstreze în limitele obiectivității, ale unei emoții stăpânite.

Nu mai insistăm asupra contribuțiilor mai scurte, ce se remarcă prin acuratețea informațiilor de detaliu şi propensiunea spre inedit.

Sunt remarcabile studiile privind istoria istoriografiei. Într-unul e dezvoltată o moderată critică a celebrului eseu istorico-filosofic al lui Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*. Şi în acest caz, în care ne-am aştepta la o delimitare crasă, Ioan Lupaş este surprinzător de obiectiv, de reținut, am zice chiar de concesiv, în raport cu ceea ce propria sa concepție ar fi destinat să opună aceleia a controversatului gânditor german.

Mai didactic, oarecum programatic, e studiul consacrat unor probleme de istoriografie transilvană.

Cel dedicat umaniştilor Nicolae Olahul şi Mihail Valahul e bine cunoscut, alături de unul paralel, al lui Ştefan Bezdechi, despre cel dintâi.

Clar şi elegant proporționate sunt articolele despre concepția şi scrierile istorice ale lui Miron Costin, Dimitrie Cantemir şi Petru Maior.

Alături de altele, ele probează că Ioan Lupaş n-a fost cantonat doar în orizontul transilvan.

A fost istoric, literat, teolog, publicist, orator, om politic. A beneficiat de elocinţa scrisului şi a cuvântului. Nicicând însă etalarea acestei calităţi nu s-a confundat cu exprimarea superficială, de rutină. Ea a cunoscut câteodată sentenţiozitatea, însă una agreabilă, domoală, părând a grăi din cronici sau din binevestirea de pe amvon, inducând o dimensiune inconfundabilă în scrisul său.

A reprezentat istoriografia ardeleană cu erudiţie, cu talent şi pasiune. Şi-a identificat prodigioasa activitate cu Institutul de Istorie, creat de el împreună cu Alexandru Lapedatu, institutul ce sub numele de „George Barițiu", continuă, de peste opt decenii, spiritul insuflat de el. A ilustrat prin prelegeri de neuitat prima catedră de istorie a românilor de la Universitatea din Cluj, după 1919.

A fost neobosit în tot ce a întreprins, sfidând vârsta, loviturile soartei şi ale oamenilor. Şi-a iubit colaboratorii, studenţii, profesia, poporul, ţara şi credinţa.

Ar fi putut oricând spune despre sine versul lui Coşbuc: „Sunt suflet în sufletul neamului meu..."

Nicolae Iorga şi-a intitulat o culegere de evocări: *Oameni care au fost*. Despre Ioan Lupaş şi despre încă vreo câțiva din generația şi de statura lui morală am putea spune „oameni cum puțini au fost".

Îl comemorăm la împlinirea a patru decenii de la sfârşitul vieții sale, împăcate cu sine, cu tot ce a dăruit conştiinței neamului. S-ar putea ca azi nu mulți mai sunt pregătiți să înțeleagă o astfel de viață „aşa cum a fost". O vor face aceia care vor avea tăria de a reveni către izvoarele ei, acele izvoare ce nu pregetă a fremăta, chiar atunci când par – o vreme – retrase sub pământ.

RESPONSABILITATEA ISTORICULUI. LA O REEDITARE A OPEREI LUI IOAN LUPAŞ, DUPĂ 40 DE ANI DE LA DISPARIȚIA SA[*]

Prof. NICOLAE EDROIU

Membru corespondent al Academiei Române

Recenta reeditare într-o colecţie academică a scrierilor istorice de căpătâi – cele răspândite în revistele ştiinţifice interbelice –, datorate lui Ioan Lupaş, incită o dată mai mult la reevaluarea unei opere istoriografice şi a unei acţiuni consistente puse în cel mai înalt grad în serviciul ştiinţelor istorice, a învăţământului universitar de istorie şi, la urmă, a culturii române în genere. Astăzi, la patru decenii de la dispariţia Academicianului şi Profesorului Ioan Lupaş (1880–1967), comemorat în instituţia ştiinţifică mare a ţării, Academia Română, pe care a venerat-o şi slujit-o cu devotament fără de margini, se cuvine să stăruim asupra dimensiunilor unei opere ştiinţifice prin care a creat şcoală istorică în Ardealul care tocmai se unise cu România, formând, alături de aceasta, şi, împreună cu alte provincii istorice româneşti, corpul politico-statal naţional român. Era nevoie atunci de aşezarea pe baze durabile a cercetării ştiinţifice, de fixare a direcţiilor principale ale dezvoltării acesteia, de multă operă de ctitorire instituţională, în care viaţa ştiinţifică să se desfăşoare alert, recuperatoriu sub aspectele temporalităţii şi problematicii istoriografice. Etapele de parcurs se cereau arse în cel mai scurt timp, cu efort uman ce trebuia îndrumat şi mijloace materiale de căutat permanent într-un sistem cultural-ştiinţific aflat atunci într-o accelerată mişcare evolutivă[1].

Profesorul Ioan Lupaş a devenit personalitatea ştiinţifică, academică şi universitară care a corespuns în cel mai înalt grad deziderateloor didactice şi istoriografice ale vremii, devenind ctitor de şcoală istorică şi creator de operă ştiinţifică, ai cărei beneficiari încă suntem.

Dar mai presus de toate transpare *responsabilitatea Istoricului*, a conştiinţei rolului pe care acesta trebuie să-l deţină într-o societate aflată într-un accelerat progres. Or, Ioan Lupaş a fost obligat să-şi afirme – şi a făcut-o cu foarte mult curaj – crezul său şi responsabilitatea faţă de disciplina Istoriei chiar înainte de a îmbrăţişa

[*] Comunicare prezentată în cadrul şedinţei publice de comunicări, organizată de Secţia de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 22 noiembrie 2007, cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la încetarea din viaţă a istoricului ardelean.

[1] *Istoria românilor*. Volumul VIII. *România întregită* (*1918–1940*), Bucureşti, 2003, p. 75–124, 637–756; *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică. 1919–1939. Culegere de studii*. Coordonatori: Vasile Puşcaş, Vasile Vesa, Bucureşti, 1988, 298 p.

cariera ca atare în domeniu. A avut curajul de a se opune denaturărilor la care se preta profesorul său de istorie de la Liceul din Sibiu, în 1899, în privința istoriei românilor, profesor îmbătat de aburii serbărilor milenariste din capitala Ungariei acelui timp: a ales plecarea la Liceul românesc de la Braşov, împreună cu alt protestatar din clasa lui, Octavian Goga. Apoi, în timpul studiilor sale universitare în istorie la Universitatea din Budapesta, în 1902, când Nicolae Iorga efectua cercetări istorice în arhivele ungare, are curajul să-l invite la Societatea studențească „Petru Maior" a studenților români din capitala ungară şi să-i mulțumească, plin de entuziasm, tânărului savant român pentru cele spuse acolo. Are curajul şi responsabilitatea ştiințifică în 1905 să susțină adevărul istoric despre *Originea românilor* în Lecția de deschidere a cursului de *Istorie bisericească a românilor* de la Seminarul Teologic „Andreian" din Sibiu, publicarea lecțiilor tânărului profesor trebuind să fie întreruptă de teama autorităților. Când izbucneşte răscoala țărănească din 1907 peste Munți, în Regatul României de atunci, ia apărarea răsculaților printr-un articol incendiar publicat într-un ziar sibian sub titlul *Toate plugurile umblă...*, fapt socotit de autorități drept delict de stat, care i-a adus condamnarea la închisoare de către Tribunalul regal ungar din Cluj, „pedeapsa" ispăşind-o în 1908 în temnița din Seghedin. Acolo a plecat din Săliştea Sibiului cu o valiză mare de cărți, între zidurile închisorii maghiare având să scrie monografia istorică asupra Mitropolitului Andrei Şaguna, tipărită un an mai târziu, lucrarea fiind premiată de Academia Română, care îl va alege, în 1914, membru corespondent şi titular în 1916. Calitatea de profesor a condamnatului a fost considerată de tribunalul maghiar din Cluj drept circumstanță agravantă, el având curajul şi responsabilitatea pentru fapta sa. Motivul condamnării, în formularea Tribunalului respectiv, „de a fi instigat clasa plugarilor la ură împotriva clasei proprietarilor de pământ", îl declară în 1950, când este arestat de securitatea comunistă şi depus în închisoarea de la Sighet, pe când împlinea vârsta de 70 de ani.

Acte de curaj a înfăptuit apoi între 1909 şi 1919 când, după eliminarea din învățământ, a fost preot şi protopop de Săliște, acum armele lui de luptă fiind Biserica, Şcoala confesională, Presa română din Ardeal, în care a publicat numeroase articole şi studii ştiințifice şi pe teme confesionale. Autoritățile maghiare aveau să-l ridice de la domiciliul său şi din parohie în august 1916, la intrarea României în Războiul pentru Întregire, de teamă să nu agite populația românească din protopopiat, fiind depus în lagărul de lângă Şopron şi apoi la Budapesta, unde i-a fost afectată starea sănătății.

Şi-a adus contribuția, cu mult curaj şi demnitate, la înfăptuirea marelui act istoric de la 1 Decembrie 1918, care şi-a pus pecetea pe întreaga evoluție ulterioară a românilor din spațiul intracarpatin.

Ceea ce rămâne de cel mai mare interes pentru cadrul de față este însă chemarea academicianului Ioan Lupaş, în toamna anului 1919, ca profesor de Istoria românilor şi de Istoria Transilvaniei la Universitatea românească din Cluj. Aceasta era o nouă universitate, aşezată pe baze ştiințifice, democratice, în cadrul căreia au fost create institute de cercetare de nivel european şi mondial (Institutul de Speologie, de pildă, primul din lume, întemeiat de savantul Emil Racoviță). Împreună cu Alexandru Lapedatu, profesorul Ioan Lupaş a ctitorit Institutul de Istorie

Națională, primul specializat în ştiinţele istorice din ţară, menit să stimuleze cercetările în domeniu şi cu deosebire pe cele referitoare la trecutul provinciei intracarpatice, atunci unită cu România. Se îngrijeşte de organizarea şi dotarea Bibliotecii Institutului, cea mai veche bibliotecă specializată în istorie de la noi, instrument absolut necesar susținerii cercetărilor istoriografice instituționalizate. Pentru publicarea rezultatelor cercetărilor, scoate „Anuarul" Institutului, sprijinind apariția a 10 numere pentru perioada 1921–1945, cât s-a aflat la conducerea institutului ştiinţific din Cluj. A sprijinit apariția volumelor din colecția Biblioteca Institutului de Istorie Națională din Cluj, 20 la număr, de regulă tezele de doctorat pe care le-a îndrumat, precum şi volumele apărute în Biblioteca Istorică a ASTREI[2].

Activitatea istoricului Ioan Lupaş s-a desfăşurat şi în afara perimetrului Universității şi al Institutului. Îl găsim antrenat în perioada interbelică şi în anii refugiului la Sibiu impus de dictatul de la Viena, din august 1940, când profesorul împlinea 60 de ani, în acțiunile cultural-ştiințifice ale ASTREI, în Extensiunea Universitară, poposind în oraşele țării pentru a susține conferințe ştiințifice şi pe teme cultural-confesionale.

Nu în ultimul rând, Ioan Lupaş este prezent la Academia Română, unde a susținut comunicări ştiințifice solid documentate şi riguros elaborate, pline de material istoric inedit şi cu încheieri de cea mai mare utilitate pentru istoriografia română. Conduce, în anii 1932–1935, Secțiunea istorică a Academiei Române, contribuind la impulsionarea şi desfăşurarea activităților acesteia.

În oraşul noii sale adopții, Clujul, a sprijinit edificarea Catedralei Ortodoxe, fiind membru al Consiliului Eparhial al acesteia, precum şi întemeierea Institutului Teologic Ortodox din Cluj, care în deceniul patru al secolului trecut l-a avut ca profesor de Istorie bisericească.

În toamna anului 1940, Universitatea din Cluj şi Institutul de Istorie Națională de pe lângă aceasta sunt nevoite să se refugieze la Sibiu. Directorul Institutului a vegheat neîntrerupt asupra protejării patrimoniului său, cu deosebire pentru transportarea şi depozitarea, în condiții pe cât posibil mai bune, a fondurilor de carte ale Bibliotecii Institutului. La lupta ce s-a dat în acei ani, Ioan Lupaş şi colaboratorii săi aduceau forța argumentului ştiințific, istoric, expus în volumele şi studiile istorice publicate, în pofida greutăților materiale şi de tot felul, în creştere spre sfârşitul perioadei războiului. Conduce singur Institutul de Istorie Națională şi îndeplineşte totodată funcția de prorector al Universității „Regele Ferdinand I" din Cluj-Sibiu, implicându-se în asigurarea funcționalității instituțiilor ştiințifice şi de învățământ româneşti create în acel tumult creator din anii de după Unirea cea Mare, aflate acum în refugiul impus de la Sibiu.

După 1945, în contextul prezenței în țară a trupelor sovietice de ocupație şi a instaurării guvernului procomunist, cercetarea ştiințifică în domeniul ştiințelor umaniste, deopotrivă a celor istorice, sunt supuse unui intens proces de ideologizare.

[2] Ştefan Pascu, *Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj*, Editura Dacia, Cluj, 1972, 75 p.; Vasile Puşcaş, *Universitate. Societate. Modernizare. Organizarea şi activitatea ştiințifică a Universității din Cluj. 1919–1940*, Editura Presa Universitară Clujană, 1995, 310 p.

Survine pensionarea profesorului Ioan Lupaş, direcţiunea Institutului de Istorie Naţională, revenit în 1945 la Cluj, fiind preluată de profesorul Ioan Moga. Academia Română, „reorganizată" în vara anului 1948, nu-l mai avea printre membrii săi, aşa cum s-a întâmplat şi cu Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir, Constantin Marinescu, Ştefan Meteş, pentru a nu menţiona decât pe academicienii din rândul istoricilor clujeni. În primăvara anului 1950 este arestat de autorităţile comuniste, odată cu alţi demnitari ai României interbelice, şi depus în închisoarea de la Sighet. Detenţia istoricului va dura până în 1955. Se va stinge din viaţă la 3 iulie 1967 la Bucureşti, în vârstă de 87 de ani.

Academia Română, renăscută după 1989, îl repune în drepturi ca membru titular al ei pe cel care a fost Istoricul şi Profesorul Ioan Lupaş, deschizându-se totodată un nou timp al preţuirii şi valorificării creaţiei lui ştiinţifice şi culturale aşezată pe marile direcţii ale evoluţiei societăţii româneşti din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Ioan Lupaş s-a afirmat în domeniul ştiinţelor istorice, al organizării instituţionale a cercetării istoriografice la Cluj şi a învăţământului superior în istorie la noua Universitate românească, de la Cluj, slujind deopotrivă pe cel confesional ortodox de la Sibiu şi din protopopiatul Săliştei. După 1918, în împrejurările benefice creaţiei ştiinţifice şi culturale deschise de Marea Unire a românilor într-un stat politico-naţional, Ioan Lupaş, membru titular al Academiei Române şi cu activitate ştiinţifică deosebită, era chemat la Universitatea din Cluj pentru a preda cursuri de Istoria Românilor şi de Istoria Transilvaniei. Acestea din urmă sunt inaugurate prin Lecţia de deschidere rostită la 11 noiembrie 1919 cu referire la *Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti*. Înainte de a înfăţişa succesiv elementele pe care le considera drept factori istorici constitutivi ai naţiunii române, la baza schemei lui Mancini din 1851, profesorul Universităţii clujene, îndemnând pe tinerii studenţi în istorie la muncă susţinută în câmpul ştiinţei şi culturii, avertiza asupra dificultăţilor pe care trebuia să le învingă istoriografia română ardeleană: lipsa unei biblioteci bine dotate, a unei arhive centrale cu material documentar-istoric şi a unui institut de istorie naţională, a unei bibliografii istorice şi a colecţiilor complete din revistele şi publicaţiile româneşti anterioare[3].

Erau dificultăţile începutului de drum într-o activitate în care trebuiau recuperate decalajele evolutive din provincia intracarpatică intrată acum în marele corp politico-naţional românesc, trebuiau create pe baze moderne noile instituţii academice şi universitare, pentru care se cerea cunoaştere, multă iniţiativă în planul organizării, mult efort uman şi material. Profesorul Universităţii clujene concepuse un adevărat proiect de aşezare pe durată mai lungă a cercetărilor istorice din noul centru ştiinţific şi universitar al României Întregite, în realizarea căruia el însuşi avea să se implice în cel mai înalt grad şi cu responsabilitate deplină pentru destinele istoriografiei şi culturii româneşti[4].

[3] I. Lupaş, *Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti*, în I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Bucureşti, 1927, p. 3–33.

[4] Vezi volumele introductive la volumele Ioan Lupaş, *Scrieri alese*, I–II, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006–2007, p. VII–XLI, respectiv VII–XI.

Era mai ales cerința trasării direcțiilor de cercetare în domeniul științelor istorice care se impuneau a fi urmate la Cluj, în Institutele nou create de Istorie Națională şi de Istorie Universală, în Universitatea aşezată pe baze moderne, democratice. Trebuiau intensificate cercetările privitoare la istoria medievală a Transilvaniei şi asupra epocii moderne. Vor fi avute în vedere instituțiile din Voievodatul transilvănean, şi chiar aceasta, de sorginte românească, preluată la nivelul provinciei intracarpatine după înstăpânirea treptată a regalității ungare asupra ei. Raporturile complexe şi multiple ale Transilvaniei din vremea Voievodatului şi a Principatului sub suzeranitate otomană cu Țara Românească şi Moldova se constituie în obiect de cercetare în Institutul clujean. Pentru reconstituirea veridică a istoriei Principatului Transilvaniei în secolul al XVII-lea inițiază chiar o colecție de izvoare diplomatice intitulată sugestiv *Documente istorice transilvane*, volumul I, pentru perioada anilor 1601–1699, cuprinzând textele fundamentale pentru studierea acesteia[5].

Ioan Lupaş a deschis, de asemenea, direcția de cercetare a istoriei satelor şi mişcărilor țărăneşti medievale şi moderne din Transilvania. Societatea timpului era de configurație masiv rurală, în cadrul căreia cea mai mare pondere etno-demografică era deținută de țărănimea română aservită. Istoria socială, a iobăgiei şi a raporturilor dintre țărănimea şerbită şi nobilimea stăpână de domenii feudale, a răscoalelor țărăneşti din secolele XV–XVIII constituau o problematică istorică a cărei investigare era absolut necesară pentru reconstituirea evoluțiilor provinciei.

Primul studiu consistent asupra istoriei satelor transilvane era publicat de istoric în 1943, el fiind prilejuit de „o întâmplare norocoasă", anume identificarea în podul Primăriei din Sălişte a două registre de judecată a scaunului omonim, conținând o informație documentar-istorică deosebit de prețioasă. Registrele ca atare, scrisorile şi testamentele țărăneşti din secolele XVII–XVIII ale sălişteni-lor, între care şi strămoşii istoricului, dezveleau fațete necunoscute ale desfăşurărilor cotidiene din satul natal, incitând la investigații istorice pe această direcție[6]. I. Lupaş afirma programatic în deschiderea studiului său:

„S-a rostit şi se repetă adeseori cuvântul că satele nu au istorie. Un cuvânt, evident, lipsit de temeiul adevărului. Îşi au şi satele istoria lor, întemeiată pe nezdruncinate tradițiuni străvechi, frământată de patimi uneori mari, alteori mărunte...; cercetătorul vieții istorice rurale întâmpină la tot pasul felurite dificultăți, explicabile prin numărul redus al însemnărilor şi documentelor de obicei defectuos redactate şi numai întâmplător păstrate, în legătură cu anume momente din viața obştească sau particulară a sătenilor.

De aceea, orice fărâmă documentară privitoare la viața rurală din tot cuprinsul pământului românesc poate prezenta interes deosebit, contribuind la

[5] Asupra operei istorice lăsate de Ioan Lupaş, vezi Veronica Turcuş, *Bibliografia selectivă a scrierilor istorice publicate de Ioan Lupaş* (*1880–1967*), în Ioan Lupaş (1880–1967), *Scrieri alese*, vol. II, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007, p. 487–518.

[6] Informația din menționatele documente a fost prelucrată de istoric în extinsul studiu intitulat *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în volumul: I. Lupaş, *Studii, conferințe şi comunicări istorice*, Sibiu, 1943, p. 173–317.

sporirea şi adâncirea cunoştinţelor istorice în oricare din numeroasele «ţări», cari de la 1918 înainte s-au învrednicit să constituie împreună România întregită”[7].

Mişcările sociale din mediul rural, răcoalele ţărăneşti ardelene îndeosebi l-au preocupat pe istoric timp de decenii. Continuând cercetările întreprinse anterior de George Barițiu şi Nicolae Densuşianu, istoricul Universității clujene aducea noi puncte de vedere asupra răscoalelor de la Bobâlna (1437), din 1514 şi în privința celei conduse de Horea în 1784. Studii, cărți, documente asupra acestora erau publicate în diferite edituri şi reviste istorice din țară, mai multe conferințe şi comunicări ştiințifice fiind prezentate pe problematica acestora în țară şi străinătate.

Era o direcție care la Cluj va fi urmată de discipolii săi, dintre care unii şi-au susținut tezele de doctorat cu referire la acestea.

Istoria bisericii, cea confesională în general, l-a preocupat nu numai datorită celei de-a doua formații şi cariere, ci şi pentru complexitatea tabloului confesional al Transilvaniei. Teza sa de doctorat, susținută la Universitatea budapestană în 1904, când a şi fost publicată, se apleca asupra realităților confesionale româneşti din secolul al XVIII-lea, în contextul unirii religioase cu Roma a unei părți a românilor ardeleni. Ca profesor la Institutul „Andreian” din Sibiu în 1905–1909 a preparat şi propus cursuri pe problematica istoriei bisericeşti, publicând studii în revistele timpului. Monografia istorică asupra mitropolitului Andrei Şaguna e o realizare ştiințifică din acest cadru de activitate, dar cercetările în acest domeniu continuă în deceniul preoției sale (1909–1919). La sfârşitul acestuia va publica *Istoria bisericească a românilor ardeleni* (1918), carte dezvoltată în edițiile succesive tipărite în perioada interbelică şi devenită un prețios manual pentru învățământul teologic din România.

Se cuvine să semnalăm în contextul de față şi domeniul istoriei istoriografiei, profesorul Ioan Lupaş recuperând practic istoriografia/cronistica românească din Ardeal. Studiul său extins, publicat în două ediții (1933 şi 1941) referitor la *Cronicari şi istorici români din Transilvania* dădea măsura în care provincia intracarpatică a contribuit la evoluția cronisticii şi a istoriografiei româneşti în ansamblul ei, de la cărturarii din Şcheii Braşovului de la începutul secolului al XVII-lea la corifeii Şcolii Ardelene.

❋

Rezumând, Ioan Lupaş a fost ctitor de institut ştiințific, mentor şi creator de problematică şi şcoală istorică în spațiul istoriografiei transilvane din perioada interbelică. A fixat direcții de cercetare istorică şi a elaborat el însuşi studii ştiințifice deschizătoare de drumuri, pe care merg şi astăzi cercetătorii. S-a putut recupera astfel, într-un răstimp relativ scurt, decalajul existent între istoriografia română şi cele maghiară şi germană din Ardeal. Mai mult, istoriografia din provincia extracarpatică era ridicată la nivelul celei de dincoace de Munți, general româneşti prin problematică, metodă de cercetare şi performanță ştiințifică.

[7] *Ibidem*, p. 173–174.

Aceasta a stat, totodată, în legătură cu istoriografia central-europeană, consonând tematic şi metodologic cu ea.

Dincolo de unele incertitudini şi asperităţi, de tributul plătit vremii, transpare figura Profesorului, a Magistrului într-ale scrisului istoric, pe deplin responsabil faţă de adevărul ştiinţei căreia i s-a dedicat. Textele Istoricului, incluse în două volume publicate acum cu multă generozitate de Editura Academiei Române, ilustrează în cel mai înalt grad perenitatea unei opere ştiinţifice puse în serviciul istoriografiei şi culturii române.

IOAN LUPAŞ (1880–1967). UN ISTORIC CUM PUȚINI AU FOST*

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

Țin, mai întâi, să mulțumesc călduros distinşilor noştri colegi de la Cluj, Directorului onorar al Institutului de Istorie „George Barițiu", Acad. Camil-Bujor Mureşanu şi Directorului în funcție, prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, care, în urma unui drum obositor, sunt în mijlocul nostru.

Doresc, totodată, să-i felicit pentru cele două excelente volume de *Scrieri alese* ale lui Ioan Lupaş (1880–1967), apărute anul acesta, îngrijite de dânşii.

Şedința noastră de Secție are de data aceasta o însemnătate deosebită. Discutăm, în preajma Zilei Naționale a României din *1 Decembrie*, *Scrieri alese* ale lui Ioan Lupaş, fost participant la Alba Iulia la *1 Decembrie 1918* şi unde a fost ales membru marcant în *Marele Sfat Național* şi în *Consiliul Dirigent al Transilvaniei.*

Evocând fapte din acel memorabil an 1918, Ioan Lupaş avea să scrie: „Adunarea de la Alba Iulia a fost cea mai măreață dintre toate manifestările suveranității naționale, nu numai prin covârşitoarea mulțime care a luat parte la ea, dar şi prin însuflețirea şi demnitatea cetățenească".

Marele geograf francez Emmanuel de Martonne, profund cunoscător al geografiei şi istoriei româneşti, găsea că prin realizarea unității naționale a românilor, geografia politică trebuie să considere România „una din formațiunile noi cele mai minunate şi mai solide din noua Europă... Din punctul de vedere al vieții naționale, al trecutului istoric şi al viitorului – scria el – Carpații reprezintă un element vital pentru România... O Românie având Carpații drept axă, un fel de şiră a spinării, este, din punctul de vedere al structurii geografice, un stat bine echilibrat, al cărui centru de gravitate este tocmai acolo unde sunt izvoarele înseşi ale vieții naționale". Unitatea politică a românilor era văzută de Emm. de Martonne ca o revanşă strălucită a geografiei împotriva istoriei, o revanşă a condițiilor naturale împotriva nedreptății şi arbitrariului evoluției istorice, care ținuse pe români în state diferite. „România ni se înfățişează – sublinia geograful francez – nu ca un stat născut din fantezia diplomaților, nu ca un stat fabricat în virtutea unui principiu abstract, ci, într-un fel, capătul logic al unei evoluții".

După Marea Unire din 1918 şi crearea Universității Daciei Superioare (Cluj, 1919), I. Lupaş a fost numit profesor de Istorie nouă a românilor şi de Istoria Transilvaniei, apoi de Istoria românilor la Universitatea din Cluj (1919–1946).

* Comunicare prezentată în cadrul şedinței publice de comunicări, organizată de Secția de ştiințe istorice şi arheologie în data de 22 noiembrie 2007, cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la încetarea din viață a istoricului ardelean.

Împreună cu Alexandru Lapedatu a organizat Institutul de Istoria Românilor de pe lângă Universitatea din Cluj, fondat în 1920 din inițiativa şi cu sprijinul material al regelui Ferdinand I. Ioan Lupaş a fost director al Institutului până în 1945.

I. Lupaş s-a impus ca unul din marii istorici români, creatorul Şcolii istorice de la Cluj din perioada interbelică, cu o activitate ştiințifică la nivelul celor mai renumite Şcoli istorice europene ale vremii. O parte însemnată şi cea mai valoroasă a operei sale a fost consacrată provinciei natale, Transilvania.

Lucrările şi studiile lui I. Lupaş despre Transilvania privesc două aspecte fundamentale ale istoriei Țării Româneşti intracarpatice: social-instituțional şi cultural.

Consider că pentru primul aspect este meritul lui I. Lupaş de a fi stabilit el, cel dintâi, o periodizare a evoluției constituționale a Transilvaniei, care-şi păstrează valabilitatea şi azi. După o primă fază de *preistorie* sau *protoistorie* transilvană – faza Daciei antice, a Daciei romane şi destinului acesteia în timpul migrației „barbarilor" – autorul distinge *faza ducatelor şi a voievodatului transilvan (sec. IX–XVI)*. Existența pe teritoriul Daciei antice a populației romanice sedentare organizată este atestată de prin secolul al IX-lea în mărturii scrise (bizantine, ruseşti, germane, turceşti şi mai apoi şi maghiare) sub numele de *Vlahi*, *Blasi*, *Volohi*, *Wallachen*, *Oláh*.

Notarul Anonim (*Anonymus*) al regelui maghiar Bela menționa în Transilvania trei ducate (voievodate) ale românilor, care au avut a se lupta cu maghiarii în expansiunea acestora dinspre Pannonia spre Răsărit. Formațiuni politice româneşti similare au fost, desigur, mai multe decât cele pomenite de *Anonymus*. Ele nu au fost cuprinse în narațiunea cronicarului anonim pentru că nu au intrat în raza de atingere cu triburile maghiare din perioada primelor incursiuni maghiare în Transilvania.

Fiind în număr restrâns, maghiarii nu au putut impune administrația lor în toată Transilvania. Aceasta nu a depăşit linia văii Mureşului şi a Târnavelor. Peste această linie, lângă formațiunile autohtone ale românilor se vor justapune *secuii* şi *saşii*, aşezați sau colonizați acolo în secolele XII–XIII. Istoricul maghiar Echart Ferenc în *Storia della nazione ungherese* (Milano, 1929, p. 37) arăta că maghiarii nu au putut popula în întregime nici măcar teritoriul care avea să formeze Ungaria. Cu atât mai puțin s-au putut impune în Transilvania. A fost, aşadar, în firea lucrurilor ca ei să păstreze forma de organizare tradițională, cea românească, pe care au găsit-o la venirea lor în Transilvania. Termenul de *voievod*, care la alte popoare est-europene se întâlneşte cu sensul de dregător minor, la români a însemnat, îndeosebi, căpetenia supremă: voievod al Transilvaniei, voievod al Moldovei, voievod al Țării Româneşti. În toate aceste trei cazuri, voievodul concentra în mâinile sale atributele militare, administrative şi judiciare ale statului.

În Transilvania, voievodul dispunea de autoritate completă, ca şi la Sud şi Est de Carpați, cu deosebire că nu se intitula „singur stăpânitor". El depindea de coroana Ungariei, fără ca această dependență să fi influențat fondul autonom al organizației voievodale.

Fazei voievodale i-a urmat, în secolul al XVI-lea, *Faza Principatului* şi din secolul al XVIII-lea a *Marelui Principat transilvan*.

Expansiunea otomană spre centrul Europei în secolul al XVI-lea a dus la înfrângerea Ungariei la Mohács (1526) şi la dezmembrarea regatului ungar. Ocuparea Budei (1541), la rândul ei, a marcat transformarea Ungariei centrale şi meridionale în paşalâc, Ungaria de nord-vest rămânând sub stăpânire habsburgică. *Principatul transilvan*, înglobând o vreme şi *Banatul* împreună cu aşa-numitul *Partium* (Crişana şi Maramureşul) a intrat sub suzeranitatea Porţii otomane.

În noile condiţii create, statutul de autonomie recunoscut Transilvaniei a asimilat ca tratament Principatul transilvan principatelor Moldova şi Ţara Românească, pe o perioadă de mai bine de un secol şi jumătate, până când, la sfârşitul secolului al XVII-lea, prin respingerea turcilor din Europa Centrală, locul lor (al turcilor), atât în Ungaria, cât şi în Transilvania a fost luat de Imperiul habsburgic.

Conceptul de *Dacia*, readus în scrieri de către cărturarii epocii renascentiste, a influenţat în aceeaşi vreme şi ideea alianţei între cele trei ţări româneşti pentru eliberarea de sub dominaţia otomană. De la alianţă, pasul următor a fost confederarea. Prin unirea temporară a Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti realizată la 1600 de către Mihai Viteazul, ideea reconstituirii Daciei (*Restitutio Daciae*), sub o singură conducere a prins conţinut, transformându-se treptat în însuşi simbolul unităţii naţionale româneşti. Opera politică a lui Mihai Viteazul, de *Restitutor Daciae*, a răscolit adânc şi durabil sentimentul de solidaritate şi apoi conştiinţa naţională a românilor, dând sens şi conţinut luptei politice de unitate şi independenţă statală, în egală măsură de o parte şi de alta a Carpaţilor.

În timpul cârmuirii împărătesei Maria Tereza, Transilvania a fost ridicată la rangul de *Mare Principat* (1765).

În ciuda recunoaşterii caracterului covârşitor românesc al populaţiei Marelui Principat transilvan (*Transilvania fere ex integro Valahica*), Curtea imperială de la Viena a făcut prea puţin pentru ameliorarea statutului social şi naţional al românilor. La revendicările româneşti – înaintate de episcopul Inochentie Micu (1728–1751), ca şi la marele memoriu din 1791 (*Supplex Libellus Valachorum*) – răspunsurile, chiar când ar fi putut să fie bine intenţionate, au fost contracarate de influenţa puternică a Dietei nobiliare maghiare din Transilvania. La fel şi în 1784, marea răscoală a ţăranilor români a fost înăbuşită în sânge. La 1848, programul şi obiectivele de emancipare naţională a românilor din Transilvania au fost nesocotite de partea habsburgică şi zădărnicite de nobilimea maghiară.

În 1867, în urma compromisului austro-ungar, Transilvania a fost supusă stăpânirii directe de la Budapesta, anulându-se seculara autonomie a ei, statutul pe care îl avea de individualitate istorico-politică.

În formula dualistă a Monarhiei austro-ungare, guvernul de la Budapesta s-a axat de la început pe principiul Ungariei uninaţionale, oficializând politica de asimilare etnică prin maghiarizare. Niciun guvern maghiar nu a mai considerat Ungaria decât prin prisma supremaţiei maghiare.

În lupta pentru înlăturarea tiraniei guvernanţilor maghiari, pentru afirmarea propriei naţionalităţi, prin educaţie şi cultură, din rândul românilor din Transilvania s-au impus figuri de seamă de cărturari, care au format şi îndrumat opinia publică

spre înalta înțelegere a sacrificiilor necontenite pentru împlinirea idealului național. Unora dintre aceşti eroi jertfitori ai condeiului, ai muncii fără preget şi ai perseverenței le-a închinat I. Lupaş pagini memorabile, pe care le recitim cu profit în cele două volume de *Scrieri alese*, recent apărute.

În încheierea frumoasei sale expuneri de azi, acad. Camil-Bujor Mureşanu, subliniind valoarea operei lui I. Lupaş şi parafrazând titlul lucrării lui N. Iorga, *Oameni care au fost*, include pe ilustrul istoric transilvănean în „galeria oamenilor cum puțini au fost".

Cu permisiunea Dumneavoastră aş dori să adaug că I. Lupaş, cel mai însemnat istoric transilvan al perioadei interbelice, creator şi îndrumător de Şcoală istorică, a onorat numele de distins dascăl şi a probat cuvintele înțelepte transmise de Nicolae Costin: „Scopul fiecărei vieți în parte este dobândirea unui nume bun, care să fie continuat prin copii şi după moarte; educația se cuvine să aibă continuitate neîntreruptă, iar dascălul, ca izvor de înțelepciune, să beneficieze de un prestigiu social neştirbit".

Eu am cunoscut la Institutul de istorie universală „N. Iorga" din Bucureşti, unde am lucrat aproape 40 de ani, pe fiica lui I. Lupaş, Marina Lupaş (căsătorită Vlasiu), persoană de o rară delicatețe şi istoric de aleasă probitate intelectuală. Dânsa a continuat opera tatălui, publicând cărți şi studii valoroase, referitoare la istoria Transilvaniei şi şi-a înscris numele printre realizatorii unor lucrări fundamentale ale istoriografiei româneşti: *Bibliografia istorică a României*, *Călători străini despre Țările Române* etc. Dânsei îi datorim şi republicarea exemplară a unei părți din opera lui I. Lupaş[*].

Fiica Marinei Lupaş Vlasiu, doamna Ioana Vlasiu – prezentă la şedința noastră de azi – continuă strălucit tradiția valoroasă din familie, publicând, la rândul dânsei, lucrări deosebite în domeniul istoriei artelor şi fiind unul din prețuiții colaboratori ai noului *Tratat de istoria românilor*.

Colegilor noştri din Transilvania, care ne-au obişnuit cu „lucrul bine făcut" le dorim să realizeze şi din opera lui Alexandru Lapedatu o ediție similară celei prezentate azi despre Ioan Lupaş, *Scrieri alese*.

[*] Ioan Lupaş, *Din istoria Transilvaniei*. Ediție îngrijită, note şi comentarii de Marina Vlasiu. Cuvânt înainte de Florin Constantiniu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1988, 414 p.

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”
– 70 DE ANI DE ACTIVITATE –

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

I. ÎNTEMEIEREA INSTITUTULUI ŞI MENIREA LUI

În anul 1937, Nicolae Iorga, cu sprijinul doctorului C. Angelescu, ministrul Educației Naționale în acea vreme, a pus bazele Institutului pentru Studiul Istoriei Universale[1].

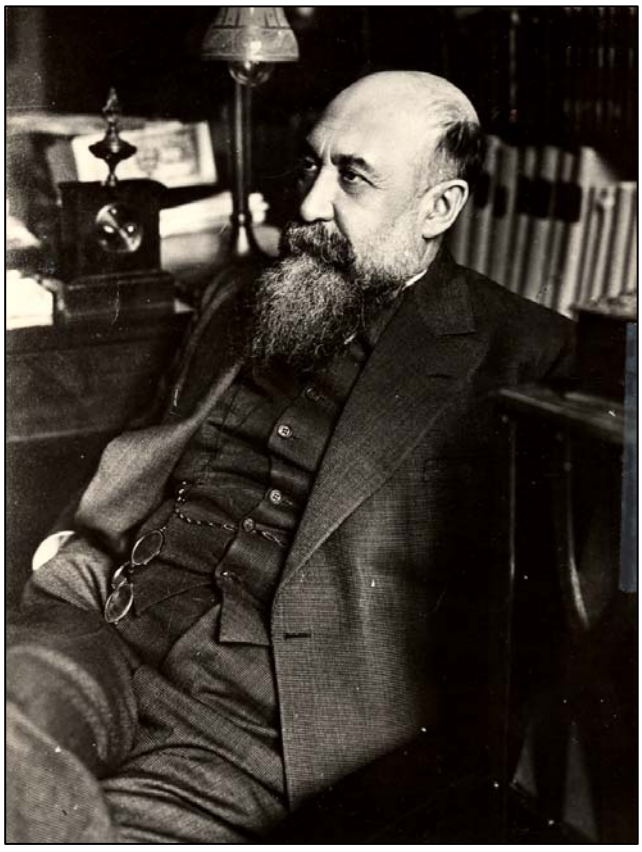

Fig. 1. – Nicolae Iorga.

[1] Legea înființării *Institutului pentru Studiul Istoriei Universale* a fost publicată în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 301 din 29 decembrie, p. 11240.

Institutul, conceput ca un important centru de excelenţă în domeniul ştiinţelor istorice la nivel naţional, a funcţionat, de la început, în locuinţa lui N. Iorga şi a fost dotat cu biblioteca marelui savant, donată de acesta, ca şi casa în care era depozitată, încă din 1923, statului român, „păstrându-se donatorului folosirea viageră”[2].

Scopul Institutului era „de a forma cercetători”, care să contribuie la progresul ştiinţei istorice. „Pentru atingerea acestui scop, Institutul va organiza şedinţe săptămânale, conferinţe, excursiuni ştiinţifice, va edita publicaţiuni şi lucrări ştinţifice de specialitate, după recomandarea Directorului”.

Periodicul „Revue Historique du Sud-Est Européen” era publicaţia de bază prin care Institutul pentru Studiul Istoriei Universale avea să ţină legătura cu instituţiile similare din lumea întreagă şi să participe la schimbul de valori pe plan internaţional. Întemeierea Institutului sintetiza, în concepţia lui N. Iorga, rezultatul unei vaste experienţe personale în domeniul ştiinţei istorice asupra noţiunii de istorie universală, care pentru el nu era altceva decât convingerea într-o unitate de desfăşurare a trecutului omenesc. Mersul general al menirii „unitar şi organic, adică o manifestare a gândirii, a simţirii şi a voinţei omeneşti, care pleacă de la cele mai depărtate timpuri”[3], urma să fie cercetat în cuprinsul noului aşezământ în legătură statornică între ştiinţa istorică din ţară şi aceea de peste hotare.

Institutul nou creat, care şi-a deschis porţile la 1 aprilie 1937, în sala teatrului Ligii Culturale, în prezenţa unei importante asistenţe era menit, potrivit celor spuse de ministrul Educaţiei Naţionale, dr. C. Angelescu, „să fie un centru de cercetări ştiinţifice în domeniul istoriei, un centru de coordonare şi de stimulare, un centru de înaltă cultură pentru ţara noastră”[4].

Institutul pentru Studiul Istoriei Universale şi-a trasat programul de activitate în şedinţa inaugurală. N. Iorga considera că întemeierea Institutului răspundea „unor necesităţi incontestabile ale ştiinţei şi culturii”, în cadrul lui urmând să fie cercetate acele probleme care „sunt de cel mai mare interes pentru luminarea chestiunilor actuale în domeniul legăturilor dintre state şi dintre popoare, fără a mai vorbi de tot ce poate rezulta din asemenea studii pentru formaţia însăşi a unei vieţi morale mai bine orientată şi mai sănătoasă... Studiul unităţii absolute a vieţii omeneşti în orice margine de spaţiu şi de timp” cel al similitudinilor, al

[2] În actul de danie se arăta: „Voind să pun la îndemâna studenţilor, doritori de ştiinţă, mijloacele de a se cultiva şi pentru ca tezaurele literare, istorice şi artistice pe cari le-am adunat într-o viaţă întreagă de muncă, să nu rămână împrăştiate şi necercetate, am hotărât ca în casele mele din Bucureşti să se înfiinţeze un aşezământ, consistând dintr-o bibliotecă, cuprinzând toate operele pe care le-am adunat şi le voi mai aduna în decursul vieţii mele, precum şi din obiectele de artă şi de importanţă istorică de orice natură adăogite la dânsa” („Monitorul Oficial”, nr. 107, 15.08.1923, p. 5259). În anul 1939, la 16 decembrie, a fost inaugurată actuala clădire a Institutului, de pe B-dul Aviatorilor nr. l, ridicată pe baza planului întocmit de arhitectul Petre Antonescu. La inaugurare au participat regele Carol al II-lea, principele moştenitor Mihai şi membrii ai guvernului (cf. Carol al II-lea, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, vol. 2, (1939–1940), ediţie îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion, Bucureşti, 1996, p. 73–74).

[3] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1944, p. 278.

[4] Mariana Mihăilescu, *Nicolae Iorga şi Institutul pentru Studiul Istoriei Universale, 1937–1940*, în *Nicolae Iorga, 1871–1940*, coordonator Constantin Buşe, Editura Universităţii, Bucureşti, 2001, p. 133.

paralelismelor, al repetițiilor istorice, constituia, în concepția lui N. Iorga, obiectul a ceea ce el a numit a fi *istoriologia*[5].

La data creării Institutului pentru Studiul Istoriei Universale, N. Iorga era una dintre personalitățile „cele mai de seamă ale culturii româneşti", de renume mondial. În primăvara anului 1936, în „Rivista storica italiana", se făcea precizarea că cercetarea istorică din România se inspira de la el şi în partea ei cea mai bună era subordonată în întregime muncii sale. Nu numai atât, dar chiar mare parte din informația europeană asupra Balcanilor, asupra spiritului care o animă, asupra forțelor care o pun în mişcare, a trăsăturilor ce o caracterizează, derivă din operele sale. Informând direct, în limbile de circulație mondială, publicul din celelalte țări asupra cercetărilor sale, viziunea lui N. Iorga trece de la istoria națională propriu-zisă dincolo de granițele României, pentru a se lărgi şi cuprinde zone mereu mai ample, din care fapt istoria poporului său şi a celorlalte popoare ce trăiesc pe acelaşi teren istoric câştigă lumină mai vie şi o semnificație mai amplă[6].

Fig. 2. – Institutul de Istorie „N. Iorga".

În anul 1939, cu prilejul ceremoniei de deschidere a actualului lăcaş al Institutului, N. Iorga reafirma rostul Institutului pentru Studiul Istoriei Universale şi-şi preciza concepția despre istoria universală, pe care o înțelegea ca „înfățişarea procesului organic prin care s-a dezvoltat viața omenirii, începând din cele mai vechi şi mai întunecate timpuri, până în momentul de față şi îngăduind tocmai prin această înlănțuire, în care este un caracter logic şi judecata asupra prezentului şi prevederea asupra unui viitor pe care, fără cunoştința acestei dezvoltări, nu-l putem vedea decât neîndestulător şi fals"[7]. În istoria universală astfel concepută „nu există spații mari şi spații mici, națiuni privilegiate şi națiuni cărora Providența nu le-ar fi asigurat nici un privilegiu, ci există numai elementul uman care în mişcarea sa

[5] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p. 214–217.

[6] Text reprodus în *Neamul românesc*, 26.07.1936.

[7] Şt. Ştefănescu, *Dimensiuni europene ale istoriografiei româneşti: N. Iorga şi Institutul de Istorie ctitorit de el*, în „Memoriile Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologie", seria IV, tom XXII, 1997, p. 114.

necontenită creează. Creează forme de cultură în care se cuprinde viața unei părți de umanitate, dar care, revărsându-se mai departe, împărtășesc şi alte națiuni cu binefacerile care rezultă dintr-nsele”[8].

„Trăim – arăta N. Iorga – într-o vreme în care viața așa-numitelor popoare mici este atât de primejduită şi amenințată chiar cu o nimicire... Dreptul poate să aducă o contribuție puternică pentru a întări așa-zisele națiuni mici în rezistența lor, care nu face altceva decât păstrează omenirii întregi, până la națiunile cele mai mândre de ele, o comoară sufletească pe care n-ar putea-o găsi aiurea. Filosofia, dacă nu se pune în serviciul brutalităților care se ridică din mijlocul stratelor adânci needucate pentru a pune stăpânire pe Statul însuşi, poate să găsească în adevărurile ei înalte, strălucitoare, dar reci ca ghiața, elementele care să întărească sufletul în această așa de firească operă de împotrivire... Vechi cunoscător al tuturor problemelor de istorie... eu am – continua N. Iorga –, la vârsta mea înaintată, convingerea profundă că nu în zadar, în curs de atâtea generații, s-au elaborat mari idei de Drept, de ordine internațională, de independență a națiunilor şi de liberă dezvoltare a Statelor, idei la care au lucrat capetele cele mai luminate ale omenirii din toate timpurile, şi că aceste idei, oricât ar fi întunecate de interese trecătoare şi de pasiuni cu atât mai puțin dăinuitoare, cu cât se istovesc mai mult prin violența lor, trebuie, să isprăvească prin a birui, pentru că altfel toată viața omenirii n-ar fi decât o necontenită vânzolire sângeroasă şi anarhică”[9].

Cunoscător profund al istoriei şi al valorilor ei, N. Iorga a văzut în cercetarea istoriei şi difuzarea cunoştințelor istorice rațiunea de a fi a institutului creat de el, un mijloc de a întări propriul popor prin conştiința puternică a trecutului său şi prin simțul exact al locului pe care l-a avut în viața lumii. Trecutul țării face parte integrantă din prezent. Noi trăim prin „oamenii care au fost”, în aşezămintele lor, în bogăția adunată de dânşii prin munca lor, înconjurați de frumusețea pe care au realizat-o în monumente şi în alte opere de artă; ne hrănim cunoştințele din agoniseala lor, pe care ne-au lăsat-o şi ne mângâiem, ne îndemnăm prin poezia rămasă de la dânşii şi cuprinsă în cronici şi istorii, dar şi în scrisorile particulare.

În activitatea Institutului o importanță deosebită acorda N. Iorga bibliotecii sale, care în 1939 număra „către o sută de mii de cărți”, dintre care peste jumătate fuseseră adunate de el. N. Iorga ne-a lăsat, de altfel, date despre felul în care şi-a constituit biblioteca şi despre importanța acesteia în formația lui intelectuală[10].

[8] *Ibidem*, p. 114.

[9] *Ibidem*, p. 114–115.

[10] De la N. Iorga se păstrează în cultura românească cel mai frumos imn închinat vreodată cărții: „O, sfintele mele cărți – se destăinuia el spre sfârşitul vieții – mai bune şi mai rele, pe care soarta prielnică mi le-a scos înainte, cât vă datorez că sunt om, că sunt om adevărat, ca oamenii din țările unde nu s-a întrerupt niciodată cultura, şi de aceea, cu toată lipsa unei averi, moştenită sau câştigată, cu câtă nesfârşită iubire, cu câtă nesățioasă patimă v-am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii voastre, de împrăştierea atâtor furtuni şi catastrofe casnice pentru a face din voi, ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni şi de oriunde, în casa mea, deseori mutată, până la permanența unui dar prietenesc, biserica celor patruzeci de mii de glasuri care înalță acelaşi imn, peste marginile morții cui v-a scris, acelui mare şi nobil sfânt, martir totdeauna care e idealul uman!” (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu

„Sunt biblioteci – scria N. Iorga – care se cumpără deodată; ele folosesc foarte mult, dar nu se iubesc aşa cum iubeşti cărţile pe care le culegi fărâmă cu fărâmă şi pe care le plăteşti cu economia făcută din hrana de toate zilele”[11].

N. Iorga a cules cu grijă cărţi de pretutindeni; din ţară şi din străinătate, el a strâns, începând cu cărţi din secolul al XVI-lea, tot ce privea trecutul românesc. Acestora le-a adăugat marile colecţii de izvoare şi lucrările fundamentale, monografii şi sinteze pentru istoria ţărilor vecine şi istoria universală în general. Clasici al literaturii universale şi române au îmbogăţit biblioteca şi au hrănit vigoarea şi frumuseţea stilului lui N. Iorga. Dintre exemplarele valoroase ale bibliotecii sale amintim ediţii princeps din opera umanistului Erasmus din Rotterdam, a lui Luther ş.a., ca şi lucrări din fondul de aur al istoriografiei române datorate lui N. Bălcescu, Mihail Kogălniceau, A.D. Xenopol, B.P. Hasdeu etc.

În 1939, biblioteca Institutului s-a îmbogăţit cu două secţii, *daneză* şi *chineză* în baza unor importante donaţii din partea Danemarcei şi Chinei.

Cu inima zdrobită de durere a văzut N. Iorga instaurarea la putere a Gărzii de Fier şi invadarea ţării de către hitlerişti. Sfidând moartea, el a îndreptat împotriva lor atacuri directe, ironii incisive. Ca să nu mai fie auzit şi să dispară un focar de rezistenţă, legionarii i-au pregătit o moarte îngrozitoare. „Cel mai reprezentativ intelectual, dacă nu cea mai de seamă personalitate a lumii moderne” – după expresia profesorului John L. Gering (1878–1957) de la Universitatea Columbia din New York[12] –, cel a cărui operă, străbătută de înalt umanism îi adusese titlul de *doctor honoris causa* din partea a nouă Universităţi, zece Academii şi opt institute de înaltă cultură alegându-l *membru* şi trei oraşe declarându-l *cetăţean de onoare*, N. Iorga a fost ridicat în seara zilei de 27 noiembrie 1940 de la masa de lucru şi asasinat. Cinci revolvere au întrerupt scrierea marii opere de sinteză care urma să fie *Istoriologia umană*, încununare a activităţii lui N. Iorga şi din care unele materiale aveau să vadă lumina tiparului prin grija pioasă a fiicei sale, Liliana Iorga, şi a soţului ei, ilustrul profesor D.M. Pippidi[13].

După moartea lui N. Iorga, Institutul pentru Studiul Istoriei Universale şi-a întrerupt vremelnic activitatea până la numirea, în 1941, ca director, a lui Gh.I. Brătianu. Acesta s-a îngrijit de repararea clădirii, care suferise în urma cutremurului din 10 noiembrie 1940 şi în timpul guvernării legionare de până în

Râpeanu şi Sanda Râpeanu, Studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1976, p. 124).

[11] Paul Simionescu, *Câteva date în legătura cu biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie”, nr. 2–3, 1967, p. 349; vezi şi Constantin Şerban, *Biblioteca savantului Nicolae Iorga* (I), în „Revista istorică”, 1–2, ian.-febr. (1991), p. 85–97; (II), 5–6, 1991, p. 299–311.

[12] *My American lectures by Professor Nicolae Iorga*. Collected and arranged by Norman L. Foretor, Bucharest, 1932, p. 5; Cornelia Bodea, *Nicolae Iorga văzut de istoricii americani*, în „Revista româno-americană”, seria a doua, iulie-decembrie 2007, nr. XIV–XV, p. 133.

[13] N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga, Cuvânt înainte de D. M. Pippidi, Bucureşti, 1968, p. 374; Ştefan Ştefănescu, *Nicolae Iorga (1871–1940). Orizonturi ale creaţiei şi operei*, în „Hrisovul”. Anuarul Facultăţii de Arhivistică, XIII (2007), Serie nouă, p. 69.

ianuarie 1941. Institutului i s-a dat numele, la redeschidera lui, care a avut loc în ziua de 6 decembrie 1941, de Institutul de Istorie Universală „N. Iorga".

Directorul institutului, Gh.I. Brătianu, în Cuvântarea rostită la şedinţa de redeschidere, a avut ca temă *N. Iorga şi istoria universală* şi a anunţat că în amintirea lui N. Iorga „ziua de Sf. Nicolae, ziua lui, în care prieteni şi elevi veneau în fiecare an să-i aducă prinosul urărilor şi admiraţiei lor" va fi consacrată adunării anuale a Institutului „pentru a expune rezultatele activităţii şi a hotărî asupra programului viitor"[14]. Se preconiza urmărirea metodică a cercetărilor de istorie universală pe plan mondial, organizarea în Institut a unui Centru de studii şi cercetări slave, sporirea Bibliotecii, continuarea publicării „Revistei istorice a Sud-Estului European", prezentarea de comunicări periodice cu concursul profesorilor şi studenţilor secţiei istorice a Facultăţii de Litere, cicluri de conferinţe publice. În anii 1941/42, ciclul conferinţelor urma să fie închinat „problemei româneşti privite de vecinii noştri"[15].

La şedinţa de redeschidere a Institutului din 6 decembrie 1941 au participat şi au luat cuvântul înalte oficialităţi ale ţării: ministrul Culturii Naţionale, prof. I. Petrovici, preşedintele Academiei Române, prof. I. Simionescu, directorul Institutelor Sud-Est European şi de Bizantinologie, prof. N. Bănescu şi alţii. A fost evocată personalitatea marelui dispărut şi a creaţiei sale şi s-au exprimat cuvinte de aleasă preţuire pentru opera noului director, urându-i „să ridice Institutul la însemnătatea dorită de întemeietorul lui". Preşedintele Academiei Române, prof. Ion Simionescu, îşi exprima încrederea că Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" va continua să stea alături de Academia Română „în studiul raporturilor strânse între istoria neamului şi cea a altor noroade cu care a fost în legătură în frământările veacurilor. Luminoasa figură a celui dispărut… să servească drept veşnic far de orientare şi călăuză"[16].

Distinsul bizantinolog N. Bănescu ţinea să sublinieze: „Suntem [aici], cei mai mulţi din generaţia pe care el [N. Iorga] a format-o. Printr-însul am cunoscut, *dintr-odată*, comoara puterilor vii ale acestui neam. Cuvântul său înflăcărat, cu sonorităţi de metal şi sclipiri de sabie, a despicat cărări adânci în viaţa noastră politică, socială şi culturală; el a deschis ferestre sufletului nostru apăsat de neguri. Ce e mai bun în noi a venit de la dânsul, şi mândria noastră este de a fi înconjurat, credincios, ca o gardă, pe acest suveran al culturii... Discipoli nemângâiaţi la amintirea lui, în această zi, plecăm, înduioşaţi, frunţile şi încercăm a duce mai departe gândul şi fapta lui... În numele Institutului Sud-Est European, ieşit din iubirea în care ilustrul istoric vedea înfrăţirea popoarelor legate prin acelaşi străvechi substrat popular, între Carpaţi şi Mediterană, în numele celui de studii bizantine, fac cele mai calde urări pentru acest mai nou Institut, clădit pe încrederea în puterea creatoare a spiritului românesc şi încredinţat acum conducerii pline de speranţe a unui tânăr învăţat şi coleg"[17].

[14] Gh.I. Brătianu, *Nicolae Iorga* (*Trei cuvântări*), Bucureşti, 1944, p. 8.
[15] *Ibidem*, p. 18–21.
[16] *În amintirea lui Nicolae Iorga*, Bucureşti, 1942; Iaşi, 1990, p. 42.
[17] *Ibidem*, p. 46–47.

Gh.I. Brătianu, care a devenit, după moartea lui N. Iorga, figura emblematică a istoriografiei româneşti, a ştiut să ridice Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" la însemnătatea dorită de întemeietorul lui.

II. INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ „N. IORGA" SUB CONDUCEREA LUI GH.I. BRĂTIANU (1941–1947)

După asasinarea lui N. Iorga (27 noiembrie 1940), sub directoratul lui Gh.I. Brătianu (1941–1947), Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" a cunoscut dezvoltări organizatorice, realizări ştiinţifice şi o creştere a prestigiului pe plan internaţional.

Fig. 3. – Gheorghe I. Brătianu.

Ca şi N. Iorga, Gh.I. Brătianu a scris şi a făcut istorie; a crezut în valorile ei. Pentru adevăr şi în numele adevărului, el a sfidat moartea[18], fiind convins că „adevărul va dăinui oricare ar fi soarta celor care l-au servit"[19].

Istoria ni-l restituie azi pe Gh.I. Brătianu aşa cum el s-a manifestat în epocă: un mare spirit creator, o forţă morală, unul din cei mai străluciţi reprezentanţi ai şcolii istorice româneşti.

Încurajat şi îndrumat în debutul preocupărilor lui ştiinţifice de N. Iorga, el i-a purtat „magului de la Văleni" – în ciuda unor momente de răcire a relaţiilor dintre ei – un profund respect.

[18] Maria Gh. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu – Enigma morţii sale*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997, p. 27 (Mărturia Monseniorului Alexandru Todea).

[19] Gheorghe I. Brătianu, *Dare de seamă, 1944/1945* (apud Maria Gh. Brătianu, *op. cit*., p. 11).

Gh.I. Brătianu, în cea mai frumoasă tradiție istoriografică, a dus mai departe, în climatul cultural-ştiințific european de după primul război mondial, ceea ce N. Iorga realizase în fapt sau sugera prin opera lui a fi drumul dezvoltării istoriografiei româneşti. Acest drum a fost precizat de Gh.I. Brătianu prin lucrările sale, care au stârnit şi continuă să suscite interes datorită erudiției încorporate în ele, metodei ştiințifice folosite, analizei atente a faptelor, orizontului larg de istorie comparată şi orientării progresiste a ideilor.

Succesor al lui N. Iorga la Catedra de istorie universală a Universității din Bucureşti, ca şi de profesor la Şcoala Superioară de Război, Gh.I. Brătianu i-a urmat lui N. Iorga şi la conducerea Institutului pentru Istorie Universală ctitorit de marele istoric şi a onorat în Academia Română fotoliul rămas vacant în urma morții tragice a savantului.

Conştiința responsabilității locului pe care-l ocupa în ştiința istorică românească după moartea lui N. Iorga s-a îmbinat, în cazul lui Gh.I. Brătianu, cu cea a demnității numelui pe care-l purta, cu răspunderea pentru durabilitatea operei de întregire națională, de care-şi legase numele tatăl său, I.I.C. Brătianu[20].

Dacă se poate spune că N. Iorga a fost axul logistic al generației „Marii Uniri", Gh.I. Brătianu era menit să fie cel al apărării – şi când granițele statului național au cunoscut amputări – al năzuințelor de reîntregire a întregului politic, la edificarea căruia el însuşi participase în haină militară. Când ceasul acțiunii militare în slujba ideii pentru care se jertfiseră atâtea generații a sunat, istoricul n-a ezitat să îmbrace din nou haina militară.

Gh.I. Brătianu şi-a clădit renumele în istoriografoia europeană prin cercetările lui, deschizătoare de noi orizonturi în domenii cum ar fi istoria economică şi socială a Bizanțului sau istoria comerțului italian în Marea Neagră. Apropiat „Şcolii de la Annales", influențat de spiritual acesteia, Gh.I. Brătianu a fost, în fapt, veritabilul fondator în România al „noii şcoli", creată în Franța de Marc Bloch şi Lucien Fevbre şi continuată de Fernand Braudel. Caracteristica acestei „şcoli" era viziunea globală asupra istoriei, văzută ca „ansamblul ansamblurilor", înserarea istoriei în geografie, economie, sociologie, antropologie etc.[21]

Fără să renunțe vreun moment la preocupările de istorie universală cu reverberații în lărgirea cunoaşterii cât mai depline a istoriei naționale, Gh.I. Brătianu avea să deplaseze, în jurul anului 1937, centrul preocupărilor lui ştiințifice spre

[20] În încheierea răspunsului la Discursul de recepție în Academia Română a lui Gh.I. Brătianu, discurs rostit la 26 mai 1943, Alex. Lapedatu ținea să sublinieze acest fapt: „Ştim că, precum în viața publică porți, cu înaltă conştiință şi rară demnitate, răspunderea unei alte glorioase moşteniri, la fel vei purta şi în viața culturală moştenirea celui mai strălucit reprezentant al ei din epoca noastră, a lui N. Iorga" (Academia Română. *Discursuri de recepție*, VI (*1936–1948*). Volum îngrijit şi Indice general de dr. Dorina N. Rusu, Bucureşti, 2005, p. 444).

[21] Lucian Boia, *Tradition historiographique roumaine et „nouvelle histoire": l'œuvre de G.I. Brătianu*, în „Confluențe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu", coordonator Victor Spinei, Iaşi, 1988, p. 3–12; Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu şi spiritul „Analelor". Analogii, sincronisme şi convergențe*, în „Confluențe istoriografice româneşti şi europene", p. 25–46.

probleme fundamentale de istorie națională, ca formarea şi continuitatea poporului român pe teritoriul pe care-l locuieşte, formarea statelor medievale româneşti, organizarea socială şi politică a vieții româneşti în Evul Mediu, probleme examinate de el într-un context larg de istorie universală.

Ca director al Institutului de Istorie Universală, fondat de N. Iorga, Gh.I. Brătianu a înțeles să-l continue pe marele predecesor, având ca îndreptar Regulamentul de organizare şi funcționare al Institutului din 14 mai 1938[22].

În vederea formării de „cercetători destoinici", care să contribuie la progresul studierii istoriei universale, au continuat să se organizeze şedințe săptămânale, conferințe, excursii ştiințifice, să fie editate publicațiuni şi lucrări ştiințifice, să se acorde burse sau să se încredințeze misiuni ştiințifice de specialitate, după recomandarea directorului.

Înconjurat de o eminentă echipă de cercetători, Gh.I. Brătianu a creat o atmosferă propice unor investigații ştiințifice temeinice şi de larg orizont şi, totodată, a întreținut un „cald cult" pentru memoria lui N. Iorga, „cult manifestat şi prin acele impresionabile şedințe comemorative, de la 6 decembrie ale fiecărui an, care întruneau, în localul Institutului, ca într-un templu, pe credincioşii operei lui N. Iorga, făcându-i să trăiască câteva momente în comuniunea sufletească cu spiritul său, adevărat nemuritor"[23].

În *Darea de seamă de activitate pe anul 1942/1943*, Gh.I. Brătianu a prezentat modul cum a fost gândită activitatea Institutului şi a trecut în revistă primele şi cele mai însemnate realizări. Printre acestea amintea: *sporirea cadrelor de conducere ale Institutului*. Pe lângă director (Gh.I. Brătianu) şi subdirector (M. Berza) au fost angajați câțiva consilieri ştiințifici de reputație internațională: trei străini, aflați în refugiu în România (M. Lascaris de la Universitatea din Tesalonic, Al. Eck de la Universitatea din Bruxelles, P.V. Laurent, director al Institutului francez de studii bizantine) şi din țară prof. Dionisie Pippidi. Aceşti consilieri desfăşurau, pe de o parte, activitate ştiințifică oglindită în revistele Institutului, pe de altă parte țineau seminarii pentru pregătirea doctoranzilor.

Biblioteca Institutului s-a îmbogățit cu importante colecții şi a fost organizată în muzeu o parte din locuința lui N. Iorga, „cel mai mare cărturar al neamului".

Activitatea ştiințifică a constat în două serii de *conferințe* şi o serie de *comunicări*.

O serie de *conferințe*, intitulată *Probleme de istorie universală*, a fost deschisă de preşedintele Academiei din Viena, prof. Ritter von Srbik. Printre conferențiari s-au distins Al. Eck, M. Berza, Pr. V. Laurent.

A doua serie de conferințe cu titlul: *Contribuții româneşti la istoria țărilor şi popoarelor vecine* a fost ilustrată de Gh.I. Brătianu, I. Moga, C. Petranu, Şt. Ciobanu, C. Marinescu.

Comunicările cu subiecte mai restrânse decât cele dezvoltatate în conferințe s-au ținut în fiecare lună şi câte două în fiecare şedință. Printre numele deosebite de

[22] „Monitorul Oficial", nr. 111 din 17 mai 1938, p. 2396.

[23] „Răspunsul d-lui Alex. Lapedatu la Discursul de recepție în Academia Română a lui Gh.I. Brătianu", având ca temă „Nicolae Iorga, istoric al românilor", Academia Română. *Discursuri de recepție*, vol. VI (*1936–1948*), p. 442.

autori sunt cele ale lui D.M. Pippidi, M. Berza, E. Condurachi, Maria Holban, E. Lăzărescu, R. Vulpe, M. Lascaris.

Prof. Al. Eck şi-a dezvoltat *Cursul despre metoda în istoria comparată* şi a ţinut *Seminarul de istoria instituţiilor slavo-române*.

Cât priveşte *Publicaţiile*, acestea s-au referit la: 1. Editarea unor lucrări ale lui N. Iorga; 2. Apariţia regulată a revistei Institutului, „Revue Historique du Sud-Est Européen"; 3. Publicarea de lucrări în legătură cu lămurirea cercurilor ştiinţifice din străinătate asupra problemelor şi drepturilor româneşti.

Dintre lucrările lui N. Iorga au fost editate: *Conferinţe şi prelegeri* (Bucureşti, 1943) şi *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor* – lecţii ţinute la Şcoala Superioară de Război, în 1937; ed. a II-a (Bucureşti, 1943). Despre N. Iorga a fost publicată culegerea: *În amintirea lui N. Iorga*. *Şedinţa de redeschidere a Institutului din 6 decembrie 1941* (Bucureşti, 1942) şi cuvântarea rostită de Gh.I. Brătianu la şedinţa de deschidere a anului academic la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din 6 decembrie 1942, cu titlul: *Nicolae Iorga, apărător al drepturilor româneşti* (Bucureşti, 1943).

Din revista „Revue Historique du Sud-Est Européen", întemeiată de N. Iorga şi îngrijită, după asasinarea lui, de M. Berza, a apărut fascicola XIX (1942), având printre colaboratori savanţi străini, precum W. Weber, Charles Verlinden, M. Lascaris şi Fr. Babinger. Au fost publicate, pentru străinătate, în cadrul colecţiei Bibliothèque d'Histoire Contemporaine, lucrările lui Gh.I. Brătianu: *Origines et formation de l'unité roumaine* (Bucureşti, 1943) şi *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques* (Bucureşti, 1943).

Pregătite pentru tipar sau în curs de pregătire pentru tipar se aflau vol. XX (1943) din „Revue Historique du Sud-Est Européen", cu contribuţii ale lui E. Gamillscheg, Al. Eck, V. Laurent, M. Lascaris; două volume ale lui N. Iorga, îngrijite de Liliana Iorga-Pippidi, *Bibliografia operei istorice a lui N. Iorga 1934–1943*, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I*^{er}, sub îngrijirea Valeriei Costăchel. Sub tipar se aflau studii ale lui D.M. Pippidi.

Tematica *conferinţelor* avute în vedere privea problema continuităţii românilor în spaţiul locuit de ei şi subiecte de istorie universală.

Darea de seamă de activitate a Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" pe anul 1942/1943, prezentată de Gh.I. Brătianu, a fost urmată de conferinţa distinsului său prim colaborator, M. Berza, *Nicolae Iorga, istoric al Evului Mediu*.

În spiritul celor preconizate în şedinţa din 6 decembrie 1943 s-a desfăşurat activitatea Institutului şi în anii următori.

În *Cuvântarea rostită la şedinţa din 6 decembrie 1945*, Gh.I. Brătianu s-a referit la faptul că în 1944 clădirea Institutului a fost puternic zdruncinată de bombardamentele aeriene şi s-au produs pierderi cu evacuarea Bibliotecii la Liceul din Orăştie. Reparaţia clădirii, readucerea şi reaşezarea Bibliotecii au necesitat mijloace financiare însemnate, pe care conducerea Institutului nu le avea. Lipsa de fonduri a făcut, de altfel, ca achiziţiile noi de cărţi să fie puţine.

Gh.I. Brătianu adresa mulţumiri personalului Institutului care, în ciuda dificultăţilor, s-a dovedit la înălţimea deplină a chemării sale. Prin devotamentul

arătat de bibliotecare, în frunte cu doamna Valeria Costăchel şi doamna Liliana Iorga-Pippidi, Biblioteca a fost reaşezată în cea mai mare parte.

Activitatea ştiinţifică a Institutului s-a resimţit de starea clădirii. *Sala de conferinţe* a fost puternic deteriorată, conferinţele nu s-au putut relua. În schimb, s-au înmulţit şedinţele de *comunicări* ţinute, parte în localul Institutului, parte în sala de Seminar pentru istorie universală de la Universitate.

Printre cei care au prezentat comunicări au fost: Gh.I. Brătianu, Pr. V. Laurent, M. Berza, Emil Lăzărescu, Valeria Costăchel, I. Nestor, D.M. Pippidi, Emil Condurachi, Al. Ciorănescu, Dan Simonescu, Maria Holban, V. Mihordea, A. Oţetea.

În domeniul publicaţiilor, deşi se constata o restrângere, se menţiona apariţia volumelor XXI (1944) şi XXII (1945) din „Revue Historique du Sud-Est Européen" cu articole de Al. Eck, Gh.I. Brătianu, Păr. Laurent, D.M. Pippidi, M. Berza, Maria Holban, Emil Condurachi, Fr. Pall, Valeria Costăchel; publicarea lucrării lui Gh.I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti* (Bucureşti, 1945), a studiului lui D.M. Pippidi despre *Nicolae Iorga, istoric al Antichităţii*, precum şi a Indicelui amănunţit, pe ultimii zece ani, ai revistei „Revue Historique du Sud-Est Européen", întocmit de Liliana Iorga-Pippidi şi care întregea pe cel alcătuit mai înainte de Virginia Sacerdoţeanu.

Pentru programul viitor se prevedeau reparaţii pentru clădirea Institutului şi noi măsuri pentru organizarea Bibliotecii; se anunţa pregătirea pentru tipar a ultimei opere a lui N. Iorga, *Istoriologia umană*, atât cât el a apucat să scrie; realizarea lucrării Valeriei Costăchel, *Imunităţi în Principatele Române în veacurile XIV–XV* (din ciclul de studii de istorie comparată a instituţiilor, iniţiat de Alex. Eck) şi finalizarea lucrării lui Emil Lăzărescu, despre *Români, Tătari şi Unguri în veacurile XIV–XV*.

Se sublinia faptul că Institutul dispune de fonduri financiare puţine şi că există dificultăţi în reluarea contactului cu viaţa şi activitatea ştiinţifică internaţională; se anunţa că s-a reuşit să se stabilească un schimb cu revista de la Londra, „Slavonic and East European Review".

Stabilirea şi dezvoltarea relaţiilor ştiinţifice internaţionale se impunea ca o necesitate, atât pentru cercetările de istorie universală, pentru care fusese creat Institutul, cât şi pentru cercetările de istorie naţională, studiul comparat al instituţiilor fiind o cerinţă a vremii. „Încercăm să desprindem din trecutul nostru – arăta Gh.I. Brătianu – acele laturi şi acele instituţii care oglindesc curente şi preocupări asemănătoare ale istoriei Europei. Aşa am făcut cu problema Tradiţiei noastre istorice, aşa cu Sfatul domnesc şi Adunările de stări din trecutul ţărilor noastre"[24]. În tratarea acestor probleme autorul a întâmpinat greutăţi, lipsindu-i informaţiile referitoare la ce s-a scris în ultimii 5–6 ani în alte părţi în chestiuni asemănătoare.

Şi cum în situaţia politică creată după război dificultăţile de informare ale oamenilor de ştiinţă români cu ceea ce se realizase în alte ţări se adânceau, Gh.I.

[24] *Institutul de Istorie Universală „N. Iorga"*. Dare de seamă de activitate pe anul 1944–1945 făcută de directorul Institutului, prof. Gh.I. Brătianu, la şedinţa din 6 decembrie 1945, p. 37–38.

Brătianu atrăgea atenția asupra primejdiei şi cerea ca aceasta să fie evitată. „Să se redea – scria el – libertatea deplină de circulație peste hotare, a gândirii şi a scrisului, să se dărâme cu un ceas mai devreme zidurile chinezeşti care se străduiesc zadarnic să oprească în loc mersul noroadelor spre înțelegere şi înfrățire, în singurul spirit ce le poate realiza: acel al libertății. Este cazul, mai mult ca oricând, să adaug: *Dixi et salvavi animam meam*”[25].

Gh.I. Brătianu ținea, totodată, să menționeze că în Institut a continuat preocuparea de cunoaştere a operei lui N. Iorga şi de reliefare a gândirii lui. El anunța apariția celei de-a treia ediții a lucrării lui N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, îngrijită de Liliana Iorga-Pippidi (Bucureşti, 1944), precum şi realizarea mai multor studii privitoare la unele laturi ale operei şi activității lui N. Iorga (N. Bănescu, *N. Iorga, martir al libertății popoarelor*; M.M. Alexandrescu-Dersca, *N. Iorga, istoric al Imperiului Otoman*; M. Berza, *Ştiință şi metodă istorică în gândirea lui N. Iorga*).

„N. Iorga – conchidea Gh.I. Brătianu – va rămâne multă vreme pentru admiratori, ca şi pentru adversari, un îndreptar al ştiinței istorice pe ogorul național, ca şi în câmpul larg al dezvoltării ei universale”[26].

Darea de seamă de activitate prezentată de directorul Institutului a fost urmată de expunerea Păr. Laurent despre *N. Iorga, istoric al Imperiului Bizantin*.

În *Darea de seamă de activitate pe anul 1945/1946*, prezentată la şedința din 6 decembrie 1946, Gh.I. Brătianu arăta că existau încă dificultăți în reparațiile de efectuat la clădirea Institutului şi în buna funcționare a Bibliotecii. Achiziții noi de cărți continuau să fie prea puține, schimbul redus, atât din țară, cât şi din străinătate. Cu plăcere se aducea la cunoştință publicarea bibliografiei publicațiilor Institutului în numărul din iunie 1946 al revistei „American Historical Review”, apariția vol. XXII din „Revue Historique du Sud-Est Européen” şi pregătirea celui următor cu articole şi note variate de Păr. Laurent, Valeria Costăchel, Maria Holban, Maria Golescu, D.M. Pippidi, Emil Condurachi, M. Berza, Gh.I. Brătianu.

Comunicările prezentate în Institut s-au dovedit de o varietate deosebită, remarcându-se cele de metodă şi ştiință istorică, instituții, istoriologie, geografie istorică, Antichitate, Evul Mediu şi Epoca modernă.

Pentru viitor, date fiind veniturile modeste de care dispunea Institutul, se preconiza ducerea la bun sfârşit a publicațiilor începute, editarea revistei Institutului şi ținerea cu regularitate a şedințelor de comunicări.

Întrucât starea generală din țară era nesigură şi contactele ştiințifice cu lumea din afara țării tot mai reduse, Gh.I. Brătianu ținea din nou să sublinieze că „*Problema relațiilor internaționale cu lumea ştiințifică este pentru un institut de Istorie Universală o condiție necesară de existență*”[27].

În privința analizei şi expunerii operei lui N. Iorga erau semnalate studiile lui C. Marinescu, *N. Iorga în lumina străinătății* şi M. Berza, *N. Iorga, moralist* şi din

[25] *Ibidem*, p. 39.
[26] *Ibidem*, p. 40.
[27] *Institutul de Istorie Universală „N. Iorga”*. Dare de seamă de activitate pe anul 1945–1946 făcută de directorul Institutului, prof. Gh.I. Brătianu, la şedința din 6 decembrie 1946, p. 46.

afara țării studiul lui R. Guillaud, *N. Iorga şi studiile bizantine*, *Prefața* semnată de Emm. de Martonne la ediția nouă, franceză, a lucrării lui N. Iorga, *Istoria poporului francez* şi cuvintele lui Henri Focillon, rostite din exil şi aduse la cunoştință de prof. G. Oprescu, despre *N. Iorga, crainic şi călăuză a ştiinței şi culturii româneşti*.

În încheierea şedinței, M. Berza a vorbit despre *N. Iorga, istoric al cruciadelor şi al statelor latine din Răsărit*.

În 1947, la 1 aprilie, s-au marcat 10 ani de la întemeierea Institutului[28]. Printre personalitățile prezente a fost şi prof. dr. Constantin Angelescu, care participase şi la 1 aprilie 1937.

În *Cuvântul de deschidere al directorului Institutului, prof. Gh.I. Brătianu*, trecându-se în revistă contextul general şi dificultățile întâmpinate după cutremurul din 1940 şi în anii de război, „ce puneau în joc ființa noastră ca națiune", se arăta că „ne-am străduit să menținem activitatea noastră în serviciul ştiinței… Au fost aici [la Institutul „N. Iorga" – n.n.] – şi ne mândrim cu aceasta – unele din puținele lăcaşuri din Europa unde s-au putut expune, indiferent de frământările politice şi războinice ale vremii, vederi obiective asupra cercetării istorice de orice gen, după cum *Revista*, a cărei continuare ne-o lăsase drept una din principalele noastre însărcinări Nicolae Iorga, şi-a deschis coloanele tuturor colaboratorilor, din toate țările cu care ne-a fost posibil de a relua şi a întreține atunci legături"[29].

Gh.I. Brătianu ținea să sublinieze că activitatea Institutului „n-ar fi fost posibilă fără concursul devotat şi truda zilnică a tuturor colaboratorilor, de toate categoriile, care şi-au închinat cea mai mare parte a timpului şi a muncii lor ființei şi propăşirii acestei instituții. Subdirectorului Institutului, lui Mihai Berza – arăta ilustrul istoric – i se datoreşte în cea mai largă măsură întreaga realizare a planului nostru de lucru, în toate împrejurările, atât în ce priveşte studiile, la care a adus însemnate contribuții el însuşi, expunerile, editarea revistei, publicarea lucrărilor, precum şi în toate chestiunile de ordin administrativ şi gospodăresc; a înțeles să-şi urmeze ocupațiile în tot timpul bombardamentelor"[30].

Un frumos cuvânt de prețuire era adresat consilierilor ştiințifici, Al. Eck, Mihail Lascaris, Păr. Vitalien Laurent, D.M. Pippidi şi fiicei lui N. Iorga, Liliana Iorga-Pippidi, pentru grija deosebită pe care aceasta „a purtat-o şi o poartă editării operelor lui Nicolae Iorga"[31].

Faptul că în anii care au trecut de la înființarea Institutului „s-a constituit fără încadrări oficiale şi în mod cu totul dezinteresat un cerc de colaborări statornice în jurul revistei şi a şedințelor de comunicări" îl făcea pe Gh.I. Brătianu să considere că el priveşte „cu încredere şi cu nădejde activitatea viitoare a Institutului, pregătit să-şi îndeplinească şi mai departe rostul său temeinic, de legătură statornică între ştiința istorică a țării noastre şi aceea a lumii"[32].

[28] *Institutul de Istorie Universală „N. Iorga". La zece ani de la întemeiere*, Bucureşti, 1947.
[29] *Ibidem*, p. 4.
[30] *Ibidem*, p. 5–6.
[31] *Ibidem*, p. 6.
[32] *Ibidem*.

În continuarea celor spuse de Gh.I. Brătianu, subdirectorul Institutului, prof. M. Berza, a prezentat o pătrunzătoare dare de seamă a activității Institutului de la întemeiere (1 aprilie 1937). Crearea Institutului de Istorie Universală – arăta el – i-a apărut lui N. Iorga ca o necesitate, în vremea când își închega „planul vastei sale Istoriologii, în momentul în care mintea lui veşnic trează făcea efortul suprem pentru a îmbrățișa, în cea mai cuprinzătoare şi mai organică dintre imagini, trecutul omenesc în întregimea semnificațiilor sale”[33]. Alături de tendința spre universal, „spre unități organice tot mai largi, până la întregul trecut omenesc, N. Iorga voia să imprime Institutului său încă o aplecare: aceea de a sta veşnic în slujba neamului şi într-aceea a societății în genere”[34]. N. Iorga, care înnoise istoria românească tocmai prin aşezarea ei „pe harta mai largă a istoriei universale”, nu uita să sublinieze că în chip normal cercetătorii români „trebuie să consacre cea mai mare parte a efortului lor cunoaşterii trecutului național. Ceea ce le cerea era să se pătrundă de acel sentiment al universalului, care să-i facă a privi orice problemă în legăturile ei cele mai îndepărtate şi să le creeze convingerea că cu cât aceste legături sunt mai numeroase cu atât interesul chestiunii e mai mare”[35].

Pe lângă zestrea spirituală dată de N. Iorga Institutului, el i-a lăsat şi o extraordinară zestre materială şi un program de înfăptuiri pe care urmaşii lui la conducerea Institutului au căutat, în ciuda dificultăților ivite, să-l realizeze, adăugându-i un capitol nou: „publicarea manuscriselor inedite şi cercetarea operei lui N. Iorga”.

M. Berza a amintit principalele realizări ale Institutului: publicațiile acestuia, „prețuite în toate țările de cultură” şi a insistat asupra faptului că Institutul se prezenta ca „o familie spirituală”. „Ce ne uneşte pe toți, ce face din noi o familie spirituală?” – se întreba el şi răspunsul dat suna astfel: „ceea ce avem de apărat din moştenirea lui N. Iorga mi se pare de preț şi conştiința acestei datorii cred că este ceea ce ne uneşte mai presus de orice”[36]. „Istoria pusă în slujba societății pentru noi înseamnă… respectul pentru fapta umană, pentru orice creațiune în care omul şi-a pus toate puterile sufletului său… Dacă simțul istoric va dezvolta într-o societate dragostea de trecut, tot el va ascuți sentimentul răspunderilor față de viitor. Căci îi va aduce limpede în conştiința sa datoria de a merge mai departe şi-i va da curajul înnoirilor, fără de care istoria nu ar putea să existe.

Şi în acest sentiment al răspunderilor față de societate, ca şi în implicarea în fiecare clipă a întregii personalități a istoricului, stă tocmai noblețea îndeletnicirii noastre”[37].

După expunerea lui M. Berza a urmat comunicarea: *H.G. Wells şi istoria universală*, care se afla sub tipar, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, XXIV, 1947.

Solemnitatea de marcare a zece ani de la întemeierea Institutului de Istorie Universală „N. Iorga” a fost, din păcate, ultima mare manifestare publică importantă la care a participat Gh.I. Brătianu. În luna septembrie 1947, el a fost suspendat de la

[33] *Ibidem*, p. 16.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*, p. 18.
[36] *Ibidem*, p. 25.
[37] *Ibidem*, p. 27–28.

conducerea Institutului, ca şi de la Universitate şi i s-a fixat domiciliul forţat; în iunie 1948, în urma transformării Academiei Române în Academia R.P.R., i s-a retras şi calitatea de academician, ca de altfel şi altor 97 de personalităţi ştiinţifice şi culturale româneşti. În mai 1950, Gh.I. Brătianu a fost arestat şi întemniţat în închisoarea din Sighet, unde şi-a găsit sfârşitul în aprilie 1953[38].

III. ANI TULBURI

După suspendarea lui Gh.I. Brătianu de la Universitate şi de la conducerea Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" a fost adus de la Iaşi la Catedra de Istorie Universală de la Universitatea din Bucureşti şi ca director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", prof. Andrei Oţetea. Acesta a fost şi el unul din marele nume care au ilustrat învăţământul superior şi ştiinţa istorică din România.

Fig. 4. – Andrei Oţetea.

Născut la 5 august 1894 la Sibiel (jud. Sibiu), A. Oţetea, după terminarea şcolii elementare confesionale din comuna natală, a urmat liceul, mai întâi la Sibiu, apoi la Braşov. După absolvirea liceului a făcut parte din primul grup de tineri transilvăneni, trimişi îndată după Unirea din 1918 la studii universitare în Franţa. Anii petrecuţi la Paris, şapte la număr, cursurile urmate la Sorbona şi la Şcoala de Ştiinţe Politice şi Diplomatice, audierea şi cunoaşterea unor mari personalităţi ale vieţii culturale şi ştiinţifice franceze şi-au pus amprenta asupra întregii lui activităţi de dascăl şi om de ştiinţă.

[38] Maria Gh. Brătianu, *Gheorghe I. Brătianu. Enigma morţii sale*, Bucureşti, 1997, p. 51–54.

La întoarcerea în țară, după susținerea doctoratului în litere la Sorbona şi absolvirea Şcolii de Ştiințe Politice şi Diplomatice din Paris (1926) a ocupat succesiv posturile de Conferențiar (1927–1932), Docent (1932–1934) şi Profesor (1934–1947) la Universitatea din Iaşi, de unde a trecut la Universitatea din Bucureşti (1947–1964) şi la conducerea Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" (1947–1948 şi 1956–1970).

Andrei Oțetea a funcționat, în 1947–1948, ca director al Institutului ctitorit de N. Iorga doar câteva luni. În luna iunie 1948, în urma profundelor schimbări politico-statale, a reorganizării activității ştiințifice şi a transformării Academiei Române în Academie a R.P. Române s-a hotărât şi strângerea cercetătorilor din domeniul istoriei într-un unic institut.

Prin decretul nr. 148 din 15 iulie 1948 al Prezidiului Marii Adunări Naționale a R.P.R., a luat ființă, având sediul în clădirea în care a funcționat Institutul de Istorie Universală „N. Iorga", *Institutul de Istorie al Republicii Populare Române*, care avea menirea:

a) să contribuie la dezvoltarea şi progresele cercetărilor referitoare la studiul istoriei naționale şi universale;
b) să dirijeze şi să controleze activitatea ştiințifică în domeniul istoriei;
c) să contribuie la răspândirea cunoştințelor de istorie în marele public prin publicații şi conferințe;
d) să strângă şi să publice materialul documentar;
e) să publice lucrări şi reviste de specialitate;
f) să organizeze şi să dezvolte o bibliotecă de specialitate spre a pune la îndemâna cercetătorilor materialul ştiințific trebuitor[39].

Fostele institute de istorie[40] se încadrau în Institutul de Istorie al R.P.R., care avea institute filiale în centrele universitare Cluj şi Iaşi.

Personalul ştiințific al Institutului de Istorie din Bucureşti şi al Institutelor filiale din Cluj şi Iaşi era recrutat în cea mai mare parte din rândurile membrilor fostelor Institute de istorie, din cadrele didactice de la Universități, la care s-au adăugat elemente tinere, absolvenți ai facultăților de istorie. În postul de director al Institutului de Istorie al R.P.R. a fost numit acad. Petre Constantinescu-Iaşi, care a funcționat până în 1953, când i-a succedat prof. univ. Victor Cheresteşiu (1953–1956).

Pus sub îndrumarea şi controlul ştiințific al Academiei R.P.R., Institutul de Istorie – care a devenit, din 28 decembrie 1948, „şi de filosofie" – a funcționat, din toamna anului 1948 şi până în octombrie 1950, cu următoarele secții: *Secția de istorie națională*, *Secția de istorie universală*, *Secția de istoria popoarelor slave şi balcanice*; *Secția de bizantinologie*; *Secția de filosofie*.

[39] „Monitorul oficial", partea I, anul CXVI, nr. 161, joi, 15 iulie 1948, p. 5888–5889.

[40] Institutul de Istorie Națională din Bucureşti, Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din Bucureşti, Institutul de Studii Bizantine din Bucureşti, Institutul de Studii Balcanice din Bucureşti, Institutul de Istorie Națională din Cluj, Centrul de Studii Transilvane din Cluj şi Institutul de Istorie Națională „A.D. Xenopol" din Iaşi.

În primii ani de la înființare, activitatea Institutului de Istorie s-a concentrat în publicarea de surse istorice şi o foarte susținută preocupare pentru cercetările arheologice, în formarea de tineri cercetători prin cursuri de paleografie (româno-chirilică, slavă, latină, greacă) şi limbi străine de circulație internațională, publicarea, din decembrie 1947, a revistei „Studii".

În octombrie 1950 s-a procedat la o nouă organizare a secțiilor Institutului, criteriul geografic fiind înlocuit în bună parte cu cel cronologic. Din 1950 au funcționat: *Secția de istorie veche*, *Secția de istorie medie*, *Secția de istorie modernă şi contemporană*, *Secția de istoria popoarelor slave şi a Bizanțului*, *Secția de filosofie*.

În 1953 s-au desprins din Institut *Secțiile de istorie veche* şi *de filosofie*, formând fiecare institute separate.

În anii 1950–1956 în Institutul de Istorie a continuat strângerea şi publicarea izvoarelor istorice, atât pentru epoca medievală, cât şi pentru epoca modernă şi contemporană. Din păcate, vederi înguste şi greşite ale factorului politic conducător al vremii au impus publicarea izvoarelor istorice numai în traducere românească, fapt ce avea să determine reluarea, mai târziu, a întregii munci în spiritul unei exigente rigori ştiințifice. Încercări eşuate s-au manifestat şi în domeniul pregătirii unor importante instrumente de lucru, bibliografii, repertorii, indici.

A căpătat caracter prioritar cercetarea problematicii social-economice şi a crescut preocuparea pentru înmulțirea şi diversificarea publicațiilor de specialitate. Lipsurile care se manifestau în îndrumarea şi controlul eficient al muncii ştiințifice au condus la readucerea în fruntea Institutului, în anul 1955 şi până în 1970, a prof. A. Oțetea, ales, în iunie 1955, membru al Academiei R.P.R. şi al cărui prestigiu în specialitate era larg recunoscut în țară şi în străinătate.

IV. STĂRUINȚE ÎN RELUAREA TRADIȚIEI ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEŞTI DIN VREMEA LUI N. IORGA ŞI GH.I. BRĂTIANU

Curmând excesele dăunătoare, acad. Oțetea s-a dovedit, după mai mulți ani nefaşti, de întrerupere a marii noastre tradiții ştiințifice, artizanul refacerii şcolii istorice româneşti. Duşman al abrutizării colective, al dictaturii mediocrilor şi oportuniştilor, A. Oțetea a reuşit să readucă în Institut pe unii dintre valorioşii istorici abuziv îndepărtați şi să instaureze o atmosferă de muncă temeinică, de încredere, de înțelegere şi prețuire a stăruinței în cercetarea ştiințifică. Această atmosferă s-a răsfrânt într-o bogată creație ştiințifică ce a dat celebritate Institutului în peisajul cultural-ştiințific al țării şi l-a ridicat în rândul marilor instituții europene de profil.

Structura organizatorică a Institutului a cunoscut îmbunătățiri; secțiunilor ştiințifice existente din 1950 li s-a adăugat (din 1956) şi o *Secția de istorie universală*, menită să preia şi să dezvolte tradiția în cercetarea istoriei universale. În fruntea acestei secții a fost numit, în mod semnificativ, ilustrul istoric Mihai Berza, fost subdirector al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" în perioada 1942–1947 şi 1947–1948, când directori au fost Gh.I. Brătianu şi A. Oțetea.

În 1955, ca program de bază al Institutului a devenit pregătirea condiţiilor şi întocmirea unui *Tratat de Istoria României*. S-a procedat la cercetarea sistematică a materialelor de arhivă pentru problemele insuficient lămurite până atunci în istoriografie, s-au întocmit lucrări ajutătoare în vederea elaborării unor capitole din tematica tratatului, s-au înlesnit călătoriile de studii în arhivele din ţară şi din străinătate.

Sub egida Institutului au apărut, în perioada 1962–1964, 3 volume din *Tratatul de Istoria României*. Cu toate lipsurile acestei importante sinteze, de care cu trecerea vremii şi cu progresele înregistrate de cunoaşterea istorică ne-am putut da seama, cele trei volume (vol. II, III, IV) – care tratau istoria medievală şi modernă a României – au marcat, la data apariţiei lor, evenimente în dezvoltarea ştiinţei istorice româneşti, sintetizând tot ce s-a realizat până la acea dată în domeniul cunoaşterii istorice. „În istoriografie – spunea pe drept cuvânt I. Bogdan – erorile sunt greu de evitat; ca să ajungi însă la adevăr, trebuie să ai curajul de a le săvârşi şi dorinţa statornică de a le îndrepta”[41].

Paralel cu elaborarea *Tratatului de Istoria României* a continuat preocuparea de lărgire a bazei documentare, de editare a izvoarelor istorice. S-a trecut la alcătuirea ştiinţifică a *Corpusului naţional de izvoare*, ţinându-se seama de tradiţia valoroasă din trecut şi de cuceririle arheografice pe plan mondial. S-au pus bazele colecţiei *Fontes Historiae Daco-Romanae*, în care se publică izvoarele referitoare la istoria României pentru perioada de până la formarea statelor româneşti independente şi organizarea cancelariei domneşti.

Documentele diplomatice, emise de cancelariile domneşti, se publică în colecţia *Documenta Romaniae Historica*, cu patru serii: A. *Moldova*; B. *Ţara Românească*; C. *Transilvania*; D. *Relaţii între Ţările Române*.

A fost reluată şi continuată, în formula de Serie nouă, valoroasa colecţie de *Documente externe privitoare la Istoria Românilor – Colecţia Hurmuzaki*. A început publicarea în ediţii critice a *Cronicilor medievale ale României*, a *Inscripţiilor*, a *Izvoarelor juridice medievale*. S-au pus bazele unui nou corpus de izvoare de inestimabilă valoare: *Relatări ale călătorilor străini despre Ţările Române*. Colecţii tematice de izvoare au fost consacrate *Relaţiilor agrare în Ţările Române în secolul al XVIII-lea*; *Revoluţiei din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*; *Revoluţiei din 1848*; *Unirii Principatelor Române (1859–1864)*; *Războiului de Independenţă (1877–1878)*.

În strânsă legătură cu publicarea de izvoare s-a simţit nevoia întocmirii unor importante instrumente de lucru, bibliografii, repertorii, indici, prevăzute în planul prioritar al Institutului.

Progresele în cercetarea istorică şi-au găsit expresia şi în publicarea unor lucrări monografice elaborate de istorici aflaţi în puterea creaţiei: A. Oţetea, P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu, M. Berza, Valentin Georgescu, Maria Holban, Cornelia Bodea, Eliza Campus, Vasile Mihordea, Ilie Corfus, Gh. Cronţ, V. Netea, I.D. Suciu sau tineri formaţi ca cercetători în Institut[42].

[41] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I. *1413–1508*, Bucureşti, 1905, p. V.

[42] *Romanian Institut of History „Nicolae Iorga”*, Bucharest, 1971, p. 23–38.

Ca o necesitate a dezvoltării ştiinţifice s-a impus oportunitatea lărgirii legăturilor şi schimburilor cu lumea savantă din străinătate. Acest obiectiv s-a realizat prin schimbul de publicaţii făcut în cadrul Bibliotecii Institutului, cercetări în arhivele altor ţări, mai cu seamă în legătură cu nevoile *Tratatului de Istoria României*, participări la manifestări ştiinţifice internaţionale, reintrarea în Comitetul internaţional de ştiinţe istorice şi participarea la Congresele internaţionale de ştiinţe istorice de la Roma (1955), Stockholm (1960), Viena (1965), cu care ocazie a apărut o publicaţie specială, *Nouvelles Études d'Histoire*.

Din 1962, pentru informarea străinătăţii asupra rezultatelor cercetărilor întreprinse în Institut, a început să apară „Revue Roumaine d'Histoire".

Vizitele în Institut ale unor personalităţi din alte ţări, specialişti în istorie, au contribuit la stabilirea sau reluarea unor utile contacte ştiinţifice.

În anul 1963, prin reînfiinţarea Institutului de Studii Sud-Est Europene, o parte din membrii Institutului de Istorie au constituit nucleul de bază al noului Institut, în fruntea căruia a fost numit prof. univ. Mihai Berza, directorul Secţiei de istorie universală din Institutul de Istorie.

Din anul 1965, Institutul de Istorie a reluat numele ctitorului său, devenind Institutul de Istorie „N. Iorga".

Păstrând un riguros caracter ştiinţific, manifestându-şi ataşamentul cel mai deplin la marile valori ale ştiinţei, Institutul de Istorie „N. Iorga", cu rol diriguitor în istoriografia românească, avea să cunoască însemnate realizări. Ele s-au reflectat în dimensiunea tematică a investigaţiilor, în perfecţionarea metodelor şi mijloacelor de cercetare şi în realizările efective, concretizate în lucrări, culegeri de documente şi instrumente de lucru, în ţinuta publicaţiilor de specialitate.

Producţia istoriografică românească a reintrat în circuitul ştiinţific internaţional, participând la marile dezbateri ce vizau progresul în cercetarea istoriei.

În privinţa realizărilor Institutului de Istorie „N. Iorga" – care şi-a impus ca obiective cercetări în domeniul istoriei medievale, moderne şi contemporane a României, ca şi în cel al istoriei universale – marile colecţii de izvoare istorice, realizate în Institut, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, *Documenta Romaniae Historica*, *Călători străini despre Ţările Române*, *Cronici medievale ale României*, *Inscripţii* etc., au pus la îndemâna cercetătorilor texte de cel mai mare interes, în ediţii de înaltă ţinută ştiinţifică; lor li s-au adăugat rodnice investigaţii în arhivele străine.

În lumina documentaţiei înnoite s-au înregistrat remarcabile progrese în studiul formării statelor româneşti de sine stătătoare. Conservarea structurilor de stat, prin asigurarea statutului de autonomie, chiar în condiţiile dominaţiei otomane a apărut drept rezultatul rezistenţei opuse invadatorilor, prin mobilizarea tuturor resurselor ţării, demo-economice şi militare.

O atenţie deosebită a fost acordată structurilor socio-economice ale societăţii medievale româneşti, studierii lor în contextul istoriei universale şi în lumina noilor câştiguri metodologice.

Suprastructura instituţională şi culturală a fost amănunţit cercetată, valorificându-se în această privinţă o bogată şi valoroasă moştenire din trecut. Ceea ce a interesat, în

primul rând, a fost relevarea specificului românesc în crearea sau receptarea instituţiilor şi formelor politice, precum şi încadrarea noilor curente culturale în contextul european.

Monografii valoroase au fost consacrate unor mari personalităţi ale istoriei medievale româneşti: Mircea cel Bătrân, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Ion Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu ş.a.

În domeniul istoriei moderne, problematica formării naţiunii şi a statului modern român s-a constituit ca prioritară. Revoluţia din 1821, cea din 1848–1849, Unirea Principatelor Române, Războiul de Independenţă, România în Primul Război Mondial, desăvârşirea unităţii statale au fost tot atâtea teme de cercetare, care şi-au găsit tratarea în lucrări monografice, care s-au bucurat de un binemeritat succes editorial.

Marile procese şi momente din epoca modernă au fost tratate în contextul de idei şi al desfăşurărilor istorice general europene şi îndeosebi sud-est europene, relevându-se nu numai sprijinul substanţial acordat de România luptei de eliberare a popoarelor din Balcani, ci şi faptul că edificarea statului naţional român modern a constituit, în această parte a Europei, dominată de ambiţiile acaparatoare ale imperiilor absolutiste vecine, un factor de progres, echilibru şi stabilitate.

În Institutul de Istorie „N. Iorga" au fost abordate în lucrări de mare interes probleme de demografie, ecoistorie, geografie istorică, geopolitică şi geoistorie, climatologie, psihologia mulţimilor, imagologie şi imagologie istorică.

Sub egida Institutului de Istorie „N. Iorga" s-a reluat – ceea ce admirabil s-a început în vremea directoratului lui Gh.I. Brătianu – publicarea de scrieri ale ctitorului Institutului, N. Iorga, scrieri definitorii pentru înţelegerea rolului pe care cel mai mare istoric român l-a avut în dezvoltarea istoriografiei româneşti, ca şi pentru contribuţia lui la scrierea acelei istorii a umanităţii în care să se regăsească partea de civilizaţie adusă de fiecare popor.

Pe firul continuării preocupărilor ştiinţifice ilustrate de N. Iorga şi Gh.I. Brătianu, în programul Institutului s-a introdus ca prioritară tematica referitoare la încadrarea istoriei naţionale în cea universală, stabilirea locului în istorie a poporului român. Aceasta presupune a descifra acele conexiuni şi raporturi mai vaste în cadrul cărora evenimentele şi creaţia istorică a poporului român să-şi dobândească ponderea şi specificul propriu, să fie înţelese problemele trecutului românesc din perspectiva istoriei europene, în legătură cu cea sud-est europeană, după cum istoria universală însăşi îşi reconstituie ţesătura ca sinteză a interacţiunii şi interconexiunii istoriilor naţionale. Locul românilor în istorie trimite la cerinţa de a dezvălui conţinutul civilizaţiei româneşti şi felul în care aceasta se articulează cu cea universală, de a urmări procesul de integrare a istoriei Românei în universalitate, de a defini valorile trecutului poporului român dintr-un punct de vedere mai general.

Cercetătorii Institutului de Istorie „N. Iorga", în ciuda ingerinţelor politice ale vremii, conştienţi de locul în care-şi desfăşurau activitatea ştiinţifică, s-au străduit să continue, cu mijloacele şi achiziţiile interpretative ale timpului nostru, opera ilustrată cu atâta autoritate de fondatorul Institutului. Numai conceperea într-o viziune

largă a istoriei naționale, numai examinarea ei în contextual istoriei universale îi asigură rezonanța cuvenită, datele necesare de raportare pentru a înțelege mai exact dimensiunea proceselor, fenomenelor şi datelor istoriei naționale.

Fig. 5. – Ştefan Ştefănescu, Dionisie Pippidi şi Valentin Iorga.

Realizările din Institut, recăpătarea în bună măsură a prestigiului său intern şi internațional, avut în vremea lui N. Iorga şi Gh.I. Brătianu, faptul că în Institut continua să lucreze, în cea mai mare parte, elita istoricilor din preajma celebrilor istorici români a contribuit la luarea, în 1975, la San Francisco (S.U.A.) a hotărârii comunității internaționale a istoricilor ca cel de-al XV-lea Congres internațional de ştiințe istorice, din 1980, să se țină în România.

Organizat la Bucureşti, cel de-al XV-lea Congres internațional de ştiințe istorice s-a definit nu numai ca important reper în istoria congreselor internaționale în domeniul ştiințelor istorice, dar a fost şi un însemnat moment de evaluare internațională a rezultatelor şcolii istorice româneşti, de stimulare a creației ei, de deschidere a noi orizonturi în cercetarea istoriei. Congresul a prilejuit dezbateri din care a câştigat ştiința istorică, cât şi opera de educație pe care ea este chemată să o desfăşoare.

La propunerea părţii române în cadrul Comitetului internaţional de ştiinţe istorice s-au înfiinţat două noi comisii: 1. *Comisia de aplicare a metodelor cantitative în cercetarea istoriei* şi 2. *Comisia de istoriografie*[43].

După cel de-al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice de la Bucureşti, din 1980, istoricii români, unii dintre ei membri ai Institutului de Istorie „N. Iorga", şi-au marcat, în mai mare măsură decât până atunci, prezenţa la importante congrese, conferinţe şi simpozioane internaţionale. Participarea la manifestări ştiinţifice importante, ca şi călătoriile de studii efectuate în centre ştiinţifice de prestigiu, pe lângă faptul că au înlesnit cunoaşterera în afara hotarelor ţării a preocupărilor şi posibilităţilor de afirmare ştiinţifică a şcolii istorice româneşti, i-au pus pe cercetătorii români în contact cu problematica istorică mondială şi au înlesnit stabilirea de relaţii ştiinţifice dintre ei şi specialiştii din alte ţări, ele însile stimulente în procesul de autodepăşire ştiinţifică.

În programul de cercetări ştiinţifice al Institutului de Istorie „N. Iorga" a crescut preocuparea de a îmbina cât mai armonios continuarea tradiţiei valoroase a istoriografiei româneşti în cercetarea istoriei naţionale şi universale cu dezvoltarea ştiinţei istorice pe plan mondial.

În medievistică, avându-se în vedere faptul că sfere sau aspecte importante ale societăţii medievale continuau să rămână insuficient cercetate, s-au prevăzut cercetări cu privire la relaţiile agrare, organizarea administrativă, fiscală şi a justiţiei în Ţările Române, cercetări care să valorifice exhaustiv materialul documentar şi rezultatele parţiale obţinute în trecut.

O atenţie deosebită s-a acordat studiilor de istorie economică, care urmăresc, pe lângă sfera economică şi pe cea a schimbului. Circulaţia mărfurilor, istoria monedei, istoria preţurilor, căile de comunicaţie şi funcţia lor economică şi politică a constituit obiectul unor cercetări speciale.

În domeniul istoriei sociale au rămas încă de elaborat lucrări consacrate istoriei claselor societăţii medievale. Fără un studiu aprofundat al structurilor acestor clase, al bazei lor economice şi al evoluţiei istorice, perspectivele de înţelegere a istoriei politice se dovedesc înguste.

În istoria culturii s-a trecut de la studiul literaturii la cel al funcţiei ei sociale. Producţia de carte şi difuzarea ei, atitudinea faţă de cultură s-au constituit în teme de cel mai mare interes.

În domeniul istoriei moderne, problematica formării şi dezvoltării naţiunii şi aceea a făuririi statului naţional a determinat cercetări amănunţite în toate sectoarele vieţii sociale, economice, politice şi culturale a societăţii din întreg spaţiul românesc. Investigaţia istorică, ţinând seama de corelaţiile externe, a căutat să urmărească dezvoltarea istoriei moderne a societăţii româneşti în cadrul realităţilor înconjurătoare şi în genere al istoriei universale.

În domeniul istoriei contemporane studierea în toată complexitatea ei a vieţii politice a României în această perioadă s-a impus ca un obiectiv major.

[43] Ştefan Ştefănescu, *L'Institut d'Histoire „Nicolae Iorga" lors de 50e anniversaire,* în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XXV, octobre-décembre 1986, p. 249–261.

În istoria universală s-a căutat reluarea şi ducerea mai departe a tradiției istoriografiei româneşti în studierea istoriei Mării Negre, a Europei centrale şi răsăritene, a bazinului oriental al Mediteranei, în cercetarea raporturilor şi interacțiunilor între Orientul şi Occidentul european.

Necesitatea promovării cercetării interdisciplinare a reclamat dezvoltarea în Institut a unor discipline de contact: demografia istorică, statistica istorică, geografia istorică, sociologia, psihologia etc.

Continuarea marilor colecții de izvoare, condiție *sine qua non* a progresului în cercetarea istoriei, realizare de prestigiu a Institutului de Istorie „N. Iorga" a rămas ca o preocupare permanentă în activitatea Institutului.

Publicațiilor de izvoare li s-a adăugat întocmirea unor importante instrumente de lucru: *Dicționarul instituțiilor medievale*, *Dicționarul istoric al localităților din România* etc.

Întrucât dezvoltarea cercetărilor depinde, în cel mai înalt grad de pregătirea cadrelor, în Institut a crescut preocuparea – prevăzută în actul de fondare a lui – de formare şi creştere a cadrelor de cercetare, de dezvoltare a contactelor acestora cu specialiştii din străinătate.

Marii istorici predecesori au atras insistent atenția asupra faptului că istoriografia românească, ca de altfel oricare istoriografie națională, nu se poate dezvolta separat de istoriografia mondială, ea este o parte a acesteia şi trebuie să se afirme în cadrul ei.

Fig. 6. – Sala memorială „N. Iorga" – Institutul de Istorie „N. Iorga".

❋

La expirarea mandatului meu, în 1989, ca discipol şi succesor al acad. A. Oțetea la conducerea Institutului de Istorie „N. Iorga", aveam convingerea că Institutul se prezenta la acea dată cu un colectiv de cercetare valoros, hotărât să dezvolte, într-o atmosferă care să cultive informația largă şi spiritul critic, marile tradiții ale istoriografiei româneşti.

Îmi exprimam încrederea că, inspirându-se din năzuinţele generoase de care au fost animaţi predecesorii, dar mai ales de nobilele idealuri ale societăţii contemporane româneşti, Institutul va face din perioada următoare o perioadă fertilă de creaţie şi realizări, va da relaţiei triptice trecut–prezent–viitor sensurile prin care ele se presupun, se luminează reciproc şi se articulează organic.

Parafrazând cuvintele regelui Carol I, în pragul lungii şi glorioasei sale domnii, cuvinte folosite şi de Gh.I. Brătianu în darea de seamă de activitate a Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", prezentată în şedinţa din 6 decembrie 1943, am ţinut să spun: „Singur numai Dumnezeu poate şti ceea ce viitorul păstrează patriei noastre. Din parte-ne, ne mulţumim că ne-am făcut datoria".

RAPORTURILE DE TUTELĂ DINTRE ACADEMIA ROMÂNĂ ŞI PRIMELE GENERAŢII DE ELEVI AI ŞCOLII ROMÂNE DIN ROMA

VERONICA TURCUŞ

Şcoala Română din Roma a reprezentat, alături de instituţia similară din capitala Franţei, un element fundamental al racordării culturii şi ştiinţei româneşti la marile tradiţii academice europene. Înfiinţată la 22 octombrie 1922 după modelul şcolilor şi academiilor deja existente în capitala Italiei, instituţia românească de aici şi-a început funcţionarea la 1 noiembrie 1922 într-un sediu închiriat, pe Via Emilio de'Cavalieri numărul 11[1]. Şcoala era pusă sub direcţiunea academicianului Vasile Pârvan, numit în funcţia respectivă de Ministerul Instrucţiunii la recomandarea Academiei Române, aşa cum prevedea regulamentul de funcţionare al instituţiei, intrat în vigoare la 23 iunie 1921[2]. În contextul dificultăţilor financiare ale începuturilor, cu toate că regulamentul de organizare al instituţiei prevedea trei secţii pentru Şcoală (cea istorico-arheologică, cea filologică-literară şi cea artistică), iar Vasile Pârvan propunea un număr de şase membri (profesorul Paul Nicorescu, profesorul George Mateescu, doctor Claudiu Percec, bibliotecar universitar, profesorul Cezar Papacostea, doctor Al. Dem. Marcu şi conferenţiarul universitar Emil Panaitescu)[3], institutul românesc din capitala Italiei şi-a început activitatea cu o singură secţiune, cea istorico-arheologică, şi cu patru membri (Paul Nicorescu, George Mateescu, Emil Panaitescu şi Alexandru Marcu). Dintre primii bursieri, doar Alexandru Marcu dezvoltase până atunci preocupări de filologie romanică, ceilalţi trei fiind interesaţi de studiul istoriei vechi şi al arheologiei, asemenea mentorului lor, Vasile Pârvan. De altfel, toţi cei patru bursieri fuseseră

[1] Localul iniţial al Şcolii era, de fapt, un apartament în unul dintre imobilele nou construite în vremea aceea, situat actualmente în zona Pinciano-Parioli, cartiere rezidenţiale şi moderne. Apartamentul a fost închiriat cu suma de 30 000 de lire şi se compunea din două etaje, un *rez-de-chaussée* şi un demisol. Din octombrie 1925 acestui apartament i s-a adăugat un altul, în aceeaşi clădire, închiriat cu 27 000 lire, pentru a putea găzdui în bune condiţii şi noua secţie de arte. Vezi raportul din septembrie 1927 al lui I. Bianu, atunci decan al Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti, către Ministrul Instrucţiei asupra situaţiei Şcolii Române din Roma după moartea lui Vasile Pârvan (26 iunie 1927), în George Lăzărescu, *Şcoala Română din Roma*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 189.

[2] Vasile Pârvan, *Scrieri alese.* Text stabilit, introducere şi note de Alexandru Zub, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 301.

[3] Vezi scrisoarea lui Vasile Pârvan din 3 septembrie 1922 adresată Ministrului Instrucţiunii Publice în *Vasile Pârvan. Corespondenţă şi acte*. Ediţie îngrijită, cu introducere, note şi indice de Alexandru Zub, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 235–236.

studenți ai Universității din Bucureşti, deci îşi făcuseră studiile în vechea Românie. Era un mod natural şi firesc de recrutare a bursierilor, în contextul în care ei erau discipoli ai unor profesori cunoscuți la Bucureşti, chiar dacă unii dintre tinerii studioşi (Emil Panaitescu sau George Mateescu) erau deja membri ai Universității româneşti clujene nou înființate, sosiți din vechea Românie în centrul cultural transilvan tocmai pentru a sprijini efortul recuperator al culturii româneşti din această parte de țară. Abia din anul 1923, cu Claudiu Isopescu[4] de la Cernăuți, din 1924 cu Nicolae Grămadă[5] (tot din Bucovina) şi cu Nicolae Buta de la Cluj, iar mai apoi, din 1925, cu Constantin Daicoviciu[6] de la Cluj, Şcoala Română din Roma îşi

[4] Claudiu Isopescu s-a născut la 18 aprilie 1894 la Frătăuții Vechi, în Bucovina. Clasele primare le-a frecventat, până în 1904, în localitatea natală, iar gimnaziul l-a urmat la Suceava, absolvind secția română a Ober-Gymnasiums în 1912. În anii studiilor secundare a fost coleg cu Nicolae Grămadă, care se va specializa în anii '20 tot la Şcoala Română din Roma. După terminarea liceului din Suceava, a urmat cursurile Universității din Cernăuți, la Facultatea Filosofică, mai târziu de Filosofie şi Litere, secția Filologie şi Lingvistică. Izbucnirea primului război mondial l-a determinat să-şi întrerupă studiile, fiind înrolat în armata austriacă, la 24 noiembrie 1914, şi trimis pe frontul din Italia, unde a căzut prizonier. În 1917, la chemarea lui Vasile Lucaciu, s-a înscris în batalioanele române pentru eliberarea Transilvaniei, fiind condamnat la moarte în contumacie. La 19 iunie 1918 a fost ales, în Italia, în Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, participând, în această calitate, la organizarea „legiunii româneşti". După evenimentele din decembrie 1918 s-a întors în țară, unde şi-a continuat studiile la Universitatea din Bucureşti, încheiate în 1920, devenind specialist în filologie. Doctoratul în litere l-a susținut la Napoli, în 1919. Între anii 1920 şi 1923 a funcționat ca profesor de limba italiană şi germană la Liceele „Matei Basarab" şi „Gheorghe Şincai" din Bucureşti, iar în perioada 1922–1923 a activat şi ca asistent la Academia Comercială din Bucureşti. După stagiul de specializare la Roma (1923–1925), ca bursier al Şcolii Române de acolo, a rămas în capitala Italiei, unde a început, din decembrie 1926, să susțină cursuri de limba şi literatura română la Universitatea „La Sapienza", devenind, în 1929, conferențiar universitar. Din 1936 a deținut Catedra de limba şi literatura română la Universitatea din Roma. A încetat din viață în 1956. *Claudiu Isopescu, mesager al spiritualității româneşti în Italia. I. Corespondență* (*1926–1942*). Ediție, prefață şi studiu introductiv de D. Vatamaniuc. Notă asupra ediției de Elena Pascaniuc, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 10–11; Otilia-Ştefania Pop Damian, *Nuove testimonianze su Claudiu Isopescu* (*1894–1956*) *e la fondazione della cattedra di lingua e letteratura romena all'Università „La Sapienza" di Roma*, „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", 2004–2005, 6–7, nr. 6–7, p. 550–552.

[5] Nicolae Grămadă s-a născut la 1 martie 1892 în localitatea Zahareşti, comuna Stroieşti, județul Suceava. Studiile superioare le-a urmat la Viena, în buna tradiție a intelectualității bucovinene. S-a specializat în disciplinele auxiliare ale istoriei (paleografie chirilică, diplomatică, sigilografie, heraldică). În anul 1922 şi-a luat doctoratul în istorie. A funcționat ca profesor secundar în anii 1924–1930, iar din 1928 a devenit şi conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității din Iaşi. Marea parte a lucrărilor sale le-a publicat la Cernăuți (*Studii paleografice*, 1925, 49 p.; *Studii mărunte din domeniul ştiințelor auxiliare ale istoriei*, 1934, 28 p.; *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, 1935, 231 p.; *Vechile peceți bisericeşti bucovinene*, 1939, 89 p.; *Vechile peceți săteşti bucovinene* (*1783–1900*), 1939, 48 p.). S-a stins din viață în martie 1961. *Enciclopedia istoriografiei româneşti*. Coordonator ştiințific Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, p. 162.

[6] Constantin Daicoviciu s-a născut la 1 martie 1898 în comuna Căvăran, astăzi județul Caraş-Severin. Studiile secundare le-a urmat la Lugoj şi Caransebeş, iar cele universitare, în domeniul filologiei clasice, la Cluj, în anii 1918–1922. După cei doi ani de specializare la Şcoala Română din Roma (1925–1927) a efectuat călătorii de studii, în anii 1929–1932, în Austria, Germania, Franța,

va extinde cu adevărat aria de recrutare a bursierilor la nivelul României Mari, nu doar din perspectiva universității unde funcționau viitorii bursieri în momentul recrutării lor, ci şi din punctul de vedere al *background*-ului cultural şi formativ al acestora. Ar mai fi de remarcat că marea parte dintre membrii Şcolii în primii ani de funcționare fuseseră discipoli ai lui Vasile Pârvan şi activaseră sub îndrumarea acestuia fie în cadrul Muzeului Național de Antichități (al cărui director era de la 15 decembrie 1910), fie la Catedra de istorie veche, epigrafie şi antichități greco-romane a Universității bucureştene (al cărei titular era din 1913)[7]. Doar Alexandru Marcu fusese recomandat lui Pârvan de profesorul său Ramiro Ortiz, titularul Catedrei de limba şi literatura italiană a Universității bucureştene şi care contribuise cu numeroase sfaturi la redactarea regulamentului de funcționare al instituțiilor din Paris şi Roma în forma sa finală[8]. De altfel, Ramiro Ortiz îşi trimisese discipolul, în anii 1920–1922 la Florența, unde Alexandru Marcu şi-a desăvârşit pregătirea la Reale Istituto di Studi Superiori e di Perfezionamento cu profesorii Pio Rajna, Ernesto Giacomo Parodi şi Guido Mazzoni. Era, în fond, o benefică şi naturală continuare a traseului carierei ştiințifice a lui Ramiro Ortiz, care la rândul său, în 1904, obținuse o bursă de studiu la Institutul florentin. Alexandru Marcu îşi va lua aici doctoratul în litere cu o teză despre Ippolito Nievo (*Dal Romanticismo al Naturalismo: Ippolito Nievo*)[9].

Grecia şi Ungaria. Doctoratul în istorie şi arheologie l-a obținut în 1928, an în care a devenit asistent de istorie antică la universitatea clujeană. Docent din 1932 şi conferențiar de antichități şi epigrafie (1932–1938), apoi profesor de arheologie şi preistorie (1938–1948) şi, din 1949 până în 1968, profesor de istorie veche a României, Constantin Daicoviciu a fost o personalitate marcantă a vieții ştiințifice a Universității clujene, al cărei rector a fost vreme de un deceniu (din 1956 până în 1968). A activat în cadrul Comisiei Monumentelor Istorice din Transilvania, al cărei secretar a fost din 1921 şi până în 1940, din 1947 devenind preşedinte al Comisiei Monumentelor Istorice din Bucureşti, demnitate pe care a deținut-o vreme de un an. A fost director al Institutului de Studii Clasice, din 1949 al Institutului de Istorie din Cluj, iar în perioada 1945–1973 director al Muzeului de Istorie a Transilvaniei. La 2 noiembrie 1948 a primit consacrarea de membru corespondent al Academiei Române, iar din 2 iulie 1955, pe cea de membru titular al celui mai înalt for ştiințific al țării. În perioada 1959–1963 a fost preşedinte al Secției de ştiințe istorice, ştiința limbii, literatură şi artă a Academiei Române. Contribuția sa ştiințifică deosebită constă, în primul rând, în activitatea efectuată pe şantierele arheologice de la cetățile dacice din Munții Orăştiei, activitate patronată cu o deosebită competență şi autoritate şi care a dus la evidențierea ruinelor de la Grădiştea Muncelului, Piatra Roşie sau Blidaru, precum şi ale aşezărilor de la Rudele ori Feţele Albe. Experiența şantierelor „dacice" a urmat în mod natural după „ucenicia" în cadrul săpăturilor de la Sarmizegetusa romană (1924–1936), pe direcția respectivelor preocupări înscriindu-se şi campaniile arheologice de la castrele Micia şi Porolissum. A deținut importante funcții în aparatul de stat al regimului ideocratic, fiind din acest motiv culpabilizat post-mortem de o parte a mediului academic în anii care au urmat prăbuşirii comunismului. A decedat la Cluj, la 27 mai 1973 (Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române.* (*1866–2003*)*. Dicționar*. Ediția a III-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 237–238).

[7] Ar fi de amintit, în acest sens, nume precum: G.G. Mateescu, Paul Nicorescu, Ştefan Bezdechi, Ecaterina Dunăreanu etc.

[8] Vezi scrisoarea din 2 iunie 1921 adresată de Nicolae Iorga lui P.P. Negulescu, Ministrul Instrucțiunii Publice. G. Lăzărescu, *op. cit*., p. 22.

[9] Veronica Turcuş, *Alexandru Marcu* (*1894–1955*) *şi cultura italiană în România interbelică* (*Profil biobibliografic*), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 28.

De altfel, interesul lui Alexandru Marcu (născut la 30 decembrie 1894 la Burdujeni, județul Botoşani, actualmente județul Suceava) pentru Italia şi cultura ei s-a materializat încă din anii adolescenței, petrecută la Craiova, unde a urmat studiile gimnaziale şi liceale, încheiate în 1914. În anii războiului a frecventat cursurile Facultății de Litere a Universității din Bucureşti, apropiindu-se de profesorul Ortiz. Specializarea la Şcoala Română de la Roma a urmat perioadei de stagiu doctoral de la Florența şi era axată, aşa cum indica directorul Şcolii, Vasile Pârvan, pe „studiul literaturilor comparate neolatine şi istoria artei mai noi", acesta indicându-i tânărului bursier şi tema lucrării de diplomă care urma a fi întocmită ca rezultat al activității întreprinse în cadrul Şcolii: o cercetare despre elementele populare ale literaturii culte a Renaşterii italiene[10].

Studiile elaborate de Alexandru Marcu în această perioadă, sau cele pentru care a adunat acum material, sunt circumscrise problematicii imaginii românilor în Italia, perioada de timp studiată fiind destul de întinsă (sec. XIII–XIX) şi celei a romantismului european, frecventată încă din perioada florentină. În primul număr al anuarului „Ephemeris Dacoromana" al Şcolii din Roma (1923) apare studiul *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*. Cu spiritul critic şi conştiinciozitatea care îi caracterizau deja lucrările, Alexandru Marcu analizează literatura italiană privitoare la spațiul românesc, pornind de la cea geografică a secolului al XIII-lea şi până la un Filippo Buonacorsi sau Pomponio Leto (a doua jumătate a secolului al XV-lea), punând accent pe rolul Quattrocento-ului italian în afirmarea ideii latinității românilor[11]. Studiul nu a rămas trecut cu vederea, mai ales în Italia. Luigi Maria Personé sau Angelo Pernice, apreciat bizantinist şi medievist, docent în istorie universală la Universitatea din Florența, îi consacrau recenzii în reviste prestigioase („Leonardo", respectiv „Archivio Storico Italiano" în 1926)[12]. După cum arăta chiar autorul într-o notă la acest studiu[13], s-a încercat urmărirea felului în care este reflectată istoria românilor în scrierile italiene din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, materialele pentru secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea fiind publicate în monografia *Romanticii italieni şi românii*, lucrare de sinteză apărută în „Memoriile Secțiunii Literare" ale Academiei Române în 1924 şi precedată de studiile de mai mică întindere, tratând detalii ale problemei: *Niccolò Tommaseo şi românii* şi *Un alt abate italian la noi în țară: Domenico Zanelli şi relațiunea sa din 1841*. Primul dintre ele era publicat în două numere ale „Romei" din 1923, fiind un studiu concis şi la obiect, cu bogat material documentar, analizând cazul lui N. Tommaseo în ceea ce priveşte imaginea mai puțin măgulitoare pe care o avea

[10] V. Pârvan, *Raport asupra activității Şcolii Române din Roma în anul 1922–23*, în „Analele Academiei. Dezbateri", 1922–23, ser. II, tom XLIII, p. 111–113.

[11] A. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în „Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma", Roma – Bucureşti, 1923, 1, p. 338–386.

[12] L.M. Personé, *A. Marcu, Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV. Roma, 1925*, în „Leonardo. Rassegna mensile della cultura italiana", Roma, 1926, 2, nr. 2, p. 40; A. Pernice, *A. Marcu, Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV. Roma, 1925*, în „Archivio Storico Italiano", Firenze, 1926, vol. I, p. 147–152.

[13] Vezi A. Marcu, *Riflessi di storia rumena*..., p. 338.

despre români, comparativ cu opinia altor romantici italieni[14]. Al doilea, publicat în „Analele Dobrogei" tot în 1923, se ocupă de imaginea spațiului românesc în notele de călătorie ale abatelui Zanelli, care a vizitat în scop religios zona Bucureşti – Galați – Giurgiu – Orşova, note publicate în revista ilustrată din Roma „L'Album, giornale letterario e di Belle-Arti" din anul 1841–1842[15].

Studiul amplu despre *Romanticii italieni şi românii*, pe care, dintr-o specifică acribie ştiințifică Marcu şi-l subintitulează *Note*, cuprinde două părți (*Epoca Enciclopediştilor* şi *Epoca Romanticilor*) şi un dublu apendice, constituindu-se ca o remarcabilă analiză a ştirilor despre români în literatura italiană a vremii, pornindu-se de la Luigi Ferdinando Marsigli, Antonio Maria Del Chiaro sau Silvestro D'Amelio, Ruggiero Boscovich şi Francesco Grisellini spre vremea romanticilor, când e avut în vedere interesul pentru noi a unui Giuseppe Mezzofanti, Domenico Sestini, Leopardi, Niccolò Tommaseo, Domenico Zanelli, Tullo Massarani, Carlo Cattaneo sau Marc Antonio Canini, ultima figură reliefată fiind cea a romanticului târziu Giovanni Prati, cu povestirile sale fantastice în care se apelează, pentru cadrul acțiunii, chiar la palatele unui principe moldovean[16]. Lucrarea a fost apreciată pozitiv de specialiştii timpului, bucurându-se de numeroase semnalări şi recenzii în țară şi în Italia. Reviste ca „Dacoromania" sau „Anuarul Institutului de Istorie Națională" din Cluj, „Arhivele Olteniei", „Revista istorică" a lui Iorga, „Revista Moldovei", „Adevărul literar şi artistic" sau, din Italia, „L'Europa Orientale" şi mai târziu „Studi Rumeni" şi „Giornale Storico della Letteratura Italiana" vor acorda spații ample prezentării studiului. Singura observație care a fost făcută de mai mulți recenzenți e uşoara nepotrivire a titlului cu conținutul, titlul dând impresia că ar fi vorba de o analiză a influenței romantismului italian asupra literaturii noastre din secolul trecut[17]. Unanim e apreciată însă munca tânărului autor, dovedită mai ales de amplele referințe cuprinse în notele din josul paginii, precum şi cunoştințele sale de limbă şi literatură italiană. În recenzia făcută lucrării în revista „L'Europa Orientale" în ianuarie 1925, Aurelio Palmieri, unul dintre conducătorii revistei, specialist în literaturile neogreacă şi polonă, o caracterizează drept „lavoro di paziente erudizione", iar autorul e apreciat nu doar pentru cunoştintele sale în domeniul italienisticii, dar şi pentru dragostea față de Italia, care răzbate din paginile cărții[18]. O recenzie elogioasă consacră lucrării, în

[14] Idem, *Niccolò Tommaseo şi Românii*, în „Roma. Revistă de cultură italiană", Bucureşti, 1923, 3, nr. 1–2, p. 8–12; nr. 6, p. 1–3.

[15] Idem, *Un alt abate italian la noi în țară: Domenico Zanelli şi relațiunea sa din 1841*, în „Analele Dobrogei. Revista Societății Culturale Dobrogene", Constanța, 1923, 4, nr. 2, p. 157–176.

[16] Idem, *Romanticii italieni şi românii* (*Note*), în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare", Bucureşti, ser. III, tom II, mem. 2, 1924, p. 21–165.

[17] Const. Şăineanu, *„Romanticii italieni şi Românii" de Al. Marcu*, în „Adevărul literar şi artistic", Bucureşti, 1925, 6, nr. 229, 26 aprilie, p. 6; Aurelio Palmieri, *Alexandru Marcu: Romanticii italieni şi românii. Bucarest, „Cultura națională", 1924,* în „L'Europa Orientale. Politica, economia, cultura, bibliografia. Rivista mensile pubblicata a cura dell'Istituto per l'Europa Orientale", Roma, 1925, 5, nr. 1, p. 78.

[18] A. Palmieri, *op. cit.*, p. 78.

1928, Carlo Tagliavini, recenzie publicată atât în seria condusă de el, „Studi Rumeni", cât şi în „Giornale Storico della Letteratura Italiana"[19]. Oricum, se aştepta o continuare a cercetării, eventual o analiză a influenței italiene asupra operei romanticilor români. O variantă prescurtată a studiului va fi publicată în „România Literară" din iunie 1933 sub titlul *Romanticii italieni şi latinitatea noastră*, articolul fiind o fugară trecere în revistă a călătorilor italieni în Principate în secolul al XVIII-lea şi a romanticilor „românizați" ai secolului următor (C. Cattaneo, M.A. Canini, T. Massarani, G. Vegezzi-Ruscalla etc.)[20]. De asemenea, un studiu aparte va consacra Marcu interesului contelui Marsigli pentru spațiul românesc, reliefării elementelor legate de prezența sa în regiune şi descoperirilor făcute, toate fiind încadrate într-o documentată prezentare biografică a acestuia[21].

Şi tot în sfera relațiilor româno-italiene în secolul al XIX-lea se înscrie studiul despre pictorul Tătărescu şi perioada sa italiană (1843–1850), studiu intitulat *Un pittore romeno all'Accademia di S. Luca. Giorgio Tatarescu*, apărut în revista „L'Europa Orientale" (1923)[22], „prețioasă contribuție informativă la istoria artelor române în veacul trecut", cum era caracterizat într-o recenzie în revista „Lamura"[23], o schiță a ceea ce va fi câțiva ani mai târziu monografia sa despre Tătărescu şi, nu în ultimul rând, primul studiu care dovedeşte preocupările de istorie a artei ale lui Alexandru Marcu, preocupări rămase constante de-a lungul activității sale ştiințifice şi materializate în studiile cele mai valoroase, culminând cu reliefarea *Valorii artei în Renaştere* (1942).

Al treilea studiu de mare întindere al lui Marcu, realizat în perioada stagiului ştiințific la Şcoala Română din Roma, este cel apărut în al doilea volum al anuarului „Ephemeris Dacoromana" (1924) şi intitulat *La Spagna ed il Portogallo nella visione dei romantici italiani*. Din nou rigoarea ştiințifică a tânărului cercetător îl determină să şi-l subintituleze *Appunti* şi să dea o mică notă de subsol în care să precizeze că, obligat fiind să părăsească Roma şi Italia înainte ca toate cercetările să fie încheiate, îşi prezintă studiul cu subtitlul de „note", în speranța că vor servi unui alt cercetător pentru aprofundare, îndemnat de lipsa unei monografii asupra Spaniei şi Portugaliei în viziunea romanticilor italieni[24]. Acest studiu este,

[19] C. Tagliavini, *Alexandru Marcu. Romanticii italieni şi Românii* (*Note*), în „Studi Rumeni. Pubblicati a cura della Sezione Rumena dell'Istituto per l'Europa Orientale", Roma, 1928, vol. III, p. 182–188.

[20] A. Marcu, *Romanticii italieni şi latinitatea noastră*, în „România literară", Bucureşti, 1933, 2, nr. 69, 10 iunie, p. I–II.

[21] Idem, *Date ce ne privesc, în autobiografia Contelui Marsili*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 247–253.

[22] Idem, *Un pittore romeno all'Accademia di S. Luca. Giorgio Tatarescu*, în „L'Europa Orientale. Politica, economia, cultura, bibliografia. Rivista mensile pubblicata a cura dell'Istituto per l'Europa Orientale", 1923, 3, nr. 9–11, p. 704–714.

[23] P.P. Popeangă, *Alexandru Marcu: Un pittore romeno all'Accademia di San Luca: Giorgio Tatarescu,* în „Lamura. Revistă de cultură generală", Bucureşti, 1923–1924, 5, nr. 3–4, p. 178.

[24] A. Marcu, *La Spagna ed il Portogallo nella visione dei romantici italiani* (*Appunti*), în „Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma", Roma – Bucureşti, 1924, 2, p. 66–222.

evident, rezultatul interesului viu al autorului pentru perioada Romantismului, el specializându-se la Roma în literaturile comparate neolatine, alături de istoria artei[25]. La lucrare se fac referințe în diverse reviste, în general în cadrul analizei întregului volum al anuarului Școlii. I se acordă însă un spațiu important, cum e şi în cazul cronicii lui Iorga din „Revue Historique du Sud-Est Européen" (1925)[26].

În cei doi ani petrecuți la Roma, Alexandru Marcu a continuat traducerile în şi din limba italiană, limbă pe care, datorită îndelungatei perioade de timp petrecută în Italia, o cunoştea tot mai bine. Astfel, din îndemnul lui Vasile Pârvan, care în țară direcționa colecția de literatură universală a prestigioasei edituri „Cultura Națională", continuă munca de traducere a celebrului roman al lui Papini *Un Uomo Finito*, traducere începută încă la Florența, când Papini îi dăduse chiar un comentariu inedit. În țară, însă, profesorul Ramiro Ortiz optase pentru G. Călinescu, unul dintre studenții săi favoriți, încredințându-i, încă din 1921, sarcina traducerii *Omului Sfârşit*. După un anume echivoc între cei doi tineri italienişti, spre sfârşitul anului 1923 va fi publicat la „Cultura Națională" *Un om sfârşit* a lui Papini, în traducerea lui Călinescu, având în față o scrisoare a lui Papini (datată „Bulciano, 28 septembrie 1923"), în care se aduc mulțumiri lui Marcu pentru munca depusă şi *Prezentarea* semnată de Marcu. Acesta e motivul confuziei făcute frecvent de publicul cititor, care a atribuit lui Marcu traducerea.

Anii 1923–1924 au însemnat pentru tânărul Alexandru Marcu atât continuarea colaborării la reviste ca „Roma", „Viața Românească" (la care a contribuit în 1923 cu două recenzii, una la *Viaggio ai regni di Madonna Poesia* a lui Ortiz, apărută la Foligno în Editura Campitelli, în 1923 şi cealaltă la *Grammatica Rumena* a lui Tagliavini, publicată la Heidelberg, tot în 1923, în care laudă preocupările tânărului filolog bolognez şi interesul său pentru limba română)[27] sau, în Italia, la „Il Concilio" (în care semnează atât traduceri, cât şi cronici ale principalelor evenimente culturale din țară, cronici puse sub genericul *Note di letteratura romena*)[28] precum şi începutul colaborării cu reviste tradiționaliste ca „Lamura" sau „Gândirea". La prima dintre ele, care se dorea a fi o revistă de îndrumare culturală pentru învățători şi preoți, aflată sub direcția lui I.A. Brătescu-Voineşti şi patronată, cu începere din 1922, de Fundația Culturală „Principele Carol" (redactor fiind Gh.D. Mugur), va colabora cu o serie de traduceri, mai ales din

[25] V. Pârvan, *Raport asupra activității Şcoalei Române din Roma în anul şcolar 1922–1923*, în „Analele Academiei. Dezbateri", 1922–1923, tom XLIII, p. 111–113.

[26] N. I[orga], *Chronique*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen", Bucarest – Paris, 1925, 2, nr. 10–12, p. 415–417.

[27] A. Marcu, *Ramiro Ortiz. Viaggio ai regni di Madonna Poesia, F. Campitelli, Foligno, 1923,* în „Viața Românească. Revistă literară şi ştiințifică", 1923, 15, vol. LIV, nr. 4, p. 137–139; Idem, *C. Tagliavini. Gramatica Rumena, Giulio Groos, Heidelberg, 1923*, în „Viața românească. Revistă literară şi ştiințifică", 1923, 15, vol. LIV, nr. 6, p. 453–454.

[28] Idem, *Victor Eftimiu ed il suo recente „Don Juan"*, în „Il Concilio. Rivista di cultura e letteratura", Foligno, a. I, 1923, p. 135–137; Idem, *Il centenario di Giorgio Lazăr e di Demetrio Cantemir*, în „Il Concilio. Rivista di cultura e letteratura", Foligno, 1923, 1, p. 907–911.

Papini[29]. La a doua, din a cărei grupare va face parte, va colabora în special cu *Cronicile italiene*. În primul său material publicat în „Gândirea", intitulat semnificativ *Străinii înfrâng nepăsarea noastră*, sunt prezentate inițiativele filoromâne din Italia (cadrul Institutului pentru Europa Orientală, revista Institutului, colecția de studii asupra țărilor regiunii, studiile speciale despre români), reafirmându-se necesitatea unei mai susținute acțiuni de propagandă culturală românească în Italia[30].

Şi tot în anii 1923–1924 Alexandru Marcu va continua opera sa de traducere a dramaturgiei italiene în limba română, operă începută în anii florentini şi perpetuată de-a lungul întregii sale activități de traducător.

Întors în țară după perioada de studiu la Şcoala Română din Roma (1922–1924), Alexandru Marcu va fi profesor de italiană în Bucureşti şi apoi, din 1925, docent universitar la Catedra de limba şi literatura italiană a Universității din Bucureşti, urcând pe rând toate treptele carierei universitare până la rangul de profesor (1933). În ultimul deceniu de activitate ştiințifică şi didactică (până la epurarea din Universitate şi arestarea din motive politice), Alexandru Marcu îşi va aduce o remarcabilă contribuție la dezvoltarea italienisticii în România, printr-o amplă operă de traduceri literare, scrieri ştiințifice şi, mai ales, prin impulsionarea activității Catedrei de limbă şi literatură italiană pe care o patrona de la plecarea în Italia a profesorului Ortiz. Pentru întreaga sa activitate ştiințifică şi literară lui Alexandru Marcu i-a fost conferit, în anul 1940, premiul „San Remo" al Academiei Italiene. Recunoaşterea a venit şi din partea românească, la 31 mai 1940 fiind ales membru corespondent al Academiei Române. În tot acest timp Marcu a păstrat legăturile cu mediul cultural care l-a format, cel al Şcolii Române din Roma.

La 18 februarie 1928 se constituia la Bucureşti „Asociația Foştilor Membri ai Şcoalei Române din Roma", avându-i ca membri fondatori pe 17 din cei 18 foşti „alunni": conferențiarul universitar de la Iaşi, Constantin Balmuş, profesorul de la Universitatea din Cluj, Ştefan Bezdechi, profesorul de la Bucureşti, Al. Busuioceanu, asistentul universitar clujean Nicolae Buta, George Călinescu, atunci profesor la Timişoara, Constantin Daicoviciu, asistent universitar la Cluj, Grigore Florescu, asistent universitar la Bucureşti, conferențiarul universitar de la Cernăuți, Nicolae Grămadă, Claudiu Isopescu, lector la Roma, Alexandru Marcu, profesorul universitar de la Iaşi, Paul Nicorescu şi cel de la Cluj, Emil Panaitescu, arhitecții I.A. Popescu şi Horia Teodoru, Virginia Vasiliu, la ora aceea membră a Şcolii Române din Franța, precum şi Ecaterina şi Radu Vulpe, asistentă şi, respectiv, docent universitar la Bucureşti[31]. Scopul asociației, după cum prevedea statutul acesteia, era de a menține contactul cu Şcoala Română din Roma, implicit cu mediul cultural italian, de a continua legăturile ştiințifice, dar şi amicale, între cei

[29] Vezi traducerile făcute de A. Marcu din Giovanni Papini: *Totul pierdut*, în „Lamura. Revistă de cultură generală", 1923, 4, nr. 10–11, p. 533–537 şi *San Martin La Palma*, în „Lamura. Revistă de cultură generală", 1924, 5, nr. 14–15, p. 665–671.

[30] A. Marcu, *Străinii înfrâng nepăsarea noastră*, în „Gândirea literară–artistică–socială", Bucureşti, 1924, 4, nr. 1, 15 octombrie, p. 29–30.

[31] „Buletinul Asociației Foştilor Membri ai Şcoalei Române din Roma", Bucureşti, 1928/29, 1, p. 10.

care studiaseră sub auspiciile instituției şi, nu în ultimul rând, de a păstra vie memoria profesorului şi savantului care aproape se identificase cu Şcoala şi cu spiritul ei: Vasile Pârvan (din acest motiv începând cu al doilea an de existență al asociației, ea se va intitula „Asociația Academică «Vasile Pârvan» a foştilor membri ai Şcoalei Române din Roma")[32]. Alexandru Marcu a susținut din plin în aceşti ani activitățile societății, participând la toate adunările generale care erau organizate anual, a fost în repetate rânduri membru în comitetul de conducere, iar în anii 1932–1933 preşedinte al asociației. S-a implicat în acțiunile dedicate cinstirii memoriei lui Pârvan: pelerinajele anuale la mormântul acestuia; constituirea fondului „Vasile Pârvan" din care a fost comandat sculptorului O. Han un bust din bronz al savantului, dăruit Şcolii din Roma şi din care s-a inițiat un premiu purtând numele acestuia, premiu care urma să fie acordat anual unei lucrări tipărite sau expuse – în cazul celor artistice – în cele două publicații sau în expozițiile Şcolii; acțiunile dedicate aniversării, în 1932, a 50 de ani de la naşterea lui Pârvan (dezvelirea unei plăci comemorative pe casa unde a locuit în ultimii ani profesorul şi a scris *Getica*). Alexandru Marcu a făcut parte, alături de Al. Busuioceanu, H. Teodoru şi R. Vulpe, din comitetul special pentru redactarea volumului omagial Pârvan[33]. De altfel, alături de Busuioceanu, Marcu a fost cel care s-a ocupat de întreaga activitate de strângere a materialului şi îngrijire a publicării volumului *In Memoriam Vasile Pârvan*. În scrisorile trimise autorilor de către Comitetul desemnat de Asociație pentru a se ocupa îndeaproape de lucrare, figurează specificarea ca manuscrisele sau orice corespondență privitoare la volum să fie expediată fie lui Al. Marcu (str. Roma, nr. 16), fie lui Al. Busuioceanu (str. Chişinău, nr. 37)[34]. Plănuită să apară în 1932, la 50 de ani de la naşterea savantului, cartea a fost publicată doar în 1934, din cauza dificultăților de ordin financiar, constituindu-se ca una dintre cele mai frumoase acțiuni omagiale ale foştilor membrii ai Şcolii închinate mentorului lor. Tot în urma propunerii lui Alexandru Marcu, făcută în cadrul Adunării Generale a Asociației din 23 martie 1934, se hotărăşte prezentarea volumului la Academie (prezentare care a avut loc în şedința publică din 24 aprilie 1934, despre carte şi despre Asociația care s-a îngrijit de scoaterea ei vorbind, în cuvinte frumoase, secretarul general al Academiei, Gh. Țițeica) şi organizarea unei vitrine festive la librăria „Cartea Românească"[35].

Momentul 23 august 1944 a reprezentat pentru Alexandru Marcu, precum şi pentru numeroşi intelectuali români, sfârşitul carierei politice (în anii 1941–1944 a fost ministru subsecretar de stat al Propagandei Naționale) şi începutul declinului în cea profesională, didactică şi științifică. A fost exclus din Societatea Scriitorilor Români şi, din 1945, epurat din Universitate. În mai 1946 a fost arestat, iar în 1948 a urmat condamnarea la 12 ani de muncă silnică. A decedat în închisoare, la 27 februarie 1955.

[32] *Ibidem*, p. 11–12.

[33] Vezi „Buletinul Asociației Foştilor Membri ai Şcoalei Române din Roma", pe anii 1928–1933.

[34] *G. Călinescu şi contemporanii săi* (*Corespondență primită*). Vol. I. Ediție îngrijită, note şi indici de Nicolae Mecu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 29–30.

[35] „Buletinul Asociației Academice «V. Pârvan» a Foştilor Membri ai Şcoalei Române din Roma", Bucureşti, 1934/35, 7, p. 2, 5–7.

Paul Nicorescu, profesor la Cetatea-Albă în momentul recrutării sale ca bursier al Şcolii Române din Roma[36], era unul dintre discipolii predilecţi ai lui Vasile Pârvan încă din anul 1909. Născut la 29 iunie 1890 la Joseni (azi comuna Dărmăneşti, jud. Bacău), Paul Nicorescu a frecventat Universitatea bucureşteană încă de la sfârşitul primului deceniu al secolului al XX-lea, unde şi-a desăvârşit studiile superioare în drept (1913) şi litere (1914). Între maestru şi „ucenic" a existat o anumită afinitate şi în contextul în care amândoi erau originari din aceeaşi regiune (Vasile Pârvan era născut în comuna Huruieşti, jud. Bacău) şi din momentul în care acesta din urmă devine profesor suplinitor, în 1909, la Catedra de istorie veche, epigrafie şi antichităţi greco-romane a Universităţii din Bucureşti, între cei doi se va stabili un raport mentor-discipol. Din anul 1913, la recomandarea lui Vasile Pârvan, Paul Nicorescu este angajat asistent la Muzeul de Antichităţi din Bucureşti, la început ca asistent onorific. A fost alături de profesor pe parcursul campaniilor arheologice desfăşurate la Pantelimonul de Sus (jud. Constanţa) pentru descoperirea cetăţii antice Ulmetum[37]. De altfel, la săpăturile de la Ulmetum a colaborat, tot în calitate de asistent ştiinţific al Muzeului, Scarlat Lambrino[38] (1891–1964), care era pe atunci student la Litere şi care va deveni un alt mare discipol al lui Pârvan, continuatorul muncii sale la Catedra de istorie antică şi

[36] Vezi raportul lui Vasile Pârvan asupra activităţii Şcolii Române din Roma pe anul 1922–1923 prezentat Academiei Române în adunarea de la 28 mai 1923 în „Analele Academiei. Dezbateri", Bucureşti, 1922–1923, ser. II, tom. XLIII, p. 111–113.

[37] Într-o scrisoare din 18 aprilie 1914, trimisă din Bucureşti, Vasile Pârvan se adresa Ministrului Cultelor şi Instrucţiunii Publice pentru a obţine eliberarea unor foi de drum destinate personalului muzeului, care se deplasa la Pantelimonul de Sus în vederea noii campanii de săpături arheologice la cetatea Ulmetum. Grupul de specialişti era compus din cinci persoane (D.M. Teodorescu, colaborator apropiat al lui Pârvan, pe atunci conservatorul Muzeului, mai apoi profesor de arheologie şi numismatică la Universitatea din Cluj, D. Pecurariu, desenator, Paul Nicorescu şi Scarlat Lambrino, asistenţi ştiinţifici, precum şi C. Ionescu, şeful gardian al Muzeului). La fel, într-o epistolă din 6 mai acelaşi an, Vasile Pârvan solicită o foaie de drum pe ruta Medgidia – Bucureşti pentru Paul Nicorescu, „asistent ştiinţific la serviciul săpăturilor", care se întorcea de la Ulmetum. *Vasile Pârvan. Corespondenţă şi acte*..., p. 163–164.

[38] Scarlat Lambrino s-a născut la 16 august 1891 la Bucureşti şi tot acolo şi-a desăvârşit studiile secundare şi superioare (1916). S-a specializat la Sorbona (1921) şi apoi a fost membru al Şcolii Române din Franţa, în prima ei generaţie. În această perioadă a audiat la Sorbona cursuri de epigrafie greacă şi romană, arheologie greacă şi dialecte greceşti, la Collège de France cursuri de istorie provincială romană şi de numismatică, iar la École Pratique des Hautes Études a urmat cursuri de epigrafie şi antichităţi greceşti, de geografie antică, de istoria Imperiului Roman. Doctoratul în istorie l-a obţinut în 1927. A funcţionat, de la absolvirea facultăţii (1916) şi până în 1919, ca asistent al Muzeului Naţional de Antichităţi, iar în anii 1919–1927 ca profesor secundar. Din 1927 şi până în 1944 a fost profesor la Catedra de istorie antică şi epigrafie a Universităţii din Bucureşti, după aceea a rămas la Roma, până în 1947, ca director al Şcolii Române, iar din momentul închiderii acesteia a plecat la Lisabona, unde a fost numit profesor la Facultatea de Litere a Universităţii din capitala Portugaliei. Aici a funcţionat până în 1964. S-a distins ca epigrafist şi istoric al antichităţii greco-romane, contribuind prin studii epigrafice la istoria Asiei Mici şi a unor oraşe ca Heracleea, Histria, Tomis şi Callatis. Rămâne importantă publicarea rezultatelor săpăturilor de la Histria şi a unor cercetări privind cultele orientale şi greco-romane din provincia Lusitania. A trecut în nefiinţă la Lisabona, la 30 august 1964 (*Enciclopedia istoriografiei româneşti*..., p. 196. Dorina N. Rusu, *op. cit*., p. 462).

epigrafie a Universităţii bucureştene (din 1927 şi până în 1944), în cadrul săpăturilor de la Tomis şi, mai ales Histria, precum şi la conducerea Muzeului Naţional de Antichităţi (în anii 1935–1944) şi a Şcolii Române din Roma (1941–1947).

După încheierea campaniei de săpături de la Ulmetum din anul 1914[39], în anul următor Paul Nicorescu a cercetat, în echipa de specialişti condusă de Vasile Pârvan, ruinele cetăţii Tomis. Şantierul de la Tomis, deschis în anul 1915, a fost o directă consecinţă a descoperirii zidului vechii cetăţi (a unui turn mai precis) pe o proprietate privată, eveniment despre care Vasile Pârvan este anunţat de directorul Muzeului din Constanţa. Ruinele scoase la iveală, alături de un alt grup de vestigii cunoscute anterior, aflate într-o unitate militară din localitate şi, respectiv, în zona Bulevardului Ferdinand, au determinat campania de săpături de la Tomis din anul 1915. S-a impus o intervenţie de urgenţă a specialiştilor Muzeului Naţional de Antichităţi care, aşa cum îl înştiinţa Vasile Pârvan pe directorul Muzeului din Constanţa la 12 ianuarie 1915, vor sosi cât mai curând posibil în localitate pentru a efectua primele prospecţii[40]. Existând deja acordul Ministerului Instrucţiunii Publice, la 4 februarie 1915, Vasile Pârvan solicită ministerului de resort eliberarea unor foi de drum destinate echipei din serviciul de studii al antichităţilor greco-romane de pe lângă Muzeul Naţional de Antichităţi. Era de data aceasta vorba de şase persoane: (D.M. Teodorescu, conservatorul Muzeului, D. Pecurariu, desenatorul instituţiei, P. Nicorescu, doctorand în litere la vremea aceea, H. Metaxa, doctorand şi custodele muzeului, G. Mateescu, doctorand în litere şi S. Lambrino, student în litere)[41]. O nouă cerere de deplasare a fost făcută de director la 13 februarie 1915 pentru acelaşi grup de persoane, în vederea continuării săpăturilor la Tomis, iar o telegramă trimisă de Paul Nicorescu lui Pârvan imediat după sosirea arheologilor la Constanţa îl înştiinţează pe acesta din urmă că şantierul a fost deja organizat[42]. Rezultatele săpăturilor arheologice au fost publicate de echipa de cercetători în „Analele Academiei Române", respectiv în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice"[43], revistă în

[39] Cetatea Ulmetum a fost cercetată arheologic vreme de patru ani, din 1911 până în 1914. S-au operat patru campanii de săpături arheologice (în verile anilor 1911, 1912, 1913 şi 1914), iar rezultatele au fost publicate de Vasile Pârvan în „Analele Academiei. Memoriile Secţiunii Istorice". V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum. Descoperirile primei campanii de săpături din vara anului 1911. Şedinţa de la 3 februarie 1912*, Bucureşti, 1912, 113 p.; „Analele Academiei. Memoriile Secţiunii Istorice", 1911–1912, ser. II, tom XXXIV, mem. 8, p. 497–607 + XXV pl.; Idem, *Cetatea Ulmetum,* II, 1. *Descoperirile campaniei a doua şi a treia de săpături din anii 1912 şi 1913*, în „Analele Academiei. Memoriile Secţiunii Istorice", 1913–1914, ser. II, tom XXXVI, mem. 10, p. 245–328; Idem, *Cetatea Ulmetum,* II, 2. *Descoperirile campaniei a doua şi a treia de săpături din anii 1912 şi 1913*, în „Analele Academiei. Memoriile Secţiunii Istorice", 1913–1914, ser. II, tom XXXVI, mem. 11, p. 329–420; Idem, *Cetatea Ulmetum.* III. *Descoperirile ultimei campanii de săpături din vara anului 1914*, în „Analele Academiei. Memoriile Secţiunii Istorice", 1914–1915, ser. II, tom XXXVII, p. 265–304.

[40] *Vasile Pârvan. Corespondenţă*..., p. 170.

[41] *Ibidem*, p. 174.

[42] „Aranjat totul cu bine – îi scria P. Nicorescu mentorului său –, mâine încep lucrul cu 12 oameni. Pământul se va căra cu roabele. Sunt instalat bine la Muzeu" (*Ibidem*, p. 75).

[43] Asupra campaniei de săpături de la Tomis, Vasile Pârvan a redactat studiul *Zidul cetăţii Tomi*, în „Analele Academiei. Memoriile Secţiunii Istorice", Bucureşti, 1914–1915, ser. II, tom XXXVII,

care a apărut şi studiul lui Paul Nicorescu, intitulat *Monumente nouă din teritoriul oraşului Tomi*[44].

De altfel, tânărul arheolog Nicorescu şi-a secondat maestrul, în anii 1914–1915, şi pe alte două şantiere arheologice, la Histria (unde prima campanie de săpături începuse în 1914, iar în vara anului 1915, din 20 mai până în 22 septembrie, s-a desfăşurat a doua etapă de cercetări) şi la Callatis (în cadrul campaniei de săpături din vara anului 1915). De asemenea, îl găsim alături de mentorul său şi de echipa de cercetători ai Muzeului Național de Antichități la Vetren (jud. Durostor), unde în vara anului 1915 s-au făcut o serie de sondaje arheologice sub directa supraveghere a lui D.M. Teodorescu[45]. Activitatea lui Paul Nicorescu la Muzeul Național de Antichități în calitate de asistent onorific era retribuită mai mult simbolic, realul câştig pentru tânărul arheolog fiind experiența câştigată alături de cercetătorii instituției şi mai ales de Vasile Pârvan[46]. Pasiunea pentru munca sa aici îl va determina pe Nicorescu să îşi urmeze maestrul la Iaşi, în vremea refugiului[47]. În primăvara anului 1917, în contextul retragerii administrației româneşti în Moldova, Paul Nicorescu, refugiat şi el, va obține numirea ca profesor suplimentar la liceul din Vaslui. Cu toate acestea, tânărul va continua munca de cercetare în structurile muzeului şi sub directa îndrumare a lui Pârvan, care l-a însărcinat oficial, în calitate de director al Antichităților naționale, cu cercetarea localităților istorice din județul Vaslui, în special a celor cu urme preistorice[48]. Preocupările sale în acest sens vor continua în anii de după război, când va

p. 415–450. D.M. Teodorescu s-a ocupat de *Monumente inedite din Tomi*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1914, 7, p. 180–192; 1915, 8, p. 74–87, 186, iar H. Metaxa de *Plumburi de marcă de la Tomi*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1915, 8. G.G. Mateescu a publicat în urma participării la săpături studiul intitulat *Tomi-Oescus. O inscripție inedită*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1915, 8, p. 36–40.

[44] „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1916, 9, p. 71–81.

[45] Vezi Raportul general al direcțiunii Muzeului Național de Antichități asupra activității muzeului pe anul 1915 în *Vasile Pârvan. Corespondență*..., p. 186–200.

[46] Un tablou cu situația materială a personalului ştiințific al Muzeului Național de Antichități indică retribuția lunară reală a fiecăruia. Sumele erau modeste, cercetătorii fiind nevoiți să aibă şi alte ocupații sau surse de venit (V. Pârvan avea 261,80 lei pe lună, D.M. Teodorescu – 218,25, I. Andrieşescu – 200, D. Pecurariu – 180, H. Metaxa – 95, M. Doraş – 108, iar G.G. Mateescu, P. Nicorescu şi S. Lambrino câte 75 de lei pe lună fiecare). „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1915", Bucureşti, 1916, p. 218; *Vasile Pârvan. Corespondență*..., p. 201.

[47] O scrisoare a lui Pârvan din martie 1917, adresată ministrului de resort şi referitoare la situația personalului Muzeului Național de Antichități aflat la Iaşi în refugiu, indică faptul că numai directorul instituției şi asistentul ştiințific Nicorescu constituiau la vremea respectivă nucleul de specialişti ai muzeului, ceilalți funcționari nefiind prezenți în capitala moldoveană. Scrisoarea avea alăturate statele de plată, cuprinzând diurna lui Pârvan şi salariul lui Nicorescu, care au primit aviz favorabil la 14 martie 1917, iar directorul muzeului îl însărcina pe asistent cu ridicarea banilor (*ibidem*, p. 203–204).

[48] Vezi scrisoarea lui V. Pârvan din 19 mai 1917 de la Dobrovăț, adresată ministrului de resort, prin care se arăta că, în conformitate cu ordinul nr. 5 din 18 martie 1917 al directorului Muzeului Național de Antichități, Paul Nicorescu îşi lua reşedința, ca asistent al muzeului, în Vaslui, localitate unde avea şi catedra (*ibidem*, p. 206).

participa la săpăturile de la cetatea antică Tyras. În urma activității sale aici va publica o serie de studii, începând cu cel apărut în anuarul Şcolii Române din Roma, „Ephemeris Dacoromana" în 1924, *Scavi e scoperte a Tyras*[49] şi continuând cu cele din anii 1928–1932 (*Fouilles de Tyras*[50] sau *Taurul de pe monedele de la Tyras*[51]). Interesul constant al lui Vasile Pârvan pentru cariera tânărului arheolog se va materializa şi în recomandarea de a fi numit, la deschiderea Şcolii din Roma, bursier al acesteia. În anii de studiu la Şcoala Română din Roma, Paul Nicorescu a fost orientat de Vasile Pârvan către specializarea în arheologia de săpături, fiind îndrumat spre o lucrare de diplomă cu subiectul *Tracii din armata romană*. În primul său an în capitala Italiei, 1922–1923, Nicorescu a beneficiat de o vizită amănunțită la săpăturile de la Ostia, sub conducerea lui Giuseppe Lugli, precum şi de o excursie arheologică de mai multe zile la Napoli şi Pompei, în care tinerii bursieri au fost împreună cu directorul Şcolii. De remarcat că, deşi noile săpături de la Pompei erau închise publicului, prin bunăvoința lui Matteo della Corte, inspectorul ariei arheologice de acolo, membrilor Şcolii le-a fost permisă intrarea şi au primit explicații amănunțite asupra descoperirilor recente şi asupra metodelor noi de lucru în arheologie, pe care au putut să le observe direct, puse în practică la unul din edificiile care se dezgropau atunci[52]. În anul următor, 1923–1924, Paul Nicorescu a beneficiat din nou de oportunitățile oferite de Şcoala Română din Roma, care a organizat, prin bunăvoința directorului săpăturilor de la Ostia, Guido Calza, o nouă vizită pe şantierul de acolo. Acesta a ținut şi o conferință, în cadrul instituției românești, la 17 mai 1924, cu interesante diapozitive, despre *Ultimele săpături din Ostia şi Porto*. De asemenea, excursia de studiu de la Pompei s-a repetat şi în anul respectiv, studioşii români ai istoriei antice fiind ținuți în permanență la curent cu cele mai recente descoperiri şi tehnici de săpătură utilizate la Pompei. În plus, membrii Şcolii Române de la Roma au participat la excursii sub îndrumarea prof. G.Q. Giglioli, director al Muzeului Național din Villa Giulia, iar Emil Panaitescu, Paul Nicorescu şi Ştefan Bezdechi au făcut şi câte o excursie de studii în Sicilia. În perioada în care a fost membru al Şcolii din Roma, Paul Nicorescu a beneficiat şi de experiența de lucru în domeniul arheologiei pe care o dezvoltaseră celelalte şcoli străine din Roma. Mulțumită legăturilor pe care le inițiase Vasile Pârvan cu directorii instituțiilor similare din capitala Italiei, legături facilitate şi de prestigiul pe care Academia Română îl avea la nivelul contactelor ştiințifice la nivel european, tinerii bursieri au putut uzufructa ocazional şi de baza materială şi experiența ştiințifică a celorlalte Şcoli din Roma. De exemplu, Paul Nicorescu a fost inclus, împreună cu Emil Panaitescu, într-un proiect al Academiei Britanice, care avea în vedere măsurători topografice asupra părții din Via Appia,

[49] „Ephemeris Dacoromana", 1924, 2, p. 378–415.

[50] „Dacia", 1927–1932, 3–4, p. 557–601.

[51] „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia", Chişinău, 1928, 2, p. 81–88; extras, Chişinău, 1928, 8 p.

[52] Raportul lui Vasile Pârvan asupra primului an de activitate al Şcolii din Roma, în „Analele Academiei. Dezbateri", 1922–1923, ser. II, tom XLIII, p. 111–113.

care la vremea aceea era încă nestudiată pe o mare distanță, în Munții Albani. În acest scop el s-a deplasat pe teren, alături de Panaitescu şi de secretarul Şcolii, Lugli, precum şi de directorul Şcolii engleze, Thomas Ashby. Acesta din urmă a ținut chiar o conferință în cadrul Şcolii Române din Roma, la 1 martie 1924, asupra *Sistemului stradal din împrejurimile Romei*. Cei doi bursieri români au beneficiat cu această ocazie de materialul ştiințific inedit al cercetătorilor englezi, pe care aceştia l-au împărtăşit şi studioşilor români[53].

Ca umare a cercetărilor de teren, Paul Nicorescu a redactat lucrarea publicată în anuarul Şcolii, intitulată *La tomba degli Scipioni*[54], lucrare care deschide de fapt primul volum scos de instituția românească din capitala Italiei. Studiul, bogat în fotografii şi observații amănunțite, fixează mormântul extramuros, la ieşirea prin Porta Capena şi este un rezultat direct al cercetărilor lui Nicorescu în zona Via Appia Antica. De asemenea, alături de studioşii din prima generație de bursieri (Mateescu, Panaitescu şi Marcu), Paul Nicorescu a contribuit la volumul de studii privitoare la România, intitulat *Studi sulla Romania*, lucrare care se dorea o amplă panoramă asupra țării noastre din anii respectivi, carte dedicată în primul rând unei opere de propagandă românească în Italia. Volumul a apărut din inițiativa revistei „L'Europa Orientale", a Institutului de Studii pentru Europa Orientală, în ale cărei numere 9–11 pe 1923 a fost tipărită culegerea de studii, publicată în volum şi la Napoli, iar în 1925 la Roma, la Anonima Romana Editoriale. Contribuția tematică a lui Nicorescu la acest efort colectiv a fost studiul *La popolazione della Romania*[55]. G.G. Mateescu publica în volum cercetarea *I romeni e le varie minoranze di Romania*[56], în timp ce Alexandru Marcu a realizat un studiu de istorie a culturii (*Un pittore romeno all'Accademia di S. Luca. Giorgio Tatarescu*[57]), iar Panaitescu, tot un studiu privind istoria culturală şi religioasă a românilor (*Latinità e Cristianesimo nell'evoluzione storica del popolo romeno*[58]).

La absolvirea instituției din Roma, în 1924, tot Pârvan l-a recomandat pe Nicorescu ca delegat la Conferința Internațională de epigrafie de la Roma. În anul 1925, tânărul cercetător îşi va lua doctoratul în litere, iar mentorul său l-a sprijinit din nou, de data aceasta în vederea admiterii sale ca membru al Şcolii franceze din Atena, unde Nicorescu îşi va desăvârşi pregătirea ştiințifică. Întors în țară, în 1927 va candida pe postul de profesor titular la Catedra de istorie antică şi epigrafie a Universității din Iaşi. În acest sens sugestivă este recomandarea pe care Pârvan o face vechiului său prieten, Traian Bratu, coleg de studii la Berlin, apoi profesor de limba şi literatura germană la Universitatea din Iaşi, pentru a acorda votul său lui Nicorescu. „După cum te-am rugat – îi scria, la 23 ianuarie 1927, Vasile Pârvan lui

[53] V. Pârvan, *Raport asupra activității Şcoalei Române din Roma în anul 1923–1924*, în „Analele Academiei. Dezbateri", 1923–1924, tom XLIV, p. 131–136. Raportul a fost prezentat Academiei Române în şedința din 10 iunie 1924.

[54] „Ephemeris Dacoromana", 1923, 1, p. 1–56.

[55] „L'Europa Orientale", 1923, 3, nr. 9–11, p. 618–627; *Studi sulla Romania*, p. 135–146.

[56] „L'Europa Orientale", 1923, 3, nr. 9–11, p. 628–647; *Studi sulla Romania*, p. 147–168.

[57] „L'Europa Orientale", 1923, 3, nr. 9–11, p. 704–714; *Studi sulla Romania*, p. 231–243.

[58] „L'Europa Orientale", 1923, 3, nr. 9–11, p. 568–617; *Studi sulla Romania*, p. 101–134.

Traian Bratu – să dai votul tău lui Gheorghe Brătianu, şi sper că nu te-a făcut apoi să te căieşti, tot aşa te rog acum să votezi ca profesor pe şcolarul meu Paul Nicorescu, care deşi nu a lucrat până acum, cantitativ, prea mult, are lucrări foarte bune şi se bucură de un nume bun în lumea ştiinţifică de la Roma şi din Apus. Sunt sigur că... Nicorescu va introduce o metodă serioasă, apuseană şi va pregăti istorici ai Antichităţii care să facă cinste facultăţii voastre”[59]. Titularizat profesor de istorie antică şi epigrafie la Universitatea din Iaşi, cu data de 1 septembrie 1927, Paul Nicorescu îşi va lega definitiv destinul de cel al instituţiei, unde va profesa întreaga perioadă interbelică, specializarea sa la Şcoala Română din Roma contribuind la calitatea ştiinţifică a prestaţiei sale la catedră, aşa cum experienţa dobândită în acei ani alături de profesor şi în excursiile de studii pe şantierele arheologice din Italia se va reflecta în preocupările sale arheologice, de la continuarea săpăturilor mai vechi ale lui Gr. Tocilescu şi G. Murnu la Adamclisi, la cercetările efectuate la cetatea Argamum (Capul Dolojman, teritoriul comunei Jurilovca, jud. Tulcea), săpături iniţiate încă în 1926 şi din care va publica destul de puţin, doar câteva date asupra edificiilor ecleziastice[60], restul informaţiilor rămânând în manuscris. Tot ca un ecou al cercetărilor sale la Roma în anii de specializare la Şcoala Română de acolo, Nicorescu va tipări, în 1943, în „Cercetările istorice” ieşene, studiul *Coloana traiană*[61]. Va înceta din viaţă la 24 iunie 1946 la Iaşi.

G.G. Mateescu a fost la rândul său un discipol apropiat al lui Vasile Pârvan, unul dintre specialiştii în istorie antică format la şcoala pe care acesta a constituit-o mai întâi la Universitatea bucureşteană, „exportată” după război în mediile academice din Iaşi şi mai ales din Cluj, în beneficiul istoriei vechi şi al arheologiei româneşti. Născut în 1892 la Giurgiu, Mateescu şi-a desăvârşit instrucţia secundară la Liceul Sf. Petru şi Pavel din Ploieşti, absolvind primul din generaţia sa. Traseul său formativ a continuat la Bucureşti, unde a urmat Facultatea de Litere, frecventând mai ales cursurile şi seminarul de istorie antică al lui Vasile Pârvan. Pe când era încă student în anul II, tânărul Mateescu a fost introdus de Pârvan în munca de şantier arheologic la Ulmetum, dobândind aici experienţă chiar din primele campanii de scoatere la lumină a cetăţii antice. Mai târziu, în vara anului 1914, G.G. Mateescu a participat, tot sub îndrumarea maestrului său, la prima campanie de săpături de la Histria. Încă din anii Universităţii s-a conturat pasiunea tânărului cercetător pentru lumea tracilor, aceasta constituind mai târziu şi specializarea sa definitivă[62]. În toamna anului 1914, G.G. Mateescu şi-a luat licenţa cu menţiunea „magna cum laude”, comisia de specialişti fiind compusă din V. Pârvan, N. Iorga şi G. Murnu. La sfârşitul lunii septembrie a aceluiaşi an, Pârvan îl va

[59] *Vasile Pârvan. Corespondenţă*..., p. 293.

[60] P. Nicorescu, *Les basiliques byzantines de Dolojman*, în „Bulletin de la Section Historique”, 1944, tom. XXV, 1, p. 95–101.

[61] „Cercetări istorice”, Iaşi, 1943, 18, p. 78–83.

[62] Ca student, G.G. Mateescu a întocmit două lucrări cu acest subiect, apreciate în mod deosebit de Vasile Pârvan: *Ştirile lui Tacit privitoare la traci şi illiri* şi *Ştirile lui Velleius Paterculus privitoare la traci şi illiri*. I. Crăciun, *G.G. Mateescu. 1892–1929*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională”, Cluj, 1931–1935, 6, p. 795–796.

coopta definitiv pe tânărul Mateescu asistent onorific în cadrul Muzeului Naţional de Antichităţi[63], unde îşi va seconda dascălul în munca de arheolog la Tomis, la cercetarea zidului cetăţii în primele luni ale anului 1915. În contextul în care Muzeul regional din Constanţa a sprijinit respectiva iniţiativă, G.G. Mateescu a contribuit la ordonarea colecţiei de monede antice a Muzeului. Vara anului 1915 l-a găsit pe tânărul arheolog, doctorand în litere, implicat în activitatea pe şantierul de la Callatis şi, în plus, ca asistent-ajutor al lui D.M. Teodorescu, a întreprins o campanie de cercetări arheologice în judeţul Durostor, unde au fost dezgropate zidurile unei cetăţi bizantine lângă satul Chiose-Aidin, au fost identificate staţiunile de pe drumul roman Silistra-Turtucaia (Durostorum-Transmarisca) şi au fost întreprinse sondaje arheologice la Cadichioi (Candidiana) şi Vetren (Tegulicium)[64].

Informaţiile obţinute de Mateescu pe teren în această campanie de săpături au fost publicate de acesta, împreună cu V. Pârvan, D.M. Teodorescu şi I. Andrieşescu, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1915" (p. 179–217)[65]. Raportul respectiv, împreună cu studiul de epigrafie *Tomi-Oescus* (asupra unei inscripţii inedite referitoare la Legiunea a V-a Macedonica), tipărit în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" din acelaşi an, constituie primele contribuţii ştiinţifice ale tânărului arheolog şi epigrafist. Specializarea sa în istoria tracilor şi epigrafie va fi dovedită şi de următorul studiu, din 1916, *Cercetări cu privire la traci: A. Emendaţiuni la CIL* (*Corpus Inscriptionum Latinarum*), în esenţă 14 noi lecturi la o serie de inscripţii privitoare la traci[66].

În vara anului 1916, tot la sugestia lui Vasile Pârvan, Mateescu a început săpăturile la cetatea din Abrittus (jud. Caliacra), unde a cercetat mai întâi ca asistent al lui D.M. Teodorescu, apoi singur, descoperind o poartă din perioada romano-bizantină. Din octombrie 1916 este numit asistent la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, unde va funcţiona până în toamna anului 1919, când împreună cu alţi specialişti din vechea Românie se va alătura efortului recuperator al culturii ardelene, stabilindu-se la Cluj, ca profesor la Liceul „Gheorghe Barițiu" (1919–1926), apoi şi la Seminarul pedagogic universitar, unde va profesa până în momentul morţii[67]. Din 1921, G.G. Mateescu va fi cooptat ca asistent la Institutul

[63] O scrisoare a lui Vasile Pârvan, din 18 septembrie 1914, adresată Ministrului Instrucţiunii şi Cultelor recomanda suplinirea copistului Muzeului Naţional de Antichităţi, licenţiat al Facultăţii de Litere, M. Doraş, bolnav de plămâni şi internat într-un sanatoriu, de către proaspătul absolvent G.G. Mateescu, v. *Vasile Pârvan. Corespondenţă*…, p. 168.

[64] *Raport asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi în cursul anului 1915, înaintat domnului Ministru al Instrucţiunii şi Cultelor de directorul Muzeului*, Bucureşti, Tip. C. Göbl, 1916, p. 5–10.

[65] Este vorba despre partea referitoare la *Cercetări arheologice între Silistra şi Turtucaia în iulie-octomvrie 1915. Raport special nr. 8*, redactată împreună cu D.M. Teodorescu. Vezi *Raport asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi*..., p. 46–51.

[66] „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1916, 9, p. 29–40.

[67] D.M. Teodorescu*, Omagiul Institutului de Studii Clasice [la moartea lui G.G. Mateescu]*, „Societatea de Mâine", Cluj, 1929, 6, nr. 11, p. 187. Perioada anilor 1920–1922 a oglindit, la nivelul bibliografiei cercetătorului, activitatea lui G.G. Mateescu ca profesor de istoria şi geografia României în centrul transilvănean, care se deschidea atunci masiv spre importul de cultură românească. În 1920 Mateescu a publicat, la Cartea Românească din Cluj, două lucrări de popularizare, *Geografia*

Arheologic al Universităţii nou înfiinţate, viitorul Institut de Studii Clasice. Din această poziţie, Consiliul Facultăţii de Litere al Universităţii clujene l-a recomandat, la 30 noiembrie 1921, ca membru al Şcolii din Roma, un rol important având, desigur, şi părerea mentorului său, Vasile Pârvan.

Anii petrecuţi la Roma ca bursier al şcolii de acolo au însemnat pentru G.G. Mateescu, la fel ca pentru ceilalţi tineri studioşi români, o etapă decisivă în formarea intelectuală, ghidată în mod decisiv şi generos de Vasile Pârvan şi de Academia Română. Sârguinţa tânărului cercetător a fost surprinsă sugestiv de un alt membru al Şcolii, Ştefan Bezdechi, din generaţia a doua de bursieri (1923–1925), specialist în limba şi literatura greacă, discipol al lui Pârvan şi, din 1919, profesor la Universitatea din Cluj. „Parcă-l văd – afirma Bezdechi, cu referire la Mateescu, într-o evocare comemorativă –, veşnic cu cartea în mână, cel dintâi la masa de lucru, cel din urmă la culcare... Un înţelept a formulat dictonul: *carpe diem*. Defunctul ar fi formulat, într-un sens contrar lui Horaţiu, dictonul *carpe horam*, pe care, mai ales în timpul şederii sale la Roma, l-a observat cu o strălucire de stoic... Profitând de cele mai mici răgazuri, pe cari alţii le consacrau unei meritate odihne, el chiar în acest răgaz căuta să-şi apropie toate limbile în care s-a scris ceva despre iubiţii lui Traci. La masă sau în tramvai îl vedeai sau cu un dicţionar bulgăresc, ori cu o carte spaniolă, sau scrutând subtilităţile limbei italiene, pe care ajunsese să o posede aşa de bine. Seara, când ceilalţi întârziau la un mic taifas după masă, sau ascultau o bucată de muzică, el se retrăgea grăbit în sala bibliotecii, să-şi pună în ordine notiţele, să mai scrie un capitol din lucrarea lui, să mai îndrepte un detaliu, să mai transcrie o fişă”[68].

Respectiva perioadă a avut, pentru G.G. Mateescu, însemnătatea definitivei specializări în domeniul istoriei tracilor[69], tânărul urmând cursurile şi seminariile profesorilor Giuseppe Cardinali şi Federico Halbherr, profesori de epigrafie şi antichităţi romane şi greceşti la Universitatea din Roma, precum şi ale profesorilor I. Beloch şi Ettore Pais[70], autorităţi în domeniul istoriei greceşti şi romane. De

României şi *Istoria Românilor*. În anii următori a scris o serie de manuale şcolare de aceeaşi specialitate (*Geografia României, pentru şcoalele primare*, Cluj, Tip. Cartea Românească, 1921, 104 p., *Geografia Europei, pentru şcoalele primare*, Cluj, Tip. Cartea Românească, 1922, 52 p., *Geografia jud. Cojocna, pentru şcoalele primare* (în colab.), Cluj, Tip. Cartea Românească, 1922, 56 p., *Geografia României, pentru şcoalele secundare maghiare*, tradusă în ungureşte de Gr. Litan, ed. II, Cluj, Tip. Cartea Românească, 1922, 96 p., *România földrajza.* Az elemi iskolák számára. Forditotta Gr. Litan, Cluj, Tip. Cartea Românească, 1922, 96 p.).

[68] Şt. Bezdechi, *Omagiul foştilor membri ai Şcoalei Române din Roma*, în „Societatea de Mâine”, 1929, 6, nr. 11, p. 188–189.

[69] Vasile Pârvan indica foarte clar linia de specializare a lui G.G. Mateescu la Roma: studierea „răspândirii elementului tracic în întregul Imperiu Roman” (Raportul lui Vasile Pârvan asupra activităţii Şcolii Române din Roma în anul 1922–23, în „Analele Academiei. Dezbateri”, 1922–1923, ser. II, tom. XLIII, p. 111–113).

[70] Ettore Pais (1856–1939), profesor de epigrafie la Universitatea din Roma (1906–1931) şi director al Muzeului de Arheologie din Roma în perioada respectivă, a fost ales, la 12 iunie 1924, la recomandarea lui Vasile Pârvan (la fel ca Roberto Paribeni, directorul Muzeului Naţional Roman sau Giuseppe Lugli, docent al Universităţii din Roma şi secretar al Şcolii Române de acolo) membru de onoare străin al Academiei Române (Dorina N. Rusu, *op. cit*., p. 617).

altfel, Giuseppe Cardinali l-a apreciat în mod deosebit pe Mateescu, cooptându-l la redactarea marelui *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane De Ruggiero*, unde i-a publicat studiul despre divinitatea tracă *Jambadules*[71]. Rezultate directe ale preocupărilor lui Mateescu în domeniul istoriei tracilor au fost şi cele două studii publicate de el în anuarul Şcolii din Roma, *I Traci nelle epigrafi di Roma*[72] şi *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*[73], precum şi sinteza *Graniţa de apus a tracilor* (*Contribuţiuni toponomastice şi epigrafice*), tipărită în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" imediat după întoarcerea sa în ţară, în 1924[74]. Un alt proiect important pe care Mateescu l-a iniţiat în anii de specializare la Roma, la sugestia lui Vasile Pârvan şi sub directul patronaj al Academiei Române, a fost *Onomasticon Thracicum*, un repertoriu de nume trace, personale şi geografice, lucrare pentru care s-a fixat un premiu al Academiei Române şi era destinată a fi publicată ca primul număr al Bibliotecii Şcolii Române din Roma, iniţiativă rămasă, din păcate, nefinalizată, atât volumul cât şi colecţia, în urma decesului lui Pârvan şi, doi ani mai târziu, al lui G.G. Mateescu[75].

Întors în ţară, în vara anului 1925 a întreprins o serie de săpături arheologice la castrul roman de la Jupa, lângă Caransebeş, stabilind caracterul aşezării romane respective, care s-a dovedit a fi, contrar opiniei răspândite în istoriografia precedentă, un centru prevalent rural. Rezultatele săpăturilor au rămas, din păcate, în manuscris, aşa cum s-a întâmplat şi cu raportul asupra campaniei arheologice de la Slava-Rusă, lângă Babadag, campanie condusă de Mateescu în vara anului următor, 1926, în

[71] *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*. Vol. IV, Roma, 1924, p. 2–3.

[72] „Ephemeris Dacoromana", 1923, 1, p. 57–290. Aceasta a fost şi lucrarea de doctorat prezentată la Universitatea din Bucureşti.

[73] „Ephemeris Dacoromana", 1924, 2, p. 223–238. Lucrarea, punctul de început pentru sinteza *Onomasticon Thracicum*, stabilea o listă a numelor trace din inscripţiile aflate pe teritoriul Rusiei meridionale.

[74] „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", 1924–1925, 3, p. 377–491.

[75] „În special această ultimă lucrare – aprecia V. Pârvan cu referire la *Onomasticon* – va fi un motiv de vie satisfacţie pentru noi, întrucât va trebui pe viitor citată de oricine se ocupă de traci alături deşi ca o completare la vechile lucrări ale lui Wilhelm Tomaschek" (V. Pârvan, *Raport asupra activităţii Şcoalei Române din Roma în anul 1923–24*, în „Analele Academiei. Dezbateri", 1923–24, tom XLIV, p. 131–136). Iar în prefaţa celui de-al treilea volum al anuarului „Ephemeris Dacoromana", Pârvan anunţa cu satisfacţie debutul colecţiei *Biblioteca* Şcolii din Roma tocmai cu sinteza asupra tracilor: „Un'altra parola ancora, intorno alla *Biblioteca*, cioè alla collezione di grandi monografie indipendenti, della Scuola, sul tipo della ben nota *Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome*, biblioteca prevista come obbligatoria dal regolamento stesso della Scuola Romena di Roma: sono in preparazione alcuni volumi; ma la data di quando questi saranno pronti oltrepassa i nostri immediati provvedimenti, date le difficoltà della vita, con cui debbono lottare, come tutti oggi anche i Soci della nostra Scuola, ricchissimi di entusiasmo per la scienza, ma altrettanto poveri di mezzi materiali. Un primo volume di questa biblioteca può essere però annunciato fin d'adesso; è l'*Onomasticon Thracicum*, intorno al quale lavora da più anni con indefessa alacrità il sig. G.G. Mateescu" (V. Pârvan, *Prefazione*, în „Ephemeris Dacoromana", 1925, 3, p. V–VI). De altfel, în ultimul an al vieţii sale, G.G. Mateescu, în perioada respectivă director al Şcolii Române din Roma, s-a concentrat asupra finalizării lucrării, rămasă din păcate în manuscris, alături de un considerabil material epigrafic şi însemnări din autori antici, în urma morţii sale premature, în 1929.

cadrul lucrărilor fiind descoperită o cetate romană de mare întindere, cu o fortificație pe dealul alăturat, cu un sistem de apărare puternic, compus din ziduri groase şi peste 30 de turnuri şi cu o bazilică probabil creştină în interior, evidențiată de prezența unor capiteluri purtând semnul crucii şi a unor mozaicuri pavimentale[76].

În anul 1926, G.G. Mateescu a devenit conferențiar suplinitor de antichități clasice şi epigrafie la Facultatea de Litere din Cluj, deschizându-şi cursul, la 20 aprilie 1926, cu o prelegere despre *Epigrafie sau studiul inscripților*[77]. În iunie 1927 şi-a luat examenul de docență la Facultatea de Litere din Cluj şi, cu acest prilej, a ținut două lecții de epigrafie, *Monumentum Ancyranum* şi *Contribuție epigrafică la istoria regelui Byrebistas*, publicate în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”[78]. G.G. Mateescu a participat, în vara aceluiaşi an, la activitățile Universității populare „N. Iorga” de la Vălenii de Munte, unde a susținut o serie de şase lecții cu diferite subiecte din istoria antică (*Neamurile traco-dace şi istoria lor*, *Viața şi cultura neamurilor traco-dacice*, *Primele civilizații italice*, *Ştiri nouă despre începuturile Romei*, *O enigmă a istoriei: originea şi limba etruscilor* şi *Expansiunea etruscilor şi hegemonia lor în Italia*), publicate apoi sub titlul generic de *Strămoşii noştri* în „Revista istorică” a lui Iorga în 1927[79] şi, în extras, la „Datina Românească” în acelaşi an, ca numărul patru al colecției *Biblioteca Cuvântul*. În aceşti ani Mateescu a activat şi în cadrul Extensiunii Universitare, al cărei membru era, susținând o serie de conferințe despre traci în diferite centre din Ardeal. De asemenea, ca membru corespondent în Secțiunea istorică a Astrei, a susținut inițiativa lui I. Lupaş de publicare a unei biblioteci de popularizare a cunoştințelor istorice, promițând, pentru numărul al doilea al colecției, o lucrare despre istoria Daciei, din cele mai vechi timpuri şi până la retragerea legiunilor romane, rămasă, din păcate, doar un proiect[80].

După moartea lui Vasile Pârvan, survenită în vara anului 1927, Academia Română l-a recomandat pe G.G. Mateescu, la propunerea lui Nicolae Iorga, ca director al Şcolii Române din Roma. În perioada în care a condus instituția românească din capitala Italiei a continuat linia deschisă de Pârvan, aceea a colaborării cu principalele foruri ştiințifice şi personalități din domeniul istoriei, arheologiei şi epigrafiei din Roma şi din Peninsulă. A contribuit, astfel, la *Enciclopedia Italiană*, în urma invitației adresate de G. de Sanctis, cu o serie de voci (*Adrianopoli*, *Apollonia di Tracia*, *Apulum*), dintre care *Apollonia di Tracia* a fost publicată în volumul al II-lea al Enciclopediei, apărut la Roma, în 1929. În aprilie 1928 a participat la Congresul de Studii Romane cu o comunicare având ca

[76] I. Crăciun, *op. cit*., p. 798, 801.

[77] Publicată în „Societatea de Mâine” în acelaşi an şi, în extras, Cluj, Tip. Societatea de Mâine, 1926, 16 p.

[78] „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, 1926–27, 4, p. 311–336. Prima lecție ocupă paginile 311–323, iar a doua, referitoare la decretul oraşului Dionysopolis pentru lauda lui Akornion, paginile 323–336.

[79] „Revista istorică”, 1927, 13, nr. 7–9, p. 210–252.

[80] I. Lupaş, *Omagiul „Astrei” la moartea lui G.G. Mateescu*, în „Societatea de Mâine”, 1929, 6, p. 188; Idem, *Prof. Dr. Gheorghe Mateescu*, în „Transilvania”, 1929, 60, nr. 7–8, p. 644–645.

subiect tot istoria tracilor, *I primi rapporti fra Roma e le popolazioni trace*[81], iar la Congresul Internațional de Ştiințe Istorice, ținut la Oslo în acelaşi an, a prezentat o comunicare, în limba italiană, despre *Perpetuarea populației trace în Macedonia imperială romană*. A decedat prematur, la 7 iunie 1929, lăsând în urmă numeroase proiecte neterminate, atât în activitatea sa ştiințifică, precum şi în cea didactică.

Cel de-al patrulea bursier al Şcolii din Roma aparținând primei generații „istorice" a membrilor instituției, Emil Panaitescu, a fost, de asemenea, un discipol al lui Vasile Pârvan, urmând traseul carierei maestrului atât din punct de vedere al specializării postuniversitare în mediul german, cât şi în ceea ce priveşte fundamentarea studiilor clasice în mediul universitar românesc clujean (a condus Institutul de Studii Clasice, fondat de Pârvan în anii 1919–1920, urmând lui Vasile Bogrea şi Dimitrie M. Teodorescu, care au direcționat instituția în anii 1920–1926, respectiv 1926–1929). De asemenea, după moartea lui G.G. Mateescu, a reprezentat, ca director, Şcoala Română din Roma, în anii 1929–1940.

Emil Panaitescu s-a născut la 11 februarie 1885 la Cudalbi, județul Galați. După perioada studiilor secundare, urmate la Galați şi Bucureşti, Panaitescu a frecventat Universitatea bucureşteană, absolvind-o în anul 1908. Din această perioadă îşi începe activitatea ştiințifică, mai întâi cu o serie de recenzii publicate în „Viața românească" în anul 1906, semnalând şi comentând lucrări de istorie (aparținând lui D. Onciul, N. Dobrescu sau Paul Lindenberg, Louis Eisenmann şi J. De Witte). Epoca studiilor universitare e marcată şi de colaborarea la „Convorbiri Literare", unde în anii 1906–1908 a publicat material divers, mai ales recenzii ale ultimelor apariții în domeniul istoriografic, dar şi cronici sau scurte articole de cultură. Semnalează mult cartea germană, lucrările lui D. Onciul sau cele de istorie a bisericii. De altfel, colaborarea cu „Convorbirile Literare" va dura până târziu, în anii războiului, în 1916 publicând aici o recenzie şi un articol despre Georg Loeschke[82]. În perioada specializării sale în Germania a ținut la curent publicul cititor al „Convorbirilor"[83] cu ultimele evenimente editoriale germane, mai ales de la Leipzig, a prezentat acestuia publicații ca „Byzantinische Zeitschrift", a scris articole informative asupra sistemului universitar german[84]. Asemenea multor tineri aflați la studii în străinătate în vremea aceea, a activat în cadrul societăților româneşti din mediul academic german, în special în cadrul societății „Patria" din München[85].

Anii primului război mondial au însemnat pentru Emil Panaitescu, la fel ca pentru alți tineri intelectuali români, o focalizare a eforturilor la nivel cultural spre păstrarea vie a spiritului românesc în perioada grea a refugiului. La sfârşitul anului

[81] Comunicarea a fost susținută la 25 aprilie 1928 şi publicată în „Historia", Milano–Roma, 1929, 7, nr. 1, p. 3–28.

[82] E. Panaitescu, *Georg Loeschke*, în „Convorbiri literare", 1916, 50, nr. 1, p. 67–69.

[83] Vezi revista „Convorbiri literare" din anii 1910–1911.

[84] E.P., *Universitățile germane în semestrul de vară 1911*, în „Convorbiri literare", 1911, 45, nr. 11, p. 1297–1298.

[85] Em. Panaitescu, *Sărbătoare istorică. Fragment dintr-o cuvântare ținută la Societatea „Patria" din München, 10 mai 1910*, în „Convorbiri literare", 1910, 44, vol. 2, nr. 4, p. 477–479.

1917 şi în primele luni ale lui 1918, aflat la Iaşi, Emil Panaitescu s-a numărat printre scriitorii şi oamenii de cultură care au susţinut în manieră directă iniţiativele Coroanei României pentru sprijinirea culturală a trupelor de pe front. Era vorba mai ales de un proiect al Reginei Maria de a publica, alături de o serie de cărţi pentru soldaţi, un calendar pentru anul care va urma, 1918, sperând că acesta se va deschide sub alte auspicii decât precedentul. Aşa cum se regăseşte în lucrarea memorialistică *Povestea vieţii mele*[86], iniţiativa publicării calendarului, care urma a fi distribuit printre soldaţi, se conturase încă din octombrie 1917, fiind cooptaţi în acest sens profesorul Panaitescu, pictorul Stoica, generalul Găvănescu şi Kirileanu, bibliotecarul regelui. În ciuda dificultăţilor războiului, calendarul Regina Maria a fost gata în ajunul Crăciunului 1917, un rol fundamental avându-l în acest sens Emil Panaitescu[87]. După întoarcerea victorioasă la Bucureşti în 1918, Regina Maria i-a acordat profesorului permisiunea de a reuni articolele ei, scrise în vremea războiului în jurnalele vremii şi destinate în principal soldaţilor de pe front, într-un volum intitulat *Gânduri şi icoane din vremea războiului*, apărut sub îngrijirea lui Emil Panaitescu la Sibiu, în acelaşi an. Lucrarea a fost, aşa cum arăta mai târziu Panaitescu într-un panegiric închinat reginei, în cadrul României Mari, prima carte a unui român din Vechiul Regat publicată într-o tipografie din Transilvania[88]. Pe linia acestui efort recuperator se înscrie şi venirea lui Emil Panaitescu la Cluj, în 1919, pentru a sprijini organizarea Facultăţii de Litere a Universităţii de aici. Alături de Vasile Pârvan, care preda disciplina Istoria antică, fiind profesor titular la Bucureşti, Emil Panaitescu a fost încadrat conferenţiar universitar, ţinând o serie de lecţii privitoare la istoria grecilor ori asupra problemelor şi teoriilor politice şi sociale în lumea antică, precum şi seminarii axate pe exerciţii de epigrafie antică, uneori aplicate la Dacia Romană[89]. Din această poziţie a fost recomandat pentru a deveni membru al Şcolii Române din Roma.

Perioada petrecută aici va fi, la fel ca pentru majoritatea tinerilor bursieri, decisivă în formarea sa ca specialist în domeniul istoriei şi al arheologiei. Întreaga sa activitate ştiinţifică ulterioară va fi dedicată cercetărilor din domeniul antichităţilor romane, mai ales a celor legate de provincia Dacia. La indicaţia lui Vasile Pârvan, Panaitescu se va specializa în topografie antică[90], dobândind experienţă în vremea stagiului roman prin cercetarea întreprinsă pe un caz local, cetatea Fidenae din apropierea Romei[91]. De asemenea, ca urmare a acordurilor cu Şcoala Engleză din Roma, Emil Panaitescu a beneficiat, alături de Paul Nicorescu,

[86] Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele*. În româneşte de Margărita Miller-Verghy, vol. III, Editura Adevărul, p. 327–418.

[87] D. Braharu, *M.S. Regele Carol II şi cercetaşii din Războiul pentru întregirea neamului. Note pe marginea calendarului „Regina Maria" 1918*, în „Gazeta ilustrată", Cluj, 1938, 7, nr. 11–12, p. 114.

[88] Em. Panaitescu, *Marie, Reine de Roumanie*, în „Revue de Transylvanie", 1938, 4, nr. 3–4, p. 176.

[89] „Anuarul Universităţii din Cluj", Cluj, 1919–20, 1, p. 31.

[90] V. Pârvan, *Raport asupra activităţii Şcoalei Române din Roma în anul 1922–23*, în „Analele Academiei. Dezbateri", 1922–1923, ser. II, tom XLIII, p. 111–113.

[91] Rezultatul cercetării a fost publicat în al doilea volum al anuarului Şcolii Române din Roma (E. Panaitescu, *Fidenae. Studio storico-topografico*, în „Ephemeris Dacoromana", 1924, 2, p. 416–159 (24 fig., două hărţi); extras, Roma, Libreria di Scienze e Lettere, 1924, 44 p.).

de erudiția şi experiența directorului acesteia, Thomas Ashby, specialist în topografie antică, care i-a îndrumat pe cei doi tineri în demersul cercetărilor topografice asupra Viei Appia Antica[92]. Participarea la excursiile de studii ale Şcolii, pe diferite şantiere arheologice din apropierea Romei, la Pompei sau în Sicilia au contribuit la dobândirea metodelor de lucru în domeniu pe care cercetătorul le-a aplicat, odată cu întoarcerea în țară, în studierea siturilor arheologice din provincia Dacia[93]. În vara anului 1925 a întreprins săpături arheologice la castrul roman de la Brețcu[94], mai apoi de la Căşei[95] şi a încadrat rezultatele obținute în studiul limesului dacic. De altfel, acesta a fost şi subiectul comunicării sale prezentate în august 1928 în cadrul celui de-al şaselea Congres Internațional de Ştiințe Istorice de la Oslo[96]. Problema castrelor din Dacia va fi atinsă şi într-o serie de studii, publicate mai ales în străinătate şi în care erau aduse la cunoştință progresele săpăturilor axate pe arheologie romană din Transilvania[97]. De asemenea, în calitatea sa de membru în comitetul societății ştiințifice „Associazione Internazionale degli Studi Mediterranei”[98], Emil Panaitescu informa publicul italian asupra situației arheologiei romane în România[99]. Aflat la Roma în calitate de director al Şcolii Române de acolo, Emil Panaitescu va publica, şi în al doilea deceniu interbelic, studii axate pe problema antichităților romane şi, în special, a stadiului cunoaşterii lor pentru provincia Dacia, aceasta şi în contextul general al impulsionării studiilor romane de către statul fascist. Astfel, în 1935, în volumul al doilea din *Gli studi romani nel mondo*, publică o lucrare despre *Momenti della civiltà romana nella Mesia*[100], în volumul omagial apărut sub egida Institutului de Istorie Națională din Cluj, în 1936, şi dedicat *Fraților Alexandru şi*

[92] V. Pârvan, *Raport asupra activității Şcoalei Române din Roma în anul 1923–24*, în „Analele Academiei. Dezbateri”, 1923–24, tom XLIV, p. 131–136.

[93] E. Panaitescu, *Probleme şi metode arheologice în Dacia Superior*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, Cluj, 1926–1928, 1, p. III–XII.

[94] Vezi V. Pârvan, *Raport asupra lucrărilor arheologice din România, făcute în ultimul an de săpături* (*1925*), în *Vasile Pârvan. Corespondență...*, p. 277–278.

[95] E. Panaitescu, *Castrul roman de la Căşei. Din cercetările nouă* (*1929*), în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, Cluj, 1929, 2, p. 321–342.

[96] Idem, *Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, în „Bulletin de la Section Historique. Académie Roumaine”, Bucarest, 1929, 15, p. 73–82; „Anuarul Universității Regele Ferdinand din Cluj pe anul şcolar 1927/29”, Cluj, 1929, p. 10.

[97] Idem, *Săpături arheologice în Transilvania*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul. 1918–1928*, vol. I, București, Tip. Cultura Națională, 1929, p. 11–19; Idem, *Neuere Ausgrabungen in Dacia superior* (*Siebenbürgen*), în *Bericht über die Hundert-jahrfeier des deutschen Archäologischen Instituts, 21–25 April 1929*, Berlin, Walter de Gruyter, 1930, p. 300–302; Idem, *Castra Daciae*, în *Atti del 2 Congresso Nazionale di Studi Romani*, vol. I, Roma, Paolo Cremonese editore, 1931, p. 171–174; Idem, *Monumente inedite din Largiana*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, 1930–1931, 3, p. 81–116.

[98] Pierre Sergesco, *L'Université de Cluj et ses relations avec l'étranger*, în „Revue de Transylvanie”, 1944, 10, nr. 3–4, p. 41.

[99] E. Panaitescu, *Archeologia romana in Romania*, în „Bollettino dell'Associazione Internazionale degli Studi Mediterranei”, Roma, 1930, 1, p. 12–13.

[100] *Gli studi romani nel mondo*, vol. II, Bologna, Licinio–Cappelli, 1935, p. 223–252.

Ion I. Lapedatu, o altă cercetare despre *Provincia [Dacia Romană] şi Imperiul*[101], iar în 1938, la al optulea Congres Internațional de Ştiințe Istorice de la Zürich a participat cu o comunicare intitulată *De l'influence romaine dans la Dacie*[102]. Tot în anul 1938, la al 5-lea Congres Național de Studii Romane, a susținut un material despre rolul Imperiului Roman în provinciile Dunării de Jos[103]. În aceeaşi perioadă Emil Panaitescu a publicat, urmărind modelul de cercetare topografică dobândit în anii în care era bursier al Şcolii din Roma, exemplul unui Thomas Ashby, care a conferențiat acolo despre *Sistemul stradal din împrejurimile Romei*, o prezentare intitulată *Le grandi strade romane in Romania*, apărută sub egida Institutului de Studii Romane, în numărul al zecelea din *Quaderni dell'Impero*[104].

O altă direcție de cercetare indicată de Vasile Pârvan lui Emil Panaitescu în vremea când era bursier la Roma a fost cea a studierii reprezentărilor barbarilor traci şi daci în arta greacă şi în cea romană[105]. Ca rezultat al acestor preocupări a apărut studiul *Il ritratto di Decebalo* în primul număr al Anuarului Şcolii din Roma, tratând problema reprezentărilor regelui dac în arta romană, mai ales pe metopele Columnei lui Traian[106]. De altfel, interesul lui Panaitescu pentru un asemenea subiect data din anii anteriori plecării sale la Roma, un prim rezultat fiind studiul despre *Coloana lui Traian în lumina noilor cercetări*, publicat în 1920 în „Revista istorică" a lui Iorga[107].

În acelaşi timp, anii stagiului roman au însemnat pentru Emil Panaitescu redactarea unor articole referitoare la originile latine ale poporului român şi la evoluția sa istorică sub semnul descendenței romane. Acesta a fost subiectul studiului publicat în 1923 în „L'Europa Orientale", volumul dedicat României, intitulat *Latinità e Cristianesimo nell'evoluzione storica del popolo romeno*, precum şi al articolului publicat în „La Nuova Antologia", *La frontiera orientale della Latinità: la Romania e la Bessarabia*[108].

La nivelul contribuțiilor istoriografice ale lui Emil Panaitescu în sfera istoriei antice ar fi de amintit şi studiul *Numărul geților şi dacilor. Comentar după Strabo*[109],

[101] E. Panaitescu, *Provincia şi imperiul*, în vol. *Fraților Alexandru şi Ion I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, p. 627–638.

[102] „Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", Paris, 1938, 10, nr. 40, p. 715.

[103] E. Panaitescu, *La funzione dell'Impero romano nelle provincie del Basso Danubio*, în „Roma. Rivista mensile di studi e di vita romana", Roma, 1938, 16, p. 453–459; şi în *Atti del 5 Congresso nazionale di studi romani*, vol. II, Roma, 1940, p. 368–374.

[104] Idem, *Le grandi strade romane in Romania*, Roma, Istituto di Studi Romani Editore, 1938, 23 p. (Quaderni dell'Impero, X).

[105] V. Pârvan, *Raport asupra activității Şcoalei Române din Roma în anii 1922–23*..., p. 111–113.

[106] E. Panaitescu, *Il ritratto di Decebalo*, în „Ephemeris Dacoromana", 1923, 1, p. 387–413 (13 fig., 1 pl.).

[107] „Revista istorică", 1920, 6, nr. 10–12, p. 235–243.

[108] E. Panaitescu, *La frontiera orientale della Latinità: la Romania e la Bessarabia*, în „La Nuova Antologia", Roma, 1924, vol. 315, 16 sept., p. 150–165; extras, Roma, Direzione della Nuova Antologia, 1924, 18 p., 7 pl.

[109] Idem, *Numărul geților şi dacilor. Comentar după Strabo*, în vol. *In Memoriam Vasile Pârvan*, Bucureşti, Tip. Cartea Românească, 1934, p. 251–264.

pregătit pentru volumul comemorativ închinat lui Vasile Pârvan, cercetare care se constituia, prin subiectul tratat, drept un adevărat omagiu adus maestrului, autorul *Daciei* şi al *Geticii*.

Similar multor literaţi şi istorici români din perioada ante- şi interbelică, Emil Panaitescu a fost atras de moda descrierilor de călătorie, frecventând-o, e drept, periferic. În urma unui asemenea voiaj întreprins în Istria, în august 1929, pe urma comunităţilor istroromâne din Jeiăn, Letai şi Susńevița, a redactat studiul memorialistic *Prin satele românilor din Istria. Mărturia unui călător.* (*Attraverso i paesi dei Rumeni d'Istria*), publicat în volumul al IV-lea al „Lucrărilor Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj", dedicat profesorului Simion Mehedinţi, cu prilejul a şaizeci de ani de viaţă[110].

După perioada în care a fost director al Şcolii Române din Roma, încheiată în 1940, în anii celui de-al doilea război mondial Emil Panaitescu se afla la Roma în misiune diplomatică, fiind consilier la Legaţia română de pe lângă Sfântul Scaun. În urma schimbărilor politice din 1945 a rămas în capitala Italiei, unde a decedat la 20 februarie 1958, fiind înmormântat în cimitirul Testaccio.

Prima generaţie de elevi ai Şcolii rămâne în istoricul instituţiei prin cristalizarea unei tradiţii de activitate ştiinţifică riguroasă şi susţinută, tradiţie care a constituit mai târziu faima Şcolii. „Dragostea lor pentru ştiinţă, aleasa lor pregătire, înţelegerea lor patriotică pentru opera la care participau, le-au fost un imbold puternic de muncă şi nu puţin au contribuit la succesul dintru început al instituţiei, în istoricul căreia li se cuvine şi lor calificativul de fondatori" – spunea, douăzeci de ani mai târziu, profesorul Radu Vulpe, şi el fost membru al Şcolii, evocând ambianţa începuturilor[111]. Şi într-adevăr, posibilităţile de cercetare ştiinţifică oferite de instituţie elevilor săi erau remarcabile, iar pentru tinerii aflaţi aici la studiu valoarea bibliotecilor şi arhivelor se îmbina în mod firesc şi util cu frumuseţea Italiei. „Toate bibliotecile publice şi arhivele – îşi amintea Marcu –, chiar şi cele private, le sunt deschise. Membrilor arheologi li s-a mijlocit uneori nu numai putinţa de a fi de faţă la săpăturile executate de colegii lor italieni, dar au avut ei înşişi îngăduinţa să le întreprindă. Pentru anumite lucrări speciale, se pot deplasa în alte centre din Italia..., fac numeroase excursii de studii în Roma ori împrejurimi; odată pe an, primăvara, când directorul este de obicei în mijlocul lor, fac tradiţionala excursie la Pompei şi în Sicilia"[112]. Iar locul unde era situată Şcoala, într-una din cele mai frumoase şi odihnitoare zone ale Romei, completa în mod fericit aceste deosebite posibilităţi de studiu: „Aşezarea e una din cele mai frumoase din câte poate oferi colina Pinciană şi parcul de pini maritimi ai Villei Borghese. Râvna zilnică a studioşilor din Via Emilio del Cavaliere este astfel răsplătită cu priveliştea celor mai frumoase apusuri de soare din câte a contemplat

[110] „Lucrările Institutului de Geografie de la Universitatea din Cluj", Cluj, 1928–1929, 4, p. 419–436.

[111] Radu Vulpe, *Studii de arheologie clasică şi preistorică*, în vol. *Douăzeci de ani de activitate a Şcolii Române din Roma*, p. 13–18, apud G. Lăzărescu, *op. cit*., p. 38.

[112] A. Marcu, *Institutul Academic Român din Roma*, în „Cele Trei Crişuri", Oradea, 1935, 16, nr. 1–2, p. 15.

acolo adolescentul Gabriele D'Annunzio, scriind «Elegiile Romane»", îşi amintea Marcu mai târziu[113].

Studioşii Şcolii, pe lângă posibilităţile largi de cercetare avute, se bucurau şi de permanenta îndrumare ştiinţifică a mentorului lor, Vasile Pârvan, adresându-i-se de fiecare dată când erau în dubiu asupra unei noi informaţii ştiinţifice. Şi de multe ori, directorul scria în ţară, cerând birourilor ştiinţifice ale Academiei Române să cerceteze şi să îi confirme cunoaşterea sau necunoaşterea în istoriografia noastră a unei date sau a vreunui document semnalat de membrii Şcolii. Într-o scrisoare din 14 ianuarie 1924, Pârvan solicită Academiei un răspuns asupra cunoaşterii în ţară a volumelor de manuscrise ale contelui L.F. Marsigli, păstrate la Biblioteca Universitară din Bologna şi semnalate lui de Alexandru Marcu drept demne de luat în consideraţie, în special pentru informaţiile referitoare la români[114]. Dovadă a importanţei acordate cercetării ştiinţifice în acea vreme, la interval de doar o săptămână (22 ianuarie 1924) este redactat, de I. Bianu, secretarul general al Academiei, răspunsul prin care Pârvan era înştiinţat că documentele se cunosc, fiind semnalate de Nicolae Iorga[115]. Episodul este sugestiv însă pentru intensa activitate de cercetare desfăşurată în cadrul Şcolii Române din Roma şi pentru evidenta susţinere a acestui efort de către cel mai autorizat for ştiinţific, Academia Română.

În virtutea obiceiului de a cere sfatul Academiei Române, a reprezentanţilor ei cei mai de seamă atunci când era vorba despre un document, un manuscris sau o

[113] *Ibidem.*

[114] „Domnule preşedinte – se adresa Vasile Pârvan conducerii Academiei Române –, direcţiunea Şcoalei Române din Roma, prin membrul ei dl. Alexandru Marcu, având indicaţiuni precise că printre cele 150 de volume de manuscrise ale contelui Luigi Fernando Marsili, păstrate în Biblioteca Universitară din Bologna, se găsesc în special două cărţi care conţin diferite date cu privire la Transilvania pe care noi, după ştiinţa noastră, le credem încă necunoscute, vă roagă să binevoiţi a dispune ca birourile ştiinţifice ale Academiei Române să ne dea de ştire dacă cercetătorii noştri au cunoştinţă despre următoarele scrieri ale lui Marsili, conţinute în volumul 51 şi 103 din colecţia de manuscrise siciliene. Primul se intitulează *La popolazione della Transilvania composta di varie nazioni di diverse lingue, religioni, usi e vestiti* (cu 46 hărţi şi schiţe colorate, însemnări geografice, istorice, etnografice şi culturale). Secundul, *Documenta rerum Croaticarum et Transilvanicarum in commissione limitanea collecta* (ms. în diverse limbi şi de diverşi autori). Informaţiuni în acest sens s-ar putea căpăta de la acei învăţaţi care s-au ocupat de raporturile dintre eruditul general bolognez şi stolnicul Cantacuzino, dar lăsăm la binevoitoarea dv. apreciere găsirea mijlocului celui mai nimerit. Cu rugămintea de a ne transmite cât mai neîntârziat informaţiunea cerută, primiţi, domnule preşedinte, încredinţarea înaltei noastre consideraţiuni" (*Vasile Pârvan. Corespondenţă şi acte*..., p. 250–251).

[115] „Îndată ce s-a primit scrisoarea dv. de la 14 ianuarie curent – răspundea secretarul general al Academiei, I. Bianu – ... au fost puse în mişcare «birourile ştiinţifice ale Academiei Române» spre a căuta informaţiile cerute cu privire la manuscriptele contelui Marsigli aflătoare în Biblioteca Universităţii din Bologna. Rezultatul cercetării a fost că existenţa acestor manuscrise este de mult cunoscută. Colegul nostru, d. N. Iorga vorbeşte despre ele în *Analele A.R*., Seria II, t. XXI, *Mem. istorice*, p. 62 sqq. Un inventar analitic al lor nu este încă făcut. Acuma în urmă le-a descoperit şi distinsul filolog şi al nostru amic dl. Carlo Tagliavini, profesor în Bologna (Piazza Baraccano 5) şi a intrat în corespondenţă cu colegul nostru S. Puşcariu pentru cele de cuprins filologic relative la limbă. Probabil că se vor face Academiei propuneri de publicare a unora din ele. Acestea sunt informaţiile ce putem da cu mijloacele ce le avem acum" (*Ibidem*, p. 305).

carte referitoare la trecutul Ţărilor Române, descoperite în arhivele sau bibliotecile italiene şi despre care tinerii bursieri considerau că nu este cunoscută istoriografiei româneşti, aceştia au continuat practica de a se adresa academicienilor români pentru a avea confirmarea descoperirii. La fel a procedat şi Claudiu Isopescu, membru al Şcolii din Roma în anii 1923–1925, care, în prelungirea cercetărilor întreprinse ca bursier al instituţiei româneşti, descoperise, la începutul anului 1926, două geografii italiene de secol XVI (a lui Mario Negri şi a lui Raffaello Volterrano) cu referiri la istoria Ţărilor Române, lucrări care păreau a fi necunoscute în România. Pentru confirmare, Isopescu îi scrie, la 15 aprilie 1926, lui Nicolae Iorga, rugându-l în acelaşi timp să îl informeze dacă manuscrisul lui Pigafetta relativ la Transilvania este într-adevăr inedit, aşa cum îl asigurase profesorul Almagià, de la Universitatea romană[116]. Răspunsul lui Iorga a fost prompt, asigurându-l pe tânărul cercetător că atât geografiile, cât şi manuscrisul lui Pigafetta sunt necunoscute istoriografiei româneşti. De asemenea, într-o altă scrisoare, din 26 aprilie 1926, Claudiu Isopescu îl anunţa pe Nicolae Iorga că a descoperit „un calendar românesc inedit, din 1772, al doilea după vechime, precum şi un bogat material tipărit de italieni în sec. 16 şi 17, relativ la ţările noastre”[117].

În consecinţă, se remarcă o constantă şi riguroasă tutelă ştiinţifică a Academiei Române asupra pregătirii şi specializării ştiinţifice a primelor generaţii de bursieri ai Şcolii Române din Roma, tutelă realizată *in primis* prin intermediul directorului instituţiei, academicianul Vasile Pârvan, care urmărea îndeaproape întreaga pregătire a tinerilor studioşi, orientându-le cercetările în manieră directă, spre anumite teme sau proiecte de interes istoric şi arheologic major, preferate fiind domeniile mai puţin explorate până atunci. Pe lângă sfaturile pe care le dădea membrilor Şcolii, de a cerceta acele informaţii documentare inedite sau necunoscute istoriografiei noastre, referitoare la evoluţia istorică a Ţărilor Române, la nivelul specializării arheologilor şi al istoricilor antichităţii, Vasile Pârvan era adeptul unei metode inspirate de şcoala germană pe care o urmase, aceea a deprinderii mai întâi a metodelor de cercetare, prin studierea cazurilor locale, urmând ca apoi tinerii specialişti, având deja patronajul instrumentarului de investigaţie ştiinţifică însuşit, să întreprindă cu succes studii la nivelul arheologiei româneşti. În direcţia aceasta şi-a îndrumat bursierii interesaţi în specializarea în

[116] „Mult stimate Domnule Profesor – îi scria, de la Roma, Claudiu Isopescu lui Nicolae Iorga –, vă rog să mă iertaţi dacă îndrăznesc să vă adresez o rugăminte. Am dat peste 2 geografii care par să fie necunoscute la noi şi, cum tratează despre ţările noastre, aş dori să public extrasele respective împreună cu o scurtă biografie a autorilor, dacă voi reuşi să aflu ceva. E vorba de *Geographiae Commentariorum Libri XI*, a lui Dom. Mario Negri, tipărită în 1557, şi *Commentariorum Urbanorum Libri XXXVIII* a lui Raffaello Volterrano, tipărită pe la jumătatea veacului al 16-lea. Dacă aceşti autori ar fi necunoscuţi, aş voi să public câteva hărţi geografice din 1560, 1566 şi 1583, care sunt desigur necunoscute, la sfârşitul extraselor de mai sus. În acelaşi timp, vin să vă rog să binevoiţi a mă informa dacă manuscrisul lui Pigafetta relativ la Transilvania e într-adevăr inedit, cum m-a asigurat dl. Almagià, prof. de geografie de la Universitatea de aici” (*Claudiu Isopescu, mesager al spiritualităţii româneşti în Italia*..., p. 39–40).

[117] *Ibidem*, p. 39.

istorie antică şi arheologie, deveniţi ulterior valoroşi specialişti care vor aplica întreg arsenalul de analiză dobândit pe şantierele italiene, la Ostia sau Pompei, în campaniile de săpături din ţară. De asemenea, prin orientarea pe care a dat-o cercetării fiecăruia dintre bursieri, le-a precizat specializarea, pe care aceştia o vor păstra în mare parte pe durata întregii lor cariere ştiinţifice. În plus, rolul de patronaj ştiinţific activ asumat de Academia Română în raport cu Şcoala din Roma nu s-a limitat doar la autoritatea academică a directorului, depăşind-o atunci când era vorba de aflarea unor informaţii de strictă specialitate, în care cel mai înalt for ştiinţific al ţării se implica direct, fiind consultaţi specialiştii în domeniu şi răspunsul fiind dat chiar de secretarul general al instituţiei. Această tutelă ştiinţifică a Academiei Române, resimţită benefic de tinerii membri ai Şcolii din Roma, a creat la rândul ei o practică generoasă şi dinamică a comunicării informaţiei în favoarea cercetării, metodă pe care foştii „alunni" o vor aplica de fiecare dată când se vor afla în faţa unui document considerat inedit sau a unei date apreciată drept necunoscută istoriografiei româneşti. Pentru că numai o asemenea manieră de lucru a putut oferi instituţiei româneşti din capitala Italiei rolul major pe care l-a deţinut în perioada interbelică în pregătirea specialiştilor de prim rang în domeniul ştiinţelor umaniste, pregătire care s-a făcut prin directul contact cu una dintre marile culturi europene, cea italiană, şi care a fost riguros şi corect direcţionată de cea mai înaltă autoritate ştiinţifică a ţării, Academia Română.

ISTORIA TREBUIE SĂ FIE JUDECĂTORUL IMPARȚIAL*

Acad. DAN BERINDEI

Centenarul răscoalei din 1907 s-a desfăşurat într-o atmosferă de ignorare, ca şi cum ar fi vorba de un moment neînsemnat, fără să se încerce a se judeca ce a fost într-adevăr, din ce cauze, cu ce urmări şi care este locul pe care-l ocupă acel tragic moment în istoria națională. Membri din acea vreme ai Academiei Române au luat atunci atitudine, s-au pronunțat, au condamnat chiar ceea ce era de condamnat. Nici astăzi nu se cuvine ca cel mai înalt for de ştiință şi cultură al țării, dar şi instituția apărătoare a înaltelor valențe ale națiunii, să tacă în această privință.

Istoria trebuie să fie judecătorul imparțial, care, dincolo de considerente partizane, cu totul nepotrivite când este vorba de a judeca, mai ales evenimente desfăşurate cu o sută de ani în urmă, trebuie să-şi spună cuvântul, pentru ca trecutul să fie corect înțeles şi pentru ca oamenii să tragă învățămintele generale.

În 1907 a avut loc o tragedie națională. Ea n-a izvorât din provocări externe sau din activitatea unor agitatori interni, chiar dacă şi astfel de acțiuni au avut loc, dar ele n-au făcut decât să se adauge tensiunilor existente, tot aşa cum în 1989 astfel de acțiuni au fost minore față de explozia a milioane de oameni. Izvoarele răscoalei, cea mai mare înregistrată în Europa acelei epoci, trebuie căutate înainte de toate în evoluția pe care o avusese chestiunea agrară, în ființarea a două Românii, una mai ales instituțională, urbană şi a categoriilor posedante, de mare succes şi cealaltă a unei lumi care trăia mai departe în condițiile de întuneric ale veacului de mijloc, fără pământ sau cu pământ neîndestulător, neînvățată să fructifice în parametri moderni şi acel pământ, mulți țărani trăind în bordeie, cu hrană neîndestulătoare, cu boli şi mai ales în neştiință. Cealaltă Românie, România modernă care se constituise, cu bilanțul strălucit din 1906, era şi ea o realitate şi o lecție pentru neputințele noastre de astăzi, dar şi această lume a „robilor albi ai brazdelor negre" evocați de Nicolae Iorga, nu a fost un lucru inventat, ci o parte a societății româneşti rămăsă în urmă, într-o situație contrastantă.

Nu se cuvine a se ascunde sub preş o realitate a trecutului, nici a minimaliza drama națională, mergându-se până acolo încât calul de bătaie a devenit cifra celor 11 000 de țărani ai propagandei opoziționiste a acelui moment, fără a se ține seama că miile de morți sunt de netăgăduit, ele fiind de altfel atestate – 2500 (incluzându-se ambele tabere!) – de unul dintre cei direct cunoscători ai realității triste, generalul

* Comunicare prezentată la sesiunea organizată de Secția de ştiințe istorice şi arheologie în data de 27 martie 2007. Textul a fost a apărut în revista „Academica", anul XVII, 197–198, nr. 60–61, martie–aprilie 2007, p. 25.

Averescu. Şi dacă ar fi fost un mort, ar trebui să tresărim, dar când este vorba de sute şi de mii! Victime au fost, unele ucise în împrejurări îngrozitoare, şi printre posedanţi şi familiile lor. Morţilor li se adaugă schingiuiţii, bătuţii, arestaţii şi cei închişi. Oricum, bilanţul este tragic.

Nu atât repartiţia pământului – 2608 proprietari stăpânind 47% din suprafaţă şi peste un milion doar 42% – era problema, cât starea de înapoiere, lipsa îndestulătoarei preocupări a succesivelor guverne pentru o ridicare multiformă a acestei ţărănimi, datorită muncii căreia ţara acoperea cu producţia de grâne 85% din export. Dezvoltarea arendăşiei în forme gigantice s-a adăugat şi ea apăsătoare pentru „robii albi", ca şi regimul învoielilor, mult prea unilateral, în beneficiul unei părţi. Explozia ar fi putut fi prevăzută şi mai ales prevenită prin măsuri înţelepte. Dar tradiţionalul „merge şi aşa" a acţionat paralizant, ca şi în alte rânduri în existenţa naţiunii.

Dar momentul mai are o însemnătate, ca moment de cotitură, de trezire! Pentru mulţi, răscoala a fost ca un clopot de deşteptare şi mai ales pentru clasa politică a vremii şi în primul rând pentru exponenţii ei cei mai lucizi! Aşa cum scria regina Maria, „ţara" – de fapt cea dintâi Românie! – „a fost zguduită din starea ei de fericire şi mulţumire de sine" şi tot ea scrie că în urma răscoalei „lumea" – de fapt tot cea dintâi Românie! – „primise o lecţie care nu era uşor de uitat". „Am destule motive pentru a-mi aminti de primăvara anului 1907, mărturisea ea cu deplină sinceritate, când mi se deschiseră ochii asupra mai multor adevăruri şi când începui să pătrund mai adânc interesele ţării mele. Multe lucruri pe care nu le pricepusem sau le trecusem cu vederea din neştiinţă sau din lipsă de pătrundere mi se desluşiseră acum; zarea gândirii mele se lărgise..." În realitate, sub impactul răscoalei, legislaţia adoptată în perioada următoare a fost benefică şi drumul către cea de-a doua reformă agrară al cărei părinte a fost Ionel Brătianu, fostul ministru de Interne al represiunii, a fost deschis. Cea de-a doua Românie devenise o realitate şi o sarcină pentru cea dintâi!

Vorbitorii de astăzi vor contribui fără îndoială la evocarea şi cântărirea a ceea ce a fost în 1907.

RĂSCOALA DE LA 1907 ŞI NOUA REFORMĂ AGRARĂ DIN ROMÂNIA*

Prof. univ. dr. GHEORGHE IACOB

Având în vedere specificul evoluţiei României în secolul al XIX-lea, problema agrară s-a aflat în centrul dezbaterilor privind modernizarea.

Trebuie subliniată, mai întâi, unitatea componenelor sale de ordin *social*, *economic*, *politic* şi *naţional*; de aici, necesitatea unei abordări globale, cuprinzând toate aspectele sale.

O primă trăsătură a problemei agrare se referă la *raportul specific stabilit între industrie şi agricultură*, ramuri care au cunoscut ritmuri diferite de dezvoltare; succesele industrializării se bazau pe rezultatele muncii din agricultură, care erau obţinute nu atât prin modernizare, cât mai ales prin intensificarea muncii ţăranilor. Prin urmare, raportul industrie/agricultură, oraş/sat a evoluat defavorabil celui de-al doilea factor.

O altă trăsătură o constituie *specificul relaţiilor de producţie* din agricultură. *Legea agrară de la 1864* a asigurat cadrul evoluţiei agriculturii şi, implicit, a problemei agrare până la primul război mondial. Aceasta prevedea că sumele despăgubirii plătite de ţărani reprezentau contravaloarea sarcinilor de clacă, de care sătenii fuseseră eliberaţi şi *nu* contravaloarea pământului primit, pe care ţăranii deveniseră proprietari. Motivaţia acestei prevederi se află în dorinţa claselor dominante de a elimina pe viitor posibilitatea ca ţăranii să mai ceară pământ, prin despăgubire. „Nemaiexistând în viitor clăcaşi, nici nu se mai putea solicita eliberarea de asemenea sarcini şi nimeni nu mai putea concepe o nouă împroprietărire în numele principiului adoptat la 1864”[1]. Argumentul cel mai temeinic al acestei viziuni îl furnizează însuşi autorul legii, Mihail Kogălniceanu, care spunea în şedinţa Parlamentului, din l iunie 1862: „... Dacă am hotărî că pământul trebuie să se plătească, ştiţi, domnilor, ce facem prin aceasta? Facem însăşi proprietatea funciară nesigură, recunoaştem că ea poate oricând a se expropria în folosul gloatelor, îndrituim generaţiile viitoare ale ţăranilor ca şi ele să vină să reclame pământ... Claca este muncă silită, este un vestigiu al feudalităţii; răscumpărându-se aceasta, nu mai există în România clăcaşi; proprietatea devine absolută şi în mâna proprietarilor de moşii şi în mâna ţăranilor, fiecare pe partea sa,

* Comunicare prezentată la sesiunea organizată de Secţia de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 27 martie 2007. Textul a apărut în revista „Academica”, anul XVII, 197–198, nr. 60–61, martie-aprilie 2007, p. 39–49.

[1] I. Ilincioiu, *Ţăranii, pământul şi moşierii în România, 1864–1888*, Bucureşti, 1982, p. 89.

mare sau mică, şi când în viitor s-ar mai înfăţişa ţărani care să ceară pământ, atunci şi proprietarii vor fi în drept să răspundă: voi n-aţi fost clăcaşi, nu vă datorăm şi nu ne datoraţi nimic; proprietatea este sfântă”[2]; ideea este reluată într-un discurs din Adunarea Deputaţilor, la 11 februarie 1882: „Prin legea din 15 august 1864, chestiunea socială, revoluţiunea dintre proprietari şi între muncitori (muncitorul de pământ) şi-a luat sfârşit. Acea lege s-a garantat prin Constituţiunea din 1866 şi nimănui nu-i este permis astăzi de a mai zice cum că se poate da ţăranilor sau se mai poate lua proprietarilor. Prin urmare, antagonismul dintre ţărani şi proprietari nu mai există, fiindcă şi unii şi alţii sunt proprietari”[3]. Poziţia de clasă exprimată în această idee este cât se poate de clară; ea explică evoluţia soluţiilor formulate pentru rezolvarea problemei agrare, amânarea momentului unei noi reforme.

Esenţială pentru problema agrară este şi *structura proprietăţii*. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea o găsim menţionată în mai multe surse ale vremii; datele nu concordă, dar diferenţele nu sunt prea mari. Conform informaţiilor furnizate de G.D. Creangă, 4 171 proprietăţi – fiecare depăşind 100 ha – însumau 3 810 351 ha (54,52%), iar 920 939 ţărani – fiecare cu proprietăţi până la 10 ha – deţineau 3 153 645 ha (45,28%)[4]. Folosind alte date statistice[5], Mircea Iosa întocmeşte următorul tabel[6]:

Proprietatea în cifre absolute	%	Suprafaţa în cifre absolute	%
Până la 50 ha:	99,1	3 849 598	49,18
Peste 50 ha:	0,9	3 977 198	50,82

Autorul conchide că ţăranii (99,1% dintre agricultori) posedau mai puţin de jumătate din suprafaţa agricolă, iar dacă la cele aproape 4 milioane ha deţinute de marea proprietate se adaugă pădurile, reiese că marii proprietari deţineau 6 450 000 ha (60%) din totalul terenului agrosilvic, iar ţăranii 4 150 000 ha (39%)[7].

Din aceste date statistice se evidenţiază cu claritate situaţia extrem de grea a ţărănimii. Pentru importanţa sa în înţelegerea problematicii şi mai ales a evoluţiei forţelor politice faţă de „chestiunea agrară”, subliniem faptul că, deşi în structura proprietăţii au avut loc o serie de mutaţii între anii 1864 şi 1914, lipsa de pământ a ţărănimii „nu este *consecinţă a evoluţiei* care a urmat reformei din 1864, este *rezultatul stabilizat* al reformei înseşi, a consacrării stadiului la care ajunsese proprietatea moşierească în urma unei îndelungate soluţii istorice”[8].

O trăsătură dominantă a problemei agrare o reprezintă *legislaţia de excepţie*, adoptată după reforma din 1864, care a funcţionat, cu modificările cunoscute, până

[2] D.C. Sturza-Scheeanu, *Acte şi legiuiri*, II, p. 549–550, apud I. Ilincioiu, *op. cit*., p. 90.

[3] R. Rosetti, *Acte şi legiuiri*, I, Ploieşti, 1907, p. 132, apud I. Ilincioiu, *op. cit*., p. 89.

[4] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907, p. XLVI–XLVII.

[5] M. Iosa, *Relaţiile agrare din România în deceniul premergător primului război mondial*, în „Revista de Istorie”, t. 35, 2/1982.

[6] *Ibidem*, p. 207.

[7] *Ibidem*; vezi şi A. Garoflid, *Problema agrară şi deslegarea ei*, Iaşi, 1917, p. 76.

[8] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*. Partea a II-a (*1878–1918*). Universitatea „Al.I. Cuza”, Iaşi, 1983, p. 38.

la primul război mondial. Referindu-se la semnificaţia legii tocmelilor agricole din 1866, Radu Rosetti considera că „nouăzeci şi cinci de sutimi ale naţiunii române (se referea la românii din Regat – n.n.) erau prin această lege puse în afară de orice lege”[9], apreciere pe care o formulează şi Lucreţiu Pătrăşcanu[10]. Toate legile de învoieli agricole, prevăzând execuţia excepţională, s-au caracterizat prin încălcarea principiilor constituţionale, stabilind un regim inegal, care favoriza, evident, clasele dominante; ele conţineau obligaţii şi sancţiuni pentru săteni şi favorizau – şi prin neclaritatea voită a unor articole – abuzurile şi arbitrarul[11]. Alături de efectele legii rurale din 1864[12] – grava insuficienţă a pământului –, regimul învoielilor agricole va constitui una din cauzele mişcărilor şi răscoalelor ţărăneşti de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Dintre fenomenele specifice problemei agrare în această perioadă istorică menţionăm, mai întâi, faptul că acum continuă procesul de mărire a suprafeţelor cultivate cu cereale, în vederea asigurării exportului, dar în detrimentul păşunilor[13], ceea ce va afecta creşterea animalelor de către ţărani, care nu aveau asigurată hrana acestora. De la 1860 la primul război mondial, suprafaţa însămânţată cu cereale a crescut de două ori şi jumătate, iar cea ocupată cu păşuni şi fâneţe a scăzut la jumătate[14]. Are loc, totodată, o continuă *creştere a preţului pământului* şi, în consecinţă, şi a arenzilor, o sporire a obligaţiilor impuse ţăranilor, intensificarea muncii lor fiind principala sursă de creştere a veniturilor pentru proprietari şi arendaşi. Pe de altă parte, *preţul muncii ţăranului este foarte mic*, din cauza surplusului de forţă de muncă, la care trebuie adăugate efectele condiţiilor în care se făcea plata acestei munci (de cele mai multe ori în avans, adăugându-se şi dobânzi ridicate)[15].

În această perioadă s-a manifestat şi *o presiune demografică*, din cauză că raportul dintre populaţie şi suprafaţa cultivată era mai mare decât în ţări cu agricultură intensivă; „iar faţă de zilele de muncă pe care le reclama tehnica agricolă şi faţă de salariile ce poate distribui producţia mică – scria C. Garoflid – o suprapopulaţie”[16]. Un alt fenomen caracteristic acestei perioade îl constituie *trusturile arendăşeşti*, dintre care multe aparţineau străinilor; în anul 1913, 53,7% din suprafaţa moşiilor mai mari de

[9] R. Rosetti, *op. cit*., p. 447.

[10] L. Pătrăşcanu, *Un veac de frământări sociale. 1821–1907*, Bucureşti, 1969; „Legea tocmelilor agricole – scria autorul – a scos întreaga ţărănime, proaspăt liberată de jugul boierescului, de sub puterea legilor obişnuite şi a Constituţiei, dând-o pradă, legată de mâini şi de picioare, marilor proprietari...” (p. 266).

[11] Gh. Cristea, *Contribuţii la istoria problemei agrare în România, învoielile agricole (1866–1882). Legislaţie şi aplicare*, Bucureşti, 1977, p. 192; v. numeroase exemple de abuzuri în C. Corbu, *Rolul ţărănimii în istoria României* (*secolul XIX*), Bucureşti, 1982, p. 39 şi urm.; I. Ilincioiu, *op. cit*., p. 146 şi urm.

[12] V. pe larg I. Ilincioiu. *op. cit*., p. 41–91.

[13] V.I. Brătianu, *Chestia ţărănească în România*, în „Voinţa naţională”, XXIV, nr. 6489, 10/23 ian. 1907.

[14] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 231.

[15] I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, Bucureşti, 1984, p. 151.

[16] C. Garoflid, *op. cit*., p. 12; v. şi I. Bulei, *op. cit*., p. 152.

100 ha era arendată; după alți autori, proporția era de 70%[17]. Referitor la al doilea aspect, de menționat că, în preajma anului 1907, aproximativ 900 000 ha erau arendate de străini, israeliți sau bulgari. „Nu exista o altă țară atunci cu o proporție atât de mare de arendaşi străini şi nici cu o medie atât de mare... de pământ arendat”[18]. Efectele arendăşiei pentru situația țărănimii sunt evidente, având în vedere că singurul scop al arendaşilor era să scoată un venit cât mai mare într-un timp cât mai scurt, obiectiv realizat prin exploatarea muncii țăranilor.

O mare amploare luase în lumea satelor *cămătăria*, afectând pe diverse căi nivelul de viață al țărănimii. Insuficiența ofertei de credit din partea statului pentru țărănime[19] o lăsa la discreția proprietarului sau arendaşului, ale căror credite erau puse la dispoziție contra muncă; o muncă, însă, care întrecea înzecit – datorită dobânzilor mari – banii împrumutați; în acest fel, cămătăria nu numai că întreținea sărăcia, dar o şi agrava.

Din cele prezentate rezultă că moştenirea trecutului a jucat un rol însemnat în evoluția problemei agrare şi după legea din 1864; în acelaşi timp, raportul de forțe politice, căile şi ritmul modernizării țării determinau şi erau determinate la rândul lor de specificul relațiilor din agricultură.

Mai trebuie avute în vedere *crizele economice* şi *seceta*, care au bântuit mulți ani în această perioadă, fenomene care au lovit tragic țărănimea. Foametea obliga țăranii să-şi amaneteze forța de muncă pentru ani în şir, amânându-se *sine die* momentul eliberării de dependența față de proprietari sau arendaşi. Aşa cum declara I.G. Duca în Adunarea Deputaților, la 5 ianuarie 1908, „La noi răscoalele şi foametea erau endemice. De vreo 20 de ani am înaintat distribuind cu o mână gloanțe, cu cealaltă porumb”[20]. Foametea devenise un flagel cronic. Folosind datele din *Anuarul Statistic al României*, publicat de Ministerul de Finanțe, în anul 1904, C. Stere constata că țăranul român „e tot mai flămând”. Aşa cum rezultă din tabelul întocmit cu acest prilej, consumul de porumb pe cap de locuitor scăzuse de la 230 kg în 1876 la 146 kg în anii l901/1903[21].

După conturarea principalelor aspecte ale problemei agrare, în prezentarea şi explicarea soluțiilor oferite de partidele politice – între care şi o nouă reformă agrară –, o primă orientare ne este oferită de maniera în care acestea formulau cauzele problemei agrare. În acest sens, pentru liberali, un prim moment de referință îl reprezintă răscoala țărănească de la 1888. *Manifestul partidului către alegători*, din 11 septembrie, deşi recunoştea necesitatea continuării preocupărilor pentru îmbunătățirea soartei sătenilor, considera că răscoalele nu erau urmarea „existenței şi cerințelor imperioase a unei chestiuni sociale”, ci a unor uneltiri

[17] M. Iosa, *op. cit*., p. 211.

[18] I. Bulei, *op. cit*., p. 150; în Adunarea Deputaților se arăta că 34% din arendaşii comunelor rurale erau străini, iar în unele părți din Moldova, chiar 80% (*Istoria Parlamentului şi a vieții parlamentare în România până la I918*, Bucureşti, 1983, p. 350).

[19] I. Ilincioiu, *op. cit*., p. 176–178.

[20] Apud D. Hurezeanu, *Problema agrară şi lupta țărănimii din România la începutul secolului al XX-lea* (*1904–1906*), Bucureşti, 1961, p. 6.

[21] C. Stere, *Foametea constantă şi chestia agrară*, în C. Stere, *Scrieri*, Bucureşti, 1979, p. 344.

dinăuntru şi din afara ţării, având la origine interese politice[22]. „Tema" agitatorilor – socialişti, ai partidului din opoziţie sau străini – va constitui o permanenţă în arsenalul liberal[23], dar şi conservator în explicarea cauzelor ridicării la luptă a ţărănimii. Un laitmotiv al dezbaterilor asupra cauzelor va fi precizarea că nu lipsa de pământ determina nemulţumirile şi răscoalele ţăranilor, ci lăcomia „unora" împotriva ţăranilor şi slaba administraţie[24]. Cu un an înainte de marea răscoală de la 1907 se scria că la originea nemulţumirilor se afla nepotrivirea de interese dintre proprietari (arendaşi) şi ţărani; problema agrară, „departe de a fi o chestie de pământ", era de fapt o problemă de reglementare a muncii pe baze moderne[25].

Există, însă, şi intervenţii ale unor lideri ai partidului care încearcă să explice cu o paletă mai largă de argumente cauzele chestiunii agrare. M.G. Orleanu, în discursul său în Senat, la 14 decembrie 1905, aprecia că între cauzele situaţiei din agricultură se aflau fărâmiţarea pământului primit de ţărani prin reformă, arenzile mari (raportul cerere-ofertă defavoriza pe ţărani), politica de spoliere a trusturilor arendăşeşti, corupţia administraţiei[26]. Şi Vintilă I. Brătianu, într-un articol publicat în ziarul „Tribuna" şi reluat în „Voinţa naţională" încearcă să ofere explicaţii mai complexe: reducerea treptată a terenurilor cultivate de săteni şi a păşunilor pe care le foloseau aceştia, lipsa înlesnirilor de credit, inferioritatea mijloacelor de cultură, creşterea chiriei pentru pământ, sporirea impozitelor, cămătăria, spolierea practicată de proprietari şi arendaşi, insuficientele posibilităţi ale industriei de a oferi mijloace de trai celor plecaţi de la sate[27].

Marea răscoală de la 1907 a obligat oamenii politici să abordeze problema agrară sub toate aspectele ei. Sintetizând opiniile liberalilor asupra cauzelor chestiunii agrare, constatăm ca prioritare, dar şi statistic, următoarele cauze: abuzurile trusturilor arendăşeşti[28] şi mai ales cele ale străinilor[29]; regimul nedrept al învoielilor agricole[30]; lipsa de preocupare şi abuzurile administraţiei, care au dus la cristalizarea ideii în

[22] *P.N.L. Manifestul către alegători, 11 septembrie 1888*, în D.A. Sturdza, *Partidul Naţional Liberal de la 1876 la 1888*, p. 75–76.

[23] V., spre exemplu, discursul lui M. Pherekyde, ministru de Interne, în Adunarea Deputaţilor, la 21 ian. 1899, publicat în „Voinţa naţională", XVI, nr. 4199, 23 ian./4 febr. 1899.

[24] *Chestiunea ţărănească*, în „Voinţa naţională", XVI, nr. 4212, 10/22 febr. 1899.

[25] *Liberali şi bizantini*, în „Voinţa naţională", XXIII, nr. 6239, 25 aug./2 sept. 1906.

[26] Supliment la „Voinţa naţională", XXIII, nr. 6204, 13/26 ian. 1906.

[27] V.I. Brătianu, *op. cit*.; v. şi D.A. Sturdza, *Discurs în Senat, şedinţa din 17 martie 1905*, în *Trei cuvântări rostite în Senat*..., p. 6.

[28] V. în acest sens: *În chestia trusturilor din Moldova de Sus*, în „Voinţa naţională", XXIV, nr. 6534, 6/19 martie 1907; *Răscoala şi guvernul*, în *loc. cit*., nr. 6537, 9/22 martie 1907; *Tulburările din Moldova*, în *loc. cit*.; *Pedeapsa noastră*, în *loc. cit*., nr. 6538, 10/23 martie 1907.

[29] D.A. Sturdza, *Discurs în Senat, 20 febr. 1907*, în *Patru cuvântări din 1907*..., p. 65; idem, *Memoriu asupra legilor agrare din România*, Bucureşti, 1914, p. 106; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 3 martie 1907*, în *Discursurile lui I.I.C. Brătianu*, publicate de George Fotino, vol. II, Bucureşti, 1933, p. 436–437; *Pregătiri de măcel*, în „Voinţa naţională", XXIV, 27 febr./ 2 martie 1907; *Mişelia lui Calman Fischer*, în *loc. cit*., nr. 6540, 13/26 martie 1907.

[30] G.D. Creangă, *Consideraţiuni generale asupra reformelor agrare şi asupra exproprierii*, Bucureşti, 1913, p. 20; I.G. Duca, *Discurs rostit la Legea pentru învoieli agricole, 12 dec. 1907*, Bucureşti, 1908, p. 7.

conştiinţa ţăranilor că nu pot căpăta dreptate „faţă de cel mai tare”[31]; fiscalitatea excesivă[32]; lipsa de credite ieftine, de islazuri, defectuosul drept de moştenire, lipsa de cultură a ţăranilor[33]. Într-o serie de intervenţii se vorbeşte şi despre cauzele „adânci” ale chestiunii agrare, ce decurgeau din felul cum se realizase legea de la 1864[34], din structura proprietăţii, care opunea latifundiile unei proprietăţi mici, fărâmiţate[35]. Lipsa pământului nu apare menţionată ca o cauză importantă, faptul demonstrând limitele în care îşi permiteau liberalii să propună soluţii, chiar şi după înăbuşirea Răscoalei de la 1907.

Partidul Conservator nu recunoştea existenţa unei chestiuni agrare în România[36]. Prin prisma intereselor marilor proprietari, cauzele răscoalelor ţărăneşti, ale sărăciei ţărănimii erau circumscrise în sfera efectelor, a fenomenelor secundare sau se nega pur şi simplu – chiar după 1907 – existenţa unor probleme social-economice acute la sate. Situaţia proprietăţii îşi avea originea într-un trecut îndepărtat – căci, „la noi ţăranul bogat a fost întotdeauna o excepţie”[37] –, iar deosebirile dintre proprietăţi „au fost lăsate de la Creator(!), la care erau trimişi cei care solicitau dreptate”[38]. Dovada cea mai bună că problemele de la sate nu pot fi rezolvate prin distribuirea de pământ o constituia legea de la 1864 „care a împroprietărit pe toţi ţăranii şi n-a îmbogăţit pe nici unul. Din contra, par azi (erau, de fapt – n.n.) mai săraci decât oricând”[39]. La baza relelor din agricultură se afla mentalitatea ţăranilor – cultivată de liberali – că trebuie să primească pământ, devenind „cerşetori”, când umili, când ameninţători[40].

[31] V.I. Brătianu, *Învăţăminte. Politica externă şi reformele liberale*, Bucureşti, 1914, p. 84–85.

[32] *D.S. Constituanta, 1914/1915, 1915/1916*, p. 406.

[33] V.I. Brătianu, *Crize de stat. 1901–1907–1913*, Bucureşti, 1913, p. 13; G.D. Creangă, *op. cit.*, p. 12.

[34] G.D. Creangă, *op. cit*., p. 7; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 12 iunie 1907*, în *Discursurile*..., II, p. 456.

[35] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 14 decembrie 1907*, în *Discursurile*..., II, p. 477; Th.C. Aslan considera că principala cauză a situaţiei grele a ţărănimii era fărâmiţarea proprietăţii (Th.C. Aslan, *Politica agrară în România*, Bucureşti, 1909, p. 192).

[36] Problema este, evident, deosebit de complexă şi interesantă, în acelaşi timp; nu a fost în intenţia noastră de a o dezvolta. Notăm, totuşi, două opinii edificatoare asupra atitudinii conservatorilor. Al. Lahovari, ministrul Domeniilor în anul Răscoalei de la 1888, declara în Adunarea Deputaţilor, la 2 decembrie acelaşi an, că „La noi chestiunea agrară nu există, deşi îmi pare rău să mă cert cu socialiştii, dar aşa este, această chestiune a fost sfârşită prin importanta lege de la 1864” (Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, vol. II, Bucureşti, 1915, p. 26); iar Virgil Arion, raportorul proiectului de buget pe anul bugetar 1906/1907, declara ca „... nu se poate zice ca există la noi o chestiune ţărănească. O chestiune ţărănească presupune o situaţiune excepţională a ţăranului, care ar fi exclus de la unele drepturi de stat, cum era înainte de 1864. O astfel de stare nu există în România…” (*Discursurile*.... 1905/1906, 20 febr. 1906, p. 920, apud M. Iosa, Tr. Lungu, *Viaţa politică în România, 1899–1910*, Bucureşti, 1977, p. 156).

[37] C.C. Arion, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 4 mai 1893*, în *Dezbaterile Adunării Deputaţilor* (în continuare: *D.A.D.*), 1892/1893, p. 1356, apud *Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare în România până la 1918*, Bucureşti, 1983, p. 289.

[38] Al. Lahovari, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 17 febr. 1899*, în *Discursurile*..., II, p. 77.

[39] Em.N. Lahovary, *Liberalii şi chestia agrară, articole publicate în „Timpul” şi „Conservatorul”* (*1896–1907*), Bucureşti, 1907, p. 10.

[40] Em.N. Lahovary continua astfel ideea: „La oraşe cer funcţii, adică lefuri, pensii, burse, cantine şcolare şi se învăţa încă de pe băncile şcolii să iasă pe străzi ca să le obţie mai repede...; la ţară, cer pământ şi acolo iese la drumul mare” (Em.N. Lahovary, *op. cit*., p. 65).

În arsenalul de explicaţii al conservatorilor pentru starea de lucruri de la sate, mai întâlnim: slăbiciunile şi abuzurile administraţiei[41]; instigaţiile şi agitaţiile liberalilor sau socialiştilor[42]; existenta intermediarilor, arendaşi şi cămătari[43]; impozitele mari determinate de cheltuielile exagerate ale statului[44]; lipsa de cultură a ţăranilor[45]; inalienabilitatea loturilor ţărăneşti[46]; lipsa unei industrii dezvoltate, care să „înghită" surplusul de forţă de muncă din agricultură[47].

Marea răscoală de la 1907 nu a determinat schimbări notabile în viziunea conservatorilor asupra cauzelor chestiunii agrare. S-ar putea spune că se manifestă o constantă şi mai aprigă îndărătnicie în negarea unor cauze reale, în eludarea lor. P.P. Carp, cel mai vivace apărător al latifundiarilor, persista în a „găsi" cauzele relelor din agricultură în slăbiciunile şi abuzurile administraţiei[48]. Se ştie, ca şef al opoziţiei conservatoare, el a adus în Parlament contraproiecte la proiectele de legi propuse de liberali. Sunt negate cauzele economice ale răscoalei, căci ea a izbucnit „într-o epocă dintre cele mai înfloritoare pe care le-au înregistrat analele ţării" (referire la jubileul din 1906 – n.n.) şi ca urmare – scria I.N. Lahovari, fost ministru al Agriculturii, Industriei, Comerţului şi Domeniilor – „trebuie să căutăm aiurea decât în mizeria ţăranului cauza funestelor evenimente"[49]. Liderul conservator susţine această idee şi în Adunarea Deputaţilor, la 12 decembrie 1907, cu prilejul dezbaterii proiectului de lege al învoielilor agricole, apreciind că adevăratele cauzele sunt de ordin moral – mentalitatea ţăranilor că pot obţine pământ pe calea răscoalelor[50]. Întâlnim, în continuare, la conservatori încercări de a explica criza din agricultură prin rolul instigatorilor[51], prin defectele de caracter ale ţăranilor (nepăsare, lipsă de iniţiativă, neprevedere)[52]. În analiza întreprinsă asupra problemei agrare, C. Garoflid, de pe poziţia moşierimii, ajungea la concluzia „cu riscul de a fi taxat paradoxal", că factorul principal al „chestiei ţărăneşti" este „reaua organizare economică, care face

[41] Th. Rosetti, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 1 aprilie 1888*, în *D.A.D.*, 1887/1888, p. 373; I. Iancovescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor. 7 decembrie 1888*, în *D.A.D.*, 1888/1889, p. 280.

[42] Em.N. Lahovary, *Liberalism*, în „Timpul", 17 febr. 1899; Al. Marghiloman, *Discurs în Senat, 16 dec. 1894*, în *Discursuri politice*, I, Bucureşti, 1916, p. 518.

[43] N. Filipescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 28 noiembrie 1894*, în *Discursuri politice*, I, Bucureşti, 1912, p. 124–125; Idem, *Opinii de răspândit. Culegere de articole în „Epoca"*, 1898, p. 59–61.

[44] N. Popp, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 29 martie 1888*, în *D.A.D.*, 1887/1888, p. 337.

[45] P.P. Carp, *Discurs la o întrunire a partidului, 22 mai 1906*, în C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. II, 1936, Bucureşti, p. 329.

[46] Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare şi revizuirea Constituţiei, discurs rostit în Senat, 12 martie 1914*, Bucureşti, 19l4, p. 5.

[47] *Ibidem*, p. 6.

[48] P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 10 martie 1907*, în C. Gane, *op. cit*., II, p. 338; Idem, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 14 dec. 1907*, în C. Gane, *op. cit*., p. 361.

[49] I.N. Lahovari, *Chestia agrară*..., p. 9–11.

[50] *D.A.D.*, 1907/1908, p. 131–135.

[51] I.C. Grădişteanu, *Discurs în Senat, 18 iunie 1914*, în *D.S. Constituanta*, 1914/1915, 1915/1916, p. 76.

[52] Em.N. Lahovary, în „Ordinea", I, II, III; „Conservatorul", 18, 20, 21 nov. 1907, în *Liberalii şi chestia agrară*..., p. 71.

ca munca agricolă să lucreze în pagubă, fapt care se datoreşte existenţei unui prea mic sector de... mică proprietate”[53]. „Nu faptul că sunt 200 sau 300 000 ţărani capi de familie care nu posedă pământ e îngrijorător, ci faptul că cei 920 000 care posedă ½ din suprafaţa agricolă a ţării o au în bucăţele nesatisfăcătoare. Avem prea mulţi ţărani proprietari pe întinderi prea mici de pământ”[54].

Stăruind, în continuare, asupra orientărilor liberale privind *soluţionarea problemei agrare*, notăm mai întâi că P.N.L. s-a declarat permanent apărător al proprietăţii[55]; ca urmare, până la 1907, principala soluţie formulată de liberali, privind problema agrară, este cea a vânzării de pământuri din domeniile statului[56], ţăranii urmând a fi susţinuţi de către stat mai ales prin credite. Casa Rurală va constitui obiectivul principal al liberalilor în opera de sprijinire a ţărănimii pentru a cumpăra pământ[57]. Cu prilejul discutării în Adunarea Deputaţilor, la 12 martie 1903, a legii băncilor populare, Vintilă I. Brătianu aprecia că, atunci când ţăranul va avea credit la dispoziţia lui şi îl va întrebuinţa bine, problema ţărănească va fi rezolvată[58]. Creditele oferite ţăranilor trebuiau să aibă ca efect întărirea micii proprietăţi, lărgirea acestui sector în raport cu marea proprietate. Trebuie să remarcăm, totodată, un alt aspect semnificativ: liberalii, ei înşişi mari sau mijlocii proprietari, apărau marea proprietate, însă o proprietate exploatată într-un mod capitalist şi nu cu mijloacele proprii fostului boier, devenit acum moşier, care arendează, nu investeşte, şi trăieşte numai din intensificarea muncii ţăranului. Latifundiile exploatate astfel erau privite ca un pericol pentru stat. Dar, „Acolo unde, dimpotrivă, proprietarul are o aşezare trainică, unde exploatează singur, în mod cuminte şi cumpătat (!), unde nu e împovărat de datorii, unde are la îndemână sumele necesare pentru exploatare şi pentru îmbunătăţirile continui ce se cer, acolo desigur rolul său social şi economic e binefăcător şi, poate, aşa fiind, să continue mai departe a şi-l îndeplini”[59]. Aceste rânduri fiind scrise în ianuarie 1907, sunt sugestive pentru poziţia liberalilor, pentru nivelul la care se aflau aceştia în privinţa soluţionării problemei agrare.

Şi Spiru Haret, în cunoscuta sa lucrare[60], considera că o nouă împroprietărire nu era posibilă, deoarece proprietarii ar fi protestat „justificat”, nu ar fi rezolvat

[53] C. Garoflid, *Problema agrară*..., p. 3.

[54] Idem, *Păreri în chestia agrară*..., p. 6.

[55] V. Lascăr, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 25 febr. 1897*, în *Discursuri politice*, I, Bucureşti, 1912, p. 298; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor. 18 martie 1905*, în *Discursurile*..., II, p. 137; Vintilă I. Brătianu, *Primejdii* (II), în „Voinţa naţională”, nr. 6002 din 28 aprilie/11 mai 1905, în *Scrieri şi cuvântări*, I, Bucureşti, 1937, p. 212.

[56] *Istoricul P.N.L. de la 1848 până azi*, Bucureşti, 1923, p. 163–164.

[57] G.D. Creangă, *Proprietatea rurală şi chestiunea ţărănească*, Bucureşti, 1905, p. 49–51; I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor. 4 martie 1905*, în *Discursurile*..., II, p. 124; idem, *Discurs la o întrunire liberală, 26 ian. 1905*, în *Discursurile*..., II, p. 86.

[58] V.I. Brătianu, *Scrieri şi cuvântări*..., I, p. 123.

[59] Şt. Meitani, *Procesul morcelării proprietăţii*, în „Voinţa naţională”, XXIV, nr. 6496/18/31 ian. 1907.

[60] Spiru Haret, *Chestia ţărănească*, Bucureşti, 1905.

problema decât pentru 15–20 de ani şi ar fi întărit convingerea ţăranului că, de câte ori nu ajunge pământul, vor fi sacrificate moşiile proprietarilor[61]; şi el opta pentru cumpărarea de pământuri, prin intermediul Casei Rurale, pentru modificarea legii învoielilor agricole[62]. Un program mai complet de măsuri, dar cu nimic mai radical propunea Vasile M. Kogălniceanu[63]. Totuşi, o nouă reformă agrară a fost propusă. În şedinţa Adunării Deputaţilor din 28 noiembrie 1894, deputatul C.I. Nicolescu propunea o nouă reformă agrară, declarându-se şi adept al votului universal; era de preferat să se împroprietărească obştea, întrucât mica proprietate nu avea şanse – economice – să reziste[64].

Manifestul către alegători, din l septembrie 1888, deşi venea după o răscoală de amploare, nu prevedea reforme noi, ci doar dezvoltarea şi îmbunătăţirea vechilor măsuri, adică: vânzarea de loturi mici din moşiile statului; cumpărarea în continuare de către stat a unor pământuri vândute de marii proprietari, pentru a fi revândute ţăranilor; îmbunătăţirea legii învoielilor agricole; credite agricole; şcoli regionale pentru învăţământul agricol; măsuri de perfecţionare a administraţiei la sate[65]. Nici *Programul* liberal din 1892 nu aduce lucruri noi în această privinţă. Un accent deosebit se punea doar pe necesitatea înfiinţării şi dezvoltării instituţiilor de credit, ce urmau să vină în ajutorul ţăranilor[66], prevedere care – aşa cum am subliniat mai sus – va ocupa în continuare locul principal în propaganda partidului privind chestiunea agrară. Ca dovadă, în *Programul P.N.L*. din decembrie 1905 se vorbea despre „aplicarea legilor în toată întregimea lor", stabilirea de relaţii „de încredere reciprocă şi colaborare prietenească" între ţărani şi proprietari, înfiinţarea Casei Rurale, ajutorul dat ţăranilor de către biserică şi şcoală[67] etc.; nimic despre pământ.

În materie de *legislaţie*, singura măsură[68] care s-ar putea menţiona până la sfârşitul secolului este întocmirea unui proiect de lege privind înfiinţarea Casei Rurale, în timpul guvernului P.S. Aurelian[69]. În aceeaşi direcţie vor fi îndreptate preocupările guvernului liberal din perioada 1901–1904; acum a fost votată şi aplicată *Legea băncilor populare* (1903), al cărei efect în lumea rurală a fost sporit prin înfiinţarea obştilor săteşti. Deşi cele două instituţii au contribuit, în primul rând, la întărirea burgheziei săteşti, este de necontestat că ele au facilitat – acolo unde au fost înfiinţate – rezolvarea unora dintre problemele economice ale ţărănimii.

[61] Discursul lui M.G. Orleanu din Senat, la 14 dec. 1905, în Supliment la „Voinţa naţională", XXIII, 6204/13/26 ian. 1906.

[62] Spiru Haret, *op. cit*., p. 7–10, 26, 50, 79.

[63] V.M. Kogălniceanu, *Chestiunea ţărănească*, Bucureşti, 1906, p. 109.

[64] *D.A.D*., 1894/1895, 22 nov. 1894, p. 177–178, apud *Istoria Parlamentului*..., p. 295.

[65] P.N.L., *Manifestul către alegatori*, 11 sept. 1888, în *op. cit*., p. 75–77.

[66] *Programul Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, 1892, p. 33–36.

[67] *Programul P.N.L. din decembrie 1900*, în *Istoricul P.N.L*., p. 183 şi urm.

[68] În afara legilor de vânzare a bunurilor statului şi a modificării legii învoielilor agricole din 1883 (v. C. Corbu, *Ţărănimea din România între 1864 şi 1888*, Bucureşti, 1974, p. 30; Gh. Cristea, *op. cit*., p. 150 şi urm.).

[69] Tr. Lungu, *Viaţa politică în România la sfârşitul secolului al XIX-lea* (*1888–1899*), Bucureşti, 1967, p. 224.

Cum s-au repercutat tragicele evenimente din anul 1907 asupra doctrinei şi activităţii P.N.L.? În planul gândirii politice, nu se remarcă, până la 1913, modificări de esenţă. Deşi liderul partidului, I.I.C. Brătianu, era conştient că „... nu se poate concepe o burghezie sănătoasă... într-o ţară în care ţărănimea ar fi sărăcită şi mizerabilă" şi „prin nimic asigura mai bine dezvoltarea bunei sale stări materiale şi morale decât prin îmbunătăţirea stării ţăranilor, căci în raport cu această îmbunătăţire creştem sfera de activitate a burgheziei noastre"[70], în luările sale de poziţie, ca şi ale altor fruntaşi ai partidului, regăsim aceleaşi principii enunţate şi până la 1907: apărarea proprietăţii mari[71], dar şi susţinerea micii proprietăţi[72]; creşterea rolului statului în ajutorarea ţăranilor[73]; îmbunătăţirea sistemului învoielilor agricole[74]; întărirea instituţiilor de credit pentru ţărănime[75]; ridicarea nivelului cultural al ţăranilor[76].

Reformele legiferate sub guvernarea liberală după înăbuşirea Răscoalei din 1907 sunt bine cunoscute. Nu insistăm asupra lor. Însă încercăm să răspundem la următoarea întrebare: de ce liberalii nu au propus după 1907 o nouă reformă agrară şi care au fost factorii care i-au determinat să o facă în anul 1913? De altfel, s-ar putea încerca o lărgire a sferei problemei: de ce nu au propus chiar înainte de 1907 o nouă reformă? Ar fi fost în interesul întăririi burgheziei, după cum declara şi I.I.C. Brătianu.

La explicarea faptului că P.N.L. a propus o nouă reformă agrară *abia* la 1913 trebuie să avem în vedere următorii factori:

– Perioada cuprinsă între anii 1878 şi 1913 este relativ scurtă, pentru a fi permis „coacerea" condiţiilor pentru o nouă reformă agrară, mai ales în contextul istoric dat; trebuie avut în vedere şi numărul mare de probleme, rapiditatea apariţiei unor noi necesităţi, care s-au aflat în faţa forţelor guvernante în aceste decenii[77].

– Contextul extern nu a favorizat măsuri mai radicale; Rusia ţaristă şi Austro-Ungaria nu vedeau deloc cu ochi buni ritmul modernizării României şi mai ales acele transformări pe care le caracterizau drept „revoluţionare"[78].

– Aşa cum am mai subliniat, chestiunea agrară era indisolubil legată de cea a democratizării societăţii[79]; rezolvarea trebuia să fie comună, iar democratizarea a înregistrat acelaşi ritm lent, nefavorizând soluţii mai radicale nici pentru problema agrară.

[70] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 15 dec. 1908*, în *Discursurile*..., II, p. 660.

[71] C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, III, p. 155; Th.C. Aslan, *op. cit*., p. 247.

[72] I.G. Duca, *Discurs rostit la legea pentru învoieli agricole..., 12 dec. 1907*, Bucureşti, 1908, p. 26.

[73] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 28 nov. 1910*, în *Discursurile*..., III, p. 306.

[74] *Raportul asupra legii învoielilor agricole*, prezentat de Al. Djuvara în Adunarea Deputaţilor la 11 dec. 1907, în *D.A.D*., 1907/1908, p. 89–90.

[75] *Raportul asupra legii pentru înfiinţarea Casei Rurale*, prezentat de Vintilă I. Brătianu în Adunarea Deputaţilor la 1 febr. 1908, în *D.A.D*., 1907/1908, p. 433–434.

[76] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Senat, 21 dec. 1907*, în *Discursurile*..., II, p. 519; Vintilă I. Brătianu, *Scrieri şi cuvântări*, III, p. 182.

[77] V.I. Brătianu, *Scrieri şi cuvântări*, l, p. 323.

[78] D.A. Sturdza, *P.N.L. de la 1876 la 1888*, Bucureşti, 1888, p. 52.

[79] V. în acest sens: Vintilă I. Brătianu, *Scrieri şi cuvântări*, III, p. 87.

– Raportul de forţe dintre burghezie şi moşierime a evoluat într-un ritm moderat în favoarea burgheziei; abia în primul deceniu şi, mai ales, în preajma primului război mondial, poziţia burgheziei – economică şi politică – îi permitea forţarea unei noi revizuiri a Constituţiei, pentru propunerea celor două reforme[80].

– Burghezia, a cumpărat pământ, s-a teritorializat[81]. Este drept, ea exploata aceste proprietăţi în chip burghez, dar sentimentul de proprietate era puternic. „Aripa moşierească" – termenul nu ni se pare corect, dar este consacrat – a partidului, în frunte cu D.A. Sturdza, era puternică, dominând partidul până la 1908[82]. Aşa se explică şi poziţia partidului faţă de votul universal în aceşti ani. Take Ionescu – într-un discurs în Adunarea Deputaţilor, la 24 noiembrie 1887 – avertiza cu satisfacţie conducerea P.N.L. că nu va putea realiza reforme democratice, întrucât burghezia, care susţinuse o astfel de direcţie în politică, îşi schimbase poziţia „căci de altădată şi până azi ea a devenit marea proprietară în această ţară. Burghezia v-a susţinut, burghezia v-a adus la putere. Dar dacă aţi cerca să vă bazaţi tot pe dânsa ca să împingeţi la reforme radicale, v-aţi prăvăli într-o clipă"[83]. Abia când noul val, al „tinerilor liberali", a reuşit treptat să se impună, definitiv după anul 1908, partidul s-a situat pe o poziţie mai realistă faţă de problema agrară, a avut forţa să propună o nouă reformă. Acest fapt explică de ce nu s-a propus reforma la 1907. Se adaugă şi contextul extern, extrem de nefavorabil; Austro-Ungaria şi Rusia ţaristă se oferiseră cu ajutoare. Pe de altă parte, moşierimea era atunci animată de sentimente de răzbunare[84], opunându-se cu vehemenţă chiar şi unor măsuri moderate. După câţiva ani, I.I.C. Brătianu – răspunzând unui atac venit din partea lui N. Titulescu – spunea: „întrebaţi pe şeful D-voastră (Take Ionescu – n.n.) dacă la 1907 nu am examinat dacă nu era posibilă exproprierea, şi numai când am constatat că situaţia politică generală era astfel încât nu se putea concepe exproprierea, am ajuns la cealaltă soluţie"[85].

Anunţarea celor două reforme la 1913 a fost urmarea unei lungi evoluţii a chestiunii agrare; o soluţie radicală, o nouă reformă, însoţită de o lărgire a dreptului la vot, nu mai putea fi amânată fără riscuri mari pentru statul român. Factorii care au influenţat direct asupra stabilirii acestui moment au fost următorii:

– Eficienţa slabă a legislaţiei agrare adoptate după înăbuşirea Răscoalei de la 1907. Din cauza limitelor în care fusese concepută această legislaţie – combătând mai mult efectele –, manierei în care a fost aplicată (lipsurile administraţiei, abuzurile proprietarilor şi arendaşilor) – ea nu putea rămâne mult timp ultima soluţie oferită ţăranilor[86].

[80] V. I. Brătianu, *Învăţăminte. Politica externă şi reformele liberale*, Bucureşti, 1914, p. 79.

[81] I.I.C. Brătianu, *Discurs în Senat, 5 martie 1914*, în *Discursurile*..., IV, p. 207, 219.

[82] D. Drăghicescu, *Evoluţia ideilor liberale*, Bucureşti, 1921, p. 10.

[83] *D.A.D.*, 1887/1888, p. 93.

[84] *Istoria Parlamentului*..., p. 393.

[85] N. Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1967, p. 131; v. şi I.I.C. Brătianu, *Discurs în Senat, 19 iunie 1914*, în *D.S. Constituanta*, 1914/1915, 1915/1916, p. 95; *Istoricul Partidului Naţional Liberal*, Chişinău, 1918. p. 33.

[86] M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit*., p. 186 şi urm.; Ecaterina Negruţi, *Războaiele balcanice şi problema agrară în România*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol» din Iaşi", XVII, 1980, p. 444.

– Un alt factor care grăbea şi obliga la luarea unor măsuri radicale era agravarea situaţiei ţărănimii, acutizarea „chestiunii" ţărăneşti; teama de o nouă revoltă era împărtăşită atât de liberali, cât şi de conservatori. Situaţia ţăranilor după anul 1907 se îmbunătăţise mult prea puţin în raport cu necesităţile şi jertfele de sânge făcute pentru pământ, pentru o viaţă mai bună.

– Ca urmare, are loc o intensificare a luptei ţărănimii pentru satisfacerea justelor ei revendicări. În faţa acestei ofensive, Partidul Naţional-Liberal nu mai putea amâna înscrierea în *Program* a celor două reforme, fără a-şi periclita poziţia politică[87].

– O atenţie aparte se impune pentru contextul internaţional în care s-au anunţat cele două reforme, în toamna anului 1913. Nu suntem de acord cu părerea, acceptată de o parte a istoriografiei, conform căreia Războiul din 1913 a dus „şi la apariţia unei noi faze în evoluţia problemei agrare"[88]; o nouă fază deschisese 1907; faptul nu mai trebuie demonstrat. Pornind de la opiniile exprimate de Ecaterina Negruzzi[89], credem că rolul factorului extern în luarea deciziei de către conducerea P.N.L. trebuie abordat într-o perspectivă mai largă. Conflictul balcanic şi viitoarele posibile conflicte, în oarecare măsură previzibile datorită situaţiei internaţionale încordate, impuneau României consolidarea situaţiei interne, care însemna, în primul rând, rezolvarea problemei agrare, pentru a putea promova o politică externă activă, în conformitate cu interesele naţionale[90]. Semnificative în acest sens ni se par cuvintele lui I.G. Duca, cel care, într-o conferinţă susţinută în anul 1913, înainte de izbucnirea celui de al doilea război balcanic, spunea că o bună politică externă se bazează pe o puternică situaţie internă; şi, continua omul politic: „Cât timp vom avea o ţărănime săracă, lipsită de lumină şi fără drepturi politice, adică fără legătura de interese şi de solidaritate cu clasa ocârmuitoare, nu vom putea avea o politică externă într-adevăr bună"[91]. În acelaşi timp, trebuie să avem în vedere şi efectele campaniei militare din Bulgaria asupra stării de spirit a ţăranilor, care au putut vedea că ţăranii bulgari au o situaţie materială şi politică superioară. Pe fondul unei stări de nemulţumire generată de abuzurile administraţiei la sate – în urma mobilizării şi rechiziţiilor –, se constată, în toamna anului 1913, o creştere a încordării şi frământării în lumea satelor[92].

– În acest context poate fi înţeles mai exact şi raportul dintre social şi naţional, efectul acestuia în stabilirea momentului reformei. Împlinirea idealului naţional impunea soluţionarea grabnică a problemei agrare; ţăranii din Regat nu mai puteau rămâne în situaţia de a fi compătimiţi de către fraţii lor din provinciile-surori, după cum remarca C. Stere[93]. Se impuneau măsuri urgente pentru îmbunătăţirea situaţiei social-economice a ţărănimii din Regat. Aşa cum scria I.G. Duca, exproprierea

[87] V.I. Brătianu, *Crize de stat*..., p. 53; Al. Marghiloman, *Note politice*, Bucureşti, 1927, I, p. 147.
[88] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România* (*1908–1921*), Bucureşti, 1967, p. 151.
[89] Ec. Negruţi, *op. cit*.
[90] M. Iosa, *Relaţile agrare din România*..., p. 220.
[91] I.G. Duca, *Politica noastră externă,* Bucureşti, 1913, p. 32.
[92] Al.I. Teodorescu, *I. C. Brătianu şi fiii săi, Ionel şi Vintilă*, Bucureşti, 1938, p. 46.
[93] C. Stere, *Cauzele mişcărilor agrare*, în *op. cit*., p. 435.

„era necesară nu atât (nu numai – n.n.) pentru cei din Vechiul Regat (fireşte, aprecierea poate fi discutată şi combătută – n.n.), cât pentru fraţii din Ardeal şi Bucovina, pentru ca să ştie că intră într-o Românie democratică potrivit idealurilor care-i stăpâneau, nu într-o Românie reacţionară..."[94].

Dar exista şi un alt aspect. Statele vecine, şi mai ales imperiile, aveau între mjloacele politicii lor externe privind România pe cel al speculării situaţiei grave din lumea satelor. După cum este bine cunoscut, la 1907, imperiile vecine s-au oferit cu multă „bunăvoinţă" să intervină pentru a ajuta la înăbuşirea răscoalei[95]. S-ar părea, de asemenea, că Bulgaria, după declanşarea celui de al doilea război balcanic, nu a concentrat trupe la Dunăre, nu numai datorită asigurărilor date de Austria[96], ci şi faptului că s-a bizuit pe posibilele dificultăţi ale României în cazul unei mobilizări[97]; 1913 dovedea, încă o dată, că existenţa şi viitorul naţiunii române erau indisolubil legate de soarta ţărănimii; în acest context, o nouă reformă agrară reprezenta singura soluţie viabilă.

Pentru Partidul Conservator, 1907 nu a reprezentat un motiv de a-şi schimba soluţiile propuse pentru rezolvarea problemei agrare. Ca urmare, nu surprinde faptul că, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea şi la începutul secolului trecut, „arsenalul" ideologic al conservatorilor în această privinţă se caracterizează prin uniformitate şi consecvenţă. Transformările survenite în viaţa politică, mişcările ţărăneşti nu vor schimba optica moşierimii şi Partidului Conservator asupra problemei agrare; doar o vor completa şi nuanţa; o astfel de atitudine reprezintă o elocventă probă a faptului că moşierimea îşi apăra cu străşnicie propriile interese; ea nu se opunea noului, dar urmărea realizarea lui fără reforme structurale, care i-ar fi periclitat poziţiile economice şi politice.

Sintetizând opiniile exprimate de oamenii politici conservatori în privinţa soluţionării problemei agrare – de fapt a îmbunătăţirii situaţiei ţărănimii, căci moşierii nu recunoşteau existenţa unei astfel de probleme – constatăm o mai mare insistenţă de argumentare pentru următoarele mijloace: vânzarea de pământ din domeniile statului la ţărani[98] sau obştilor săteşti[99]; inalienabilitatea pământurilor ţărăneşti[100]; îmbunătăţirea administraţiei[101], mai ales prin depolitizarea ei[102]; măsuri

[94] I.G. Duca, *Amintiri politice*, III. München, 1981, p. 141.

[95] V. în acest sens: Al. Marghiloman, *Note politice*, I, p. 62; Vintilă I. Brătianu, *Crize de stat*..., p. 20–21; *Ce a făcut şi ce va face P.N.L. Dare de seamă către alegătorii colegiului II – Ilfov*, 1908. p. 4; I.I.C. Brătianu, *Discurs la Craiova*, 13 mai 1907, în *Discursurile*..., II, p. 447; *Anarhia în România*, articol din ziarul „Pester Lloyd", reprodus în „Voinţa naţională", nr. 6546 din 20 martie/2 aprilie 1907.

[96] Ec. Negruţi, *op. cit*., p. 448.

[97] *Ibidem*.

[98] *D.A.D*., 1888/1889, 15 febr. 1889 (este *Expunerea de motive a legii de vânzare a bunurilor statului*), p. 813; G. Taşcă, *Politica economico-socială a lui P.P. Carp*, Bucureşti, 1938, p. 43–44; I. Iancovescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor*, l dec., în *D.A.D*., 1888/1889, p. 281; I.N. Lahovari, *Chestia agrară*…, p. 69.

[99] Gh.Gr. Cantacuzino, *Discursul... rostit la discuţia adresei din Camera, 18 manie 1911*, Bucureşti, 1911, p. 33; Take Ionescu, *Discurs în Adunarea Deputaţilor, 2 martie 1899*, în *Discursuri politice*, III, Bucureşti, 1897–1904, p. 357.

[100] C. Gane, *op. cit.*, I, p. 234.

generale pentru ridicarea nivelului cultural al țărănimii[103]; crearea unor posibilități de credit țăranilor[104], deşi mult timp acest mijloc a fost combătut[105]. În viziunea conservatorilor, țărănimea urma să-şi îmbunătățească situația social-economică „încetul cu încetul... prin muncă”[106].

În susținerea acestor mijloace se aduceau argumente de ordin economic; în acest sens, fărâmițarea latifundiilor era considerată o cale care periclita menținerea nivelului producției de cereale, a capacității de export, a prestigiului României pe piața internațională; marea proprietate era singura capabilă să evite aceste riscuri[107]. Faptul se baza pe o realitate economică; mica proprietate nu avea forța organizatorică, financiară şi tehnică pentru a practica o cultură intensivă. Însă, realizarea unor producții mari pentru export pe seama exploatării a 80% din populația țării reprezenta o nedreptate mult prea gravă pentru a mai putea continua, fără a risca efecte imprevizibile.

Aceste componente ale opticii conservatoare în privința soluționării problemei agrare se regăsesc în *documentele programatice* ale partidului. Un prim moment de referință este anul 1881, ideile incluse acum în *Programul* cunoscut sub numele de „Era nouă” fiind reluate, într-o formă sau alta, în următoarele trei decenii. *Programul* prevedea: asigurarea proprietății mici a țăranilor (în sensul opririi divizării sale – n.n.); o nouă organizare a comunelor pentru a realiza o mai bună administrație; modificarea legii tocmelilor agricole[108]. Principiile acestui *Program* vor fi reafirmate în Adunarea Deputaților, la 28 martie 1888, de către P.P. Carp, acum membru al guvernului conservator. Cu acest prilej, pentru țărani se promitea extinderea proprietății mici şi o nouă lege comunală[109]. Apoi, în toamna aceluiaşi an, cu prilejul alegerilor, guvernul junimist a lansat un *apel* către alegători[110], în care se promiteau înlesniri pentru împroprietărirea țăranilor, o reorganizare a administrației, care să-i protejeze de abuzurile „birocrației inferioare”, introducerea unei mai mari „echități” în raporturile țărani-proprietari. Obiectivul guvernului era de a „stârpi şi a preveni

[101] N. Filipescu, *Opinii de răspândit*..., p. 29, 63; P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 10 martie 1907 şi 14 dec. 1907, în C. Gane, *op. cit*., II, p. 338 şi 361.

[102] C. Gane, *op. cit*., I, p. 381.

[103] P.P. Carp, *Discurs la o întrunire politică*, *22 mai 1906*, în C. Gane, *op. cit*., II, p. 329; există, însă, şi opinia că nu trebuie ridicat prea mult nivelul cultural al țăranului, fapt ce ar fi putut duce la tulburări în societate (s.n.) (I. Lahovari, *Discurs în Adunarea Deputaților, 4 febr. 1900*, p. 589).

[104] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare, discurs rostit în Cameră. 12 dec. 1908*, Bucureşti, 1909, p. 6.

[105] N. Filipescu, *Discurs în Adunarea Deputaților, 12 mai 1892*, în *Discursuri politice*, I, p. 23; v. şi *Istoria Parlamentului*..., p. 285; Em.N. Lahovary, *Liberalii şi chestia agrară*..., p, 10.

[106] P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaților, 10 martie 1907*, în C. Gane, *op. cit*., II, p. 342.

[107] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare*..., p. 18; C. Garoflid, *Păreri*..., p. 38; C. Argetoianu, *Marea noastră proprietate şi exproprierea*, Bucureşti, 1913, p. 4, 22 şi urm.; *Concepții ridicole*, în „Epoca”, XX, nr. 30, l febr. 1914.

[108] P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, Bucureşti, 1888, p. 66–67; G. Taşcă, *op. cit*., p. 8; C. Gane, *op. cit*., I, p. 241.

[109] P.P. Carp, *Era nouă*..., p. 295–296.

[110] C. Gane, *op. cit*., I, p. 381.

proletariatul la sate şi oraşe”[111]. După venirea la conducerea partidului a lui Gh. Gr. Cantacuzino, acesta expune la Iaşi, în ziua de 14 mai 1899, *Programul Partidului Conservator*. Pentru țărănime se aveau în vedere: aplicarea mai departe a legii de vânzare a bunurilor statului; sporirea jandarmeriei (!); organizarea unei anchete economice, agricole şi industriale”[112]. Aceleaşi principii vor fi afirmate şi cu prilejul campaniei electorale de la începutul anului 1905. În *Programul* publicat acum se promitea luarea unor măsuri de reînnoire a fondului de moşii şi păduri ale statului, care să fie apoi vândute prin licitație țăranilor şi alocarea de fonduri pentru organizarea sanitară a satelor; era, însă, combătută Casa Rurală, organizată de guvernul liberal[113].

După 1907, opoziția conservatorilor față de legislația propusă de liberali s-a concretizat în şase contraproiecte de lege, prezentate de P.P. Carp. Argumentele conservatorilor îşi trăgeau seva din vechiul „arsenal” ideologic, sintetizat la 1881; ei continuă să susțină că reformele făcute de liberali erau exagerate, că nu vor da roade şi că rezolvarea problemei agrare se afla în măsuri de natură administrativă şi culturală[114]; în concepția conservatorilor, „Proprietatea nu poate fi decât rodul priceperii şi strădaniilor muncitorului pătruns de gândul unui destin moral în viață. Iar acest destin nu-i poate fi arătat decât prin organele de cultură ale poporului: biserică, şcoală şi oştire”[115]. Până în toamna anului 1913, mai trebuie notat *Programul* publicat de P.P. Carp înaintea deschiderii sesiunii parlamentare din anul 1911, care prevedea pentru sate: exproprierea bunurilor de mână moartă; scăderea taxelor vamale, îndeosebi pentru articolele agricole țărăneşti şi pentru făină; scutirea de impozite financiare pentru țăranii care aveau mai puțin de 6 ha de pământ; o lege pentru încurajarea proprietății mijlocii; modificarea legii cârciumilor[116].

De la 1888 la 1912, parte din prevederile programatice s-au concretizat în *proiecte de lege*, unele în *legi*. Din legislația guvernării junimiste, menționăm *Legea pentru înstrăinarea unei părți din bunurile statului* (1889), care, cu toate limitele de conținut şi lipsurile provenite din aplicare, a favorizat trecerea în proprietatea țăranilor, până la 1906, a unei suprafețe de 526 233 ha[117]. Deşi fusese anunțată şi modificarea *Legii învoielilor agricole*, întocmindu-se şi câteva proiecte, aceasta se va înfăptui în timpul „marii guvernări conservatoare”, însă, modificările aduse acestei legi – în 1882, de către P.N.L. şi în 1893, de către conservatori –, deşi erau favorabile țăranilor, deveneau aproape nule în practică, din cauza introducerii

[111] *Ibidem*.

[112] „Voința națională”, XVI, nr. 4293 din 21 mai/2 iunie 1889.

[113] *Programul Partidului Conservator*, în „Conservatorul”, V, nr. 12 din 18/31 ian. 1905, apud M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit*., p. 128; P.P. Carp, *Discurs la o întrunire a partidului, 22 mai 1906*, în C. Gane, *op. cit*., II, p. 329.

[114] Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare*..., p. 5–7; Em.N. Lahovary, *Liberalii şi chestia agrară*…, p. 65, 68, 71; C. Gane, *op. cit*., I, p. 361.

[115] N. Filipescu, *Discursul-program rostit la Adunarea generală de la 15 mai 1913*, Bucureşti, 1913, p. 7.

[116] C. Gane, *op. cit*., II, p. 411–412.

[117] Tr. Lungu, *op. cit*., p. 85.

în contracte, de către proprietari şi arendaşi, a unor prevederi arbitrare[118]. Din legislația „marii guvernări" mai trebuie notate: *Legea asupra maximului şi contribuțiilor comunale* şi *Legea jandarmeriei comunale*, care au ca efect creşterea sarcinilor financiare suportate de țărănime (şi păturile sărace de la oraşe, în privința primei legi). Politica de sporire a impozitelor este caracteristică şi guvernării din anii 1889–1901, efectele crizei economice fiind suportate, în cea mai mare măsură, de masa contribuabililor de la sate[119]. Din legislația următoarei guvernări conservatoare (1904–1907), nu poate fi reținut decât Proiectul de lege privind înființarea unei Case de asigurări țărăneşti, care urma să protejeze pe țărani în caz de secetă. Iar dintre reformele pe care le anunța P.P. Carp, în 1911, s-a legiferat doar vânzarea în loturi a moşiilor de mână moartă, prin care se preconiza trecerea în proprietatea țăranilor a 250 000 ha; deşi votată, legea nu a fost aplicată[120].

Față de reformele anunțate de P.N.L. în toamna anului 1913, Partidul Conservator şi-a precizat poziția, între altele, printr-un amplu *Program* dezbătut şi aprobat de către comitetul său executiv, în şedința din zilele de 11–14 decembrie 1913. Din expunere, se afirmau două principii – vechi de cel puțin trei decenii – şi anume: că Partidul Conservator va sprijini orice reformă care nu va atinge dreptul de proprietate, „punct fundamental în Constituțiune şi în starea noastră socială" şi că „respinge ca o utopie primejdioasă formula că orice sătean, muncitor de pământ, trebuie să fie înzestrat cu pământ"[121]. Utopie, pentru că nu ar fi ajuns pământul la toți țăranii, dar mai ales din punct de vedere economic, căci o astfel de măsură ar fi dus la scăderea cantitativă şi calitativă a producției şi, implicit, la scăderea creditului țării. Normal era, continua expunerea *Programului*, să se desprindă „pe cale de evoluțiune" o parte din proprietatea mare, care în loturi mari să revină țăranilor harnici, selecționați de la sine[122]. Sursa acestor pământuri, care urmau să revină proprietății mici, consta din: moşii aparținând statului sau cele de mână moartă; pământuri vândute „voluntar" de marii proprietari; unele pământuri pe care proprietarii lor le-ar vinde „voios" țăranilor, dacă ar exista un institut de credit pentru a garanta plățile. Se propunea ca această garanție să fie asigurată de către „Casa Centrală a Băncilor Populare", ale cărei obligațiuni ar fi fost garantate de către stat. După indicarea căilor de procurare a pământului, *Programul* cuprindea două teze tradiționale ale doctrinei conservatoare: ridicarea stării culturale a țăranilor şi îmbunătățirea administrației la sate, prin depolitizarea ei[123].

Cu acest *Program* s-au prezentat conservatorii în alegerile pentru Constituantă. În *Manifestul electoral* publicat acum, ei avertizau alegătorii că, votând pentru P.N.L. şi deci pentru reformă, vor fi lipsiți de o parte din averile ce le posedau.

[118] Gh. Cristea, *op. cit*., p. 174.

[119] M. Iosa, Tr. Lungu, *op. cit*., p. 55–56.

[120] A. Iordache, *Viața politică în România. 1910–1914*, Bucureşti, 1972, p. 93.

[121] *Programul Partidului Conservator*, Bucureşti, 1913, p. 6–9; v. şi Gh. Gr. Cantacuzino, *Discurs rostit în şedința Camerei*, 12 dec. 1913, p. 20–33.

[122] *Programul Partidului Conservator*, Bucureşti, 1913, p. 6 şi urm.

[123] *Ibidem*.

Partidul Conservator protesta cu „ultima energie" împotriva revizuirii Constituției, pentru a se introduce principiul exproprierii[124]. Opoziția conservatorilor față de cele două reforme a luat, în continuare, o mare amploare, prin discursurile din Parlament, campaniile de presă[125], întrunirile publice etc. P.P. Carp, cel mai vajnic apărător al marii proprietăți, a dezvoltat în Adunarea Deputaților concepția partidului față de problema agrară. Exproprierea marii proprietăți însemna – aprecia el – un mare rău, care se făcea țăranilor, lucrătorilor, orășenilor, într-un cuvânt „un rău foarte mare acestei țări"[126]. Reluând prevederile *Programului* conservator, aprecia încă o dată – a câta oară? – că întotdeauna cele mai bune rezultate au fost date de „măsurile acele lente ce vin în ajutorul muncii latente, care fără zgomot măresc avuția națională"[127]. Şi Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole (formată din mari proprietari) se pronunța pentru o soluție evolutivă, fiind împotriva exproprierii, caracterizată ca „remediu brutal", „revoluționar" şi „inutil"[128]. Moțiunea votată de Uniune anunța hotărârea marilor proprietari de a se opune cu orice mijloace[129] unei astfel de măsuri. „Ne declarăm cu totul solidari spre a lupta pe toate căile şi prin toate mijloacele împotriva ştirbirii inviolabilității proprietății, aşa cum este prevăzută în Constituția țării, prin exproprierea pe care unele partide politice o preconizează. Căci exproprierea pentru alte cauze decât cele de utilitate publică constituie o mare primejdie pentru organizația noastră de stat, întrucât, de la desființarea dreptului de proprietate şi până la prăpastia anarhiei, nu-i decât un pas"[130]. Aceste cuvinte arătau consecvența unui partid care, de la intrarea în viața politică şi până în momentul dispariției sale, nu a adus aproape nimic nou în privința soluționării problemei agrare. Era o dovadă elocventă a epuizării resurselor de adaptabilitate ale Partidului Conservator la necesitățile de dezvoltare ale țării. Partidul Conservator devenise anacronic şi, ca urmare, existența sa nu mai era posibilă.

Soluțiile propuse de către liberali şi conservatori pentru rezolvarea problemei agrare sunt consecința unui complex de factori social-economici şi politici; atitudinea față de problema agrară semnifica poziția față de direcțiile, căile şi ritmul dezvoltării țării. S-a putut observa că liberalii, deşi recunoşteau gravitatea situației din agricultură, nu au promovat soluții reale decât la sfârşitul perioadei; putem vorbi – în cazul liberalilor – de o inconsecvență între principii şi practica politică. Au propus o nouă reformă abia atunci când burghezia şi-a consolidat poziția, când condițiile interne şi externe au impus-o la modul imperativ.

[124] *Partidul Conservator; către alegătorii Colegiului I şi II*, Bucureşti, 1914, p. 19.

[125] *Reformele liberale*, în „Epoca", XX, nr. 27, 29 ian. 1914; *Profiturile Băncii Naționale*..., în „Epoca", XX, nr. 118, 2 mai 1914; *O teorie comunistă asupra proprietății*, în „Epoca", XX, nr. 8, 8 ian. 1914; *Exproprierea în oraşe*, în „Epoca", XX, nr. 15, 17 ian. 1914.

[126] P.P. Carp, *Exproprierea marii proprietăți*, p. 13.

[127] *Ibidem*, p. 53; v. şi C. Argetoianu, *op. cit*., p. 4–15, 22–28.

[128] *Memoriul Sindicatelor Agricole*, în „Epoca", XX, nr. 19, 20 ian. 1914.

[129] Arhiva Istorică Centrală, fond Spiru Haret, dosar nr. 12, f. 26.

[130] *Memoriul Sindicatelor Agricole*…

Conservatorii au demonstrat consecvență în a nega existența unei probleme agrare, în a ocoli cauzele reale şi, de aici, necesitatea unor soluții constructive. Nu facem abstracție de măsurile luate de Partidul Conservator pentru ameliorarea situației din lumea satelor; această atitudine semnifică eforturile de adaptare ale conservatorilor la noile – sau vechile – devenite acute – cerințe ale societății, eforturi care nu au putut depăşi, însă, bariera intereselor economice şi politice ale marilor proprietari.

În ultimă instanță, trebuie să răspundem la întrebarea dacă o nouă reformă agrară a fost impusă de Răscoala de la 1907. Răspunsul este: *da* şi *nu*.

Da, pentru că răscoala a grăbit reforma. *Nu*, pentru că fără ceilalți factori – interni şi externi – o nouă reformă agrară s-ar mai fi amânat.

MENTALUL ŢĂRĂNESC ÎN VREMEA RĂSCOALEI DE LA 1907*

Dr. DAMIAN HUREZEANU

Studierea unei mari răscoale ar trebui să însemne cunoaşterea unei lumi.

O abordare pragmatică şi finalistă a fenomenului pune problema, în felul ei, justificat: cui folosesc răscoalele? Ele nu duc la nimic. Ţăranii nu pot, prin natura existenţei lor, să schimbe ordinea unei societăţi. Nici taifunul faptelor şi al războaielor lui Napoleon n-a schimbat aparent ceva fundamental. Un gând pătruns în conştiinţa poporului francez este că Napoleon l-a învăţat ce este ideea de glorie. Cel puţin, aşa spun unii istorici francezi. Dincolo de aceasta, Napoleon a propulsat în conştiinţa europeană şi prin extensie, a lumii, valorile şi principiile lumii noi, ale civilizaţiei moderne, ale noii paradigme a istoriei. Dar, ca senzaţie şi stare imediate, momentul Napoleon, în istorie, părea un eşec.

Sunt, dimpotrivă, evenimente care par la prima vedere insignifiante, dar care reprezintă, în fapt, un punct de turnură în istorie. Să observăm, de pildă, cucerirea Angliei de către normanzi, bătălia de la Hastings. Gândea cineva că acest eveniment avea semnificaţia de început al genezei unei culturi şi civilizaţii dintre cele mai reprezentative în lume?

Răscoalele ţărăneşti nu ţin, bineînţeles, de aceste tipuri de evenimente şi fapte de istorie. Au anumite consecinţe, dar nu de asemenea anvergură. Se cufundă în istorie, cum ar spune regretatul David Prodan, dar revelează uneori cu o forţă extraordinară o epocă, problemele ei, lumea şi civilizaţia acestei epoci.

Răscoala din 1907 este într-un grad înalt una atipică. Asemenea fenomene sunt caracteristice fie perioadei feudalismului dezvoltat – cum au fost pe teritoriul de azi al României *Răscoala de la Bobâlna* (1437–1438) şi *Războiul ţărănesc condus de Gheorghe Doja* (1514), ambele având şi o puternică componentă ungurească, fie în perioda feudalismului întârziat (aşa-zisa perioadă a destrămării feudalismului), cum a fost Răscoala de la 1784 din Transilvania (*Răscoala lui Horea*), covârşitor românească.

Răscoala din 1907 a izbucnit în plină epocă şi civilizaţie modernă. Un fenomen de asemenea anvergură se întâlneşte numai în Rusia anilor 1905–1907. Acolo însă răscoalele ţărăneşti nu au avut aceeaşi intensitate ca în România, erau un fenomen subsidiar mişcării revoluţionare din centrele urbane, din marile

* Comunicare prezentată la sesiunea organizată de Secţia de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 27 martie 2007. Textul a apărut în revista „Academica", anul XVII, 197–198, nr. 60–61, martie-aprilie 2007, p. 26–28.

capitale ale Rusiei. Pe când la noi a fost o răscoală curat țărănească, neinterferată cu niciun alt curent social sau politic.

În privința faptelor răscoalei, ele sunt descrise sau sunt fixate în zeci de studii, de lucrări şi articole şi în mii şi zeci de mii, poate, de documente şi mărturii publicate şi nepublicate în presă, în amintiri şi în evocări. Mai greu este cu accesul răscoalei la poarta împărătească a istoriei înalte – de sinteză şi de rafinare globală. Aceasta a pătruns în cultura şi în literatura română prin romanul *Răscoala* scris de Liviu Rebreanu.

Este adevărat, felul în care decriptăm mentalul țărănesc în vremea răscoalei n-a prea fost examinat. De ce? Cu patru-cinci decenii în urmă, când s-a scris mult despre răscoală, mentalul ca temă de cercetare intrase, nu demult, în sfera preocupărilor, chiar şi în istoriografia care a consacrat şi a rafinat domeniul – istoriografia franceză şi *Şcoala Analelor*.

Specificăm că înțelegem prin mental, în cazul de față, acele exteriorizări ale universului spiritual al țăranilor crestat de evenimentele răscoalei, felul în care s-au transpus în percepția țărănimii anumite semnale ale răscoalei, în care s-au sublimat anumite trăiri psihologice, stări de spirit, frământări pornite din adâncul spiritual şi sufletesc al lumii rurale.

Se cuvine subliniat un lucru venit să corecteze o anumită idee pe care o vedem circulând chiar pe urmele proaspete ale răscoalei, în admirabilele cărți ale lui Radu Rosetti sau ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, că răscoala este cumva opera țărănimii înstărite, a şefilor de garnizoană, a unora dintre fruntaşii satelor etc. Nu este deloc aşa. Răscoala a antrenat masa țărănimii, aşa cum s-a prezentat la 1907, adică săracă, lipsită de pământ în bună măsură, dotată covârşitor cu unul până la trei hectare. După răscoală au lucrat zi şi noapte judecătoriile şi secțiile de instrucție sau procuraturile, au luat cu mult peste zeci de mii de interogatorii, de vreme ce aproape 8 000 de țărani au rămas în arest până în august 1907. În interogatorii figurează şi întrebarea: *Cât pământ ai?* Şi țăranii răspundeau fie că nu au pământ deloc, fie că dețineau suprafețe foarte mici. De aici, concluzia veridică a condiției sociale a țăranilor.

Răscoala nu e opera unor inițiați. Ca să fie profundă trebuie să fie opera unui popor de țărani.

Rog să-mi îngăduiți o precizare: între 10 şi 15 martie 1907, în județele Vlaşca, Teleorman, Olt, Romanați, Dolj şi Mehedinți au avut loc răscoale în 293 de comune. Concomitent, s-au desfăşurat răscoale în peste 90 de localități din județele Buzău şi Râmnicu Sărat.

Răscoala înseamnă manifestarea țărănimii în stare explozivă. Pentru structura psihologiei țărănimii este caracteristică articularea inseparabilă între starea de supunere, de umilință şi resemnare şi aceea de dezlănțuire năpraznică, în răstimpuri de veac. Stihia înseamnă în fapt rezultatul acumulării nemulțumirilor în forma deznădejdii disperate.

Proprie caracterului gregar al țărănimii, sentimentului său profund de colectivitate, implantării țărănimii în organic, în realitatea rurală prin definiție organică este tendința de a se ridica în masă la răscoală, de a porni la mişcare într-o acțiune

solidară, comună. Când la interogatorii ţăranii erau întrebaţi câţi au fost, cum s-au dus să devasteze conacul, răspunsul, de regulă, era: „tot satul”. Nu era, desigur, tot satul, dar cei interogaţi, chiar animatori ai răscoalei fiind, răspundeau în acest fel şi pentru a anonimiza răspunderea, pentru a se cufunda în mulţime. O împrejurare care adaugă o motivaţie în plus a ridicării masive a ţăranilor, în comune, în localităţi sau pe arii mai extinse este prezumţia sporirii drepturilor la pământ, în caz de reuşită, prin faptul că au participat la răscoală. Sătenii erau, prin urmare, şi moral îndreptăţiţi la roadele iluzoriei victorii. (Altfel cum? Ai stat, n-ai stat acasă, te duci la un comitet alcătuit ad-hoc, ţi se eliberează un certificat de revoluţionar şi mergi la stăpânire cu el să primeşti indemnizaţie, plus alte drepturi pe viaţă).

Ţăranii gândeau altfel, ei dădeau alt sens ideii de corp, de totalitate. Este semnificativ că în unele cazuri îi introduceau cu forţa în masa pornită să spulbere conace sau curţi boiereşti şi pe primar sau pe cârciumari. Au fost cazuri puţine, dar au fost. Ele sunt atestate documentar.

Durata scurtă a zbuciumului răscoalei ne propune două repere care învederează transpunerea realului în fabulos proprie utilajului mental ţărănesc, tentaţiei de a transforma realul în simbol, de a investi cu putere de simbol întâmplări, fapte sau oameni fiinţând în alt registru decât cel imaginat de ţărani, cel sublimat în viziunea lor. O asemenea conştiinţă mentală se regăseşte în noţiunea de student. Studenţii reali au organizat câteva întruniri, mai ales la începutul răscoalei, prin societăţile lor. Acestea erau la Iaşi şi la Bucureşti, de orientări diferite: a fiilor de ţărani, societăţi simpatizând cu linia naţională a lui Iorga – A.C. Cuza, societăţi proliberale, prosocialiste sau societăţi ale studenţilor evrei. La începutul răscoalei, studenţii manifestau o vie înţelegere a situaţiei ţărănimii şi formulau în moţiunile adoptate revendicări cu caracter democratic vizând emanciparea socială şi politică a ţărănimii. Când răscoala s-a dezlănţuit frenetic şi a dobândit o turnură dramatică, studenţii s-au adresat ţărănimii, chemând insistent la linişte.

Dar mai aveau ţăranii timp să-i asculte? Auziseră că la Botoşani, Paşcani, în apropiere de Bucureşti sau în judeţul Olt, studenţii au umblat prin sate. Or, s-a întâmplat să fie acolo cu treburi proprii.

Dincolo de aceste ecouri se cristalizase noţiunea de student ca arhetip al conducătorului revoltei dintr-o localitate sau din câteva sate învecinate. Studenţii erau capi de răscoale, reali sau închipuiţi de ţărani, figuri energice cu rol stimulator al mişcărilor. Veneau uneori călări din alte sate învecinate. Ei sau alţii din mulţime înălţau „steaguri” albe sau roşii. Erau în fapt nişte bucăţi de pânză prinse în ciomege sau în beţe de lemn. Steagurile erau semnale şi chemare la acţiune. Uneori, erau priviţi ca „studenţi” chiar consăteni de-ai răsculaţilor. Gesturile, chemarea şi îndemnurile lor le conferea statut de student. Definirea cea mai limpede a ideii de student, în imaginarul colectiv, în vremea răscoalei credem că este fixată în ziarul „Conservatorul”, preluată apoi în documentaţia zilnică de la cabinetul primului ministru D.A. Sturdza în rubrica „Fapte şi idei”. „Acest cuvânt are pentru ţărani însemnătatea de ceva extraordinar, puternic şi bun”[1].

[1] *Răscoala ţăranilor din 1907*, vol. 3, Editura de Stat, Bucureşti, 1949, p. 74.

Un alt punct de referinţă în structura spirituală a ţăranilor porniţi la răscoală în 1907 a fost credinţa în rege şi în regină, ca figuri tutelare ale luptei şi ale cauzei lor. Ideea împăratului bun şi atotputernic cu investire divină şi cu voinţa îndreptării ordinii generatoare de nedreptate şi silnicii se regăseşte de secole în mentalul colectiv ţărănesc.

La 1784, Horea şi căpeteniile din jurul său justificau răscoala prin porunca împăratului, agitând în faţa mulţimii crucea aurită primită, chipurile, de la împărat şi aşa-zisa scrisoare de încredinţare a acestuia, care nu era în fapt decât un privilegiu al bisericii greceşti din Stayerhof. Se îndoia însă vreun ţăran de autenticitatea lor?

La 1907 exista o stare de spirit similară – credinţa că răscoala se afla sub încuviinţarea regelui şi a reginei. Zvonurile au circulat prin sate, aşa cum atestă mărturiile vremii. Mai ales din Muntenia au pornit asemenea mărturii. Dincolo de înclinarea firească a credinţei în protecţia regală a existat şi o situaţie reală, de fapt care a potenţat, cumva, această predispoziţie firească. Se ştie că în septembrie 1906, la Congresul care avea ca ţintă întemeierea *Reuniunilor ţărăneşti*, Vasile M. Kogălniceanu a lansat apelul *Către săteni*, având drept *motto* cuvintele reginei Elisabeta: „Sculaţi oameni buni şi ridicaţi-vă la înălţimea datoriei voastre. Atunci vă veţi uimi singuri de puterea voastră".

Apelul s-a răspândit la sate pe arii largi: la Botoşani şi la Dorohoi, în Vlaşca, Ilfov, Teleorman, Olt, Argeş sau Romanaţi.

Vorbele reginei au fost, poate, contextualizate, trase pe calapodul răscoalei. De aici, probabil, via simpatie pentru regină şi circulaţia zvonului că „regele a murit, regina vrea să împartă moşiile, dar trebuie alungaţi prin răscoale proprietarii şi arendaşii"[2].

În judeţul Ilfov ar fi circulat un manifest mai radical: „Regele a murit, regina e în fruntea trupelor contra ciocoilor"[3]. În judeţul Olt, doi ţărani călări ar fi purtat pe piept portretele regelui şi reginei[4]. Semnale despre bunăvoinţa regelui şi a reginei faţă de răscoală şi faţă de cauza ţăranilor apar şi în alte mărturii care consemnează credinţa ţăranilor.

O tulburătoare viziune care transfigurează întreaga realitate într-o altă ordine, sugerând instalarea apocalipsei, apare într-o singură mărturie. „Nişte săteni instigatori din Vădastra – citim într-o ştire – spun că pământul se scufundă, că trimişii lui Dumnezeu cutreieră satele şi că toţi ţăranii sunt datori să imite pe fraţii lor"[5]. Un apel la solidaritate întru răscoală sub veşmânt de apocalipsă.

Răscoala din 1907 nu a avut un nucleu conducător, o pregătire prealabilă, fie şi rudimentară. A căuta căpetenii ale răscoalei, figuri simbol, este un efort inutil şi un eşec dinainte asigurat. L-am suportat pe propriile încercări cu zeci de ani în urmă.

[2] *Ibidem*, p. 60; vezi şi *Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907*, vol. V, Editura Academiei, Bucureşti, 1987, p. 366, 387.

[3] *Ibidem*, p. 61

[4] *Ibidem*, p. 62

[5] *Ibidem*, vol. III, p. 72.

Răscoala a pornit ca o grindină din pământ, nu din cer. Fenomenul este indestructibil articulat cu epoca regimului de învoieli sau a sistemului bazat pe dijmă, cum i s-a mai spus, care a dominat structurile agrare în anii 1866–1918.

Evenimentul este încapsulat în aceste structuri şi în această epocă. El îi revelează tensiunile şi disfuncţiile, confirmând încă o dată observaţia strălucit exprimată de Lady Craeve, cu prilejul unei călătorii pe la 1786, că Ţara Românească „este un diamant prost montat".

Istoria ţării noastre a avut problema agrară şi aceea a imensei mase a ţărănimii şi a rămas cu ele. De aproape un mileniu aceste două aspecte ale istoriei noastre sunt nu doar o problemă de ordin socio-economic, ci şi de destin.

Mai rămâne sufletul ţăranului, orizontul lui spiritual, trecerea lui din reperele practicării economiei de subzistenţă, ale tradiţionalismului, ale rusticului şi ale imobilismului în paradigma având ca repere valorice eficienţa, productivitatea şi sistemul concurenţei.

Nu văd vreun aşezământ apt să creeze conştiinţa semnificaţiei culturale şi civilizaţionale a acestei probleme decât Academia Română.

România a păşit şi cu ţăranii, cu numeroşii ei ţărani în noua ordine sau în noul ciclu istoric. Am spune că pentru ţărănime aceasta înseamnă trecerea de la vechiul stil la noul stil.

Cine poate să dezvăluie semnificaţia economică, socială, culturală şi spirituală a trecerii de la vechiul stil la noul stil decât Academia Română?

1907 – O CRIZĂ A „PERIFERIEI”*

Dr. ALEXANDRU MAMINA

La cercul de studii liberale, Vintilă I.C. Brătianu califica răscoala din 1907 drept o criză socială, o adevărată desolidarizare în interiorul statului român, o luptă a maselor împotriva conducătorilor. „Oricare ar fi fost cauzele complexe ale mişcării – arăta el –, nechibzuirea legilor succesive de împroprietărire, neaplicarea legilor ocrotitoare pentru cei mulţi şi slabi (legea tocmelilor agricole), lipsa de instrucţie şi educaţie a ţăranului, pe lângă neputinţa lui de a-şi căpăta dreptatea şi de a-şi cunoaşte datoriile, este necontestat că am trecut printr-o mişcare, care prin întinderea ei de la un capăt la celălalt al ţării, prin violenţa manifestaţiilor, prin uniformitatea caracterului acestor manifestaţii, a fost aproape o revoluţie [...]; numai lipsa de pregătire, de organizaţie, de legătură a celor ce au condus în fiecare sat pe cei răzvrătiţi, au făcut ca mişcarea, deşi generală, n-a luat o formă hotărâtă contra organizaţiei de stat existente, ci a îmbrăcat caracterul de revoltă în contra proprietarilor” (*Crize de stat: 1900–1907–1913*)[1]. Liderul liberal remarca aşadar criza de legitimitate a regimului reprezentativ, confruntat cu neîncrederea şi chiar cu ostilitatea marii majorităţi a populaţiei. În condiţiile în care „statul administrator” (liberal) nu se mai întemeia pe consensul social, ci pe forţa armelor, exista riscul unei modificări a esenţei regimului într-un sens autoritar, contrar principiilor şi prevederilor constituţionale de la acea dată. Totodată, cezura dintre masa ţărănească – înapoiată din punct de vedere economic şi marginalizată politic – şi elita conducătoare, punea în cauză însăşi coerenţa identitară a corpului naţional, neomogen sub aspectul condiţiei juridice a membrilor săi.

Caracterul sistemic al crizei din 1907 se explică prin modernizarea insuficientă, adică prin întârzierile economice şi politice care au plasat societatea românească pe o poziţie „periferică” în raport cu Europa occidentală, care reprezenta „centrul” civilizaţiei moderne. În măsura în care modernizarea poate fi echivalată cu progresele capitalismului industrial şi ale democraţiei (fără a exista un model universal valabil şi univoc al acestei evoluţii), criza din societatea românească s-a datorat arhaismului economic şi deficitului de reprezentativitate politică. Arhaismul economic a limitat capacitatea de producere şi redistribuire a bogăţiei sociale, iar

* Comunicare prezentată la sesiunea organizată de Secţia de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 27 martie 2007. Textul a apărut în revista „Academica”, anul XVII, 197–198, nr. 60–61, martie-aprilie 2007, p. 29–33.

[1] Vintilă I.C. Brătianu, *Scrieri şi cuvântări*, vol. III, Bucureşti, Imprimeriile „Independenţa”, 1940, p. 30–31.

deficitul de reprezentativitate politică a diminuat posibilitatea rezolvării instituționale a crizelor, în cadrul sistemului. Consecința a fost o anumită fragilizare a societății românești, atât în relațiile sale externe, în competiția cu societățile mai bogate şi mai stabile, cât şi în interior, în fața crizelor şi a contestării sociale. Sub acest aspect, disfuncțiile sociale din România au avut o semnificație analitică generală, fiind specifice şi altor societăți din zona „periferică" a continentului.

Întârzierile economice şi politice din societatea românească au avut cauze obiective, ținând de raporturile de forță interne şi internaționale, dar şi subiective – privind strategiile de dezvoltare susținute de diferiții actori sociali. Prin urmare, depăşirea crizei a presupus o modificare a viziunii strategice de guvernare, ceea ce a condus la anumite mutații pe scena politică, în sensul reformării sistemului.

Pentru a evita orice confuzie, precizăm că folosim termenii „centru", „semiperiferie" şi „periferie" într-o accepțiune diferită de cea consacrată de către Immanuel Wallerstein cu privire la sistemul mondial modern. Din punctul de vedere al cuprinderii spațiale, restrângem relevanța termenilor la nivelul Europei, ceea ce implică faptul că fiecăruia dintre ei i se asociază un alt conținut. Astfel, dacă din perspectiva referențialului mondial România corespundea „semiperiferiei", la nivelul continentului ea aparținea „periferiei". Din punctul de vedere al conținutului, asociem termenilor respectivi nu numai o conotație economică, în funcție de ponderea deținută în economia capitalistă internațională, ci şi una politică, în funcție de organizarea instituțională internă. Ponderea în ansamblul economiei internaționale depinde nu numai de factori propriu-zis economici, ci şi de cei politici, care creează cadrul instituțional al activităților productive şi comerciale.

Din perspectiva binomului capitalism industrial–democrație, considerăm că „centrul" Europei la începutul secolului al XX-lea era reprezentat prin excelență de Marea Britanie şi de Franța – țări capitaliste şi democratice în egală măsură; în „semiperiferie" se încadrau state precum Germania sau Austro-Ungaria – avansate din punctul de vedere al capitalismului, dar în care funcționarea democrației era limitată de sistemul birocratic şi de cultura politică autoritară; „periferia" cuprindea țările cu economii preponderent agrare şi cu regimuri nedemocratice (absolutiste sau oligarhice), cum au fost Rusia sau România.

În cazul României, arhaismul sistemului productiv avea un potențial cu atât mai mare de a genera tensiuni şi crize, cu cât el privea nu numai natura producției ca atare (agricolă), ci şi relațiile sociale implicate în acest sistem. Dacă în Bulgaria, de pildă, unde economia era tot preponderent agricolă, majoritatea țăranilor erau proprietari, independenți economic şi cu un nivel de viață destul de ridicat, în România țăranii lucrau într-un regim „neoiobag", care-i subordona material marilor proprietari şi arendaşi, pe fondul unei înrăutățiri continue a nivelului de trai.

În „periferia" agrară, dependentă într-un fel sau altul de „centrul" industrial, tendința generală este ca situația economică şi socială a țărănimii să să se agraveze. În condițiile în care prețul produselor agricole este mai mic decât al celor industriale, pentru ca „periferia" să aibă resursele financiare pentru cumpărarea acestora din urmă trebuie să forțeze oarecum producția agricolă. Această forțare nu

se realizează însă în general, ci în particular de către marii proprietari – singurii capabili să se angajeze masiv în economia de schimb –, prin supramunca țăranilor. În societatea românească, fenomenul s-a amorsat de la finele secolului al XVIII-lea, dar s-a accentuat mai ales după Tratatul de la Adrianopol (1829), odată cu dezvoltarea pieței interne şi cu integrarea în comerțul european de cereale. Formele sale de manifestare au fost extinderea rezervei funciare boiereşti prin limitarea drepturilor de folosință ale țăranilor dependenți şi prin acapararea loturilor țăranilor liberi, mărirea numărului zilelor de clacă şi impunerea la obligații prin mijlocirea învoielilor pentru prisoase[2].

După 1864, în condițiile transformării statutului juridic al pământului în proprietate burgheză, pauperizarea țărănimii a continuat prin intermediul creditului şi al parcelării micii proprietăți. Într-o economie capitalistă, limitările impuse prin lege țărănimii cu scopul de a o proteja au avut efectul contrar. Astfel, întrucât legea interzicea ipotecarea loturilor primite prin reforma agrară, pentru a obține împrumuturile necesare producției țăranii se aflau în situația de a-şi ipoteca forța de muncă, obligându-se la o serie de activități în schimbul banilor primiți[3]. Totodată, deoarece nu puteau să înstrăineze loturile, care se transmiteau numai pe baza dreptului comun de moştenire, din generație în generație acestea s-au parcelat succesiv, determinând în zona rurală o anumită polarizare socială. Indicatorul cel mai elocvent al problemei agrare l-a reprezentat tocmai structura proprietății în 1907: proprietatea mică, de sub 10 hectare, alcătuia 41,66% din suprafața cultivabilă, cea mare, de 100–500 hectare, alcătuia 9,86%, iar cea latifundiară, de peste 500 hectare – 37,68%, numărul latifundiarilor nedepăşind 1000 de persoane, la peste 1 000 000 de țărani[4].

În agravarea situației materiale a țărănimii, pe lângă factorii economici au intervenit şi cei politici. Dezvoltarea instituțională a statului modern (birocrația, armata, învățământul public) presupunea o serie de cheltuieli. În condițiile în care statul nu dispunea de suficiente resurse bugetare provenite din industrie şi comerț, această dezvoltare a fost finanțată în mare măsură de țărănime – principala masă de impozitare. Categoriile urbane, în special cele neproductive (funcționarii, liberii profesionişti) erau percepute aşadar ca parazitare, iar extinderea oraşelor (aferentă modernizării) – ca o povară asupra țărănimii[5]. De aici a rezultat o formă de opoziție socială şi imaginară între mediul rural şi cel citadin, între „poporul de la țară" şi „domnii de la oraş", opoziție afirmată atât în discursul politic (mai ales în cel conservator), cât şi în literatură (mai ales în cea influențată de sămănătorism).

[2] Vezi Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, [Iaşi], Editura Junimea, 1980, p. 161–162, 173.

[3] Vezi Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 220, 224.

[4] Vezi Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987, p. 314–315, 317.

[5] Între 1859 şi 1899, populația oraşelor a sporit în proporție de aproximativ 90%. Vezi Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 400.

Aceste fenomene nu au fost specifice numai României, ci au caracterizat „periferia" europeană în general. În Rusia, spre exemplu, reforma din 1861 i-a eliberat pe țăranii şerbi dar nu i-a şi împroprietărit. Pentru a răscumpăra pământul de la marii proprietari, țăranii trebuia să se împrumute de la autorități cu o dobândă de 6%, sumele fiind rambursabile în 49 de ani. Ca atare, nu au putut beneficia de credite decât cei care aveau deja o anumită independență economică, majoritatea rămânând fără pământ sau cu pământ puțin. Aceştia din urmă, lipsiți acum de protecția oferită anterior de organizarea tradițională în obşti săteşti, au intrat într-un proces de proletatizare, înregistrat de autoritățile cantonale, care au eliberat tot mai multe documente pentru țăranii care plecau să caute de lucru în regiunile în curs de industrializare[6]. S-ar putea spune astfel că, în societățile „periferice" atrase în economia de schimb, țărănimea suportă dezavantajele capitalismului, fără a beneficia însă şi de avantajele acestuia, care nu apar decât pe fondul industrializării.

Fenomene analoage au avut loc şi în statele balcanice, unde marile proprietăți deținute în timpul ocupației otomane de către musulmani au fost împărțite cu precădere între membrii elitei creştine, care aveau forța economică necesară să le cumpere şi să le exploateze. Drept urmare, asigurarea necesarului de pământ pentru țărani a devenit o chestiune majoră a statelor respective, fapt demonstrat de recurența reglementărilor funciare. În Serbia, o lege care stabilea suprafața minimă a pământului gospodăresc a fost adoptată încă din 1836, prevederile ei fiind reluate în 1860, 1861 şi 1873. În Grecia, între 1910 şi 1912 s-a recurs la împărțirea unor mari moşii din Tesalia către țărani.

Neîncrederea sau chiar ostilitatea țărănimii față de stat şi mediul orăşenesc a fost recognoscibilă şi în Italia, de pildă, unde a luat forma separatismului. Amintim în acest sens revoltele secesioniste din 1893–1894, prin care Sudul rural a încercat să se elibereze de ceea ce resimțea drept dominația statală a Nordului urban. În Sud statul unificat nu a beneficiat multă vreme de un consens social stabil, nefiind deci în măsură să exercite monopolul violenței legitime şi funcția de mediator al relațiilor sociale, preluate de organizațiile de tip mafiot[7]. În Bulgaria, impozitele mari, datorate în special nevoii de înarmare, au provocat în 1899 o răscoală a micilor proprietari rurali.

Mutatis mutandis, se poate aprecia că răscoalele din Europa au anticipat, la scara fiecărei țări, revolta mondială a coloniilor („periferia") împotriva metropolelor („centrul"), care le exploatau resursele naturale şi umane atât în producție, cât şi în confruntările militare.

Regimul politic din România era unul oligarhic, în care drepturile politice depline erau rezervate elitei sociale („capacităților"), după criteriul averii şi al instrucției. În aceste condiții, majoritatea țărănească, în general săracă şi neinstruită, se găsea într-o situație de inferioritate politică şi chiar civilă. Nu era vorba aşadar numai de Legea electorală, ci şi de Legea învoielilor agricole, din

[6] Vezi Jean Blankoff, *La société russe de la seconde moitié du XIXe siècle*, Bruxelles, Éditions de l'Université, 1972, p. 34, 68.

[7] Vezi Marie-Anne Matard-Bonucci, *Istoria mafiei*, Bucureşti, Corint, 2002, p. 30, 37.

1866, care, în capitolul referitor la executarea contractelor, stabilea că aceasta era de competența puterii administrative, consiliul comunal putând să emită un mandat de aducere pe numele unui țăran. În acest fel, țăranii erau puşi într-o situație de inferioritate juridică față de restul cetățenilor, al căror domiciliu era inviolabil şi a căror libertate personală era garantată, autoritățile neavând voie să le intre în casă sau să-i rețină decât în baza unui mandat emis de un magistrat. Mai mult, legea nu prevedea nici o garanție pentru țăran, în cazul în care proprietarul sau arendaşul nu-şi îndeplinea datoriile contractuale[8]. În 1872 prevederile legii au fost înăsprite, precizându-se că, pentru executarea țăranilor, putea fi folosită forța militară.

Aceste prevederi legale, cărora li se adăugau abuzurile cotidiene ale administrației locale, au împiedicat dezvoltarea conştiinței civice la nivelul țărănimii, care nu s-a putut mobiliza pentru a-şi reprezenta direct interesele, nici prin intermediul unui partid, nici prin grupuri de presiune. Practic, ea a fost exclusă din jocul negocierii sociale dintre diferitele guverne şi categorii de populație, neputându-se manifesta decât în afara sistemului instituțional. Atunci când erau nemulțumiți de anumite prevederi ale legii sau de introducerea de noi impozite (cum s-a întâmplat în 1900 de pildă), țăranii nu reacționau prin delegații şi tratative, ci prin izbucniri mai mult sau mai puțin violente. În aceste circumstanțe, din 1888 şi până în 1907, revoltele în mediul rural au constituit un fenomen curent.

„Periferia" a reprezentat aşadar un sistem instituțional restrictiv, al marginalizării publice a categoriilor populare, în care răscoalele şi revoluțiile au devenit modalități dacă nu necesare, atunci cel puțin „rezonabile", de gestionare a intereselor contradictorii din societate. În Rusia, spre exemplu, Secția a III-a a Cancelariei imperiale a înregistrat în 1858 un număr de 86 de răscoale, în 1859 – 90, iar în 1860 – 108[9]. Din 1866 au debutat atentatele la viața țarului şi a altor înalți funcționari de stat, iar în 1905 s-a declanşat revoluția.

O formă particulară de manifestare în afara sistemului s-a regăsit pentru un timp şi în cazul românilor transilvăneni din Ungaria – componenta „periferică" a Dublei Monarhii în privința democratizării, unde censul electoral asigura supremația politică a elitei maghiare. Prin adoptarea tacticii pasivismului, Partidul Național Român s-a plasat deliberat în afara sistemului, căruia nu-i recunoştea legitimitatea. În contextul anului 1918 această opoziție s-a materializat într-o mobilizare de masă, care a determinat preluarea de către români a controlului administrativ şi militar în Transilvania şi desprinderea de Ungaria.

Cezura economică şi politică dintre categoriile populare şi elita conducătoare punea în cauză coerența identitară a corpului național, fapt cu posibile repercusiuni asupra ansamblului instituțional. Națiunea în secolele al XIX-lea şi al XX-lea se definea drept un corp social cu o structură democratică, întemeiată pe categoria cetățeniei, care presupunea egalitatea în drepturi, aşadar omogenizarea juridică a locuitorilor, la antipodul separărilor de stare sau corporație specifice Evului Mediu. Sub acest aspect, națiunea se caracteriza şi prin sentimentul apartenenței la aceeaşi

[8] Vezi Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 284–287.

[9] Vezi Jean Blankoff, *op. cit.*, p. 9.

comunitate, indiferent de proveniența socială a locuitorilor. Cu cât acest sentiment era mai puțin actual, cu atâta națiunea era mai puțin solidară în interior, fapt care diminua rezistența ansamblului instituțional în perioade de criză.

Exista solidaritatea în fața adversarilor străini (solidaritatea negativă) – anterioară de altfel secolului al XIX-lea. Numai că aceasta era eficientă cu precădere în situații conflictuale şi mai degrabă pe termen scurt, neconstituind deci o garanție a stabilității instituțiilor. În măsura în care țăranii, de pildă, îi percepeau pe reprezentanții elitei ca străini, indiferent de faptul că luptau împreună în război, solidaritatea conjuncturală împotriva străinilor se putea destrăma, lăsând locul regrupărilor conflictuale, pe criterii sociale. Exemplul poate cel mai ilustrativ l-a oferit Rusia în 1917, parțial Germania şi Austria – în 1918.

În societatea românească nu exista încă o solidaritate pozitivă definită. Aceasta începuse să se afirme la 1848 – când noua putere şi-a propus să desființeze rangurile boiereşti şi claca, precum şi să-i împroprietărească pe țărani –, s-a consolidat în 1857 – când în Adunările ad-hoc boierii şi țăranii au formulat împreună programul național – şi a atins un vârf în 1864 – când, prin reforma agrară, domnitorul Alexandu Ioan Cuza a dat țăranilor „o patrie de iubit şi de apărat", adică i-a solidarizat cu statul în care trăiau. După 1866 însă, ca urmare a degradării situației țărănimii, fenomenul de omogenizare identitară a stagnat sau chiar a intrat într-un anumit regres, cezura din interiorul societății manifestându-se cu evidență în 1907, iar apoi în 1916/1917, inclusiv în folclorul tranşeelor, prin care soldații-țărani exprimau diferența dintre ei şi „domnii de la oraş" („*Noi* umplem spitalele,/*Ei* primesc galoanele,/*Noi* suferim amputații,/Iar *ei* iau la decorații...")[10]. Recompunera pozitivă a corpului național a intervenit abia după votarea reformelor agrară şi electorală (20 iunie/3 iulie 1917), când țăranii au dobândit din nou „o patrie de iubit şi de apărat", împreună cu elita conducătoare care votase reformele.

Problematica răscoalei din 1907 este inteligibilă aşadar pe fondul întârzierilor economice şi politice din societatea românească. Acestea s-au datorat unor factori obiectivi – insuficiența resurselor, raportul de forțe intern, concurența externă –, dar şi unora subiectivi, mai precis strategiilor de dezvoltare promovate de diferiții actori sociali, care au favorizat arhaismul economic şi limitarea democratizării.

Din punctul de vedere al economiei, atât timp cât dispuneau de o forță de muncă ieftină, aşa încât prețul cerealelor rămânea scăzut, marii proprietari funciari nu erau motivați să amelioreze sistemul de producție. Totodată, întrucât desfacerea mărfii se realiza în mare măsură pe piața externă, nedepinzând deci de puterea de cumpărare internă, aceştia nu erau interesați nici de îmbunătățirea nivelului de trai al țărănimii.

Orientarea marii culturi agricole către export, cu implicațiile sociale respective, s-a regăsit în politica economică a Partidului Conservator, care a favorizat acest export fie prin semnarea unei convenții comerciale de liber-schimb (1875), fie prin limitarea protecționismului, în schimbul unor tarife vamale mai

[10] Apud Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916–1919*, vol. II, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, p. 421.

mici din partea Germaniei şi Austro-Ungariei pentru cerealele din România (1893). Trebuie precizat totuşi că, deşi pe termen lung contravenea dezvoltării industriale a societăţii româneşti, conjunctural această politică răspundea unui imperativ economic general, neputând fi redusă la interesul de clasă al marilor proprietari funciari. Convenţia din 1875, cu Austro-Ungaria, s-a dorit a fi şi o declaraţie de independenţă *sui generis*, iar concesiile din 1893, care evitau eliminarea cerealelor româneşti de pe piaţa central-europeană, evitau practic o criză generală în economie (prin dezechilibrul bugetar, evoluţia preţurilor ş.a.m.d.), care ar fi afectat inclusiv industria şi populaţia în ansamblu.

În condiţiile în care produsele agricole – obţinute în cea mai mare parte de pe marile proprietăţi – aveau o pondere însemnată în structura valorică a exportului românesc, nici burghezia liberală nu a fost interesată într-o schimbare a sistemului economic din agricultură. Un eventual transfer de proprietate către ţărani risca să modifice balanţa comercială şi să scadă încasările la bugetul de stat, periclitând în acest fel stabilitatea economică în general şi programul protecţionist al liberalilor în particular. Câtă vreme sistemul economic din agricultură funcţiona relativ profitabil, criteriul eficienţei părea să recomande, cel puţin momentan, menţinera acestuia.

Totodată – fapt remarcat corect de Ştefan Zeletin –, dezvoltarea industriei presupunea suplimentarea forţei de muncă, ce nu putea să provină decât din mediul rural. Ca atare, se poate ca burgheziei industriale să-i fi convenit mai mult proletarizarea ţăranilor, care să migreze apoi către oraşe, decât consolidarea acestora în calitate de mici proprietari rurali. Reversul raţionamentului îl constituia însă necesitatea dezvoltării pieţii interne – adică ameliorarea puterii de cumpărare a ţărănimii –, tot ca o condiţie a dezvoltării industriei autohtone, ale cărei produse concurau cu dificultate produsele străine pe piaţa externă. Diferenţa a făcut-o chestiunea socială, care a impus îmbunătăţirea situaţiei materiale a ţărănimii nu numai din considerente economice, ci şi politice, ţinând de stabilitatea regimului.

Din punctul de vedere al politicii, modernizarea societăţii româneşti s-a realizat în forme care nu au favorizat decât ocazional rolul maselor, aşadar democratizarea, aceasta rămânând la un nivel mai scăzut decât în vestul Europei.

Strategia de dezvoltare/modernizare cu cea mai lungă tradiţie în societatea românească a fost cea autoritară, inaugurată de domnitorii fanarioţi, continuată de către domnii regulamentari, până la Alexandru Ioan Cuza. Întrucât elita nu era dispusă la reforme, puterea centrală rămânea singurul agent eficient al schimbării sociale. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a afirmat strategia elitistă, al cărei program l-a exprimat sintetic Mihail Kogălniceanu, în Adunarea ad-hoc a Moldovei: „nu voim a fi nici China, nici republică socială, ci o societate europeană în cale de progres”[11]. Cu alte cuvinte, elita accepta necesitatea reformelor, dar numai sub conducerea ei, cu restrângerea rolului puterii centrale şi fără implicarea directă a maselor – ceea ce s-a întâmplat sub regimul monarhiei constituţionale. Masele nu dispuneau de resursele necesare (financiare, militare şi de organizare)

[11] Apud A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, [1910], p. 361–362.

pentru a impune un regim democratic. Prin urmare, strategia democratică – susținută în principal de liberalii radicali – nu s-a manifestat decât ocazional, atunci când contextul internațional a favorizat-o (în 1821, 1848, 1857 şi 1870). Liberalii radicali, minoritari în spectrul politic, pentru a nu se izola şi a nu se îndepărta de putere, au renunțat pentru un timp atât la tactica revoluționară, cât şi la revendicarea votului universal, Partidul Național Liberal integrându-se astfel *statu quo*-ului oligarhic.

Situația s-a modificat la începutul secolului al XX-lea, atunci când problemele obiective puse în evidență de Răscoala din 1907 au fost asimilate în opțiunile subiective ale clasei politice, sau cel puțin ale unei părți a acesteia, determinând o schimbare de strategie. În acest context de resuscitare a democratismului, în 1913, Partidul Național Liberal a înscris în programul său realizarea reformei agrare şi instituirea colegiului unic.

Răscoala a accentuat relația dintre problema economică şi problema politică. Prin faptul că a antrenat majoritatea populației, ea a repus în discuție atât chestiunea nivelului de trai din societate, cât şi pe aceea a reprezentativității regimului. Este motivul pentru care analiştii care au gândit soluții în favoarea țărănimii – de la Vintilă I.C. Brătianu la Constantin Dobrogeanu Gherea – le-au gândit sub aspect economic şi politic în egală măsură. Ei au promovat atât împroprietărirea țăranilor, cât şi emanciparea lor civică, ceea ce ar fi condus la omogenizarea identitară a corpului național şi la crearea unui suport social de masă pentru democrație.

O asemenea transformare ar fi echivalat cu o tentativă de ieşire prin mijloace radicale din situația de „periferie". Ea nu s-a realizat însă decât după o altă criză, provocată de înfrângerea militară din 1916, atunci când sprijinul soldaților-țărani devenise o condiție imperioasă pentru existența nu numai a regimului liberal, dar şi a statului român ca atare.

1907 – SPECTRUL INTERVENȚIEI EXTERNE: REALITĂȚI ŞI MANIPULĂRI*

Dr. ALEXANDRU PORȚEANU

Pe fundalul şi pe fluxul evenimentelor extrem de grave – apoi de-a dreptul tragice şi de proporţii aproape copleşitoare – ale desfăşurării şi extinderii cumplitei răscoale a ţăranilor din România, din 1907, s-a infiltrat treptat – la început insuficient observat, prin insinuare – *zvonul ce sugera* iniţial indirect, implicit, apoi, prin persuasiune, tot mai accentuat, aproape explicit, eventualitatea sau chiar *posibilitatea unei prăbuşiri catastrofale a structurii edificiului social-politic al ţării*, ceea ce ar îndrepta mersul instantaneu al lucrurilor, într-un mod quasi-ineluctabil, spre interferenţa unor factori externi. Insuficienta determinare a guvernului conservator, prelungită inadmisibil de mult, de a acţiona pe măsura amplificării fenomenului, a favorizat comportamentul neadecvat nu numai al instituţiilor administraţiei centrale şi locale de stat, ci şi pe acela al unor factori de formare şi influenţare a opiniei publice, gestionarea necorespunzătoare a informaţiilor, care punea în cauză chiar responsabilitatea morală şi profesională în domeniu.

Dimensiunile marii ridicări sociale ce tindea a se generaliza, puteau părea neverosimile la apariţia primelor ştiri, generând confuzie puternică, emoţie publică, apoi îngrijorare crescândă, până la proporţii alarmante, de adevărată psihoză. Ştirile externe despre rezonanţa evenimentelor din România în ţările vecine şi în celelalte state europene sau chiar în zone mai îndepărtate (ca S.U.A. ş.a.), au contribuit în măsură importantă la formarea unei atmosfere social-politice încărcate, în care factorii de psihologie socială se suprapuneau cumulativ celor ai tensiunilor de fond. O asemenea stare de spirit atipică nu a avut nevoie de prea mult timp pentru a genera interesul şi conştientizarea posibilităţilor utilizării ei în scopuri politice sau politicianiste, care se îndepărtau, uneori considerabil, de soluţionarea necesară a ansamblului problemelor vitale ale naţiunii din acel moment istoric crucial. Influenţarea negativă a atitudinii faţă de realitate, prin voalarea sau denaturarea sensului acesteia, prin specularea în scopul urmărit a situaţiei de moment, în primul rând prin inducerea stării de teamă în rândurile populaţiei, erau şi de astă dată instrumente şi metode utilizate cu predilecţie, care întruneau caracteristicile definitorii ale fenomenului manipulării sociale, tot mai larg practicată în epoca modernă şi, mai ales, contemporană, pe plan universal.

* Comunicare prezentată la sesiunea organizată de Secţia de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 27 martie 2007. Textul a apărut în revista „Academica", anul XVII, 197–198, nr. 60–61, martie–aprilie 2007, p. 24–38.

În cadrul evoluțiilor evenimențiale ale marii răscoale țărăneşti, spectrul intervenției externe a apărut şi a urmat diagrama cursului ascendent al evenimentelor, până la momentele culminante din punct de vedere politic, ale înlocuirii guvernului conservator cu cel liberal (12–13 martie, stil vechi, 1907) şi la cele culminante din punct de vedere social, ale represiunii decisive din primele zile ce au urmat. Prefigurarea elementelor constitutive din care s-a înfiripat şi care au dat un anumit contur spectrului intervenției externe până în preajma momentului critic de la mijlocul lunii martie a decurs într-un mod relativ lipsit de stridențe; frecvența sau intensitatea semnalărilor, de altfel confuze, nu erau în mod deosebit alarmante şi fără a se ajunge la invocarea unei perspective militare iminente. După începutul restabilirii situației de ordine publică, au apărut şi analize politice mai lucide asupra realităților, inclusiv în privința celor referitoare la presupusele pericole externe. Totodată, însă, reluarea disputelor politice interne a adus în discursul public tema intervenției externe ridicată la cotele agravante ale amenințărilor militare, pentru care adversarii politici erau incriminați tot mai vehement şi mai îndepărtat de realitate. Câteva reminiscențe memorialistice din deceniile următoare au menținut în oarecare măsură atenția asupra acestor aspecte, insuficient conturate, ale istoriei „adevărate", încă nescrise până atunci, a marii mişcări sociale din 1907.

Istoriografia propriu-zisă consacrată răscoalei a început a fi scrisă abia în perioada regimului comunist, fiind inevitabil marcată de condiționările ideologice şi politice care nu au favorizat cunoaşterea aprofundată, nuanțată, a complexității realităților social-istorice. Un exemplu simptomatic în această privință, mai ales în primele decenii ale perioadei, a fost tendința exagerării artificiale a pericolului intervenției externe în 1907, ca „argument" predilect al „demascării" cercurilor şi claselor dominante, a regimului politic pus în cauză.

Preliminariile referitoare la spectrul intervenției externe erau de fapt ecouri transpuse *în* sau *din* afara țării, în special în Austro-Ungaria (pe traseul din Nordul Moldovei spre Cernăuți şi Viena, cu ramificații prin sau dinspre Budapesta, Germania ş.a.), ale şocului produs de începutul răscoalelor în Nordul Moldovei.

Politica externă a României față de vecinii ei era îndreptată în acel timp spre bunele relații cu Imperiul Habsburgic şi avea la bază o rezervă destul de accentuată față de Imperiul Țarist, considerat ca un pericol potențial efectiv din cauza tendințelor sale expansioniste, concretizate şi față de teritoriile româneşti în ultimul secol. În primăvara anului 1907, Imperiul Țarist se afla într-o situație ce nu-i permitea conceperea vreunui plan expansionist, forța sa politico-militară fiind sensibil diminuată de înfrângerea în războiul cu Japonia şi de revoluția rusă începută în 1905. Preocuparea oficialităților țariste față de răscoala țărănească din România era destul de activă, dar fără a da semne îngrijorătoare. Deşi în România se considera că vecinătatea Rusiei era mai periculoasă decât aceea cu Austro-Ungaria, zvonurile se refereau la o posibilă intervenție externă a Imperiului Habsburgic. Aceasta situație a permis României să-şi atenueze momentan preocupările față de pericolul de la Răsărit. Evenimentele interne şi externe legate

de Răscoala din 1907 au îndreptat însă atenţia în cealaltă direcţie, spre Austro-Ungaria, de unde părea că s-ar putea profila un pericol mai apropiat, în pofida bunelor relaţii oficiale. O corespondenţă telegrafică din Berlin, datată *9 martie 1907* (22 martie stil nou) transmitea la Bucureşti ştirea că în „Frankfurter Zeitung" apăruse o informaţie potrivit căreia „intervenţia a două guverne străine – Anglia şi America – au hotărât în cele din urmă guvernul român a lua măsuri energice". Ştirea era publicată în ziarul bucureştean „Universul" din 12/25 martie (nr. 69, p. 3) sub titlul incitant *Intervenţie străină în Romania?*, fiind urmată de o notă care declara că ea „*nu poate fi exactă*". Unele organe de presă vieneze (în special „Neue Freie Presse") dezlănţuiseră o campanie deosebit de vehementă, cu exagerări vădite, împotriva României, în scopul de a determina presiuni diplomatice la adresa acesteia. Nivelul maxim al unor asemenea demersuri diplomatice oficiale a fost atins şi transmis la Bucureşti de prinţul de Schönburg-Hartenstein, ministrul Austro-Ungariei în România. Acesta a comunicat la Bucureşti, în 11 martie, conţinutul telegramei din 10 martie, primită din partea şefului diplomaţiei imperiale, baronul d'Aerenthal, conform căreia „Austro-Ungaria *nu poate asista cu ochi indiferenţi* la turburările ce devastează România…". Această formulare avea un sens precis în limbajul standardizat (*terminus technicus*) al relaţiilor internaţionale, indicând nivelul maxim al barometrului relaţiilor respective, care a atins în acel moment o cotă de *îngrijorare reală*, de altfel justificată, ce nu sugera însă exercitarea unei anumite presiuni efective. Printr-o coincidenţă probabil nu tocmai întâmplătoare, în ziua următoare, 11 martie, corespondentul din Viena al ziarului „Universul" transmitea la Bucureşti ştiri liniştitoare, constatând indispoziţia „şi o mare plictiseală în toate cercurile de la Ministerul de Externe din cauza gălăgiei ce fac ziarele vieneze. Mi s-a spus că ministrul de Externe, baronul Aerenthal nu s-a gândit nici măcar o secundă ca să se amestece în afacerile interne ale României… [şi] că ar fi ridicol a se vorbi de o intervenţie"[1]. Exagerările interesate ale unor ziare străine au fost destul de repede controversate şi înlăturate de alte publicaţii, unele prietene României sau altele doar obiective – din Germania, Italia, Austria ş.a.; în unele cazuri se sublinia faptul că *România era o ţară prietenă a dublei monarhii*, ca pe un argument esenţial al imposibilităţii ideii de intervenţie. Nici chiar cele mai ostile tentative faţă de România nu-şi puteau imagina ca limită maximă altceva decât intervenţia diplomatică.

În ale sale *Amintiri diplomatice, Viena* (*1906–1908*)*,* publicate în 1935 la Bucureşti, Alexandru Em. Lahovary, fostul ministru al României în capitala Imperiului Habsburgic, evoca în termeni diferiţi întrevederea sa de la Ballplatz cu baronul d'Aerenthal, la invitaţia telefonică a acestuia, fără indicarea datei. „Nu mi-a ascuns gravitatea situaţiei şi preocupările guvernului îndoitei monarhii şi mi-a declarat că la Viena şi *la Budapesta* se cercetează nevoia unei intervenţii urgente a *armatelor* austro-ungare în România (subl. ns. A.P.) în cazul în care răscoalele nu s-ar sfârşi repede, căci, în prezenţa unui incendiu grav, toţi vecinii pot să se teamă ca

[1] „Universul", nr. 70 din 13/26 martie 1907, p. 3.

focul să nu se întindă şi la ei. M-am grăbit să telegrafiez de urgenţă la Bucureşti… însă măsurile energice luate la timp au făcut din fericire, să înceteze aceste inexplicabile veleităţi”[2]. Raportul pe care Lahovary declara după aproape trei decenii că l-ar fi trimis la Bucureşti în aceşti termeni, *nu a fost identificat până acum în arhiva diplomatică* a României, iar formularea *atribuită conducătorului diplomaţiei imperiale* nu pare verosimilă, nu este concordantă cu relatările directe din documentele autentice ale ambelor părţi. Se cunoaşte însă textul raportului trimis de la Viena de Alexandru Em. Lahovary către Ministerul Afacerilor Străine de la Bucureşti, raport din care *lipseşte* precizarea referitoare la caracterul *militar* al intervenţiei austro-ungare, pe care autorul pretinde a o invoca în memoriile sale ulterioare.

Pe de altă parte, există o mărturie mai proaspătă, din perioada imediat următoare răscoalei, publicată încă în 1907, la Craiova, de fostul prefect de Dolj, Constantin R. Greblescu, în studiul său intitulat *Problema agrară în România* (75 p.), în a cărui prefaţă, la p. 7, autorul afirma: „Vecinii noştri de la miază noapte dăduse[ră] guvernului liberal un fel de ultimatum că dacă între 18 martie ora 12 şi 20 martie aceeaşi oră revolta nu ar fi stinsă, un corp (sau două, nu ştiu precis) de armată străină va năvăli în ţară. Calamitatea atunci ar fi fost prea mare”. De astă dată mărturia nu pare să apeleze la ficţiuni, dar ea poate avea o sursă informativă internă, iar nu externă; invocarea în dispoziţiile guvernamentale către prefecţi, a unui grav pericol extern, chiar nereal, putea avea *motivaţia psihologică şi tactică a urgentării* şi fermităţii aplicării măsurilor dure de reprimare a tulburărilor sociale.

În aceeaşi ordine cronologică a evenimentelor se înscrie şi menţiunea memorialistică oarecum plauzibilă, dar încă neconfirmată documentar, notată de însuşi Nicolae Iorga în ampla sa lucrare autobiografică *Orizonturile mele. O viaţă de om, aşa cum a fost*, volumul II, *Lupta*, redactat în 1933 şi tipărit în 1934, unde, la p. 158 aflăm că: „Pe când aşteptau ca o revenire la normal să se producă în minţile oamenilor, câţiva din aprigii moşieri olteni se adresau Austro-Ungariei pentru a se ruga ca soldaţii lui Franz Joseph să treacă graniţa. Fiul lui D.A. Sturdza… căpitanul de vânători… a venit să-mi spuie că, în acest caz, el iese în fruntea celei dintâi cete de ţărani răsculaţi, la această graniţă”. Episodul evocat de N. Iorga era preluat imediat în *Cursul de istoria contemporană a românilor de la 1888 încoace*, elaborat, publicat şi predat la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti, de istoricul Constantin C. Giurescu, în perioada decembrie 1933–mai 1934. Demersul pe care N. Iorga pretinde că l-ar fi făcut acei câţiva moşieri olteni nu a fost identificat până acum în cercetările consacrate Răscoalei din 1907. Dacă lansarea zvonului aparţinea chiar căpitanului Alexandru Sturdza, veridicitatea sa putea fi îndoielnică. Dar chiar o eventuală urmă documentară plauzibilă nu ar permite considerarea lui dincolo de limitele înguste ale unei subculturi, mărginite în egoismul ei nedemn, iresponsabil şi *nerelevant pentru starea reală de fapt*, chiar aceea privind tema intervenţiei externe.

O încărcătură politică mai reală avea însă un pasaj din raportul diplomatic al ministrului Austro-Ungariei la Bucureşti, prinţul de Schönburg-Hartenstein, trimis la

[2] Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice. Viena* (*1906–1908*), Bucureşti, 1935, p. 32–33.

Viena ministrului de Externe al Imperiului, baronului d'Aerenthal, la [22 martie]/ 4 aprilie 1907. Relatând evenimentele din 15/28 martie de la Giurgiu, ce priveau în mod special protecţia Consulatului şi a coloniei austriece de acolo, raportul menţiona faptul că „cu puţin înainte, dl. Take Ionescu mi-a descris situaţia ca excesiv de critică şi a mers atât de departe încât să-mi spună că nu i se părea exclus ca ajutorul nostru militar să devină necesar. Am considerat atunci oportun de a cere o lămurire în această chestiune ministrului de Externe şi de a mă pune la dispoziţia lui". Diplomatul austriac adăuga în continuare unele date referitoare la atitudinea politică a lui Take Ionescu în cursul evenimentelor recente, pe care le însoţea de aprecieri nu întrutotul măgulitoare la adresa persoanei politicianului român. Demersul lui Schönburg-Hartenstein în vederea clarificării situaţiei înfăţişate şi rezultatele sale nu au fost relevate încă de cercetarea documentelor diplomatice. În absenţa unor indicii sau rezultate mai relevante ale acelui demers, s-ar putea considera şi că întreaga problemă evocată în raportul diplomatic a putut fi apreciată la Viena ca fiind lipsită de interes real. De altfel, însuşi diplomatul austriac se arăta destul de surprins în faţa aluziei atât de transparente a lui Take Ionescu, pe care o considera ca „mergând atât de departe". Aceste elemente pot fi coroborate cu datele referitoare la comportarea politică a lui Take Ionescu, cunoscut pentru abilitatea şi oportunismul său. O eventuală respingere în bloc a autenticităţii referitoare la politicianul român din raportul diplomatic în chestiune apare într-adevăr mai puţin plauzibilă. Totodată, însă, este incontestabil faptul că Take Ionescu nu s-a manifestat şi nu a acţionat politic efectiv, prin *absolut nimic*, în mod real, în sensul favorizării oricât de vagi a unei eventuale idei *de încurajare a intervenţiei militare* externe. La nivelul responsabilităţii sale politice din acel moment, nu putea fi exclusă recurgerea la metodele de lucru considerate utile, între care *tatonarea politică* ocupa un loc specific. În opinia noastră, relatarea în chestiune a diplomatului austriac reflecta *doar un exerciţiu politico-diplomatic destul de uzual şi neangajant pentru nici una dintre părţi*.

Cu o circumspecţie asemănătoare trebuie privită şi însemnarea memorialistică a lui Alexandru Marghiloman, apărută în 1927[3], care relatează cu privire la data de [13]/26 martie 1907 cele ce urmează. „Din *trei* izvoare diferite aflu că în timpul ultimelor tulburări, Austria, sprijinită de Germania, ar fi *oferit* participarea *trupelor* ei şi că, *sub imperiul acestei propuneri* de o înfăţişare apăsătoare, guvernul a făcut să vorbească tunul şi a luat măsuri expeditive şi sumare". Fruntaşul conservator adăuga în notele sale: „Am vorbit de aceasta cu Barbu Ştirbey, care mi-a răspuns: «Trebuie să fie adevărat, căci Szekulicz mi-a spus că *Regele ameninţase cu abdicarea dacă un soldat austriac ar fi trecut graniţa*»" (subl. ns. A.P.). Aceste mărturii pot fi mai semnificative, sub rezerva confirmării lor prin cercetările ce vor urma în arhivele politico-diplomatice şi militare din România, dar îndeosebi în cele din Austria.

În acest timp, însă, *opinia publică* era din ce în ce mai îngrijorată şi alarmată de circulaţia atâtor zvonuri contradictorii, derutante, privitoare la evenimentele răscoalei, la tragedia represiunii şi la eventualitatea unei intervenţii externe. „Armata austriacă va interveni. Armata austriacă intervine. Produs al unor imaginaţiuni bogate,

[3] Alexandru Marghiloman, *Note politice 1897–1924*, vol. I, p. 62.

sperietoare de copii sau credință a unora cari iau drept realitate toate dorințele lor, această veste s-a răspândit ieri (vineri 16/29 martie 1907 – n.n.) cu iuțeala vertiginoasă a fulgerului printre locuitorii îngrijorați ai Capitalei, aruncând disperarea în sufletul celor fricoşi, spaima în sufletul celor slabi şi revolta în sufletul celor care simt şi judecă româneşte şi omeneşte. Austria ar fi anunțat guvernul că, în virtutea unui mandat din partea Germaniei, Angliei şi Franței, va debarca în țară o sută de mii de soldați dacă până în cinci zile liniştea cea mai deplină nu va fi restabilită". Această sugestivă consemnare a atmosferei din capitala Vechiului Regat al României independente, din zilele apogeului crizei sociale şi politice atât de grave şi periculoase, constituia introducerea unui amplu articol de analiză minuțioasă a diferitelor aspecte şi implicații privitoare la *Intervenția străină*, publicat de cotidianul bucureştean „Cronica", al cărui director politic era profesorul şi juristul Thoma Bazilescu, de la Universitatea din Bucureşti. Datorită întinderii sale considerabile, articolul era publicat în două părți (nr. 1682, din 18/31 martie 1907, p. 1 şi nr. 1689, din 27 martie/9 aprilie 1907, p. 1–2). El era semnat de W. Filderman, licențiat în drept de la Facultatea din Paris, colaborator constant al ziarului, cu încă un articol, anterior, pe aceeaşi temă, despre *Preocupări ridicole* (ale presei străine în legătură cu posibilitatea intervenției externe în România; nr. 1677, din 13/26 martie 1907, p. 1). Autorul s-a ilustrat şi prin preocuparea pentru problemele reformării relațiilor sociale din agricultură, devenind în curând doctor în drept, iar apoi lider al comunității evreieşti din România Mare. Analiza publicată în martie 1907, în două părți, combătea cu argumente temeinice, de ordin juridic şi politic, posibilitatea producerii intervenției externe în România. Primul argument era cel al imposibilității implicării Germaniei, Angliei şi Franței prin vreun mandat încredințat Austriei. Autorul insista în acest sens pe *importanța statutului României în relațiile internaționale, ca stat independent, suveran, având deplina capacitate a rezolvării problemelor interne*, cum era cea a răscoalei, oricât de gravă era aceasta. Erau aduse în atenția publicului cititor cele mai autorizate concepții din domeniul dreptului internațional al epocii, lucrările celor mai competenți autori de specialitate din mediile ştiințifice occidentale.

Articole care susțineau în mod convingător *imposibilitatea* intervenției externe au apărut şi în alte organe de presă. „Nu se cade ca noi să vorbim cu atâta uşurință de o ocupațiune străină" – atrăgea atenția Virgil Arion în remarcabilul articol *Armata*, publicat în ziarul „Patria" la 18/31 martie 1907 (nr. 95, p. 1). „Ar fi o ruşine pentru noi să fim siliți a cere protecția străină pentru ca să restabilească ordinea" – declara şi săptamânalul independent craiovean „Fulgerul" în aceeaşi zi (nr. 15, p. 1), în articolul de fond intitulat semnificativ *Pustiul*… Cu o fermitate deosebită combătea „*Ideea*" *intervenției* cotidianul național-liberal „Secolul" din capitala României (nr. 2280, din 21 martie/3 aprilie 1907, p. 1), referindu-se mai insistent la denaturarea cauzelor şi caracterului răscoalei prin punerea în discuție a „problemei evreieşti". La rândul său, ziarul conservator ieşean „Evenimentul" declara şi el că „zvonul intervenției străine a fost (în cursul răscoalei – n.n.) *cel mai absurd din toate*"[4].

[4] *Intervenția străină*, în „Evenimentul", nr. 33 din 22 martie/4 aprilie 1907, p. 1.

pragmatik beendet.

Die Ereigniſſe in Rumänien.

Peter Carp über die Unruhen in Rumänien.

Budapeſt, 27. März.

Ein Wiener Mitarbeiter unſeres Blattes, der im Laufe der Jahre wiederholte Begegnungen mit Peter Carp hatte, wendete ſich jüngſt, anknüpfend an dieſe Begegnungen, an den rumäniſchen Staatsmann mit der Bitte, ihm ſeine Meinung über die Unruhen mitzutheilen. Gleichzeitig fragte er bei Carp an, ob etwas Wahres an der von einem reichsdeutſchen Blatte verbreiteten Nachricht wäre, daß England und Amerika zu Gunſten der bei den Revolten ſo arg mißhandelten Juden interveniren würden.

Darauf iſt das nachfolgende Schreiben eingelangt, das noch vor der Entlaſſung des Miniſteriums Cantacuzene und vor der Berufung Sturdza's abgeſchickt ward:

Bukareſt, 23. März.

Hochverehrter Herr! Von einer Intervention ſeitens irgend einer Macht iſt mir bis jetzt nichts bekannt, ſie dürfte aber erfolgen, wenn die Sachen ſo weitergehen, denn die Lage iſt bei uns ſehr ernſt.

Die Bauernunruhen, die in wahre Jacquerien auszuarten drohen, finden in der Schwäche der Regierung, welche ſich bis jetzt damit begnügt hat, den Kopf zu verlieren, eine indirekte Stütze. Leider will auch der König von blutiger Repreſſion ſo wenig wie möglich wiſſen.

Daß man, um eine Omelette zu machen, Eier brechen müſſe, das will Manchen nicht in den Kopf.

Ebenſo betrübend iſt es, daß bei einem nothwendig gewordenen Regierungswechſel der König die Liberalen heranziehen wird, und dieſe tragen einen Judenhaß zur Schau, der für die Zukunft wenig verheißend iſt.

Wie Sie ſehen, trübe Zeiten und trübe Ausſichten.

Indem ich mich freue, frühere Beziehungen erneuert zu haben, verbleibe ich mit der vorzüglichſten Hochachtung

Ihr ganz ergebener P. Carp.

Textul original al „faimoasei scrisori” a lui P.P. Carp, care a generat „fierberea” exagerată a vieții politice din România, prin manipularea temei unei eventuale intervenții externe.
(„Pester Lloyd” 28 martie 1907)

Faza culminantă a dezbaterilor asupra posibilității sau imposibilității declanşării intervenției externe în România, a fost aceea dominată de exploatarea intensă a

„faimoasei scrisori" a lui P.P. Carp. La cererea unui colaborator din Viena al ziarului de limbă germană „Pester Lloyd" din capitala ungară, fruntaşul conservator a răspuns printr-o scrisoare datată *Bucureşti, 23 martie* (stil nou), publicată sub titlul *Evenimentele din România. Petre Carp despre tulburările din România,* în nr. 75 din 28 martie 1907 (stil nou) al ziarului budapestan, împreună cu o notă introductivă a colaboratorului său vienez. Acesta atrăgea atenţia asupra faptului că scrisoarea fusese trimisă înainte de demisionarea guvernului Cantacuzino şi a chemării la guvernare a cabinetului Sturdza. Răspunzând întrebării referitoare la posibilitatea unei intervenţii străine, lansată de „Frankfurter Zeitung" (vezi mai sus), P.P. Carp declara: „*Nu ştiu nimic până acum de intervenţia unei anumite puteri, dar ea va trebui să se producă, dupa părerea mea, dacă lucrurile vor continua tot astfel, căci situaţia este foarte gravă la noi*". În continuare, liderul conservator făcea anumite aluzii critice destul de puţin voalate la adresa liberalilor, ceea ce a încurajat o reacţie mai vehementă a acestora. P.P. Carp dezaproba şi slăbiciunea guvernului Cantacuzino, arătând totodată că *Regele nu era de acord cu o represiune sângeroasă a răscoalei.* Scrisoarea a fost imediat reprodusă în presa din capitala României, începând cu cea liberală, prima oară în traducere franceză, la 17/30 martie 1907[5], apoi în ziua următoare, 18/31 martie 1907, în traduceri în limba română cu unele diferenţe între ele[6], fiind însoţite sau urmate de comentarii şi polemici tot mai ascuţite. Dintr-o insuficientă prudenţă personală şi politică, P.P. Carp nu a prevenit nici un factor politic sau de presă al grupării al cărui conducător era asupra scrisorii sale de răspuns trimisă corespondentului din Viena. La dezvăluirea scrisorii, făcută cunoscută de liberali în ediţia din *seara* zilei de *sâmbătă* a cotidianului în limba franceză, redacţia organului conservator „Epoca" s-a precipitat inabil, publicând *duminecă dimineaţă* (nr. 64, p. 2), „cea mai categorică şi formală desminţire" a scrisorii, exprimată în termeni categorici, ca fiind „inventată… o pretinsă scrisoare", permiţându-şi să se lanseze, fără consultarea autorului ei, în afirmaţia potrivit căreia „Dl. Carp nu a adresat nici un fel de scrisoare nici ziarului în chestiune, *nici vreunui colaborator al său*" (subl. ns. A.P.). La aceasta s-a adăugat intervenţia neinspirată a lui P.P. Carp însuşi. În numărul următor al oficiosului consevator (nr. 65, p. 1), el publica o scrisoare unde, după ce nega existenţa unor raporturi directe ale sale cu ziarul „Pester Lloyd", făcea o afirmaţie îndoielnică: „Adevărul este că am scris unui amic la Viena o scrisoare care seamănă cu acea publicată de «L'Indépendence Roumaine», scrisoare care nu era însă destinată nici unui fel de publicitate". Aceste destul de vizibile neconcordanţe au oferit o sursă excelentă pentru confecţionarea „muniţiilor" unui întreg arsenal publicistic quasi-exploziv, intens exploatat, chiar excesiv, dirijat şi focalizat, în ritm tot mai accelerat împotriva persoanei liderului conservator, pe o durată de timp considerabilă (încă în luna mai 1907 şi chiar ulterior!), prin escaladare continuă, într-o campanie de nimicire fără scrupule a adversarului. Metoda utilizată în acest scop era provocarea confuziei între

[5] „L'Indépendance Roumaine", nr. 9437, p. 2.

[6] „Voinţa naţională", nr. 6545, p. 3; „Dimineaţa", nr. 1113, p. 2; „Epoca" nr. 75, p. 1.

intervenţia diplomatică şi intervenţia militară directă a Austro-Ungariei în România. „Strategul" acestei campanii era însuşi Vintilă Brătianu. Încă de la începuturile campaniei, a cărei metodă principală se baza pe denaturarea adevărului, aceasta se îndepărta din ce în ce mai mult de realitatea faptelor, de realitatea politică însăşi, constituind astfel un *antimodel* de luptă politică propriu-zisă. „Presa guvernamentală profită de zvonul ce a circulat în ţară, că Austria ar fi gata să intervie milităreşte şi susţine că d. Carp la *această* intervenţie făcea aluzie: ca să poată face campania necinstită şi ridicolă pe care o face acea presă, a simţit nevoia *să înlocuiască intervenţia diplomatică a Angliei* [despre care se vorbea în nota introductivă ce prezenta scrisoarea lui P.P. Carp – n .n.] *cu intervenţia militară a Austriei*" – arăta cu vădită îndreptăţire şi indignare „Epoca" din 31 martie/ 13 aprilie 1907[7]. Acelaşi organ conservator adăuga, în ziua următoare, 1/14 aprilie (nr. 76), un argument pornit dintr-o ipoteză ce friza absurdul: „dacă ar fi fost vorba de intervenţia militară, în special a Austriei, desigur că cei de la Pesta nu erau să ceară informaţii din România, căci acolo (la Pesta – n.n.) s-ar fi ştiut mai 'nainte faptul". În realitate, era vorba de „un motiv de campanie pe vechea temă… flaşneta cu «strigoii» şi «vânduţii străinilor»". Campania, odată dezlănţuită, s-a amplificat artificial, în cascadă, pe un ton tot mai pătimaş, cu un efect de avalanşă, ajungând până la proporţii aberante. Practicând cu obstinaţie tehnica redacţională a desprinderii din context şi a extrapolării, prin atribuirea unor neadevăruri puse în seama adversarului, prin repetarea obsedantă ca o picătură chinezească, s-a ajuns până la invocarea Codului Penal, până la tentativa de inculpare a lui Petre Carp, acuzat direct de trădarea patriei, prin apelul adresat duşmanilor ca ţara să fie invadată de armata unui stat vecin.

Recapitulând şi încercând să conchidem asupra celor de mai sus credem a putea aprecia că problema spectrului intervenţiei externe în România sub *motivul sau pretextul Răscoalei* ţărăneşti din 1907 a reprezentat, *în bună măsură o temă artificială*, pornită din confuzia iniţială şi ajungând apoi a fi utilizată, prin manipulare, în interese politice de actualitate *sau ulterioare. Analiza atentă a surselor documentare, supuse criticii istorice ştiinţifice,* obiective, permite înlăturarea confundării intervenţiei diplomatice cu intervenţia militară. Zvonurile sau opiniile tendenţioase puse în circulaţie s-au dovedit inconsistente, nerealiste. O bună parte dintre ele nu au fost confirmate de documente autentice, altele reprezintă *doar tentative de presiune, tatonări diplomatice sau aspecte nerelevante* pentru fondul problemei. *Viitoarele cercetări* în arhivele politico-diplomatice şi militare din România şi Austria vor aduce, desigur, completări utile; credem că rezultatele lor nu vor dovedi contrariul.

România făcea parte din alianţa politico-militară a Puterilor Centrale, ceea ce *excludea posibilitatea unei intervenţiei armate a Austro-Ungariei în România.* O asemenea acţiune presupunea elaborarea unui plan de oarecare amploare, incluzând toate componentele structural-strategice necesare, logistice, de informaţii, comandament etc. Era de neconceput ca scenariul eventualei aventuri să nu ia în calcul reacţiile

[7] *O mică infamie*, în „Epoca", nr. 75 din 31 martie/13 aprilie 1907, p. 1.

posibile pe care ea le-ar fi generat în zona de acţiune din partea populaţiei, a armatei, a factorilor politici, a opiniei publice ş.a. Absenţa coordonării cu autorităţile române ar fi fost echivalentă cu provocarea unui conflict militar efectiv, a unui război al Austro-Ungariei împotriva României, ceea ce, în condiţiile politico-istorice din 1907 ar fi constituit *o aberaţie. Era imposibil* ca activitatea pregătitoare de dimensiunile considerabile ale celei în discuţie, *să nu lase urme documentare importante în nici una din ţările sau structurile ce ar fi fost implicate*.

Poziţia României în relaţiile internaţionale, în special alianţa ei cu Puterile Centrale, *coroborată cu deplina capacitate politică internă* de a soluţiona decisiv greaua problemă a încetării (înăbuşirii) răscoalei, au făcut inutile toate speculaţiile interesate pe tema iminenţei unei intervenţii armate externe.

Analizele politice lucide au condus la concluzia obiectivă a imposibilităţii producerii unei intervenţii armate externe în România. Această concluzie obiectivă, formulată chiar în epocă, *nu reducea câtuşi de puţin gravitatea deosebită a fondului problemelor sociale* din domeniul relaţiilor agrare, care *impunea cu urgenţă reformarea lor profundă, compatibilă cu modernizarea generală* a structurilor societăţii româneşti. Această realitate dominantă atât de complexă *a determinat în cele din urmă şi înlăturarea* speculaţiilor interesate pe tema iminenţei unei interveţii armate externe. Fapt este că *nici un om politic responsabil, nici un factor oficial, nici un organism militar, nici din România, nici din Austro-Ungaria, nu au luat în calcul o asemenea aventură, care ar fi putut produce consecinţe mult mai ample şi mai grave decât cele ale răscoalei.*

Tema intervenţiei militare externe în România anului 1907 a rămas doar de domeniul manipulărilor succesive ale adevărului istoric, favorizate de regimurile totalitare. Dezvoltarea ştiinţei istorice româneşti în condiţiile libertăţii de creaţie poate aduce aprofundările şi clarificările necesare în privinţa unor controverse reale sau imaginare din trecut.

NAPOLEON AL III-LEA ŞI MISIUNILE ARHEOLOGICE FRANCEZE ÎN ŢĂRILE ROMÂNE[*]

Dr. SERGIU IOSIPESCU

La revenirea din Anglia, parte a misiunii încredinţată de Cuza Vodă în februarie 1859, Vasile Alecsandri s-a înfăţişat din nou împăratului Napoleon al III-lea, al cărui sprijin fusese hotărâtor pentru înfăptuirea Unirii. La capătul însemnatei discuţii politice purtate la Tuileries, interesul suveranului francez se îndreptă spre alte chestiuni: „în sfârşit – consemna Alecsandri – împăratul se informă despre rămăşiţele arheologice ale romanilor în ţările noastre, precum monumente, medalii, inscripţii, urme de lagăre etc. Şi, aducând conversaţia asupra limbei noastre, mă invită să scriu o frază românească pe o coală de hârtie pentru ca să poată judeca despre latinitatea ei”[1]. Poetul şi ministrul Afacerilor Străine al Moldovei scrise atunci versurile vechiului cântec despre epopeea napoleoniană:

„Bunăparte nu-i departe,
Vine să ne dea dreptate!”

Împăratul cunoştea – dintr-o comunicare de la 1855 a lui Ion Voinescu II – impresionanta mărturie despre speranţele româneşti puse în Napoleon Bonaparte.

Interesul lui Napoleon al III-lea pentru arheologia clasică, legat direct de scrierea unei istorii a lui Iulius Caesar, se întindea, deopotrivă, asupra întregii lumi romane, fireşte şi a celei din Carpaţi şi de la Dunărea de Jos.

De altfel, anul 1848 impusese cu acuitate politicii Franţei Chestiunea Orientală, apărarea şi propagarea revoluţiei, siguranţa celei de-a doua Republici, fiind într-o apreciabilă măsură condiţionate de raporturile de forţă ruso-otomane. Cunoaşterea directă a realităţilor militare de la frontiera dintre cele două imperii, unde erau situate şi Principatele Române, avea, prin forţa lucrurilor, şi o componentă istorică, arheologică.

La sfârşitul verii şi începutul toamnei anului 1848 căpitanul Jules Desaint, aghiotant al generalului de divizie Aupick, ambasadorul Franţei la Constantinopol, a străbătut Dobrogea, rezultatele călătoriei sale fiind consemnate într-un *Itineraire à l´appui d´un levé à la boussole exécuté dans le Dobroudja (Tartarie), la Bulgarie et la Roumélie pendant les mois d´août, septembre et octobre 1848 (avec un plan)*[2].

[*] Comunicare prezentată în cadrul şedinţei publice a Secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 28 februarie 2007.

[1] Vasile Alecsandri, *Călătorii – misiuni diplomatice,* ed. Alexandru Marcu, Craiova, f.a., p. 273.

[2] Întreaga informaţie, în cea mai mare parte inedită, se află în bogatele arhive de la Service Historique de la Defense – Vincennes, fondurile Armée de Terre şi Marine, a căror consultare mi-a

Este interesant de amintit de la început că unul dintre scopurile misiunii încredințate de generalul ambasador căpitanului Desaint fusese şi lămurirea chestiunii aşa-zisului braț transdobrogean al Dunării, care, urmărind valea Carasu, s-ar fi vărsat în mare în preajma Constanței, pe atunci Küstendje. Astfel, aşa cum era de aşteptat, informația arheologică directă nu lipseşte, dar ea nu este singura de valorificat; i se adaugă aceea toponimică, nu mai puțin prețioasă pentru reconstituirea peisajului istoric, cu atât mai valoroasă pentru Dobrogea întrucât surprinde situații anterioare prefacerii şi în parte distrugerilor moderne. Plecat de la Tulcea spre Babadag, căpitanul Desaint semnalează drumul spre satele Ienisalah (azi Enisala) şi Bisternia (Visterna). Procedând şi la rapide determinări ale coordonatelor, călătorul francez ajunge la 44º12´ latitudine nordică la Constanța – oraş de 2 500 locuitori, în cea mai mare parte turci –, unde traseul fortificațiilor se mai putea vedea, ca şi fortăreața ce domina aşezarea: „ele au fost rase de ruşi la 1829 în vremea marşului spre Varna, cu care ocazie au fost distruse şi o parte din case, rămase ruinate, astfel că, în general înfățişarea oraşului este a unei fioroase mizerii". Sosirea la Constanța îi prilejuise contactul cu valul lui Traian, aflat atunci la 2½ km de oraş. Drumul spre Carasu (azi Medgidia) şi Bogazköy (Cernavodă) însoțea valul la o depărtare de 800–1 200 m. „Părerea în general răspândită de geografi – notează Desaint – că acest retranşament masiv din pământ, precedat de un şanț de câțiva metri lărgime, fusese o veche revărsare a Dunării, un fost braț prin care legătura dintre fluviu şi Mare era prilejuită, evitându-se cei 280 km în plus de pe cursul natural al fluviului între Cernavodă şi gura de la Chilia, a determinat pe domnul general de divizie Aupick să dispună recunoaşterea acestuia. Inspecția locurilor a dovedit cu iuțeală greşeala. La Constanța falezele erau înalte de cel puțin 10 m şi, deşi valul era într-un pliu al terenului, acesta se înălța spre vest, ajungând, la 1 km de vărsare, până la altitudinea de 60 de metri deasupra mării, unde era şi o cumpănă a torentelor ce se formau în anotimpul ploios, urmând spre vest văile de curgere ale aceloraşi torente". Căpitanul francez a continuat cercetarea valului trecând prin satele Alacapi (azi Poarta Albă) şi Borlac, dispărut. Valea râului Carasu, mlăştinoasă, cu un curs regulat spre Cernavodă numai în anotimpul ploios, era dominată de colina pe care este construit valul. Desaint conchide: „inspectarea locurilor demonstrează până la evidență că nicicând această văioagă n-a putut servi ca receptacul al apelor Dunării pentru a le conduce spre mare". El semnalează şi recunoaşterea executată altădată de un ofițer superior austriac, ale cărei rezultate au rămas însă secrete. Este vorba de misiunea von Birago de la începutul anilor '30 ai secolului al XIX-lea. Căpitanul francez închide chestiunea brațului danubian şi a posibilei legături navigabile pe acest traseu, remarcând costul uriaş al lucrării, presupunând ecluze, a căror alimentare cu apă este îndoielnică, ceea ce împiedică în totalitate realizarea ei.

Considerațiile următoare ale ofițerului francez asupra valului lui Traian sunt de un deosebit interes. Căpitanul Desaint considera că valul ce lega Constanța de

fost înlesnită cu deosebită amabilitate de colegii francezi, în primul rând de colonelul Frédéric Guelton, cărora le aduc şi aici prinosul meu de recunoştință.

Cernavodă în partea ce mai strâmtă a Dobrogei era menit să apere posesiunile balcanice ale Imperiului Roman împotriva atacurilor venite de la nord. Valul, de la Mare la satul Borlac şi de aici la sud de Cernavodă, era atunci într-o bună stare de conservare. „Pe o distanţă de 7 km de la Mare se afla un zid cu grosimea de 1,20 m, păstrat la nivelul solului prin câteva asize care nu permiteau însă stabilirea înălţimii originare; acesta a fost construit paralel cu retranşamentul pe un mic parapet de 10 m înapoia acestuia. Acest zid se desparte apoi de retranşament pe un traseu care nu a fost urmărit, îndreptându-se spre vest. Înapoia retranşamentului de pământ se constată, până la un punct de partaj, din 1 500 în 1 500 m, apoi din distanţe cu mult mai mari, existenţa unor redute pătrate din pământ, cu şanţ şi parapet, servind fără îndoială drept tabere întărite pentru trupelele însărcinate cu supravegherea şi apărarea liniei continui. Fiecare redută este prevăzută pe o parte cu o intrare întărită de 8 la 10 m. Pe porţiunea cercetată a valului s-a constatat existenţa a 9 astfel de redute. Ultima dintre ele, construită la o scară mai mare şi într-o poziţie mai înaltă, înapoia Borlacului, pare destinată compensării întreruperii forţate a valului datorită unei mlaştini. Pornind din acest loc, linia retranşată căpăta în vremurile vechi o forţă cu atât mai mare cu cât ea urma creasta malului abrupt şi înalt, fiind în chip natural apărată de o vale mlăştinoasă şi de râuleţul Carasu şi, deopotrivă, permiţând descoperirea unei mai mari întinderi a terenului spre nord”. După această atentă prezentare a valului lui Traian, ofiţerul francez se grăbeşte a adăuga că din punctul de vedere al tacticii actuale atunci această veche linie fortificată nu ar avea nici o valoare în apărarea Dobrogei sudice împotriva unui duşman în marş spre sud, după ce ar fi traversat Dunărea pe la Isaccea sau Măcin. Concluzia arată că dincolo de interesul ştiinţific, arheologic, explorarea franceză urmărea, în viziunea diplomaţiei franceze, şi evaluarea poziţiilor în eventualitatea unui nou război ruso-otoman.

Itinerarul căpitanului Desaint în Dobrogea a fost anexat raportului generalului Aupick de la 15 martie 1849 din Constantinopol, fiind astfel printre primele informaţii despre Imperiul Otoman ce soseau noului preşedinte al Republicii franceze – prinţul preşedinte Louis-Napoleon Bonaparte. Este interesant de semnalat că itinerariul dobrogean a fost transcris la Depôt de la Guerre, la 2 martie 1854, fiind de bună seamă în uriaşa documentaţie – rapoarte şi hărţi – solicitată de împăratul Napoleon al III-lea Ministerului de Război al Franţei, pentru studiul teatrului de război şi pregătirea planului de campanie al aliaţilor anglo-francezo-otomani.

Între numeroasele recunoaşteri efectuate chiar în vremea Războiului Crimeei se află *Notes sur la Dodroudja* de adjunctul Intendenţei militare Bonelieu, întocmite la 20 ianuarie 1856 la Cartierul General al Armatei de Orient. Ca şi acelea ale lui Desaint, din vremea Revoluţiei de la 1848–1849, ele prezintă aceeaşi însemnătate metodologică am spune, a confruntării unor informaţii mai vechi, unele de cabinet, cu realităţile terenului. Aceasta se vede încă de la explicarea iniţială a accepţiunii geografice a numelui Dobrogea: „Autorii – spune ofiţerul francez – au atribuit numele Dobrucea (Dobrogea) peninsulei cuprinse între Marea Neagră, Dunărea, lacurile Carasu şi zidul lui Traian, dar, pentru locuitorii ţării, Dobrogea se întinde la vest până la Deliorman, pădurea cea mare dintre Silistra, Şumla, Bazargic, şi la sud până la

colinele împădurite, care se întind de la Bazargic la capul Caliacra". Este remarcabilă concepţia geografică de delimitare astfel a Dobrogei, dovadă a persistenţei vechii Scythiei Minore, a anticei structuri provinciale romane şi bizantine.

După prezentarea geografică generală, notele stăruie asupra ţărmurilor pontice, începând cu schiţa Karaharmanului „singurul punct abordabil pe ţărmul de jos, la 30 km nord de Kustendje. Deşi acesta nu era adăpostit, totuşi odinioară aici se făcea încărcarea navelor pe timp frumos; sunt două case ruinate şi nici un punct de reper, la 8 km sud de Karaharman". Despre acesta din urmă se arată că „odinioară oraş, astăzi este un sat de mică însemnătate, plasat eronat în hărţi chiar pe ţărmul mării, în vreme ce el este separat de aceasta printr-un lac ce comunică la nord, prin mlaştini, cu marele lac Razelm". Precizările ofiţerului francez contribuie la elucidarea chestiunii evoluţiei deltaice din Antichitate, Evul Mediu şi Modern, a traseului celui de-al cincilea sau chiar al şaptelea braţ al Dunării[3], cu efecte asupra situaţiei siturilor arheologice adiacente.

La Küstendje/Constanţa, „cel mai bun port al Dobrogei", este semnalată existenţa încă a unei părţi din vechiul dig, pe care alte mărturii contemporane îl atribuie genovezilor[4], astăzi înghiţit sub construcţia portului modern. La sud, singurul port până la capul Caliacra este cel, rău, de la Mangalia, unde „digul antic nu mai este decât un recif submers". Este semnificativ pentru variaţiile de nivel ale Mării Negre compararea acestei informaţii din vremea războiului Crimeei cu aceea a cruciaţilor burgunzi navigatori pe aceste meleaguri la 1445, care descriu şi ei acest aşa-zis dig antic, pe atunci încă vizibil deasupra valurilor. Intendentul adjunct francez nu stăruie câtuşi de puţin asupra braţului dunărean transdobrogean pe care-l socoate, dat fiind variaţia de nivel, o imposibilitate, cât despre un canal artificial, lucrările pentru realizare i se par „gigantice". La paragraful consacrat drumurilor dobrogene, menţionează că uneori şleaul – cu unele porţiuni amenajate odinioară – de la Küstendje la Tulcea prin Babadag urmează vechiul drum roman.

Dar momentul definitoriu al implicării franceze în cercetarea arheologică la Dunărea de Jos l-au constituit săpăturile de la Troesmis.

Începuturile acestor cercetări au fost evocate după aproape un sfert de secol de Désiré More[5], posesorul terenului de la Igliţa. Stabilindu-se în octombrie 1860 aici pentru a întemeia o fermă model pe temeiul unei concesiuni obţinute de la Poartă, întreprinzătorul inginer francez a descoperit chiar pe acest teren ruinele unei antice cetăţi şi două castre romane. Un turc şi un arab, ajutaţi de câţiva muncitori, tocmai dărămau poarta de nord-vest unde se afla o inscripţie „bizantină", pe care nu a putut-o salva, asemeni altora, de aceşti vânzători de piatră de construcţie. Totuşi, prin intervenţia sa la autorităţile otomane de la Tulcea au fost alungaţi de la Igliţa

[3] Vezi Sergiu Iosipescu, *Dans la mer Noire pendant l'antiquite et le Moyen Âge: en louvoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 2(1982).

[4] Vezi Paul Cernovodeanu, *Românii şi primele proiecte de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră*, în „Revista de Istorie", 29, 2(1976), p. 189–209 şi Sergiu Iosipescu, *Informaţii engleze din 1839 despre „Valul lui Traian" din Dobrogea*, în „Pontica", X (1977), p. 361–364.

[5] Désiré More, *Săpăturile de la Troesmis*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", an I, vol. 1(1883), p. 240–242.

distrugătorii antichităților, pentru ca în iarna 1860/1861 să înceapă el însuşi săpături acolo, desgolind turnul nordic al primului castru, de unde, până în mai al aceluiaşi an, a extras vase şi medalii, ca şi 20 de inscripții romane. Vestea descoperirilor, răspândită fabulos, a provocat un atac al musulmanilor de la Măcin şi din Greci, cu greutate respins de francez şi de oamenii săi, până la venirea întăririlor de la Stațiunea navală franceză de la Dunărea de Jos, de la Galați. După încă un atentat nereuşit asupra însuşi inginerului More, săpăturile au putut continua. Ele s-au bucurat de vizita arheologului german Anton Dethier, unul dintre organizatorii Muzeului imperial de antichități de la Istanbul, care a şi prezentat rezultatele într-o comunicare la Academia de la Viena. Troesmisul căpăta astfel o faimă europeană şi deveni un loc de popas pentru călătorii pe Dunăre, amatori de antichități, ca şi pentru echipajele navelor puterilor europene, staționate la gurile Dunării potrivit dispozițiilor tratatului de la Paris. Rezultatele primelor săpături de la Iglița au atras şi pe reprezentantul Franței în Comisia europeană a Dunării, Edouard Engelhardt.

Eminent jurist, cunoscut în domeniul legislației fluviilor internaționale, a cărui scriere despre Tanzimat a fost considerată multă vreme cea mai bună într-o limbă de circulație[6], Engelhardt a fost câțiva ani buni reprezentantul Franței în Comisiunea Europeană a Dunării, instituită conform articolului XVI al Tratatului de pace de la Paris din 1856. Anii petrecuți la Galați, în Moldova, şi mai ales pe Dunărea de Jos, i-au dat răgazul să se ocupe nu numai de chestiunea geoistorică a deltei fluviului, ci şi să se intereseze, din 1861, şi de săpăturile de la Troesmis (Iglița). El a preluat o parte din materialul descoperit de Désiré More spre a-l transmite guvernului francez şi a publicat inscripțiile în *Bollettino dell'Istituto di Archeologia* din Roma (1864). La cererea consulului prusian la Galați, Blücher, inginerul francez a comunicat aceleaşi inscripții şi celebrului Mommsen, care a dat o ediție îmbunătățită a lor. În acelaşi an (1864), printr-un contract încheiat cu guvernul francez, reprezentat de Edouard Engelhardt, săpăturile au continuat finanțate de acesta. Ele au fost înlesnite de prezența la Galați a navelor Stațiunii franceze de la Dunărea de Jos, avisoul cu zbaturi „Le Magicien" şi canoniera „La Meurtrière".

În mai 1865, de la Galați, comandantul avisoului „Le Magicien", căpitanul de fregată Cadiou, raporta la Paris ministrului Marinei şi coloniilor despre desfăşurarea săpăturilor de la Iglița: „Profit de acest curier pentru a trimite excelenței voastre câteva dintre inscripțiile de la Iglița pe care am încercat să le transcriu pe cât de exact posibil. Ele trebuie totuşi să fie pe alocuri defectuoase, unele litere fiind sfărămate sau ascunse de ciment. Adaug douăsprezece probe fotografice care mi-au fost date de domnul Engelhardt. Numărul 1 reprezintă locul de ancorare al „Magicien"-lui şi colina în care se află ruinele primei fortărețe descoperite. La capătul drumului care înconjoară pe stânga această colină se întâlnesc primele urme ale zidurilor. (...) Numărul 5 este reproducerea monumentului în marmură albă despre care am vorbit excelenței voastre în raportul din 15 aprilie şi care a atras atenția cu totul specială a savanților. În pofida faptului că proba fotografică nu este prea bună, cu o lupă se disting perfect literele".

[6] Vezi Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat,* t. I–II, Paris, 1882–1884 şi aprecierea elogioasă a lui Roderic H. Davidson în „American Historical Review", vol. 59, 4 (1954), p. 844–864.

Probele fotografice, datorate desigur unui laborator din Galaţi, probabil al Comisiei europene a Dunării se păstrează în arhiva Serviciului Istoric al Apărării Franţei, Departamentul Marinei şi am reprodus două din ele (fig. 1, 2).

Raportul continuă cu ştiri de la Igliţa: „Săpăturile vor fi momentan suspendate până la sosirea unei comisiuni ştiinţifice, desemnată de domnul ministru al Instrucţiunii Publice pentru a studia în Moldo-Valahia şi Basarabia inferioară urmele campaniei lui Traian. Această comisiune, compusă dintr-un profesor de istorie şi un arhitect, a fost numită ca urmare a ultimului raport al domnului Engelhardt privind antichităţile de la Igliţa. (...) După o scrisoare a excelenţei sale ministrul Afacerilor Străine, adresată domnului Engelhardt şi datată 11 mai, domnii Boissière şi Baudry, arheologul şi arhitectul desemnaţi de ministrul Instrucţiunii Publice, trebuie să sosească neîntârziat. Domnul Engelhardt mi-a adus la cunoştinţă această scrisoare, care mă invită să facilitez acestor domni mijloacele de a ajunge cât mai repede la Igliţa şi eu i-am propus concursul uneia dintre navele mele".

Într-adevăr, datorită solicitării principelui Alexandru Ioan I Cuza, prin secretarul său particular Baligot de Beyne, a rapoartelor adresate minstrului Instrucţiunii Publice, Victor Duruy, şi de cunoscutul epigrafist şi enciclopedist Léon Renier, apoi graţie Hortensei Cornu, prin acţiunea directă a împăratului Napoleon al III-lea s-a decis trimiterea unei misiuni arheologice în Principatele Române. Ea era formată din Auguste Boissière, viitorul mare istoric şi epigrafist al Africii de nord-vest romane, şi arhitectul Ambroise Baudry[7]. Dacă misiunea primului era finanaţată de Ministerul Instrucţiunii Publice, cel de-al doilea era susţinut din caseta personală a împăratului Napoleon al III-lea. Prezenţa lui Ambroise Baudry reflecta de altfel concepţia „monumentalistă" a suveranului francez, înnoitoare şi capabilă să reconstituie mai bine trecutul printr-un demers dublu, arheologic şi arhitectural. Dar intervenţia împăratului Napoleon al III-lea s-a reflectat şi în ambiţiosul program de lucru al misiunii menită să reconstituie campaniile lui Traian pentru cucerirea Daciei prin vestigiile arheologice păstrate nu numai în Principatele Unite şi în Dobrogea otomană, ci şi în Transilvania. Din acest vast program de cercetare s-a putut realiza în anul 1865, alături de periegeza prin Ţara Românească, o amplă investigaţie a uneia dintre cetăţile de la Igliţa, minunat reconstituită în planurile şi acuarele arhitectului Ambroise Baudry (fig. 3, 4). Era prima cercetare arheologică şi monumentalistică modernă, ştiinţifică la Dunărea de Jos.

În mai 1867 sosea la Curtea princiară din Bucureşti profesorul Ernest Desjardins, eminent specialist francez în geografia istorică a lumii romane, autorul, între altele, a unui remrcabil studiu referitor la evoluţia gurilor Ronului. Foarte preţuit de Napoleon al III-lea şi de prinţul Napoleon, recomandat cu căldură de doamna Cornu, aducător al unui mesaj politic, Ernest Desjardins fusese însărcinat de împărat cu o misiune de cercetare privitoare la gurile Dunării. Pasionat de chestiunile geografice, principele Carol I a decis să însoţească primii paşi ai profesorului Desjardins la Dunărea de Jos, plecarea din Bucureşti petrecându-se la 15 iunie. De la Galaţi, călătoria pe marele

[7] Marie-Laure Crosnier Leconte, *Regards sur la Valachie en 1865 par deux archéologues français,* în RMI, 1–2 (2000), p. 41–56.

Fig. 1. – Troesmis-Igliţa vedere din timpul săpăturilor din primăvara anului 1865.

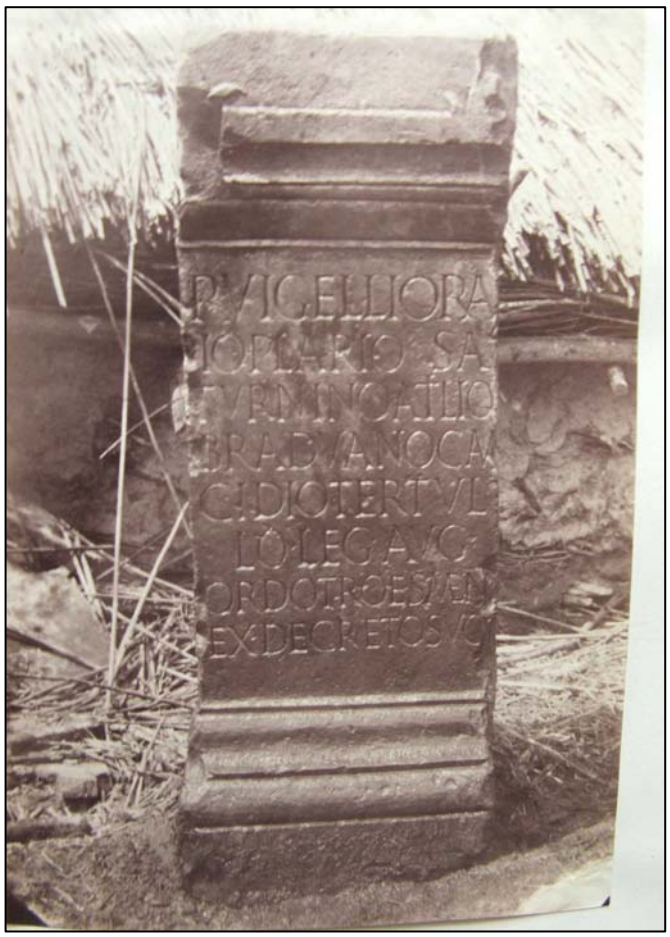

Fig. 2. – Altar votiv descoperit la Troesmis.

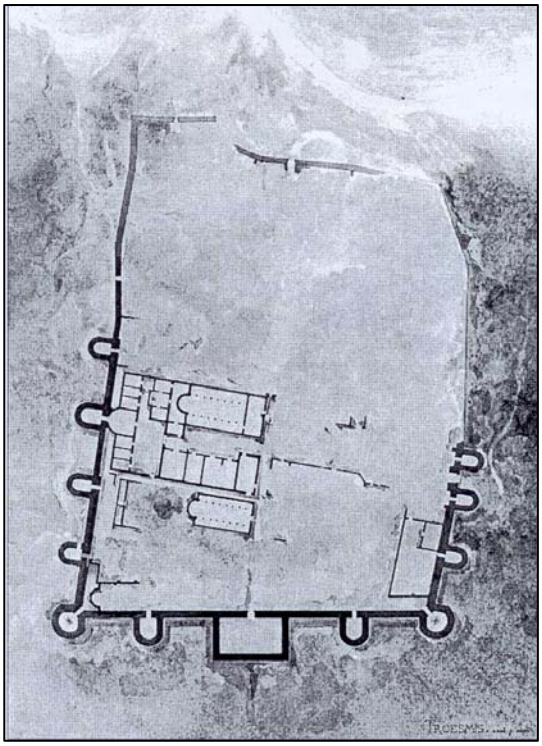

Fig. 3. – Planul Troesmis-ului cu săpăturile din vara anului 1865, după o acuarelă de Ambroise Baudry.

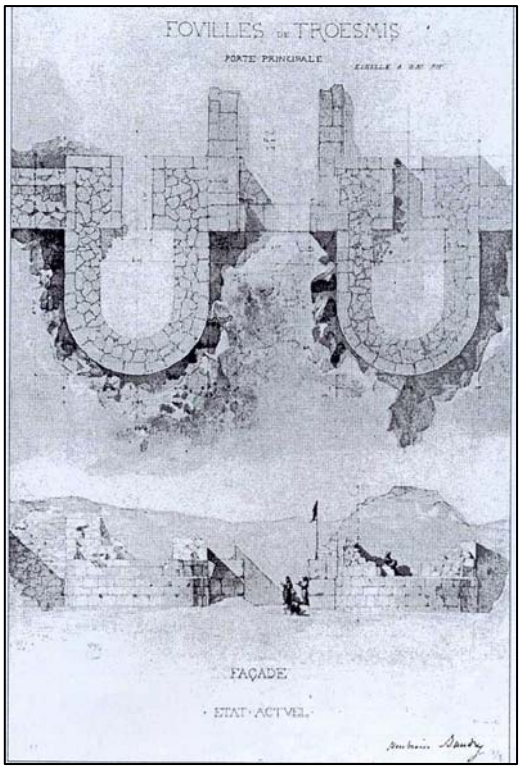

Fig. 4. – Poarta principală a Troesmis-ului, relevee de Ambroise Baudry.

fluviu s-a desfăşurat pe acelaşi „Le Magicien", comandant căpitanul de fregată de la Richerie. Avisoul cu zbaturi francez a înaintat cât i-a permis adâncimea apei pe braţul Sfântul-Gheorghe, apoi pe baţul Chilia a ajuns la Vâlcov. De aici pe o şalupă a pătruns pe braţul Gâştelor până la lacul Jibrieni, principele României discutând cu Ernest Desjardins posibilitatea deschiderii unui canal spre Marea Neagră şi a creării aici a unui port românesc eliberat de orice constrângere străină. Revenit de la Chilia la Ismail pe bordul lui „Le Magicien", principele Carol s-a despărţit de savantul francez, care şi-a continuat misiunea imperială de cercetare[8]. Ea avea să-l ducă şi la Troesmis, unde a analizat săpăturile efectuate, dar, mai ales, urmărind aceeaşi chestiune a gurilor Dunării, în nord-estul Dobrogei, unde a fost cel dintâi care a identificat corect cetatea antică Histria în ruinele din prejma satului Caranasuf [9].

Astfel, printr-o fericita conjunctură de factori, împăratul Napoleon al III-lea a putut inaugura investigaţia arheologică şi monumentalistică ştiinţifică la Dunărea de Jos, ba chiar lansarea primului program de cercetare al antichităţilor romane pe pământul românesc. Se mai adaugă astfel un motiv al recunoştinţei noastre faţă de vizionarul împărat al francezilor.

[8] *Memoriile regelui Carol I al României*, ed. Stelian Neagoe, vol. I, Bucureşti, 1992, p. 183–190.

[9] *Inscripţiile din Scythia Minor greceşti şi latine,* I. *Histria şi împrejurimile*, ed. D.M. Pippidi, Bucureşti, 1983, p. 32–33.

DINASTIILE „BASARABILOR”. PRECIZĂRI NECESARE ŞI PUNCTE DE VEDERE NOI*

Dr. CONSTANTIN REZACHEVICI

Dinastia Basarabilor din Ţara Românească a constituit una din problemele importante ale istoriei politice româneşti, ca şi a genealogiei ca atare. Ocupându-mă de *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova* (*Enciclopedia domnilor*), am sesizat confuziile, voite (în secolul XVII) şi datorate carenţelor de documentare şi concepţie (din secolul XIX până în zilele noastre), între cele două principale dinastii (familii) domneşti cunoscute în istoriografie sub numele de „Basarabi”. O cuprinzătoare analiză a literaturii istorice a problemei, pe care am efectuat-o nu demult, stă mărturie a acestei afirmaţii. Paradoxal, lucrurile par simple. De la Aaron Florian (1835) până după Primul Război Mondial s-a vorbit doar de familia domnească Basarab, sau a Basarabilor, după care, din perioada interbelică, I.C. Filitti a pus în evidenţă existenţa Basarabilor-Craioveşti, pe care o considera plecând de la Neagoe Basarab, fără însă să ţină seama că la acesta „Basarab” nu era nume de familie, ci simplu nume domnesc adoptat în locul celui de botez, Neagoe, şi că, de fapt, Basarabii-Craioveşti nu pornesc de la acesta din urmă, ci de la Radu Şerban (1601; 1602–1610; 1611)[1]. Am arătat că, în chip firesc, tocmai Craiovescului Radu Şerban i s-a atribuit în vremea domniei, înainte de 1607/1608, pentru prima dată pe plan intern numele de familie Basarab, ceea ce nu s-a ştiut până atunci[2], aspect pe care îl subliniez şi în rândurile de faţă, în nădejdea că va pătrunde astfel în cugetul atât de conservator al istoricilor perioadei.

Cum însă Radu Şerban nu se înrudea cu vechiul neam domnesc al urmaşilor lui Basarab I, era doar o rudă îndepărtată a lui Neagoe Basarab şi Matei Basarab, în sânul aceleiaşi familii boiereşti a Craioveştilor, şi, la rândul său, a avut în timp urmaşi la tron, atât pe linie masculină cât şi feminină, din capul locului se pune acum problema câte familii dinastice din Ţara Românească sunt îndreptăţite să poarte numele „de familie” Basarab? Ţinând seama de tradiţia istorică scrisă, dar şi de modul de folosire al acestui nume de către istorici, putem vorbi de *patru* astfel de familii de „*Basarabi*”:

1. La prima, cuprinzând, strict, sub numele de „Basarabi”, doar *familia propriu-zisă a lui Basarab I*, cu fiul acestuia, Nicolae Alexandru, şi cei doi nepoţi,

* Comunicare prezentată în cadrul şedinţei publice a Secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 29 martie 2007.

[1] Constantin Rezachevici, *Când apare „familia domnească a Basarabilor”?*, în *Naţiunea română idealuri şi realităţi istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, Bucureşti, 2006, p. 173–184.

[2] *Ibidem*, p. 185–189.

Vlaicu şi Radu I, se referă, cum vom vedea, stră-strănepotul celui dintâi, Alexandru Aldea, într-un document puțin cunoscut, din 15 martie 1433. Reiese limpede, după această mărturie autorizată, că după Radu I, bunicul lui Alexandru Aldea, numele de „Basarab" nu a mai fost folosit, însuşi Basarab I fiind uitat pentru mai bine de jumătate de mileniu!

2. Urmaşii de sânge ai lui Basarab I, până la stingerea acestora prin Alexandru Coconul, la 1632, şi a lui Mihai Pătraşcu în 1655, nu au purtat vreun nume dinastic, numindu-se simplu doar „neamul domnesc". Numele de „Basarabi" l-au primit de la istorici în veacul XIX, şi chiar dacă acesta *poate fi acceptat prin consens*, acoperind o realitate istorică, rămâne totuşi o *creație modernă*!

3. Pe *plan intern* boierii Craioveşti, fără nici o legătură de sânge cu dinastia urmaşilor lui Basarab I, şi-au luat, odată cu Radu Şerban, după 1601, *numele de familie Basarab*, însă nu după Basarab I, de care nici nu auziseră (!), ci de la numele domnesc al lui Neagoe (Basarab vodă), care pretindea că e fiul lui Basarab cel Tânăr Țepeluş, din vechea dinastie fără nume de familie, fiind doar crescut în familia lui Pârvu I Craiovescu. La rândul său, Radu Şerban s-a declarat nepot al lui Neagoe-Basarab (deşi între ei era o depărtată înrudire doar în sânul neamului Craiovesc), astfel că e doar o simplă *coincidență de nume* între cel al lui Basarab I şi cel de familie, Basarab, creat în vremea lui Radu Şerban. Iar Matei Basarab, Craiovesc prin femei ca şi Radu Şerban, a urmat şi el exemplul acestuia, declarându-se, chipurile, nepot al lui Neagoe-Basarab, al cărui nume domnesc l-a folosit ca nume de familie.

Din aceeaşi familie boierească a Craioveştilor a făcut parte şi pretendentul Nicolae Basarab din anii 1566–1574, căruia pe *plan extern*, în Occidentul pe unde a peregrinat, i s-a atribuit ca nume de familie pe cel de Basarab, provenind de la cel al tatălui său Barbu Basarab (Barbu Neagoe; de fapt Barbu III Craiovescu, zis şi Banul Mărăcine), care a şi domnit în 1536, pretinzând că e fiul lui Neagoe Basarab, deşi îi era acestuia doar nepot de frate pe linie Craiovească.

Ca atare, familia Craioveştilor a creat *numele şi familia domnească a „Basarabilor"*, pornind de la numele domnesc al lui Neagoe-Basarab, şi o falsă descendență din acesta, iar *istoricii din veacul XX* au numit pe membrii ei ajunşi pe tron în secolul XVII şi la începutul celui următor *Basarabi-Craioveşti*!

4. Pornind însă de la observațiile lui Dimitrie Cantemir, pentru care Basarab era numele Craioveştilor (nu cunoştea pe urmaşii de sânge ai lui Basarab I, iar confuzia între cele două neamuri, pentru care s-au străduit cei dintâi tot veacul XVII, era temeinic înfăptuită în vremea sa), am putea să vorbim şi de *Basarabii Cantacuzini şi Brâncoveni*. După Dimitrie Cantemir „adevărata familie a Basarabilor" s-ar fi stins odată cu Radu Şerban, care nu a avut urmaşi legitimi pe linie masculină. El nu recunoştea astfel lui Constantin Brâncoveanu dreptul de a se numi Basarab[3], deşi prin mama sa era strănepotul lui Radu Şerban, acelaşi lucru fiind valabil şi pentru Şerban Cantacuzino, nepotul, tot prin mamă, al acestuia din urmă.

[3] Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Ios. Hodosiu, Bucureşti, 1876, p. 626–627; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 188–189.

Altfel spus, urmaşii *prin femei* ai lui Radu Şerban, la care, pe lângă cei doi amintiți, ar trebui să adăugăm şi pe Ştefan Cantacuzino, pentru că totuşi *au purtat sau li s-a adăugat şi numele de Basarab*, mai cu seamă în ceea ce-l priveşte pe Constantin Brâncoveanu, dincolo de opinia învățatului domn al Moldovei, dar pornind de la aceasta, pot fi încadrați într-o a patra ramură sau familie a „Basarabilor".

❋

Toate aceste constatări de mai sus sunt interesante, dar cum s-a ajuns până aici? De obicei, în demersuri de acest fel se pleca de la Matei Basarab, şi se discuta, mai cu seamă, în ce an a adoptat acesta numele său de familie. Cercetarea poate fi însă mult extinsă.

Se ştie că Matei vodă făcea parte din viguroasele trunchiuri ale boierilor Brâncoveni şi Craioveşti. După tată, marele vornic Danciu din Brâncoveni[4] s-a numit, şi ar fi trebuit să se numească întreaga viață, Brâncoveanu, la fel ca şi ruda sa dintr-o altă generație, Constantin Brâncoveanu. Numai că ambii şi-au luat şi li s-a recunoscut numele de familie *Basarab*, care venea însă pe filieră Craioveasc㠄! Acest onomastic nu era întâmplător şi Matei Basarab a avut exemplul apropiat al unui alt Craiovesc, care l-a precedat în primul deceniu al secolului XVII, aducând pe tronul Țării Româneşti noua dinastie a Basarabilor-Craioveşti. E vorba, desigur, de Radu Şerban, din ramura Craioveştilor din Vlaşca, care aveau, de altfel, proprietăți în întreaga Țară Românească[5]. Cu acesta din urmă se schimbă la 1601, chiar în zorii secolului XVII, vechea dinastie a urmaşilor lui Basarab I, cu o nouă dinastie izvorâtă din neamul boierilor Craioveşti.

Numai că odată cu această schimbare apar şi unele probleme de legitimitate şi antroponimice. Craioveştii nu erau înrudiți cu vechea dinastie, neavând dreptul să fie aleşi în scaunul domnesc, drept mult mai bine păstrat decât în Moldova. Iar la 1601 dinastia legitimă a urmaşilor lui Basarab I Întemeietorul nici măcar nu se stinsese, ci dăinuia chiar prin două ramuri cu descendenți masculini: Radu Mihnea, din familia „Mihneştilor" şi Nicolae Pătraşcu din cea „Petraşkină"[6]. Lui Radu Şerban, ales domn în condiții cu totul speciale, după moartea lui Mihai Viteazul şi instalarea de către poloni a lui Simion Movilă în scaunul de la Târgovişte, îi lipsea legitimitatea, având în schimb două atuuri care au prevalat atunci: experiența militară şi mai ales cel mai mare domeniu boieresc din țară cu veniturile căruia putea întreține trupe de lefegii[7]. Drept urmare, după alegerea ca domn şi-a căutat

[4] Cf. Ilie Chiriță, *Boierii Brâncoveni. Fiii lui Danciu vornicul*, în „Arhivele Olteniei", XIV (1935), p. 46–57; XV (1936), p. 353.

[5] Constantin Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban*, în „Studii", XXIII (1970), nr. 3, p. 469–491.

[6] Idem, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească şi Moldova a. 1324–1881*, I, Bucureşti, 2001, p. 406.

[7] Idem, *Bătălia de la Gura Nişcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Româneşti în epoca lui Mihai Viteazul şi activitatea militară a lui Radu Şerban înaintea domniei*, în „Studii", XXIV (1971), nr. 6, p. 1155; idem, *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban*, p. 485–487.

legitimitate într-o legătură cu vechea dinastie a urmaşilor lui Basarab I şi a găsit-o, în realitate, … tot în familia Craioveştilor! Mai precis într-o aşa-zisă descendenţă a sa din Neagoe Basarab (1512–1521). Aceasta deoarece Neagoe s-a declarat (şi poate chiar a fost) fiul nelegitim al lui Basarab cel Tânăr Ţepeluş (1474–1475; 1478–1480; 1480–1481; 1481–1482), fiind însă crescut în familia lui Pârvu I Craiovescu, soţul mamei sale Neaga din Hotărani, având aceleaşi drepturi ca şi ceilalţi fraţi ai săi (după mamă) Craioveşti[8]. Cum Basarab cel Tânăr făcea parte din ramura Dănească a dinastiei urmaşilor lui Basarab I, descendenţa din fiul natural al acestuia, Neagoe Basarab, legitima apartenenţa, după principiul „osului domnesc", la vechea dinastie.

Socoteala aceasta şi-au făcut-o încă din veacul XVI şi alţi Craioveşti (pe atunci numiţi Pârvuleşti) care aspirau la scaunul Ţării Româneşti. L-au precedat, aşadar, pe Radu Şerban, Drăghici zis Gogoaşă văr drept pe linie Craioveasc㠹 al lui Neagoe, pretendent fără noroc în septembrie 1530 împotriva lui Vlad Înecatul, şi Barbu III Craiovescu, fostul mare ban al Craiovei şi al Jiului din 1534–1535, nepot de frate după mamă (pe filieră Craioveasc㠹) al lui Neagoe, cel pe care tradiţia populară l-a numit Banul Mărăcine, care, după cum am arătat nu demult şi nu s-a ştiut până atunci, a reuşit să ajungă chiar domn în februarie-aprilie 1536, sub numele de Barbu Neagoe sau Barbu Basarab. Ambii pretendenţi, în realitate rude apropiate ale lui Neagoe Basarab pe linie Craioveasc㠹, aşadar, fără drept la tron, au pretins a fi *fiii acestuia*, pentru a beneficia de apartenenţa lui Neagoe, prin tatăl său natural, Basarab cel Tânăr Ţepeluş, la vechea dinastie a ţării[9].

Mai mult, Craioveştii nu numai că nu s-au stins în sens biologic, pe linie masculină, după 1535, cum s-a crezut până acum, dar trei generaţii de urmaşi ai lui Barbu III Craiovescu au fost pretendenţi la tronul Ţării Româneşti, în afara hotarelor acesteia, şi chiar la cel al Moldovei, până la 1644, cu toţii făcând apel la numele domnesc **Basarab**, pe care şi l-a luat Neagoe ca domn. Astfel, Nicolae Basarab, fiul lui Barbu III, în peregrinările sale ca pretendent prin Europa Occidentală, între 1566 şi 1574, a şi impus pentru prima dată onomasticul Basarab **ca nume de familie** (obligatoriu în acest spaţiu) *în afara Ţărilor Române*. Urmaşul său Basarab voievod din Cremona (*Cremonense*) a fost rivalul susţinut de turci al lui Mihai Viteazul în noiembrie 1599, iar fiul acestuia din urmă, Neagu vodă Basarab, a devenit pretendent la tronul Moldovei între 1633 şi 1644, cu sprijinul lui Matei Basarab, care îl recunoştea însă ca *rudă Craioveasc㠹*. În chip semnificativ acest ultim Craiovesc, cu care, abia după 1644 descendenţa masculină a acestei

[8] Dan Pleşia, *Neagoe Basarab. Originea, familia şi o scurtă privire asupra Ţării Româneşti la începutul secolului al XVI-lea*, în „Valachica", Târgovişte, I (1969), p. 48–54. În acelaşi fel Mihnea cel Rău, fiul natural al lui Vlad Ţepeş, a fost crescut de Dracea armaşul din Măneşti, soţul mamei lui, sau Radu Paisie, fiul nelegitim al lui Radu cel Mare, a crescut în familia soţului oficial al mamei sale, Stanciu, unchiul lui Nicolae Olahul (Constantin Rezachevici, *Dracea armaşul din Măneşti, soţul mamei lui Mihnea cel Rău, fiul nelegitim al lui Vlad Ţepeş, şi moştenirea lăsată de el Mihneştilor,* în „Argesis", XIV (2005), p. 315–322; idem, *Cronologia critică a domnilor,* I, p. 132, 192).

[9] Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 199.

familii se stinge într-adevăr, purta atât numele de botez (Neagu-Neagoe), cât şi pe cel domnesc (Basarab), al lui Neagoe Basarab[10].

Mai norocoşi s-au dovedit însă urmaşii Craioveştilor prin femei, rămaşi în Ţara Românească, Radu Şerban şi Matei Basarab. Pentru legitimarea domniei însă ambii au urmat modelul rudelor lor amintite din secolul XVI, declarând că se trag **direct din Neagoe**. În realitate, făceau doar parte din numeroasa familie (am putea să-i spunem mai degrabă clan) a Craioveştilor, înrudindu-se indirect şi la mare distanţă între generaţii cu latura Craiovească a lui Neagoe Basarab. Radu Şerban era fiul unui Radu postelnic, altfel necunoscut, şi al Mariei din Coiani (azi Mironeşti, la sud-est de Bucureşti), strănepoata lui Radu Craiovescu mare postelnic (1489–1508), fratele lui Pârvu I Craiovescu mare vornic (1482–1512), soţul mamei lui Neagoe Basarab[11]. Iar Matei Basarab se trăgea chiar din Pârvu I Craiovescu, prin fiica acestuia Marga (Maria), sora, cel puţin după mamă a lui Neagoe, însă la acelaşi număr de generaţii ca şi Radu Şerban faţă de Radu Craiovescu. Aceasta pentru că Matei Basarab era fiul lui Danciu din Brâncoveni, strănepotul lui Pârvu I Craiovescu. Altfel spus, ambii proveneau din doi dintre fraţii Craioveşti, fiii lui Neagoe Strehăianu, întemeietorii clanului Craiovesc de la sfârşitul secolul XV şi început celui următor.

Se ştia, desigur, la 1601, că Neagoe Basarab nu a lăsat la moarte decât un singur fiu, Teodosie, care şi el a murit peste câteva luni, în ianuarie 1522, fără a lăsa urmaşi[12]. Aceasta însă nu l-a împiedicat pe Radu Şerban, peste mai bine de trei sferturi de secol, să se declare oficial ca domn, în titlul majorităţii documentelor emise de cancelaria sa, după 1601, „nepot răposatului Basarab voievod" (Neagoe). Uneori, în acte de danie pentru ctitoriile lui Neagoe Basarab, îl numeşte pe acesta „bunicul domniei mele"[13], „străbunicul nostru"[14], declarându-se chiar fiul nepotului lui Neagoe, personaj inexistent: „feciorul marelui şi preabunului nepot al răposatului Io Basarab voevod"[15]. În cele din urmă, profitând de confuzia pe care o puteau face oamenii din timpul său între Basarab cel Tânăr şi Ţepeluş, *din veche dinastie a urmaşilor lui Basarab I* şi Neagoe, care se declarase fiul acestuia, luându-i numele de botez, Basarab, ca antroponimic domnesc, Radu Şerban ajunge chiar, în 1604, să-l declare pe Ţepeluş „unchiu al domniei mele"[16]. Fiindcă de fapt asta şi dorea Radu Şerban, recunoaşterea de către contemporanii săi a unei descendenţe a sa din vechea dinastie legitimă a urmaşilor lui Basarab I, cu toate că aceasta, biologic vorbind, era imposibilă. De altfel, Radu Şerban, urmat de Matei Basarab, n-a ezitat să folosească şi elemente din titlul vechii familii domnitoare:

[10] *Ibidem*, p. 200, 206.

[11] Idem, *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban*, p. 470.

[12] Idem, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 149–150.

[13] *Documente privind istoria României*, B, XVII–1, Bucureşti, 1951, p. 176.

[14] *Ibidem*, p. 293–295.

[15] *Ibidem*, p. 62, 141.

[16] *Ibidem*, p. 117. Deşi în act se spune că *„atunci a fost cursul anilor 7006"* (1497–1498), când în Ţara Românească domnea Radu cel Mare (1495–1508), referirea este la Basarab cel Tânăr, ţinând seama de cunoştinţele de cronologie a domniilor de la începutul veacului XVII.

„încă şi peste părţile de peste munţi, Amlaşului şi Făgăraşului herţeg”[17], fără acoperire în vremea sa, ca, de altfel, şi în cea a lui Matei vodă.

În cele din urmă a reuşit. Rivalii săi din vechea dinastie, Radu Mihnea sau Nicolae Pătraşcu, nu i-au contestat lui Radu Şerban domnia pe motive de nelegitimitate, după cum nici cea a lui Matei Basarab nu a fost atacată de Mihai Pătraşcu, nepotul lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban, prin care cele două dinastii, într-adevăr s-au unit. Dimpotrivă, Matei îl considera „rudă” pe Mihai Pătraşcu, şi un timp l-a desemnat chiar ca urmaş la tron.

Cel puţin unii dintre contemporanii lui Radu Şerban au acceptat filiaţia declarată de acesta, astfel că moartea lui Mihail Movilă, care trebuia să-i fie ginere, e indicată pe piatra funerară a acestuia din 1608, de la mănăstirea Dealu, ca având loc în zilele lui „Io Radul Voevod, nepotul de fiu al lui Băsărab Voevod”[18]. De aici şi până a-l numi pe Radu Şerban drept **Radu vodă Basarab** n-a fost decât un pas şi acesta s-a făcut chiar în **vremea domniei sale**. E drept că acesta nu şi-a spus niciodată Basarab ca numele de familie, urmând, desigur, pilda membrilor vechii dinastii. În schimb, l-a atribuit cu acest rol unicului său fiu legitim, numit „Io Ion vodă Băsărab” pe epitrahilul din 1607–1608 de la mănăstirea Mărgineni, care înfăţişează întreaga familie a lui Radu Şerban[19], **aceasta fiind prima consemnare precis datată a numelui de familie dinastică Basarab**. Şi cu toate că, după cum menţionează în mod expres, contemporanii lui Radu Şerban ştiau prea-bine că „s-au fost tras domnia lui dă neamul Craioveştilor”[20], n-au şovăit să-i spună Basarab ca nume de familie chiar în zilele stăpânirii sale. Tocmai marele său logofăt, Lupu din Măgureni (1608–1610, 1611), cel mai îndreptăţit să cunoască numele domnului său, însemna pe un tetraevanghel că a cumpărat şi ferecat această carte „în zilele binecredinciosului Io Radul Voevod Băsărabă”[21]. În acelaşi sens există şi o mărturie externă de primă importanţă. La 10 mai 1611 regele Ungariei, Matias de Habsburg, viitorul împărat, nota pe marginea conceptului actului de confirmare a tratatului încheiat în februarie cu domnul Moldovei Constantin Movilă şi cu Radu Şerban, numele oficial al acestuia din urmă, aşa cum circula şi în afara ţării: „Domino Radulio Bassaraba vaivodae Valachiae Transalpinae”[22].

Şi ulterior, în veacul XVIII, autorii unor cronici şi cronologii domneşti îl numeau, semnificativ, pe Radu Şerban: „Şărban Vodă Basarab, întâiul numit cu acest nume” la 1601[23], „Şerban Basarab vodă, întâiul numit cu acest nume”[24], „Şerban voevod cel dintâi ce i-au zis Basarab”[25].

[17] *Ibidem*, p. 79–80, 101, 209, 293, 316, 360, 367, 408, 447, 473.

[18] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 99.

[19] Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă, O. Diaconescu, *Inscripţii medievale ale României*, I, *Oraşul Bucureşti*, *1395–1800*, Bucureşti, 1965, p. 711–712.

[20] *D.I.R.*, B. XVII-3, 98–99.

[21] I. Iufu, *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania şi Banat*, în „Romanoslavica”, VIII (1963), p. 453–454.

[22] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, VIII, Bucureşti, 1935, p. 162, nota 1.

[23] *Istoriia Ţării Româneşti şi a Moldovei de Vasile Buhăescu cămăraşul*, ed. Em.E. Kretzulescu, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie”, XV (1914), p. 225.

Cât despre urmaşii de sânge, aceştia l-au numit constant tot veacul XVII „Şerban Basarab”[26], cu numele de botez şi cel de familie.

Aşadar, fără nici o îndoială, **numele de familie dinastică Basarab a fost creat pe plan intern în vremea lui Radu Şerban**, ceea ce nu s-a ştiut până acum[27].

Cu toate că acesta din urmă şi-a dorit doar să-şi legitimeze domnia, pretinzând o descendenţă a sa din Neagoe Basarab, fiul nelegitim al unui domn din vechea dinastie a urmaşilor lui Basarab I, în realitate el a impus pe tronul Ţării Româneşti o **a doua dinastie, cea a Basarabilor-Craioveşti**, fără nici o legătură de sânge cu prima. A creat, astfel, o confuzie voită între cele două dinastii, facilitată de faptul că vechea dinastie *nu avea un nume generic de familie*, încă din secolul XV ramurile ei luându-şi în timp nume după câte un reprezentant de frunte al fiecăreia: *Dăneşti* de la Dan I (1385–1386), *Drăculeşti* de la Vlad Dracul (1437–1442; 1444–1447), *Mihneşti* de la Mihnea cel Rău (1508–1509), *Petraşkini* de la Petru, numele de botez al lui Radu Paisie (1535–1536; 1536–1539; 1539–1544; 1544–1545), dar şi a descendentului acestuia Nicolae Pătraşcu, *Demetriani*, nume creat de Petru Cercel[28]. Acestea au fost precedate chiar de *Basarabi*, prin care un document de la Alexandru Aldea, din 15 martie 1433 (unicul care menţionează un astfel de nume din cadrul vechii dinastii), se referea strict la Basarab I (a. 1324–1351), la fiul, Nicolae Alexandru (1351–1364), şi la cei doi nepoţi ai săi, Vladislav I (Vlaicu) (1364–1376) şi Radu I (1377–1385)[29], adică familia propriu-zisă a lui Basarab I. Apoi acesta din urmă a fost uitat, amintirea lui fiind sporadic păstrată doar în pomelnicele celor mai vechi mănăstiri din Ţara Românească, el intrând cu adevărat în atenţia istoricilor abia după 1899, o dată cu semnalarea lui de către Grigore Tocilescu în inscripţia funerară a lui Nicolae Alexandru din biserica domnească de la Câmpulung Muscel[30], dar mai ales după publicarea la începutul deceniului trei al secolului XX a rezultatelor cercetărilor complexe de la biserica Sfântul Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeş[31].

[24] Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, I, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1993, p. 330.

[25] Cronologia lui Dumitrache medelnicerul de la 1746–1764 (Biblioteca Academiei Române, *ms. rom. 4649*, f. 317).

[26] N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 54–55.

[27] Cf. şi Constantin Rezachevici, *Politica internă şi externă a Ţărilor Române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea* (I), în „Revista de istorie”, XXXVIII (1985), nr. 1, p. 5; idem, *Când apare „familia domnească a Basarabilor”?*, p. 185–189.

[28] Idem, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 281.

[29] P.Ş. Năsturel, C. Bălan, *Hrisovul lui Alexandru Aldea pentru mănăstirea Bolintin* (*1433*), în „Revista istorică”, S.N., III (1992), nr. 5–6, p. 484–486. Printr-un act din 1377, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, trece câţiva iobagi în rândul nobililor, *„datorită credincioaselor slujbe din ţara lui Basarab”* (referire la campania din 1376 împotriva lui Vlaicu) (*Documenta Romaniae Historica*, D, I, Bucureşti, 1977, p. 190).

[30] Gr.G. Tocilescu, *Manualul de istoria românilor pentru şcoalele secundare de ambe-sexe*, Bucureşti, 1899, p.92–93.

[31] „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, X–XVI (1917–1923).

În schimb, *numele de botez Basarab* a fost purtat, exclusiv în ramura Dănească, de cinci urmaşi ai lui Dan I: Basarab II (1442–1444), Basarab cel Bătrân Laiotă (1473; 1474; 1475–1476; 1477), Basarab cel Tânăr Ţepeluş, Basarab (Neagoe) şi Basarab VI (1529)[32]. A fost *o simplă coincidenţă între numele de botez a lui Basarab I, întemeietorul vechii dinastii, fără nume generic de familie dinastică, şi cel domnesc adoptat de Neagoe*. Acesta din urmă nu a făcut decât să urmeze obiceiul fiilor nelegitimi de a-şi lua la urcarea în scaun ca nume domnesc pe cel de botez al tatălui natural. Ca atare, Neagoe şi-a schimbat acest nume de botez cu cel de Basarab, după cel al tatălui său domnesc declarat, Basarab cel Tânăr Ţepeluş, devenind astfel oficial doar „Basarab vodă". Forma „Neagoe Basarab", sub care e cunoscut astăzi, dar care a circulat uneori şi în vremea sa, fiind de fapt un *nume dublu*, neoficial, format prin alăturarea la numele său de botez, sub care era mai bine cunoscut, şi singurul pomenit în actele sale ctitoriceşti, a celui domnesc (care *nu era, aşadar de familie*). Faptul că Radu Şerban (şi acesta nume dublu: Şerban de botez şi Radu adoptat cu nume tradiţional domnesc) s-a declarat descendent din „Basarab vodă", a făcut ca simplul nume domnesc al lui Neagoe să devină în primul deceniu al secolului XVII nume de familie dinastică al celor pe care trebuie să-i numim **Basarabii-Craioveşti**, pentru a nu-i confunda cu urmaşii lui Basarab I, confuzie pe care, de altfel, istoricii o fac frecvent până în zilele noastre[33], în ciuda precizărilor aduse de I.C. Filitti în perioada interbelică, într-o serie de lucrări privitoare la boierii Craioveşti (în care însă, credea eronat că Basarab devenise nume dinastic chiar de la Neagoe)[34].

Confuzia se repetă şi în antroponimie, istorici de seamă din ultimele decenii crezând că numele de familie al Basarabilor provine cu adevărat de la cel al lui Basarab I. Şi nu e vorba de convenţia prin care astăzi se admite numirea urmaşilor acestuia din vechea dinastie drept „Basarabi", ci chiar de filiaţia istorică reală a acestui nume. Un singur exemplu: „Personalitatea lui Basarab a fost aşa de puternică – afirmă răspicat Constantin C. Giurescu –, opera îndeplinită de el aşa mare, încât numele lui personal a ajuns că fie acela al familiei, al dinastiei, dându-se tuturor membrilor, aşa cum la Roma, după Cesar, împăraţii şi-adăogau acest glorios nume, devenit titlu, al înaintaşilor lor"[35]. Cum am văzut, lucrurile n-au stat aşa, dar astfel de raţionamente se explică prin ignorarea rolului jucat de Radu Şerban şi contemporanii săi în impunerea numelui de familie al Basarabilor-Craioveşti.

[32] Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor*, I, Anexe, Planşa I[1], *Basarabii (I): Urmaşii direcţi ai lui Basarab I şi ramura Dăneştilor.*

[33] Cf., de pildă, Petru Demetru Popescu, *Basarabii*, Bucureşti, 1989.

[34] I.C. Filitti, *Craioveştii*, în „Convorbiri Literare", LIV (1922), nr. 3, p. 227–228; *Banii şi caimacamii Craiovei*, în „Arhivele Olteniei", III (1924), nr. 12, p. 198–199; *Banatul Olteniei şi Craioveştii* în idem, XI (1932), nr. 59–64, p. 47–48, 50, 80–81, *Craioveştii şi rolul lor politic*, în idem, XIV (1935), nr. 77–78, p. 6–8, 12–14. Cf. şi Constantin Rezachevici, *Când apare „familia domnească a Basarabilor"?,* p. 178–180.

[35] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1942, p. 382; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 1974, p. 277.

Or, tocmai de la Radu Şerban reprezentanţii în scaun ai noii dinastii vor folosi onomasticul Basarab ca nume de familie, cu scopul vădit de a-l impune ca nume dinastic atât pentru noua, *cât şi pentru vechea dinastie* a Ţării Româneşti, spre a-şi justifica şi pe această cale dreptul la tron. Au lucrat atât de bine încât au încurcat ițele istorice până târziu în zilele noastre. Miza era însă importantă. Basarabii-Craioveşti au dominat istoria politică a Țării Româneşti în secolul XVII şi începutul celui următor, domniile lui Radu Şerban, Matei Basarab, Constantin Şerban, Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi Ştefan Cantacuzino, ultimii patru fiind descendenți ai celui dintâi, totalizând, în perioada 1601 până la 1716, nu mai puțin de 75 de ani[36], ocupând, aşadar, cea mai mare parte a secolului XVII şi începutul celui următor.

Falsul silogism în plan genealogic şi onomastic al Craioveştilor instalați în 1601 în scaunul domnesc al Țării Româneşti era simplu, pornind de la natura ambivalentă a lui Neagoe Basarab, care aparținea atât vechiului neam domnesc, fără nume generic de familie, prin tatăl său declarat, cât şi celui Craiovesc. Ca atare, rudele sale pe linie Craioveasc㠄(în fapt colaterale, ce nu descindeau din el şi era mai mult sau mai puțin depărtate în timp!), care au preluat numele său domnesc, transformându-l în nume dinastic, făceau şi ele parte din vechiul neam domnesc! Nu conta că silogismul era greşit, fiindcă pleca de la *premisa falsă* că Basarabii-Craioveşti descindeau direct din Neagoe Basarab. Această eroare a fost cultivată cu grijă, pentru a legitima pretențiile la domnie, cum am văzut, mai întâi, în veacul XVI, ale urmaşilor lui Preda Craiovescu, fratele „Craiovesc" al lui Neagoe Basarab, şi cu mai mare impact, în veacul următor, ale descendenților lui Radu Şerban, până la Constantin Brâncoveanu.

Matei Basarab nu se trăgea însă din Radu Şerban, în tinerețe fusese chiar contemporan cu acesta, şi oamenii acelei vremi ştiau foarte bine că între ei nu exista o filiație directă. Drept urmare, el a urmat doar *exemplul lui Radu Şerban*, în timpul căruia apăruse, cum am văzut, numele de familie Basarab, declarându-se de la început şi el „nepot" al lui Neagoe Basarab, mergând, aşadar, pe aceeaşi eronată linie genealogică şi antroponimică lansată de Radu Şerban. În acest sens el nu a inovat nimic. Nu a fost, aşadar, primul domn muntean purtând numele de familie Basarab, cum au crezut şi mai cred până astăzi istoricii perioadei, ignorând cu totul rolul jucat de Radu Şerban în crearea şi impunerea acestui nume. Aceştia nu au ținut seama nici măcar de aprecierea, mai apropiată în timp, a lui Dimitrie Cantemir, de la începutul veacului XVIII, care după o tradiție de familie (fusese ginerele lui Şerban Cantacuzino, nepotul lui Radu Şerban) menționa că de la acesta din urmă, „Şerban Basarab supranumit cel Mare", şi-a luat Matei Basarab cel de-al doilea nume, pentru că Radu Şerban „l-a înălțat la demnitatea de boier", păstrând, astfel, prin adoptarea numelui Basarab, „memoria domnului şi binefăcătorului său"[37].

[36] Victor Papacostea, *Civilizația românească şi civilizația balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 128, afirmă că „În Muntenia, domniile lui Radu Şerban, Matei Basarab, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, singure însumează peste 65 de ani". În realitate, din calculul însumării anilor de domnie ai Basarabilor-Craioveşti, oricum eronat, au fost omişi cei ai domniei lui Constantin Şerban (1654–1658), fiul nelegitim al lui Radu Şerban, şi cei ai strănepotului acestuia, Ştefan Cantacuzino (1714–1716).

[37] Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Ios. Hodoş, Bucureşti, 1876, p. 626–627.

Astfel că, după P.P. Panaitescu, numele de familie Basarab a fost adoptat doar începând cu Matei din Brâncoveni: „În veacul al XVII-lea Brâncovenii, familie originară din Brâncoveni (pe dreapta Oltului) şi care se trăgeau din Craioveşti, au adoptat numele Basarabă. Matei Basarab (1632–1654), de fapt Brâncoveanu, a fost primul domn care a adoptat acest nume, nu pentru că se trăgea din vechea dinastie, ci pentru că era descendent din Craioveşti. După el au adoptat acest nume şi Constantin Şerban (1654–1658) şi Constantin Brâncoveanu (1688–1714) pentru că şi ei descindeau din Craioveşti”[38]. În realitate, ultimii doi, lângă care trebuie trecut şi Şerban Cantacuzino, erau descendenţi direcţi ai lui Radu Şerban, după care li s-a adăugat numele de familie Basarab.

N. Stoicescu vorbeşte de „Matei Basarab, domn din neamul Craioveştilor, ce a adoptat în documente ca nume de familie pe cel de Basarab al primului voievod”[39], deşi pe vremea lui Matei vodă nu se ştia nimic de Basarab I, în locul căruia era pomenit Radu Negru[40].

Mai nuanţat, Dan Pleşia vedea o evoluţie în transformarea de către Craioveşti a numelui domnesc Basarab în nume de familie, cu accentul însă tot pe epoca lui Matei Basarab. „Evoluţia este uşor de urmărit: Radu Şerban nu şi-a zis decât «nepotul marelui Basarab Voievod»” (Neagoe). „Adevărata identificare a Craioveştilor, devenită a doua dinastie domnitoare a ţării, cu Basarabii se va închega sub Matei Basarab. În primii doi ani de domnie şi el este doar «nepotul lui Basarab Voievod», dar apoi devine «Matei Basarab», şi vorbeşte de «neamul nostru băsărăbesc». Iar Constantin Vodă, fiul lui Radu Şerban, este statornicit Constantin Basarab”[41].

În realitate, subliniez din nou, totul a pornit de la Radu Şerban, care a plasat în scaunul domnesc dinastia Basarabilor-Craioveşti şi numele dinastic Basarab, însă spre deosebire de acesta, Matei vodă şi-a asumat făţiş chiar el numele de familie Basarab şi în documentele interne, iar aceasta *chiar de la începutul domniei*.

În lunga sa carieră de peste trei decenii ca dregător mic şi mijlociu [postelnic din vremea lui Mihai Viteazul, paharnic (1608–1627), ajuns doar până la rangul de mare agă (1628–1630)[42]], Matei din Brâncoveni nu a semnat niciodată cu numele

[38] P.P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, în „Studii şi materiale de istorie medie”, V (1962), p. 198–199. Şi afirmaţia hotărâtă: „Matei Basarab (primul domn care a luat numele Basarab ca nume de familie)” (p. 200). Cf. şi idem, *Io în titulatura domnilor români*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXIV[2] (1987), p. 66–67.

[39] N. Stoicescu, *„Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă sau adevăr istoric*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 130, citând pe P.P. Panaitescu, *loc. cit.*, care însă nu face o astfel de afirmaţie.

[40] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 128.

[41] D. Pleşia, *Neagoe Basarab* (II), în „Studia Valachica”, Târgovişte, II (1970), p. 141. Ulterior, Sergiu Iosipescu consideră mai firesc ca nevoia legitimării să o fi simţit mai întâi Neagoe sau Radu Şerban (*Letopiseţul Cantacuzinesc şi tradiţia istorică a originilor principatului Ţării Româneşti*, în „Revista de istorie”, XXIII (1980), nr. 10, p. 1877). Observ însă că legitimitatea primului era dată de declararea sa ca fiu natural al lui Basarab cel Tânăr, din vechea dinastie, iar cea a lui Radu Şerban am văzut mai sus cum a fost impusă.

[42] Nicolae Stoicescu, *Lupta lui Matei din Brâncoveni pentru ocuparea tronului Ţării Româneşti*, în „Revista de istorie”, XXXV (1982), nr. 9, p. 987; idem, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVII*, Bucureşti, 1971, p. 208–209; idem, *Matei*

de familie Basarab[43], şi i s-a spus Brâncoveanu după moşia Brâncoveni, moştenită de la Calea din Brâncoveni, străbunica sa pe linie paternă, căsătorită cu Detco mare armaş (1541–1545) din Izvorani[44]. „*Matei aga Brâncoveanu*" îl numea şi rivalul său Leon Tomşa în toamna 1631, atunci când „*el s-a ridicat asupra domniei mele în chip de domn, cu oaste din Ţara Ungurească şi cu război*"[45].

În vremea pribegiei sale în Transilvania şi Banat (1631–1632) ca pretendent domnesc, până la revenirea în Ţara Românească cu sprijinul lui Abaza paşa de Nicopol, înainte de 17/27 septembrie 1632, când a plecat de la reşedinţa paşei spre Bucureşti, Matei nu pomeneşte nimic despre numele Basarab şi nimeni nu i-l atribuie în această perioadă binecunoscută documentar, şi nici măcar mai târziu referitor la aceasta[46]. Inscripţia bisericii Sfânta Troiţă din Câmpulung Muscel, datată la 2/12 august 1632, când Matei abia pleca din Caransebeş spre Ţara Românească, arată că aceasta a fost scrisă în zilele lui „*Io Matei voievod*"[47]. Tot astfel îşi spune noul domn în primele documente cunoscute, emise de el la Bucureşti, la 6/16 şi 7/17 octombrie 1633, precizând însă calitatea sa de „*nepot răposatului Io Băsărabă voevoda*"[48], adică a lui Neagoe Basarab.

Cronica internă, bine informată, a domniei sale, arată însă că încă din prima jumătate a lui septembrie (înainte de 17/27) 1632, când se află încă în cetatea Nicopol la Mehmed Abaza paşa, după ce acesta l-a îmbrăcat cu caftan, „*şi de acolo i s-au*

Basarab, Bucureşti, 1988, p. 13 şi urm.; Ilie Chiriţă, *Boierii Brâncoveni. Fiii lui Danciu vornicul*, în „Arhivele Olteniei", XIV (1935), p. 47–49; Constantin Şerban, *Matei Basarab înainte de domnie*, în „Revista istorică", S.N., 1 (1990), nr. 5, p. 483–487 (afirmă eronat că Matei se trăgea din neamul Basarabilor şi al Craioveştilor, iar descendenţa sa „din neamul Basarabilor o dovedeşte numele de *Basarab* pe care l-a adăugat la prenumele său") (p. 481).

[43] *Documenta Romaniae Historica*, B, XXIII, Bucureşti, 1969, p. 162, 182, 193.

[44] Ioan C. Filitti, *Craioveştii şi rolul lor politic*, p. 12; Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători,* p. 50–51.

[45] *D.R.H.,* B, XXIII, p. 434–436.

[46] *Istoria Ţării Româneşti 1290–1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 96–101; Virgil Cândea, *Letopiseţul Ţării Româneşti (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii", XXIII (1970), nr. 4, p. 691; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 93–95; Ion Sârbu, *Relaţiile externe ale lui Matei Vodă Basarab*, Timişoara, 1992, p. 21–26; Constantin Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Ţara Românească în veacul al XVII-lea* (I), în „Studii şi materiale de istorie medie", IX (1978), p. 73–76; idem, *Începutul epocii lui Matei Basarab şi Vasile Lupu în lumina relaţiilor cu Imperiul Otoman şi cu Transilvania*, în „Studii", XXXV (1982), nr. 9, p. 1004–1006; Nicolae Stoicescu, *Lupta lui Matei din Brâncoveni*, p. 987–996; idem, *Matei Basarab*, p. 17–28; Paul Cernovodeanu, *Campania de înscăunare a lui Matei Basarab (august-septmbrie 1632),* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", XXIV[1] (1987), p. 311–317; Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 487–499 (Matei Basarab nu a semnat însă niciodată în felul indicat de autor, p. 499).

[47] Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă, O. Diaconescu, *Inscripţiile medievale ale României*, I, p. 480. Un zapis din 30 septembrie/10 octombrie 1632 se referă la o vânzare *„în zilelé lui Matei vod‹ă›"* (*D.R.H.*, B. XXIII, p. 617; cf. şi actul următor, p. 618).

[48] *D.R.H.*, B, XXIII, p. 618–619. La 25 decembrie/4 ianuarie 1634 menţionează chiar că ar fi *„nepot de fiu al marelui şi preabunului răposatului Io Basarab voievod"* (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 7).

înălțat numele de domnie", „*au început a scris cărți prin țară: Io Mathei Basarab voevod, cu mila lui Dumnezeu domn Țării Rumâneşti*"[49]. Menționarea neobişnuită în cronică a documentelor cu amintitul titlu arată că ele au existat cu adevărat, iar Matei s-a numit într-adevăr şi Basarab, mai devreme de 17/27 septembrie 1632, aşadar, chiar mai înainte de a intra în scaunul de la Bucureşti la 20/30 septembrie[50].

Din 8/18 octombrie 1632 datează primul document păstrat în care Matei se intitulează „*Io Mateiu Băsărabă voevod*"[51], deşi continuă să semneze simplu actele, fără noul, pentru el, nume de familie. Acesta din urmă apare însă în fruntea documentelor atunci când nu se precizează că era nepotul lui Basarab voievod (Neagoe). Aşadar, Matei nu a devenit Basarab abia după „primii doi ani de domnie", cum s-a crezut[52], ci chiar din primele zile după urcarea pe tronul de la Bucureşti, la începutul lui octombrie, după documentele păstrate. Cercetarea titlului său din fruntea actelor cunoscute arată că, de regulă, titlul „*Io Matei Basarab voievod şi domn*" se utiliza ca o *formă scurtă* în cadrul poruncilor domneşti, în locul *formulei lungi* „*Io Mateiu voievod şi domn a toată țara Ungrovlahiei, nepotul răposatului Io Basarab voievod*", care apare în acelaşi timp, chiar în aceeaşi zi, însă în fruntea documentelor solemne româneşti, cele două formule neutilizându-se niciodată concomitent în acelaşi act[53].

Este limpede că nu adoptarea unui nume de familie, ca atare, l-a interesat pe Matei Basarab la începutul domniei, ci marcarea sub cele două forme a legăturii sale de rudenie cu Neagoe Basarab. Şi totuşi, de ce nu s-a adresat înrudirii cu Radu Şerban? Desigur, pentru că aceasta exista doar în cadrul clanului Craioveştilor, fiind în plus colaterală şi foarte depărtată în timp, fapt ştiut de către contemporanii săi. De altfel, cum am văzut, şi Radu Şerban făcuse apel tot la înrudirea cu Neagoe, care reprezenta factorul de legătură al Craioveştilor-Basarabi cu vechea dinastie a urmaşilor lui Basarab I[54].

Fiu al lui Danciu mare vornic din Brâncoveni, decedat în 1595[55], Matei era nepotul lui Vâlsan din Caracal şi strănepotul Margăi (Mariei), fiica lui Pârvu I Craiovescu şi a Neagăi din Hotărani, sora (cel puțin după mamă) a lui Neagoe

[49] *Istoria Țării Româneşti*, ed. 1960, p. 101.

[50] *Ibidem*.

[51] *D.R.H.*, B, XXIII, p. 620.

[52] Dan Pleşia, *Neagoe Basarab* (II), p. 141.

[53] Cf. porunca şi actul domnesc ambele emise la 30 iulie/9 august 1634 (*D.R.H.*, B, XXIV, p. 456–457).

[54] Altfel Radu Şerban ar fi putut invoca descendența sa reală din Şerban din Izvorani, străbunicul său, care se ridicase domn în mai-iunie 1539 (Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 208–212), dar care nu făcea parte din vechea dinastie.

[55] Ilie Chiriță, *Boierii Brâncoveni. Fiii lui Vâlsan,* în „Arhivele Olteniei", XIII (1934), p. 49–57; V. Brătulescu, *Danciul vornicul, tatăl lui Matei Basarab şi sol al lui Mihai Viteazul în Ardeal*, în „Mitropolia Ardealului", XI (1966), nr. 1–3, p. 172; Ştefan Andreescu, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", XXV^2 (1988), p. 190–191. Pentru părinții şi frații lui Matei, cf. actul din 3/13 octombrie 1631 (*D.R.H.*, B, XXIII, p. 460; *XXIV*, p. 96). Păreri despre familia lui Matei Basarab la Ilie Chiriță, *Boierii Brâncoveni. Fiii lui Danciu vornicul*, P. 46–47; Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 13; idem, *Dicționar al marilor dregători*, p. 49; Constantin Şerban, *op. cit.*, p. 482–483.

Basarab. Aşadar, Matei din Brâncoveni, deşi *după ce a ajuns în scaun* se declara nepot al acestuia din urmă, în realitate nu descindea din Neagoe, ci dintr-o soră a acestuia, străbunica sa pe linie paternă. O rudenie colaterală, chiar dacă ceva mai apropiată de Neagoe Basarab decât cea a lui Radu Şerban. În cadrul acestei filiaţii nimeni nu purtase numele de familie Basarab până la Matei. Chiar pe lespedea de mormânt de la mănăstirea Arnota, la 1646, tatăl acestuia e numit simplu „jupan [Danciul] vornicul Brâncoveanu", în vreme ce fiul său „Ion Mateiu Băsărăb Voevod", poartă numele de familie Basarab[56].

Încă de la începutul domniei, Matei Basarab, respectiv cancelaria sa, a cultivat confuzia (amestecul) între vechea dinastie a urmaşilor lui Basarab I şi neamul Craioveştilor. Pornind chiar de la dubla apartenenţă familială a lui Neagoe Basarab, „răposatul bunic al domniei mele", numit, de asemenea, „străbunic", „strămoş", sau „moş al domniei mele"[57]. Astfel, la 30 aprilie/10 mai 1633 Matei Basarab întăreşte mănăstirii Bistriţa olteană un sat deoarece acolo „este îngropat răposatul jupan Pârvul banul, tatăl strămoşului domniei mele, Io Basarab voievod"[58], pentru ca doar două luni şi jumătate mai târziu, la 11/21 iulie 1633, acelaşi domn să menţioneze o altă danie „den zilele lui Basarab voievod, sinu Basarabă voievod"[59], Neagoe Basarab fiind socotit, aşadar, la mică distanţă în timp fiul lui Pârvu I Craiovescu, respectiv al lui Basarab cel Tânăr Ţepeluş, din vechea dinastie.

Ceva mai târziu, la 13/23 ianuarie 1634, Matei Basarab menţiona din nou mănăstirea Bistriţa, „pe care a făcut-o bunicul domniei mele, Barbul banu"[60] (Barbu I Craiovescu, mare ban 1495–1520, unchiul pe linie Craioveasca a lui Neagoe Basarab), la 13/23 mai acelaşi an pomenind, în legătură cu amintita mănăstire, pe „răposatul moş al domniei mele Barbul banul Craiovescu"[61]. În chip ciudat Matei vodă indică drept bunic sau strămoş al său pe Barbu I Craiovescu, deşi acesta era doar frate vitreg cu Pârvu I Craiovescu, adevăratul stră-străbunic al său pe linie paternă. Cam în acelaşi timp, Matei Basarab, cum era deja numit cu nume de familie de către marii boieri ai vremii[62], vorbea de „moşii domniei méle, răposaţii ctitori" ai mănăstirii Bistriţa (1633 martie 15/25)[63], prin care înţelegea în mod explicit pe fraţii Craioveşti de la începutul secolului XVI[64], iar pe de altă parte menţiona aşezarea sa „pe scaunul străbunicilor domniei mele" (1634 martie 11/21)[65], dovadă că în concepţia sa asimilarea Craioveştilor cu vechea dinastie a

[56] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 203.

[57] *D.R.H.*, B, *XXIV*, p. 49–50, 53–54, 197–199, 371.

[58] *Ibidem*, p. 52–54.

[59] *Ibidem*, p. 164. Şi într-un act anterior: *„Basarab voievod fiul lui Basarab voievod"* (*ibidem*, p. 163).

[60] *Ibidem*, p. 250–253.

[61] *Ibidem*, p. 362–363. Ion Donat credea eronat că Matei Basarab se referea la Barbu III Craiovescu, Banul Mărăcine al tradiţiei populare (*Cine este Banul Mărăcine?*, în „Arhivele Olteniei", XIII, 1934, nr. 71–73, p. 37).

[62] La 10/20 mai 1634 (*D.R.H.*, B, XXIV, p. 348).

[63] *Ibidem*, p. 13.

[64] *Barbul banul Craiovescul şi cu fraţii lui Pârvul dvornic i Danciul armaş i Radul postelnic"*, la 10/20 mai 1634 (*ibidem*, p. 348).

[65] *Ibidem*, p. 293–294.

urmaşilor lui Basarab I era un fapt împlinit, atestat documentar, chiar din al doilea an de domnie. De altfel, încă din 1633 pretindea că e aşezat „pe scaunul sfântrăposaţilor părinţi ai domniei mele”[66].

Interesant este că s-a vorbit şi despre descendenţa mamei lui Matei din Neagoe Basarab. Îndată după plecarea lui Matei Basarab de la Poartă, unde fusese în februarie 1633 pentru dobândirea domniei şi din partea sultanului, Istvan Szalánczi, capuchehaia (reprezentantul) lui Gheorghe Rákóczi I la Constantinopol, raporta acestuia, la 26 februarie/8 martie 1633, că Neagu, fiul lui Basarab voievod [aşadar, nepotul lui Nicolae Basarab şi strănepotul lui Barbu III Craiovescu (Barbu Neagoe), amintit mai sus], l-a căutat, relatându-i că „este rudă cu Matei voievod, deoarece şi mama lui Matei voievod a fost fiica marelui Basarab voievod”[67], deşi Stanca din Hotărani şi Brâncoveni, mama lui Matei, de altfel, puţin cunoscută, nu avea nici o legătură de rudenie cu Neagoe Basarab şi evident nu-i putea fi fiică.

De fapt, Matei Basarab a mers chiar mai departe decât Radu Şerban în încercarea de legitimare a descendenţei sale din vechea dinastie domnească, ajungând până la… Radu Negru! Acesta apăruse sub o primă formă, ca „Negru Radul voievod”, la 13/23 noiembrie 1618[68], dar i s-a definit „personalitatea” în 1635–1636 odată cu refacerea bisericii domneşti din Câmpulung de către Matei Basarab, când adevăratul ctitor al acesteia, Basarab I, înmormântat acolo, în prima biserică, era de mult uitat, fiind înlocuit acum cu Radu Negru, născut nu de vreo tradiţie legendară, ci din contopirea prin identificare a lui Negru vodă (personaj fictiv creat în cancelaria domnească la 1549, desemnând pe cel mai „bătrân” domn al Ţării Româneşti)[69] cu Radu I (1377–1385), domn real de această dată, care apărea într-un document de privilegii emis de el şi prezentat la 1635, împreună cu actele altor domni, pentru reconfirmare, lui Matei Basarab, de către orăşenii din Câmpulung. Aceştia, legaţi de drumul spre Ardeal pe la Rucăr-Bran, şi poate sub influenţa povestirii despre „descălecatul” (real în acest caz) Moldovei de către Dragoş din Transilvania, au adăugat amănuntul că personajul hibrid Radu Negru ar fi „descălecat” şi el din Ţara Ungurească (Transilvania)[70]. Cum Radu Negru, chipurile, ar fi ctitorit biserica domnească din Câmpulung la 1215 (6723) (sic!), după cele două inscripţii ale acesteia din 1636, Matei Basarab o reface în urma cutremurului din 1628, cum vom vedea, deoarece era din „acel neam adev‹ă›rat” al ctitorului[71].

De acum înainte neamul domnesc fără nume generic al Ţării Româneşti (unul singur, după concepţia interesată a timpului, de la „descălecarea” lui „Radu Negru

[66] *Ibidem*, p. 48–50.

[67] Paul Cernovodeanu, *Din nou despre pretendentul Neagu „Vodă” fiul lui „Basarab voevod” (1633–1644),* în „Revista de istorie”, XXXIX (1986), nr. 6, p. 536.

[68] *D.I.R.*, B, XVII-3, Bucureşti, 1951, p. 265. E vorba însă de o copie a unei traduceri târzii.

[69] Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 68, 70–71.

[70] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 128–132. Constantin C. Giurescu subliniază că în Ţara Românească (spre deosebire de Moldova) nu a existat nici o tradiţie a unui „descălecat” de peste munţi (*În legătură cu întemeierea Ţării Româneşti*, în „Revista istorică română”, XVII (1947), nr. 1–2, p. 110).

[71] N. Iorga, *op. cit.*, p. 128.

voievod" până la vremea respectivă!), va fi cunoscut sub numele de **Basarabi**. Oamenii de cultură ai vremii se grăbesc să răspândesc acest concept. În *Predoslovia* la *Molitvenicul* slavonesc tipărit la Câmpulung în 1635, chiar un străin, tipograful Ioan Glebcovici, rutean trimis în Țara Românească de Petru Movilă, mitropolitul Kievului, la cererea lui Matei Basarab, îl așează pe acesta din urmă între „prea slăviții domni Basarabi, strănepoții Domniei tale"[72].

În fruntea amintitei predoslovii debuta literar învățatul Udriște Năsturel din Fierăști, logofăt al doilea, cumnatul lui Matei Basarab, cu versuri slavone „La prealuminata stemă a milostivilor domni Basarabi", un gen de poezie care va face carieră în secolul XVII în Țara Românească, dar și în Moldova, în care punea semnul egalității între stema „țării", corbul cu cunună, și cea a „casei prealuminate și preabătrâne, //A casei preaviteazului neam Basarab". Versuri reproduse integral în Pravila de la Govora (1640) și în vechea traducere românească restrânsă din *Evanghelia învățătoare* de la mănăstirea Dealu (1644), unde se pomenește de „marele neam băsărăbesc"[73].

Toate aceste *tipărituri*, având o largă răspândire în spațiul românesc și cel al țărilor din jurul acestuia în secolul XVII, au contribuit în bună măsură la fundamentarea noțiunilor de „casă" și „neam basarabesc", rădăcinile acestora fiind zugrăvite adânc în trecut. Astfel, în stihurile la stema „prealuminatei case a măriilor lor, Domnilor Basarabi", aflate în fruntea *Antologhionului* tipărit la Câmpulung în 1643, Udriște Năsturel se referă la emblema lui Matei Basarab, „a voievodului vestit, care ține țara aceasta din veac îndepărtat"[74]. Iar în *Predoslavia* aceleiași lucrări, comparându-l pe Matei Basarab cu așa-zisul strămoș al acestuia, Neagoe Basarab, întreabă semnificativ: „Căci care din domnii care au fost mai înainte ai țării – afară de cel din al cărui neam și nume preavestit prealuminăția voastră renumită se trage ca urmaș, preabunul Basarab Neagoe de odinioară – s-a arătat vreodată atât de binefăcător țării, ca prea buna domnie a voastră…?"[75]

Se pare că tot Udriște Năsturel este cel care, traducând din grecește în limba română *Viața Sfântului Nifon*, a cărei redacție inițială din secolul XVI nu ni s-a păstrat și care nu conținea, desigur, echivalența „banoveților" (Craioveștilor) cu Basarabii, a introdus această echivalență pentru a dovedi că familia Craioveștilor aparține neamului „Băsărăbeștilor"[76], prin care în vremea lui Matei Basarab se

[72] Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, București, 1938, p. 69.

[73] *Ibidem*, p. 75; *Literatura română veche*, II, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, 1969, p. 272–273; cf. și p. 270–271; *Stihuri la stema țării*, ed. Tudor Nedelcea, Craiova, 1995, p. 25–26, 29. Pentru rolul lui Udriște Năsturel în edificarea „mitului dinastic al Basarabilor", cf. Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 93, 123.

[74] *Literatura română veche*, II, p. 274.

[75] *Ibidem*, p. 276. Pentru Udriște Năsturel cf. Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974; idem, *Un ctitor de cultură românească Udriște Năsturel*, în „Magazin istoric", XIX (1985), nr. 4, p. 23–26; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 215; Virgil Cândea, *Umanismul românesc în veacurile XVI–XVIII*, în „Magazin istoric", XIV (1980), nr. 1, p. 21–22; Răzvan Theodorescu, *Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi românești*, în „Revista de istorie", XXXV (1984), nr. 12, p. 1334.

[76] Petre Ș. Năsturel, *Recherches sur le redactions greco-roumains de la „Vie de Saint Niphon II", patriarche de Constantinople*, în „Revue des études sud-est européennes", V (1967), nr. 1–2,

înțelegea familia domnitoare unică, de la „descălecatul" Țării Româneşti şi până în vremea lui Matei vodă (adică urmaşii lui Basarab I plus Craioveştii).

În legătură cu „banoveții" Craiveşti se află şi introducerea la cronica internă *Istoria Țării Româneşti*, cunoscută şi sub numele de *Letopisețul Cantacuzinesc*, care a alimentat nejustificat de mult şi necritic aşa-zisa problemă istoriografică a „descălecatului" sau „întemeierii" Țării Româneşti[77]. Înainte de a se descoperi şi publica, în 1970, cea mai veche formă, „precantacuzinească", a acestei cronici, se credea că introducerea amintită a fost redactată în vremea lui Matei Basarab, odată cu traducerea şi integrarea în corpul cronicii a *Vieții Sfântului Nifon*, cu care are termeni comuni[78]. În realitate însă lucrurile nu au stat aşa, iar problema, percepută astăzi mai cu seamă în sfera naşterii Țării Româneşti, este prea însemnată pentru a trece pe lângă ea fără să o lămurim. De fapt, introducerea, sau mai bine zis cele două introduceri, cum vom vedea, ale cronicii interne, sunt lucrări cărturăreşti cu scop politic (nicidecum prelucrarea unor legende sau tradiții populare), menite să afirme chiar de la începutul *Istoriei Țării Româneşti* vechimea şi nobleţea banoveților (marilor bani) Basarabi-Craioveşti şi nicidecum să lămurească problema apariției Țării Româneşti, cum se crede în zilele noastre.

În cea mai veche versiune a cronicii interne, păstrată într-o formă arabă, tradusă după un manuscris grecesc de patriarhul Macarie Zaim de Antiohia, datând dinainte de octombrie 1658, când Macarie a părăsit Țara Românească cu manuscrisul cronicii[79], la începutul acesteia nu se vorbea decât de „cucerirea" (nu de „descălecarea") Țării Româneşti de către Negru voievod din Transilvania, coborât pe râul Dâmbovița până la Câmpulung[80]. Această formă nu putea fi mai veche de 1549, când am văzut că a apărut Negru vodă într-un act al cancelariei domneşti. După 1658, în forma cantacuzină a cronicii, această introducere e modificată: Negru Vodă e înlocuit cu Radu Negru, care, cum aminteam, apăruse temeinic odată cu refacerea de către Matei Basarab a bisericii domneşti din Câmpulung, ctitorită, chipurile, de acest Radu Negru, „mare herțeg pre Amlaş şi

p. 63–68. Cf. şi părerea lui Alexandru Mareş, *Despre data traducerii româneşti a vieții patriarhului Nifon şi despre „momentul" înserării ei în Letopisețul Cantacuzinesc*, în *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 348–356.

[77] Ultima referire la acest subiect într-o „lungă digresiune", cum o numeşte autorul, cu multe erori, şi care „bate la porți deschise" în lipsa cunoaşterii bibliografiei problemelor enunțate, la Neagu Djuvara, *Letopisețul cantacuzinesc şi explicația ciudățeniilor din el*, în *Thoeomerius – Negru Vodă…*, Bucureşti, 2007, p. 82–107. La capătul acestui bizar şi stufos amestec autorul uită de explicația promisă în titlu, şi atunci *quid prodest?*

[78] P.P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, p. 199; N. Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere?,* p. 126, 130, cf. şi p. 124–132. Pavel Chihaia crede că introducerea cronicii interne a fost alcătuită de un partizan al Cantacuzinilor între 1665 şi 1670 (*De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1976, p. 45–46), iar Segiu Iosipescu, că a fost redactată din dorința de legitimare a Cantacuzinilor în deceniile 7–9 ale secolului XVII (*Letopisețul Cantacuzinesc şi tradiția istorică*, p. 1883).

[79] Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Româneşti (1292–1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, p. 674.

[80] *Ibidem*, p. 681.

pre Făgăraş", care se pogorâse pe apa Dâmboviţei „cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade: rumâni, papistaşi saşi, de tot féliul de oameni"[81].

În sfârşit, o a doua (din punct de vedere cronologic) introducere, plasată însă înaintea celei de mai sus, chiar la începutul cronicii interne, apare în vremea lui Şerban Cantacuzino sau Constantin Brâncoveanu, ambii „Basarabi" (Craioveşti), nepotul, respectiv, strănepotul de fiică a lui Radu Şerban. În ea se vorbeşte de colonizarea românilor care s-au despărţit de romani (teză care apare şi la Grigore Ureche şi Miron Costin), trecând Dunărea până la Olt şi Nicopolul (Mic), adică Turnu (Măgurele), într-o variantă menţionându-se chiar văleatul 6738 (1230). „Atunce s-au ales dintr-înşii boierii care au fost de neam mare. Şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani)", având scaunul succesiv la Turnu Severin, Strehaia şi Craiova[82] (omiţând însă Mehadia, de la care vine numele de Mehedinţi, premergător celui al banatului Craiovei, deoarece cetatea Mehadiei nu s-a aflat niciodată în stăpânirea Craioveştilor). Ce rost avea această a doua introducere, plasată înaintea celei referitoare la „pogorârea" lui Radu Negru?

Până acum nu s-a observat că ea se referă strict doar la „Basarabii" urmaşi de sânge ai lui Radu Şerban, dintr-o ramură deosebită de cea a lui Matei Basarab. Dacă acesta din urmă s-a declarat urmaş a lui Radu Negru, domnilor din familia lui Radu Şerban li s-a atribuit, suprasolicitându-se, o origine încă şi mai veche, din „banoveţii" Basarabi, care ar fi condus în dreapta Oltului, chipurile, înainte de venirea lui Radu Negru în stânga Oltului şi întemeierea Ţării Româneşti. Era de fapt o generalogie fantezistă, de proslăvire a familiei domneşti, datorată unui cronicar de curte, ficţiune de care n-a scăpat mai niciuna din casele domnitoare europene în Evul Mediu şi uneori chiar în Epoca Modernă. Istoricii care au luat şi mai iau de bune astfel de afirmaţii, căutându-le justificări în tradiţie şi legendă populară, dau dovadă în cel mai bun caz de naivitate, şi sigur nu cunosc mecanismul de realizare al unor astfel de texte, care la vremea respectivă nu erau socotite exagerări. Oare despre Petru Movilă mitropolitul Kievului şi arhiepiscop al Rusiei Haliciului, şi familia sa, nu se spunea că se trag din eroul roman Mucius Scaevola (!)[83], şi asta cam tot pe atunci pe când Matei Basarab se declara urmaş al lui Radu Negru?

Într-adevăr, în 1635, când la Câmpulung apărea *Molitvenicul*, în care, cum am văzut, tipograful I. Glebcovici şi Udrişte Năsturel preamăreau pe domnii Basarabi, casa şi neamul Basarab sau basarabesc, socotit, se înţelege, singurul neam domnesc al Ţării Româneşti, în acelaşi oraş, cum am văzut, Matei Basarab tocmai refăcea biserica mănăstirii domneşti[84], dărâmată de cutremurul din 1628. Pisania acesteia, fixată după 20/30 august 1636, desigur cu aprobarea, dacă nu chiar în versiunea domnului, arată pe Matei Basarab ca fiind din neamul primului

[81] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 2. Editorii au pus eronat virgulă după „papistaşi", în realitate fiind vorba de „papistaşi saşi".

[82] *Ibidem*, p. 1. Într-o variantă: *„Şi puseră numele de le zise Basarabi banoveţi, adică ban mare"*.

[83] Constantin Rezachevici, *Petru Movilă (1596–1646) un reprezentant de seamă al culturii ortodoxe în Ucraina şi Ţările Române*, în „Arhiva românească", S.N., CLVI (1996), t. II, nr. 1, p. 65–66.

[84] Cf. Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 134.

ctitor al bisericii, nimeni altul decât „Radul Negrul Voevod, care au fost de-nceput desc‹ă›lec‹ă›torol Ţerii Rum‹ă›neşti", fiind, aşadar „şi Măriia Sa de într-acea rudă bun‹ă› şi de întru acel neam adev‹ă›rat"[85], sau, după versiunea inscripţiei orăşenilor din Câmpulung, „pentru c-au fost şi Măriia Sa dentr-acia rud‹ă› bun‹ă› şi adev‹ă›rat‹ă›"[86]. Iată-l, deci, pe Matei Basarab făcând parte explicit din vechiul neam domnesc al descălecătorului Radu Negru! Cum până acum neamul său (Craiovesc) era deja cunoscut sub numirea de Basarabi, se înţelege că ***de acum înainte tot neamul domnesc, începând de la voievodul* „descălecător", *urma să poarte apelativul de Basarabi sau neamul Băsărăbesc***.

În actul solemn din 1639 pentru îndepărtarea călugărilor greci abuzivi din mănăstirile domneşti, Matei Basarab pomeneşte, aşadar, „scaunul moşilor noştri" şi „scaunul nostru băsărăbesc […] acei domni moşneni ţării"[87]. La 27 noiembrie/6 decembrie 1640 reia prevederile hrisovului anterior, menţionând tot „neamul nostru băsărăbesc", cu „cei domni moşnenii ţării", care au zidit multe biserici şi mănăstiri[88], repetând aceleaşi formule şi în documentul din anul următor pentru interzicerea închinării marilor mănăstiri la Muntele Athos[89], iar la 10/20 aprilie 1647 se referă din nou la „neamul nostru băsărăbesc"[90].

Contemporanii săi acceptă faptul că Matei Basarab se trăgea, chipurile, din dinastia întemeietorului Ţării Româneşti şi aceasta era numită „neamul basarabesc". **Contopirea între cele două noţiuni, vechea dinastie, fără nume de familie, şi cea nouă a Basarabilor (Craioveşti) s-a înfăptuit deplin în lunga domnie a lui Matei Basarab**. Acest fapt fiind recunoscut şi peste hotare, chiar după moartea domnului. Astfel, trimisul imperial la Poartă, Rudolf Schmid, raporta împăratului de la Viena la 10/20 august 1643 că Matei voievod, pe care turcii îl socotesc ca pe un al doilea Mihai Vodă (Viteazul), se trăgea „din sângele vechilor voievozi"[91], iar un deceniu după dispariţia lui Matei, actul lui Leon Tomşa din 27 martie/6 aprilie 1665 amintea pe „răposatul Matei Basarab, carele s-au tras şi domnia lui din acel neam băsărăbesc"[92].

Cum Matei Basarab nu a avut moştenitori, urmaşii din ramura lui Radu Şerban: Constantin Şerban (1654–1658), Şerban Cantacuzino (1678–1688) botezat de cel din urmă, care îi era unchi, cu numele de botez al lui Radu Şerban, Constantin

[85] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, p. 128. În aceeaşi inscripţie se arată că Ţara Românească, zidită şi săvârşită de Radu Negru vodă, este *„moşia lui"* Matei Basarab.

[86] *Ibidem*, p. 129.

[87] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, IV, Bucureşti, 1981, p. 592–593; N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1902, p. CLXXII; Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, Bucureşti, 1982, p. 44–45.

[88] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, V, Bucureşti, 1985, p. 111–113.

[89] *Hrisovul lui Mateiu Voivod Basarab pentru desrobirea sfintelor mănăstiri închinate din anul de la facerea lumii 7149 iar de la Hristos 1641, dat în scaunul Târgovişte*, Bucureşti, 1860.

[90] Virgil Drăghiceanu, *Despre mănăstirea Câmpulung*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXXII (1964), nr. 3–4, p. 285.

[91] *Hurmuzaki*, IV[1], p. 671.

[92] Dan Pleşia, *Neagoe Basarab* (II), p. 141.

Brâncoveanu (1688–1714) şi Ştefan Cantacuzino (1714–1716), au preluat numele de familie Basarab, care în concepția secolului XVII era similar celui al Craioveştilor. Ca atare, în inscripția din 1683, care menționa refacerea mănăstirii Bistrița, ctitoria banului Barbu I Craiovescu, Constantin Brâncoveanu, pe atunci mare spătar, consemna reparația anterioară a lui Preda mare vornic Brâncoveanu, bunicul său, pe care îl numea cu deplin temei „den nărodul (neamul – n.a.) Barbului" (prin mamă acesta se trăgea din Pârvu I Craiovescu, fratele lui Barbu I) şi apoi pe cea executată lăcaşului prin strădania sa, ca unul care „dă spre tat‹ă› trăgându-se dă‹n› veachia dungă a Craioveştilor, cari şi Băsărăbeşti să chiamă, şi dă spre mumă, şi mai dăn bătrăna şi înpărătească Casă a Cantacuzenilor"[93].

În al doilea deceniu al veacului XVIII, după ce mai bine de un secol au controlat domnia Țării Româneşti, Basarabii-Craioveşti s-au retras de pe scena politică, lăsând amintire un nume dinastic pe care l-au extins la ambele neamuri domneşti din secolele XIV–XVII, cu mare răsunet în istoria națională.

❋

Aplecându-ne conclusiv asupra celor de mai sus, vedem că o familie domnească a **Basarabilor** apare tocmai atunci când vechea dinastie a urmaşilor lui Basarab I dispare în primele decenii ale secolului XVII. În vremea noastră istoricii vorbesc, convențional, de „Basarabi", dar urmaşii lui Basarab I din secolele XIV–XVI nu s-au numit aşa, neavând un nume generic de familia. Radu Şerban (1601; 1602–1610; 1611) din familia (*clanul*) Craioveştilor, a căutat să-şi legitimeze domnia, odată cu care ajunge la tron o nouă dinastie, prin stabilirea unei descendențe din vechea dinastie, intitulându-se oficial „nepotul" lui Neagoe, din familia lui Pârvu I Craiovescu, care, ca domn (1512–1521), se declarase fiul nelegitim al lui Basarab cel Tânăr Țepeluş (1474–1482, cu întreruperi) din ramura Dănească a vechii dinastii. Astfel, Neagoe, cu numele domnesc Basarab (după cel de botez al tatălui său natural) a devenit veriga de legătură între vechea şi noua dinastie, iar numele său domnesc *Basarab* va deveni, odată cu Radu Şerban, după 1601, pentru întâia oară nume de familie dinastică. A fost o simplă coincidență, subliniez din nou, că el a fost şi cel de botez al lui Basarab I, întemeietorul primei dinastii, care însă, repet, nu avea la vremea sa un nume generic.

După moartea lui Neagoe Basarab, în secolul XVI, şi alte rude Craioveşti ale sale au pretins domnia, declarându-se „fii" ai acestuia; Barbu III Craiovescu (Banul Mărăcine) obținând-o în 1536 sub numele de Barbu Basarab, iar fiul său, Nicolae Basarab, a folosit chiar cel de-al doilea antroponimic ca nume de familie în peregrinările sale de pretendent domnesc prin Europa (1566–1574). Însă doar Radu Şerban, după 1601, ca „nepot" al lui Neagoe Basarab, deşi între ei nu există decât o rudenie depărtată în sânul clanului Craiovesc, la nivel de început al secolului XVI, a izbutit să impună noua dinastie în scaunul domnesc. Cu toate că nu a urmărit decât

[93] N. Iorga, *op. cit.*, p. 194–195.

recunoaşterea legăturii cu vechea dinastie, prin aşa-zisa descendenţă din Neagoe Basarab, şi nici nu a semnat cu numele de familie Basarab, ***acesta i-a fost atribuit atât pe plan intern cât şi pe cel extern în vremea domniei sale, când a şi luat naştere***, însuşi Radu Şerban folosindu-l ca nume de familie pentru fiul său Ion vodă Basarab.

Ruda sa, de asemenea depărtată în cadrul clanului Craiovesc, Matei din Brâncoveni, a urmat exemplul lui Radu Şerban, declarându-se şi el, în vederea legitimării, un timp, la începutul domniei „nepot" al lui Basarab vodă (Neagoe). Dar cum numele domnesc al acestuia, Basarab, fusese deja folosit ca nume de familie în timpul lui Radu Şerban, el l-a adoptat ca atare chiar *de la începutul domniei*, devenind, astfel, Matei Basarab (1632–1654). Mai mult, el nu s-a oprit ca Radu Şerban la aşa-zisa descendenţă din Basarab vodă (Neagoe), ci s-a declarat, cel puţin din 1636, urmaş al întemeietorului vechii dinastii legitime, Radu Negru (!), personaj impus ad-hoc la 1635–1636, cu prilejul restaurării bisericii domneşti din Câmpulung şi înfiinţării aici a unei mănăstiri domneşti.

În acest personaj, care nu e legendar, ci o posibilă creaţie cu scop politic, am spune azi, la care au contribuit şi orăşenii din Câmpulung, ce îşi doreau confirmate, cu acest prilej, privilegiile, care începeau cu cele ale unui Radu voievod (Radu I, 1377–1385), s-au contopit Negru Vodă „cel Bătrân", apărut în cancelaria domnească doar din 1549, cu Radu I, cel mai vechi voievod cunoscut în 1635–1636, rezultând atunci „descălecătorul" Radu Negru plasat la 1215… strămoşul lui Matei Basarab!

Dar lucrurile nu s-au oprit nici aici. De vreme ce Matei vodă făcea parte din „neamul băsărăbesc", identificat cu cel al Craioveştilor, şi se trăgea din Radu Negru Vodă, rezultă că şi vechea dinastie legitimă, care pornea de la acesta, trebuia să se numească Băsărăbească şi să se identifice cu Craioveştii. În lunga domnie a lui Matei Basarab s-a produs, aşadar, *contopirea Craioveştilor cu vechea dinastie domnească, sub numele de Basarabi sau neamul basarabesc*. Atât de bine a intrat în conştiinţa publică această contopire, determinată de orgoliul lui Matei Basarab, încât şi astăzi mulţi istorici nu fac deosebirea cuvenită între dinastia urmaşilor de sânge ai lui Basarab I, adevăratul întemeietor al Ţării Româneşti, şi cea a Craioveştilor (Basarabii-Craioveşti) de după 1601.

Orgoliul nu îl caracteriza doar pe Matei Basarab. După moartea acestuia fără urmaşi, Basarabii-Craioveşti descendenţi din Radu Şerban, de la Constantin Şerban la Ştefan Cantacuzino, care cu toţii poartă numele de familie Basarab, chiar dacă doi dintre ei îl au şi pe cel mai vechi şi împărătesc de Cantacuzino, o dată ajunşi în scaunul domnesc, sau doar luptând pentru acesta, şi numeroasele lor rudenii, şi-au dorit o ascendenţă încă şi mai veche decât cea pretinsă de Matei, aşadar, anterioară lui Radu Negru. Ca atare, autorul cronicii lor de curte, aşa-zisul *Letopiseţ Cantacuzinesc*, a creat o a doua introducere la aceasta, plasată în fruntea cronicii, înaintea celei referitoare la „descălecatul" lui Radu Negru, care şi ea data doar de după 1658. În această a doua introducere, care e tot o creaţie politică şi nicidecum o tradiţie cu iz istoric, cum o percep eronat cei mai mulţi cercetători ai perioadei, Basarabii (Craioveşti) descind din colonişti ai romanilor, fiind aleşi să conducă

ținutul de la dreapta Oltului ca „banoveți” (bani mari), înainte ca Radu Negru, din cealaltă introducere, să descalece la stânga Oltului şi să ctitorească la 1215 (!) biserica domnească din Câmpulung, cum afirmă inscripțiile din 1636 de la biserica mănăstirii din Câmpulung. Nici un neam domnesc sau boieresc din spațiul românesc medieval nu-şi confecționase vreodată o origine mai veche, în care de altfel credea cu tărie. Înțelegem, aşadar, mândria cu care marele spătar Constantin Brâncoveanu, strănepotul lui Radu Şerban şi nepotul postelnicului Constantin Cantacuzino, îşi afirma în 1683 originea dăltuită în piatra inscripției de la mănăstirea Bistrița olteană, dinspre tată trăgându-se din „veachia dungă a Craioveştilor, cari şi Băsărăbeşti să chiamă”, iar dinspre mamă din şi mai „bătrăna şi înpărătească casă a Cantacuzinilor”.

Astăzi însă, când vechile orgolii şi pasiuni domneşti au trecut de mult în istorie, putem numi, prin consens, **Basarabi** pe urmaşii de sânge ai lui Basarab I până la Alexandru Coconul (†1632) şi Mihai Pătraşcu (†1655), din perioada ante 1324–1632/1655 şi **Basarabi-Craioveşti** pe urmaşii lui Radu Şerban din neamul Craioveştilor, începând chiar cu acesta, apoi Constantin Şerban, Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi Ştefan Cantacuzino, ale căror domnii sunt cuprinse între anii 1601 şi 1716, interval în care se plasează şi domnia lui Matei Basarab din acelaşi neam al Craioveştilor.

STRATEGIILE MODERNIZĂRII SOCIETĂȚII ROMÂNEŞTI*

Dr. ALEXANDRU MAMINA

Istoria Principatelor Române în secolul al XIX-lea s-a identificat cu procesul de modernizare, aşadar cu transformarea societății în sensul capitalismului industrial şi al democrației. Sub aspectul reprezentărilor, această transformare a fost echivalentă cu occidentalizarea, în măsura în care, în acea epocă, Europa occidentală devenise etalonul modernității şi al progresului civilizației. Indiferent către care stat se îndreptau preferințele lor (erau invocate mai ales Franța, Marea Britanie şi Germania), indiferent dacă susțineau sau nu aplicarea modelelor occidentale în societatea românească, oamenii politici şi de cultură autohtoni au recunoscut prestigiul şi forța Occidentului ca atare. Despre o neîncredere în valoarea Occidentului nu a fost vorba decât abia la începutul secolului al XX-lea, atunci când această neîncredere era un fenomen general-european.

Modernizarea societății româneşti s-a inserat, cel puțin în prima jumătate a secolului al XIX-lea, într-un proces de transformare structurală – demografică, economică şi instituțională – a întregului continent: aşa-numita „revoluție atlantică" (cf. Jacques Godechot), care a debutat către 1750 şi a evoluat neîncetat până la 1848 (iar de cealaltă parte a Atlanticului, în Statele Unite, până la războiul civil dintre 1861 şi 1865)[1]. Din această perspectivă, modernizarea/occidentalizarea a avut o dimensiune obiectivă, desfăşurându-se ca o revoluție pe „durata lungă" a istoriei, o perspectivă de natură să integreze conceptual continuitatea cu trecutul (cu epoca fanariotă), „crizele de creştere" (perioadele de reacțiune) şi apariția unor „forme politice de tranziție", cum le numea Ştefan Zeletin (regimul oligarhic), menținând totodată coerența tendențială a procesului[2]. În acest registru al revoluției pe „durata lungă" se poate remarca, de pildă, o analogie relativă între transformările instituționale din principate şi cele din Franța, în sensul democratizării treptate a regimului[3]. *Mutatis mutandis*, domniile regulamentare ar corespunde Restaurației, regimul Convenției de

* Comunicare prezentată în cadrul şedinței publice a Secției de ştiințe istorice şi arheologie în data de 8 iunie 2007. Textul a fost publicat inițial sub titlul *Sincronism european şi decalaje autohtone: strategiile recuperării*, în Daniela Buşă, Ileana Căzan (coordonatori), *Curente ideologice şi instituții: modele europene – realități româneşti* (*sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului XX*), Bucureşti, Editura Oscar Print, 2007.

[1] Vezi Jacques Godechot, *Les révolutions de 1848*, Paris, Éditions Albin Michel, [1971], p. 34–36.

[2] În istoriografia română, singura lucrare care analizează schimbările structurale din principate prin raportare la „revoluția atlantică" este cea a lui Gheorghe Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, [Iaşi], Editura Junimea, 1980.

[3] Pentru cazul Franței, vezi François Furet, *La Révolution, de Turgot à Jules Ferry. 1770–1880,* Hachette, [1988].

la Paris – Monarhiei din Iulie, domnia autoritară a lui Alexandru Ioan Cuza – celui de-al Doilea Imperiu, iar monarhia constituțională – Republicii a III-a, mai puțin votul universal. (Fără însă ca din această corespondență să deducem o legitate socială a evoluției necesare de la „Vechiul Regim" la democrație. Anumite state, cum a fost Germania, s-au orientat către formule birocratice de conducere, care asigurau eficiența administrativă şi economică a regimului. Ceea ce s-a prezervat totuşi pretutindeni în Occident a fost ideea liberală a reprezentativității puterii).

Conectarea Principatelor Române la schimbările „revoluției atlantice" a imprimat modernizării lor un caracter recuperatoriu, în sensul racordării sistemice la tendințele de dezvoltare care se constatau deja în vestul Europei. Sub acest aspect, procesualitatea obiectivă s-a întâlnit şi întrepătruns cu opțiunile subiective ale susținătorilor schimbării sociale, în aşa fel încât racordarea respectivă să nu fie numai sistemică, ci şi sistematică, urmând anumite strategii ale recuperării. Dacă transformările materiale au creat „masa critică" revoluționară, cele culturale – în particular cele ideologice – au asigurat trecerea revoluției de la potențialitate la act. Sau, altfel spus, tot în orizontul conceptelor aristotelice, acumulările obiective au reprezentat cauzele materiale şi eficiente ale schimbării, în timp ce opțiunile subiective au corespuns cauzelor formale şi finale, toate acestea acționând într-o relație dialectică de condiționare reciprocă. Căutarea unui raport mecanicist univoc, de la cauză la efect, între factorii obiectivi şi cei subiectivi, nu face decât să complice de o manieră scolastică problema şi să conducă la concluzii inevitabil parțiale. Interpretările lui Ştefan Zeletin şi Eugen Lovinescu asupra modernizării societății româneşti nu sunt contradictorii decât în mod relativ, la nivelul premiselor analitice; la nivelul unei observații de sinteză însă, ele nu fac decât să se completeze într-o unitate organică a obiectivului şi subiectivului, asemenea celor două fațete ale aceleiaşi medalii, reprezentată aici de procesul devenirii istorice[4].

Strategiile recuperării s-au precizat aşadar în funcție de raportul dintre posibilitate şi voință, adică, în ultimă instanță, în funcție de raportul dintre forțele sociale aflate în acțiune, întrucât acestea exprimau, prin interese şi opțiuni, atât transformările structurale, cât şi pe cele culturale. (Când ne referim la forțele sociale nu avem în vedere numai clasele sau categoriile, ci toți actorii sociali care au intervenit în procesul modernizării: atât elita şi categoriile populare, cât şi statul şi puterile străine). Dispunerea acestor forțe față de puterea de decizie şi relațiile dintre ele au determinat opțiunile strategice privind direcțiile, formele şi ritmul dezvoltării, precum şi specificitatea modernizării româneşti în comparație cu situația „clasică" din Occident. (Nici în vestul Europei nu a existat un model unic de dezvoltare, dar nu insistăm acum asupra acestui aspect).

În sensul relevării acestei specificități, Gheorghe Platon remarca faptul că în societatea românească nu se aplică termenii „clasici" ai confruntării dintre stările

[4] La întrebarea dacă revoluțiile „se produc" (obiectiv) sau „se fac" (subiectiv), am putea răspunde că ele „se declanşează", acest verb sugerând atât ideea unui mecanism social asamblat în prealabil pentru o acțiune, cât şi intervenția factorului uman pentru a pune lucrurile în mişcare.

privilegiate şi o stare a treia *sui generis*, şi că disputele politice au tradus nu numai economia intereselor autohtone, ci şi rivalitatea dintre puterile străine. Astfel, în condiţiile inexistenţei unei clase mijlocii puternice şi omogene, confruntarea dintre principiile vechi şi cele noi s-a desfăşurat în interiorul clasei boiereşti. Totodată, disensiunile din rândul boierimii au fost întreţinute de puterile protectoare şi suzerană, care căutau să-şi exercite influenţa în principate prin intermediul elitei, Rusia sprijinind marea boierime conservatoare, iar Imperiul Otoman – boierimea mică şi mijlocie, adeptă a înnoirii[5]. Ulterior constituirii statului modern, deoarece nu exista o industrie la nivelul celei din vestul continentului, dezvoltarea socială s-a susţinut pe exploatarea forţei de muncă din agricultură, într-o formulă mai degrabă semifeudală decât capitalistă („neoiobăgia" – aşa cum o desemna cu un termen sugestiv Constantin Dobrogeanu Gherea).

Sincronizarea societăţii româneşti cu tendinţele de dezvoltare europene s-a desfăşurat pe două paliere, succesive în timp: cel instituţional-politic şi cel social-economic, care au corespuns evoluţiei către democraţia reprezentativă, respectiv către capitalismul industrial. Altfel spus, mai întâi s-a constituit statul modern, care a desfăşurat apoi o politică de recuperare a decalajelor structurale interne, apropiind astfel societatea românească de modelul occidental. A intervenit aici un voluntarism politic românesc, care a putut crea impresia unui proiect artificial (formele fără fond). Acesta era motivat însă de o realitate cât se poate de concretă, şi anume prezenţa marilor puteri vecine. Statutul juridic al principatelor iar mai târziu al României, aflate sub dominaţia străină, nu permitea practicarea unei politici de dezvoltare sistematice în direcţia capitalismului industrial. O astfel de politică era condiţionată de crearea în prealabil a instituţiilor moderne şi de obţinerea independenţei.

În privinţa strategiilor recuperării, adică a viziunilor politice asupra transformării societăţii, credem că se pot identifica trei mari paradigme: autoritară, elitistă şi democratică, potrivit forţelor sociale implicate în transformarea respectivă. Strategia autoritară a vizat modernizarea cu mijloace neliberale, sub conducerea puterii centrale, fie în variantă absolutistă, fie bonapartistă; cea elitistă a afirmat rolul conducător al elitelor sociale, nobiliare (ale naşterii) sau oligarhice (ale averii), prin intermediul parlamentului; cea democratică a susţinut modernizarea prin implicarea maselor, fie direct – prin revoluţie, fie indirect – prin votul universal.

Aceste strategii nu s-au manifestat însă în succesiune cronologică, ci au coexistat şi s-au actualizat în funcţie de o logică instrumentală, adică în funcţie de necesităţile contextuale (de raportul dintre forţele sociale în acţiune). Evoluţia istorică nu certifică decât incidental, de la ţară la ţară, concepţia toquevilleiană asupra avansului necesar al democraţiei. Chiar şi atunci (sau uneori poate tocmai atunci) când condiţiile materiale dintr-o societate se schimbă în sensul democraţiei – egalitatea civilă, generalizarea instrucţiei publice etc. –, opţiunile nedemocratice sau antidemocratice îşi pot păstra actualitatea, întrucât democratizarea socială fie

[5] Vezi Gheorghe Platon, *op. cit.,* p. 75, 180.

este insuficientă pentru a se regăsi pe deplin în politică, fie declanşează prin chiar acţiunea ei forţe de semn contrar, care simt nevoia să îşi reafirme interesele şi ca atare identitatea. Nici succesul instituţiilor reprezentative nu este întotdeauna hotărâtor, în sensul că poate să nu fie acceptat de categorii sociale importante (elite economice sau simbolice), care se repliază asupra culturii lor politice nedemocratice sau antidemocratice – cum a fost cazul nobilimii legitimiste franceze în vremea Monarhiei din Iulie, care s-a retras pe domeniile sale în aşa-numita „emigraţie internă”[6].

O primă tentativă de modernizare instituţional-politică s-a înregistrat la jumătatea secolului al XVIII-lea, odată cu reformele fiscală, socială şi judecătorească ale lui Constantin Mavrocordat, care au condus la o anumită reorganizare a aparatului de stat şi la o organizare juridică *sui generis* a corpului social – ca premise ale transformărilor ulterioare. Crearea în 1741 a unei reţele de funcţionari salarizaţi de stat – ispravnicii – a reprezentat o primă măsură în direcţia creării unei structuri constitutive a statului modern, şi anume birocraţia, în detrimentul sistemului feudal întemeiat pe dependenţa personală. Totodată, în măsura în care ispravnicii exercitau şi atribuţii judecătoreşti la nivel local, ei au acţionat ca factori de regularizare a justiţiei, impunând într-un fel ordinea *de stat* generală şi abstractă (în limitele epocii), împotriva imunităţilor de sorginte medievală. Constantin Mavrocordat a căutat, dacă nu să elimine, cel puţin să limiteze justiţiile particulare, cum a fost cea bisericească, pe care a dorit să o mărginească numai la chestiunile de drept canonic („Şi protopopii la giudicăţi mirineşti... să nu-s amestice”)[7]. Tentativa de individualizare instituţională a justiţiei a fost continuată în Ţara Românească de Alexandru Ipsilanti, care, în 1774, a încercat să delimiteze funcţia judecătorului de cea a ispravnicului[8].

Relativa uniformizare a obligaţiilor fiscale şi a statutului juridic al ţărănimii, prin reducerea categoriilor de privilegiaţi fiscali şi prin delimitarea ţăranilor care lucrau cu învoială (oameni liberi) de robi (dependenţi personal), a determinat o anumită omogenizare a corpului social, ca etapă în sensul afirmării naţiunii – comunitate egalitară din punct de vedere juridic, întemeiată pe categoria universală a cetăţeniei, aşadar democratică în esenţă. Totodată, din punctul de vedere al practicii guvernării, unificarea statutului ţărănimii prin defiinţarea dependenţei personale (şerbiei) a deschis calea reglementării de către stat a obligaţiilor ţăranilor faţă de boieri şi mănăstiri[9]. În acest fel, nu numai că domnia a dobândit un mijloc de presiune instituţională asupra boierimii, dar principiul modern al legalităţii

[6] Precizăm faptul că în acest studiu nu ne referim la opţiunile paseiste, care refuzau *de plano* proiectul modernizării, indiferent de calea aleasă pentru recuperarea decalajelor faţă de vestul Europei.

[7] Vezi Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Bucureşti, Editura Militară, 1985, p. 160–161. Potrivit unor autori, în Moldova, Constantin Mavrocordat ar fi numit în ţinuturi chiar şi judecători profesionişti. Vezi Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească*, vol. II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1987, p. 11.

[8] Vezi Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, Bucureşti, 1937, p. 329–330.

[9] Vezi Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 62.

supraindividuale a statului a început treptat să prevaleze în raport cu sistemul particularist, arhaic, al relațiilor personale.

Modernizarea din epoca fanariotă, deşi ar putea fi asimilată tipologic până la un punct politicii europene a despotismului luminat[10], a fost totuşi mai curând o tentativă conjuncturală de *agiornamento*, decât un proiect sistematic de racordare la direcțiile de dezvoltare europene. În primul rând, reformele nu au fost gândite ca răspuns la problemele societății româneşti, ci la necesitățile financiare ale Imperiului Otoman (ipostază în care, potrivit termenilor avansați de Ilie Bădescu, societatea românească nu se racorda la „centrul" economiei capitaliste europene, ci rămânea o „suburbie" a „metropolei" otomane)[11]. În al doilea rând, concepția despre puterea politică a celor mai mulți domnitori fanarioți a rămas impregnată de reprezentările tradiționale, de factură bizantină – fapt explicabil având în vedere originea lor constantinopolitană. Astfel, în hrisovul referitor la ctitorii, emis de Alexandru Scarlat Ghica în 1768, se făceau trimiteri la legislația Bizanțului timpuriu; în acelaşi spirit, interdicțiile somptuare stabilite de Ioan Caragea, în 1817, rezervau folosirea culorii albe la haine numai pentru membrii familiei princiare[12]. În al treilea rând, înseşi instituțiile noi introduse de Constantin Mavrocordat au funcționat în parametrii arhaici ai contextului social general, ceea ce le-a limitat relevanța ca factori ai modernizării. Se poate afirma, într-adevăr, că salarizarea dregătorilor şi slujbaşilor crea un raport de dependență între boierime şi domnie, în măsura în care boierii se integrau în aparatul de stat, iar veniturile lor depindeau tot mai mult de funcțiile administrative, aşa încât ei trebuiau să câştige favoarea domnului, care făcea numirile în funcțiile respective[13]. Dar la fel de corect se poate afirma că pătrunderea boierimii în aparatul de stat denatura caracterul birocratic al acestuia, întrucât boierii nu acționau numai în calitate de funcționari ai statului, ci şi în calitate de stăpâni locali, umplând în acest fel structura formală a aparatului de stat cu conținutul relațiilor şi interesele relațiilor de tip feudal locale. Sub acest aspect, situația din Principatele Române a fost analoagă, la alt nivel, celei din Franța în timpul lui Ludovic al XIV-lea, unde intendenții, care ar fi trebuit să reprezinte interesele statului, reprezentau, totodată, în calitatea lor de nobili, interesele elitei locale. Puterea centrală nu avea posibilitatea, şi nici intenția de altfel, să creeze o nouă „clasă politică", profesionalizată, care să se substituie clasei nobiliare în administrarea treburilor publice. Cât priveşte structurile sociale, neconcordanța dintre forma modernă şi conținutul arhaic s-a regăsit în faptul că, în plan fiscal, boierimea şi-a apărat dreptul de a avea scutelnici, iar în cel al relațiilor

[10] Vezi idem, *Pentru o tipologie a despotismului luminat: exemplul românesc*, în „Analele Universității București", an XXIX (1980).

[11] Vezi Ilie Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1984, p. 60–61.

[12] Vezi Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval şi modern*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1987, p. 155–156.

[13] Vezi Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat* şi urm., p. 88–89.

de producție, pământul continua să fie stăpânit şi exploatat cu titlu feudal[14]. Modernizarea societății româneşti a debutat sub semnul unui paradox istoric: integrarea în economia capitalistă modernă s-a făcut cu miloace arhaice, munca de clacă, iobagă, fiind pusă în servicul producției de mărfuri[15].

Deşi nu a constituit, în intențiile promotorilor şi în realizarea sa, o strategie propriu-zisă de recuperare a decalajelor, politica reformatoare a domnitorilor fanarioți a anticipat paradigma autoritară din secolul al XIX-lea. În condițiile în care elita socială era rezervată sau chiar ostilă față de transformările structurale şi în care categoriile populare nu constituiau încă actori politici, singurul agent al schimbării sociale rămânea puterea centrală, care acționa în mod autoritar, independent de voința elitei sociale, situându-se oarecum deasupra acesteia. În termenii reprezentativității, s-ar putea spune că puterea centrală îşi elabora o legitimitate proprie, având în centru ideea statală şi interesul general al statului – ca singur exponent politic al societății, independent de acordul voințelor particulare ale membrilor elitei sociale.

Totuşi, nici o putere centrală nu acționează exclusiv prin ea însăşi, în absența unei susțineri oarecare, fără acordul unui factor decizional, intern sau extern. Fără sprijin în interior, strategia autoritară şi-a aflat susținerea în exterior, puterile străine intervenind ca actori politici interni şi ca factori de presiune pentru modernizarea societății româneşti (evident, în limitele intereselor lor). Acest rol l-au jucat, în secolul al XVIII-lea, Imperiul Otoman, iar în secolul al XIX-lea – Rusia, iar apoi Franța.

Faptul că strategiile autoritare s-au întemeiat cu precădere pe sprijinul din afară a indus o anumită fragilitate domniilor respective. Lipsite de consens social în plan intern, ele au depins în mare măsură de evoluțiile internaționale, care puneau statele străine respective în situația de a le putea sprijini sau nu. Când presiunea acestora scădea, domniile autoritare erau amenințate de revoluții sau de lovituri de stat, prin care elitele locale îşi reafirmau preponderența politică în cadrul societății. Aşa s-a întâmplat în 1821, când, slăbit de criza internă şi de revolta din Grecia, Imperiul Otoman nu a mai fost capabil să susțină regimul fanariot împotriva nemulțumirii accentuate a boierimii autohtone, alimentată şi de intervenția Rusiei.

În perioada care a urmat, 1822–1828 – perioada domniilor pământene –, regimul din principate a continuat să fie unul absolutist, dar fără o *strategie* autoritară de reformare a instituțiilor. Într-un anumit sens, a fost vorba de un regim provizoriu, de echilibru instabil între domnie şi boierime, corespunzând „armistițiului" dintre Imperiul Otoman şi Rusia, care nu dădea câştig de cauză nici unuia dintre actorii politici interni. Absolutismul nu a mai avut o funcție socială de reorganizare, ci numai una de înavuțire şi consum. În Țara Românească, Grigore Dimitrie Ghica practica nepotismul şi acorda slujbele pe bani, numai că acum beneficiarii nu mai erau atât grecii, cât românii[16]. Despre Ioniță Sandu Sturdza –

[14] *Ibidem*, p. 107–108, 145.

[15] Vezi Gheorghe Platon, *op. cit.*, p. 176.

[16] Vezi Ioan C. Filitti, *Frământările politice şi sociale în Principatele Române de la 1828 la 1848*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1932, p. 128.

domnul Moldovei –, consulul francez la Iaşi arăta că se purta ca un „paşă rebel” şi că numai o înțelegere între otomani şi ruşi putea schimba această stare de lucruri[17]. Totuşi, după cum remarca Gheorghe Platon, măsurile administrative ale domnilor pământeni, chiar dacă nu au reformat instituțiile, au limitat cel puțin abuzurile. Grigore Dimitrie Ghica a elaborat, în 1822, un Regulament administrativ, care stabilea atribuțiile şi veniturile dregătorilor, iar Ioniță Sandu Sturdza a elaborat regulamente pentru funcționarea Divanului, a Vistieriei şi a tribunalelor[18].

Singura modalitate prin care domnitorii au încercat să-şi asigure preeminența politică în raport cu elita boierească a fost practica înnobilărilor masive, aşadar crearea unei noi elite (aşa-numiții „ciocoi” sau „novatori”), care să contrabalanseze ponderea vechii boierimi. Această practică reflecta însă prin ea însăşi un deficit de autoritate, întrucât puterea centrală nu se mai impunea prin sine, prin invocarea raționalității supraclasiale a statului, ci prin apelul la elita socială, chiar dacă la una de dată recentă, legată prin interese de domnie. Din acest punct de vedere, regimul tindea să devină unul nobiliar, tendință reflectată inclusiv în numărul mare de memorii boiereşti care vizau organizarea instituțională a principatelor.

În această perioadă poate fi identificat un singur proiect politic relativ sistematic în favoarea strategiei autoritare, aparținându-i lui Mihail Sturdza. În *Considérations sur la Moldavie et la Valachie au commencement de 1825*, acesta respingea atât democrația – generatoare de războaie civile şi de tulburări violente –, cât şi monarhia aristocratică, deoarece conducea la dispersarea puterii într-o perioadă în care societatea avea nevoie tocmai de o putere unitară, care să pună capăt disensiunilor şi să instaureze ordinea[19]. Se pronunța, în schimb, pentru regimul monarhiei absolute, despre care afirma că „ar fi totodată avantajos pentru principate prin aceea că existența lor politică ar fi astfel definitiv fixată şi asigurată; prin aceea că această stare pozitivă ar fi o continuare a obişnuinței naționale, iar obişnuința nu este întotdeauna de disprețuit; prin aceea că operațiunile administrative, pornind întotdeauna de la acelaşi centru, s-ar întinde la fel ca razele asupra întregii circumferințe. În fine, acest regim ar fi avantajos pentru el însuşi, prin aceea că puterea unuia singur are proprietatea de a întreține teama şi speranța subordonaților, ființe care au nevoie de un principiu motor, fără care principiul conservator este întotdeauna compromis. Această putere ar seca izvorul anarhiei, ar coordona diferitele grupări şi ar fonda restaurația”[20]. În acest context, principii deveneau regeneratorii națiunii lor – convingere care îl confirma pe Mihail Sturdza drept un adept întârziat al absolutismului luminat[21].

[17] Vezi Dan Berindei (coordonator), *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 70.

[18] *Ibidem*, p. 62.

[19] Vezi Eudoxiu Hurmuzaki (colecția), *Documente privitoare la istoria românilor, din anii 1802–1849*, vol. IV, supliment I, Bucureşti, 1891, p. 67–68.

[20] *Ibidem*, p. 68.

[21] Vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750–1831*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 106.

Mihail Sturdza a avut ocazia să-şi pună în practică strategia autoritară în timpul regimului regulamentar, care a reprezentat o variantă modernă de absolutism, adică un regim în care puterea centrală avea rolul hotărâtor, dar în care domnitorul nu guverna singur, ci împreună cu o adunare legislativă aleasă, pe baza principiului separării puterilor în stat. Absolutismul rezida în poziția preponderentă a domniei, dar mai ales în influența politică determinantă a factorului de putere extern, care susținea întregul regim, şi anume Rusia țaristă. Consulatele ruse de la Bucureşti şi Iaşi erau centrele de putere supreme în principate. Despre domnitorul muntean Gheorghe Bibescu, de pildă, consulul general austriac la Bucureşti – Kasimir von Timoni – relata că nu adopta nici o măsură fără să aibă consimțământul reprezentantului Rusiei[22].

Rusia nu a fost întotdeauna susținătoarea domnilor regulamentari împotriva opoziției boiereşti, dar prin faptul că privilegia soluțiile de forță pentru menținerea ordinii, soluții care necesitau o putere centrală dominantă în politică, ea a deschis câmp liber pentru o guvernare autoritară, care presupunea supremația domniei în raport cu Adunarea Obştească – alcătuită din reprezentanții elitei sociale (boieri şi înalți ierarhi ai Bisericii). În Moldova, Mihail Sturdza a preferat să controleze indirect Adunarea, prin intermediul clientelei sale politice, căreia îi asigura alegerea în legislativ. În Țara Românească, unde opoziția era mai bine organizată şi mai activă, Alexandru Dimitrie Ghica şi Gheorghe Bibescu s-au confruntat în mod deschis cu legislativul, Gheorghe Bibescu recurgând pentru o anumită perioadă (1844–1846) la guvernarea prin decrete. Prin faptul că era o instituție aleasă, Adunarea incumba principiul liberal al guvernării reprezentative, dar prin faptul că avea o componență boierească, în chestiunile sociale ea se manifesta mai curând conservator. Prin urmare, schimbările instituționale nu se puteau realiza decât prin exercitarea voinței domnitorului asupra Adunării, adică prin autoritarism politic.

În cazul domnilor regulamentari se poate vorbi de o acțiune susținută de recuperare a decalajelor față de Occident, în limitele inerente ale unui regim conservator, supravegheat de Rusia. Domnitorii erau ei înşişi persoane occidentalizate (Gheorghe Bibescu a studiat dreptul la Paris), deschişi către ideea de înnoire, dar cu respectarea *statu-quo*-ului, în particular a preponderenței puterii centrale. Fenomenul sincronizării instituționale cu tendințele europene este recognoscibil, spre exemplu, în domeniul justiției. Domnii regulamentari s-au preocupat de organizarea pe baze moderne a justiției, prin simplificarea procedurilor, introducerea principiului autorității lucrului judecat şi elaborarea unor Condici de procedură civilă şi criminală. În plan social, ei au impus adoptarea unor legi privind eliberarea țiganilor robi ai statului şi ai Bisericii: Mihail Sturdza în Moldova – în ianuarie-februarie 1844, şi Gheorghe Bibescu în Țara Românească – în februarie 1847[23].

Această disponibilitate pentru anumite schimbări instituționale a alimentat speranțele opoziției liberale de a-i atrage pe domnitori de partea „partidei naționale" împotriva dominației Rusiei. Aceste speranțe erau însă fără substanță, în

[22] Vezi Dan Berindei (coordonator), *op. cit.*, p. 115.
[23] *Ibidem*, p. 102–103, 106, 122.

condițiile în care autoritatea lor politică se întemeia, în ultimă instanță, tocmai pe protectoratul Rusiei, care garanta regimul regulamentar.

Protectoratul rus a avut această funcție ambivalentă: pe de o parte, prin adoptarea Regulamentului Organic, a impulsionat modernizarea instituțională, de la statul fanariot, de tradiție medievală, la un stat „protoconstituțional", întemeiat pe separarea puterilor şi o anumită reprezentativitate a puterii; pe de altă parte însă, în spiritul absolutismului, s-a opus dezvoltării până la ultimele consecințe logice a principiilor politice moderne, în particular a egalității civile şi politice, care ar fi determinat o lărgire a bazei sociale a regimului, în sensul suveranității naționale. Afirmarea politică a națiunii implica riscul ca țările române să evolueze în două direcții, ambele contrare influenței Rusiei în regiune: în direcția democrației, respectiv a independenței. Modernizarea era dezirabilă în măsura în care scotea principatele de sub influența Imperiului Otoman, dar nu trebuia continuată până într-acolo încât să le scoată şi de sub controlul Rusiei.

De altă natură a fost strategia autoritară bonapartistă, practicată de Alexandru Ioan Cuza între 1864 şi 1866. Dacă absolutismul se origina în „societatea Vechiului Regim", bonapartismul era un model politic specific „societății Revoluției" (cf. Ernest Lavisse). Ca atare, bonapartismul nu contesta principiile structural democratice ale suveranității naționale, dar le resemnifica practic într-un sens autoritar, mai precis în sensul unei reprezentativități democratice disjunsă de libertatea individuală. Bonapartismul considera că suveranitatea națională era reprezentată cel mai bine de şeful statului, pe deasupra diferitelor partide şi clase, în măsura în care acesta era legitimat prin consultarea plebiscitară a poporului. În aceste circumstanțe, contestarea şefului statului pe baza dreptului liberal la libertatea opiniei apărea drept un atac la adresa suveranității naționale însăşi, deci putea fi reprimată fără ca reprimarea să constituie un act arbitrar. Sub acest aspect, al separării democrației de libertatea individuală, bonapartismul amintea de democrațiile antice, care consacrau – conform distincției operate de Benjamin Constant – mai mult libertatea cetății decât a individului.

Spre deosebire de domnii pământeni şi chiar de cei regulamentari, Alexandru Ioan Cuza era un adept al „societății Revoluției", pentru care modernizarea se identifica de fapt cu liberalizarea, după modelul occidental, în special al Franței. Din acest punct de vedere, nu există nici un motiv care să sugereze serios că nu ar fi dorit să conducă în maniera unui suveran liberal, într-un regim parlamentar – aşa cum era prevăzut acesta de Convenția de la Paris. Numai că s-a confruntat cu o situație paradoxală, de natură să-i schimbe strategia politică: pe de o parte, Convenția de la Paris hotăra desființarea privilegiilor şi a monopolurilor, precum şi revizuirea relațiilor dintre proprietari şi țărani; pe de altă parte însă, prin censul electoral ridicat, ea restrângea activitatea politică la nivelul elitei sociale, aşa încât se ajungea la situația imposibilă în care privilegiații erau chemați să decidă eliminarea privilegiilor. În paralel, domnul era reticent față de apelul la categoriile populare, în primul rând deoarece, subiectiv, el era un moderat neîncrezător în revoluții, iar în al doilea rând, obiectiv, pentru că poporul nu avea deocamdată capacitatea de a se mobiliza şi de a

acționa pe termen mai lung ca un actor politic (prin partide, grupuri de presiune şi rețele sociale). O atare situație conducea la un blocaj guvernamental imediat şi, în perspectivă, la suspendarea sincronizării cu Occidentul.

În acest context, Alexandru Ioan Cuza s-a aflat în ipostaza de a renunța fie la reformismul de fond – pentru a respecta regimul parlamentar –, fie la liberalismul formal – pentru a continua schimbările instituționale. Cu sprijinul extern al Franței, care a suplinit susținerea din partea elitei sociale autohtone, el a recurs aşadar la varianta domniei autoritare, care a însemnat adoptarea unor măsuri liberale cu mijloace neliberale. În Principatele Unite, regimul autoritar s-a instituit deci nu ca reacție împotriva agitației revoluționare – cum s-a întâmplat în alte părți –, ci ca soluție împotriva imobilismului conservator. (Pentru a-şi apăra proprietățile, conservatorii au făcut apel inclusiv la puterile străine contrarevoluționare, aşa cum s-a întâmplat cu misiunea doctorului Grigore Lambert la Constantinopol, însărcinat să protesteze împotriva legii rurale şi să ceară intervenția armată a Imperiului Otoman)[24].

Fără îndoială, bonapartismul lui Alexandru Ioan Cuza nu a întrunit toate caracteristicile acestui model politic, aşa cum a fost el precizat de către Napoleon I şi Napoleon al III-lea. În primul rând, nu a fost sprijinit din interior decât de o minoritate politică moderată, susținerea esențială, politică şi financiară, aflând-o în exterior, în Franța celui de-al Doilea Imperiu. În al doilea rând, domnitorul nu a apelat decât în mod excepțional la consultarea directă a poporului, cu ocazia plebiscitului din mai 1864. Rămân însă cel puțin alte trei elemente care confirmă caracterul bonapartist *sui generis* al regimului: faptul că s-a instaurat ca răspuns la o situație de criză pe care instituțiile existente nu o mai puteau gestiona (de unde şi impresia factorilor politici că era vorba de un regim tranzitoriu, până la rezolvarea crizei); acțiunea domniei pe deasupra partidelor, ca un arbitru social; şi poate cel mai important – legitimarea regimului prin votul popular din mai 1864.

În vremea lui Alexandru Ioan Cuza, pentru prima dată, strategia autoritară de recuperare a decalajelor nu a mai vizat atât instituțiile statului, cât corpul social. Prin desființarea rangurilor boiereşti, introducerea învățământului primar gratuit şi obligatoriu, prin organizarea armatei naționale şi mai ales prin împroprietărirea țăranilor, domnitorul a pus în practică un program de omogenizare socială, care a redus tensiunile din societate şi care a creat consensul minim necesar pentru existența statului şi a regimului de tip reprezentativ. (După cum afirma domnul, prin reforma agrară el a dat țăranilor „o patrie de iubit şi de apărat"). Crearea unei mase de țărani proprietari a conferit structura de rezistență socială a națiunii române, i-a întărit coeziunea internă, aceasta devenind astfel mai capabilă să-şi afirme identitatea inclusiv în relațiile internaționale, cum s-a întâmplat în 1877–1878. În alți termeni, programul pus în practică de Alexandru Ioan Cuza a făcut trecerea de la o națiune de supuşi la o națiune de cetățeni – egali juridic, proprietari, ştiutori de carte şi cu pregătire militară. Din acest punct de vedere, recuperarea decalajelor s-a produs atât în plan intern – prin limitarea discrepanței

[24] Vezi A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, [1910], p. 456–457.

dintre elita socială şi masa țărănească –, dar şi față de alte țări – prin apropierea națiunii române de coeziunea națiunilor occidentale. În acest fel, deşi a fost o guvernare autoritară, domnia lui Alexandru Ioan Cuza a avut rezultatul paradoxal de a pregăti terenul pentru instaurarea monarhiei constituționale[25].

Lipsite de suport social în interior, guvernările autoritare au depins de sprijinul puterilor străine. Atunci când acestea s-au aflat ele însele în criză, nu au mai putut să asigure regimul autoritar împotriva contestării interne. În 1821, confruntat cu revolta grecilor, Imperiul Otoman a renunțat la regimul fanariot; în 1856, înfrântă în războiul Crimeii, Rusia nu a mai fost în măsură să impună regimul regulamentar; în 1866, afectată de complicațiile din Mexic şi de tensiuni sociale, Franța a renunțat să mai sprijine domnia lui Alexandru Ioan Cuza. În cazul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, pierderea susținerii externe a intervenit în momentul în care aceasta îşi împlinise deja funcția socială, şi anume limitarea tensiunilor prin rezolvarea problemei agrare. În acest context, bonapartismul, care era un regim de criză, îşi pierduse rațiunea de a exista. (Această pierdere este recognoscibilă inclusiv în apariția camarilei domnitorului, implicată în acțiuni de corupție şi trafic de influență – fenomen simptomatic pentru degenerarea funcției sociale a regimului, de la gestiunea crizei la gestiunea intereselor personale). Lipsit de suport extern şi de justificare internă, regimul autoritar a fost înlocuit cu monarhia constituțională, care a consacrat, pentru cincizeci de ani, preponderența strategiei elitiste în societatea românească.

Începuturile strategiei elitiste se pot identifica de la finele secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, când, sub impactul Revoluției franceze, o parte a boierimii a început să gândească reorganizarea regimului politic, prin înlocuirea absolutismului cu o formulă reprezentativă *sui generis*. Un prim document în acest sens a fost *Planul sau forma de oblăduire aristo-dimocraticească*, care preconiza separarea puterilor în stat, între divanul mare (guvernul), divanul pravilnicesc şi divanul de jos – în care intrau şi reprezentanți ai categoriilor neprivilegiate. În general însă, liberalismul acestei părți a boierimii – în special cea mică şi mijlocie – s-a limitat la nivelul clasei privilegiate, în sensul că a vizat accesul la putere al tuturor boierilor, indiferent de rang, restul populației rămânând în continuare exclusă de la actul decizional.

Expresia concentrată a acestui liberalism aristocratic a fost proiectul cunoscut sub numele de „Constituția cărvunarilor", elaborat de logofătul moldovean Ionică Tăutul, în 1822. Acesta prevedea separarea puterilor executivă şi legislativă între domnitor şi „Sfatul obştesc" – în care intrau boieri de toate rangurile –, precum şi alegerea domnului de către adunarea obştească a boierilor, elita socială impunându-şi în acest fel supremația politică. Totodată, însă, proiectul făcea referire la principii instituționale moderne, cum erau libertatea individuală şi respectul proprietății, fapt care-l distingea calitativ de memoriile paseiste ale marii boierimi, care criticau absolutismul nu de pe poziții mai mult sau mai puțin liberale, ci în numele privilegiilor boiereşti tradiționale, de factură feudală.

[25] Vezi şi *ibidem*, p. 470.

Strategia elitist-nobiliară prevedea aşadar reformarea instituţiilor statului prin asimilarea principiilor de organizare moderne, impuse de Revoluţia franceză, dar circumscrise la nivelul de referinţă al elitei sociale deja existente, fără implicarea categoriilor populare. Acest exclusivism social a compromis şansele sale de succes, în condiţiile în care boierimea mică şi mijlocie nu şi-a găsit aliaţi sociali nici în domnie – care prefera susţinerea puterilor străine, nici în marea boierime – iritată de ambiţiile politice ale „ciocoilor" sau „novatorilor", nici în categoriile neprivilegiate – care îşi gestionau ascensiunea social-politică fie în înţelegere cu domnia, prin cumpărarea titlurilor boiereşti, fie pe calea democratică a revoluţiei populare. Ca atare, strategia elitist-nobiliară a rămas fără finalitate practică imediată. Ea a conturat însă un model de acţiune politică, reluat sub o formă diferită în deceniile care au urmat.

Deşi în timpul regimului regulamentar a beneficiat de o reprezentare exclusivă în Adunarea Obştească, elita boierească s-a aflat în planul secund al politicii, dominată de domnie şi de protectoratul Rusiei. Strategia elitistă nu s-a manifestat nici măcar ca opţiune de opoziţie efectivă, regimul fiind contestat realmente numai de către susţinătorii transformărilor liberal-democratice, grupaţi în „partida naţională". Consacrarea rolului politic conducător al elitei sociale s-a produs abia prin Convenţia de la Paris (1858), oarecum şi ca reacţie a puterilor occidentale (Franţa, Marea Britanie) la absolutismul regulamentar patronat de Rusia. Franţa şi Marea Britanie, două state ostile la acea dată metodelor revoluţionare, considerau că schimbarea socială se putea realiza cel mai bine prin reforme instituţionale, sub conducerea elitei (a „capacităţilor"). Ca atare, prin censul electoral ridicat, Convenţia a statuat preponderenţa politică a boierimii şi a unei părţi a burgheziei urbane.

Censul era însă un criteriu de selecţie burghez, material, deosebit de criteriul ideal al statutului nobil, invocat până atunci de susţinătorii paradigmei elitiste. Aceasta a suferit aşadar un fenomen de „îmburghezire", din elitist-nobiliară devenind elitist-oligarhică. Boierimea însăşi suferise o transformare economică şi culturală, deschizându-se dacă nu către valorile, atunci cel puţin către criteriile de eficienţă şi reperele intelectuale ale societăţii burgheze. A rezultat de aici, pe termen mediu, o fuziune între elita boierească şi cea burgheză, care au format împreună noua clasă politică, ce şi-a impus, pentru câteva decenii, propria strategie de recuperare a decalajelor instituţional-politice şi social-economice. Prin această fuziune, vechea boierime şi-a asigurat un sprijin social mai larg, în timp ce categoriile burgheze au parvenit la zona deciziilor administrative, monopolizată până atunci de reţelele sociale boiereşti.

Pe plan intern, strategia elitist-oligarhică s-a exprimat încă din 1857, în cadrul Adunărilor ad-hoc, mai precis în Adunarea ad-hoc a Moldovei, care a discutat principiile de organizare internă ale viitorului stat românesc unit. Cu acea ocazie, Mihail Kogălniceanu arăta „că nu voim a fi nici China, nici republică socială, ci o societate europeană, ţiind la toate condiţiile unei societăţi în cale de progres"[26]. Cu

[26] Apud *ibidem*, p. 361-362.

alte cuvinte, progresul se putea realiza pe calea reformelor parlamentare, într-un regim întemeiat pe separarea puterilor executivă, legislativă şi judecătorească, pe responsabilitatea ministerială, pe libertatea individuală şi pe egalitatea în faţa legilor – principii de natură să asigure sincronizarea statului român la civilizaţia politică occidentală. Parlamentarismul a devenit astfel criteriul distinctiv al elitismului, în măsura în care asigura guvernarea reprezentativă prin intermediul „capacităţilor", la adăpost atât de arbitrarul absolutismului, cât şi de excesele „republicii sociale".

Parlamentarismul se asocia cu moderaţia, care implica, la rândul ei, respectul ordinii şi al ierarhiei, adică acceptarea supremaţiei instituţionale a elitei, împotriva inversiunii sociale violente operată de revoluţie. „Nu vă oprim, d-lor de a vă sui pe calea slujbelor – declara liderul conservator Barbu Catargiu, la 27 iunie 1859; niciodată n-aţi fost opriţi, nici d-voastră, nici părinţii d-voastră. Vă rugăm însă să călcaţi mai încet din treaptă în treaptă; nu voiţi a sări din capul de jos al scării tocmai la cel de sus pe straşină; fiind pasul cam mare, ne e frică să nu căderi, şi ceea ce ar fi mai rău, să căderi peste noi ce vă privim cu atâta plăcere, şi să ne rupeţi gâtul şi nouă şi vouă. Urmând din contră, după cum vă povăţuim, mai cu încetul, mai moderat, o să fim toţi bine, o să ne lăsaţi vreme să vă judecăm faptele, şi să fiţi încredinţaţi că, de vă vom vedea făcând mai bine decât noi, decât bătrânii noştri, noi vom fi cei dintâi ce vă vom admira, mulţumi, îmbrăţişa. Credeţi-ne, avem trebuinţă de oameni capabili în ţara noastră şi nimeni din noi nu este aşa de nesocotit, încât să ceară a avea monopolul tuturor capacităţilor"[27]. În fond, era vorba de vechiul model de acţiune nobiliar, reconvertit în termenii burghezi ai meritocraţiei.

În perioada 1859–1864, după Convenţia de la Paris şi până la domnia autoritară a lui Alexandru Ioan Cuza, strategia elitistă a fost susţinută de boierime, reprezentată politic de gruparea conservatoare. Împotriva revendicărilor democratice, conservatorii susţineau votul censitar şi parlamentarismul. Împotriva iniţiativelor reformatoare ale domnitorului, ei au căutat să slăbească autoritatea acestuia, reducându-l oarecum la statutul de caimacam, însărcinat esenţialmente nu cu adoptarea unor reforme structurale, ci cu aducerea principelui străin[28].

Conţinutul pozitiv al strategiei elitiste s-a tradus în proiectul Legii rurale din 1862, care prevedea ca între boieri şi ţărani raporturile să fie cele dintre proprietari şi salariaţi, conform principiilor moderne ale libertăţii proprietăţii şi libertăţii muncii. Se preconiza, aşadar, introducerea relaţiilor de producţie capitaliste în agricultură, adică în structura socială fundamentală a societăţii. Numai că, în condiţiile inegalităţii economice flagrante dintre boieri şi ţărani, o asemenea măsură nu ar fi făcut decât să accentueze decalajul intern, la nivelul corpului social, transformând ţărănimea într-o nouă clasă servilă şi compromiţând inclusiv coeziunea socială şi simbolică a naţiunii. De altfel, principiile instituţionale ale capitalismului industrial nu se aplică nicăieri *tale quale* şi în agricultură, fie şi

[27] Barbu Catargiu, *Discursuri parlamentare* (*1859–1862, 8 iunie*), Bucureşti, Minerva, 1914, p. 159–160.

[28] Vezi A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 351.

numai pentru faptul că dinamica cererii şi ofertei pe piaţa forţei de muncă nu are un caracter permanent ci sezonier, agricultorii nelucrând tot timpul anului. În aceste circumstanţe, proiectul nu a mai fost pus în practică.

Principiul contractului liber a fost reluat după împroprietărirea din 1864, atunci când ţăranii erau mai puţin dependenţi material de proprietari şi mai în măsură să negocieze realmente preţul muncii. Aşa s-a ajuns, în decembrie 1865, la proiectul Legii învoielilor agricole, votat în martie 1866, dar cu prevederea că, pentru executarea muncii, ţăranul putea fi adus cu forţa în urma deciziei primarului. Boierii conservatori îşi asigurau astfel, într-o formă burgheză, un statut privilegiat în raport cu majoritatea ţărănească a populaţiei, pe care o puteau controla prin intermediul administraţiei. Radu Rosetti, un autor de inspiraţie liberală, care nu poate fi bănuit de tezisme ideologice socialiste, aprecia că „*Nouăzeci şi cinci de sutimi ale naţiunii române erau, printr-această lege, puse afară de orice lege*. Căci pe când restul naţiunii îşi avea inviolabilitatea domiciliului şi libertatea personală închezăşluită, neputând nimeni să calce în casa omului şi să-l aresteze decât în puterea unui mandat emis de un magistrat, casa ţăranului se putea călca oricând, el se putea aresta şi duce pe câmp pentru executarea unui contract de muncă pe simpla poruncă a unui primar rural, incapabil şi supus orbeşte poruncilor subprefectului, aproape totdeauna în solda proprietarului sau a arendaşului”[29].

Această discriminare legală şi inegalitatea economică tot mai accentuată în timp între proprietari şi ţărani au menţinut în corpul social românesc un decalaj structural care a condus în cele din urmă la Răscoala din 1907, considerată de Vintilă Brătianu o „criză de stat”, adică o criză funcţională şi de legitimitate a regimului reprezentativ. Strategia elitistă s-a dovedit aşadar incapabilă, în virtutea esenţei sale inegalitare, să asigure atenuarea decalajului social intern, fragilizând astfel instituţiile statului şi sistemul parlamentar, care se justifica numai în măsura în care exprima un consens social, deci în măsura în care avea un caracter autentic reprezentativ pentru majoritatea populaţiei – alcătuită în România de ţărănime. Gravitatea decalajului respectiv s-a evidenţiat încă o dată în 1916, pe fondul înfrângerilor din primul război mondial, când tensiunile sociale s-au acutizat chiar la nivelul armatei, de care depindea existenţa statului român. Soluţia a fost o nouă reformă agrară, aşadar demantelarea ierarhiei sociale oligarhice, consacrată sub patronajul marilor proprietari funciari în secolul al XIX-lea.

De altă natură a fost strategia socială a elitei burgheze, întrucât aceasta nu viza conservarea, ci transformarea structurală, în direcţia industrializării. Paradoxul acestei strategii a fost acela că, deşi se materializa în primul rând în interesul marii burghezii în formare, avea ca efect pe termen lung o creştere a nivelului de trai general, limitând discrepanţele din societate şi contribuind la omogenizarea socială, într-un mod analog, la altă scară, cu ceea ce se întâmpla în Occident. În România însă, datorită întârzierii procesului de industrializare şi concurenţei economiilor străine mai dezvoltate, beneficiile sociale ale industrializării s-au înregistrat abia

[29] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987, p. 286.

din deceniul al treilea al secolului al XX-lea, când a apărut o formă de aristocraţie muncitorească, ce se alătura, ca venituri şi stil de viaţă, clasei mijlocii burgheze, reducând decalajele specifice unei societăţi capitaliste „periferice". Racordarea societăţii româneşti la modelul de dezvoltare occidental a presupus şi această dezvoltare cantitativă şi calitativă a pieţei interne, certificată de apariţia consumului de masă – simptomul creşterii nivelului de trai.

Pe termen scurt însă, strategia industrializării a produs o serie de tensiuni în societate, la nivelul burgheziei mici şi mijlocii prin protecţionismul vamal care sprijinea producătorul dar afecta consumatorul, precum şi prin economiile bugetare care impuneau reduceri de personal, iar la nivelul ţărănimii prin impozite. Aceste dificultăţi, alături de concurenţa capitalurilor străine, au putut crea impresia unui „capitalism periferial" prădalnic, întemeiat pe exploatarea resurselor materiale şi umane autohtone şi având ca finalitate drenarea plusprodusului către exterior[30]. Fără îndoială că industrializarea a provocat o serie de dislocări şi tensiuni, suportate mai uşor de elita tradiţională decât de categoriile populare, dar sensul ei era tocmai racordarea economiei româneşti la „centrul" capitalismului mondial (cf. Immanuel Wallerstein), cu tot ceea ce implica această racordare în privinţa nivelului de trai şi a omogenizării corpului social. Ştefan Zeletin a sesizat importanţa industrializării nu numai pentru burghezie, ci pentru ansamblul societăţii, atunci când a arătat că singura soluţie structurală pentru problema agrară era dezvoltarea industriei, pentru că aceasta uşura sarcina fiscală a ţărănimii şi oferea un debuşeu proletariatului agricol[31]. Din acest punct de vedere, strategia socială a elitei burgheze a avut efectul paradoxal de a acţiona în sensul democratizării sociale. (Un paradox sociologic, deoarece ideologic el era anticipat de teoria liberală asupra omogenizării sociale, care însemna practic un fel de „îmburghezire" a întregii societăţi sub acţiunea democraţiei şi a capitalismului).

Dacă sub aspect social-economic paradigma elitistă fie a fost ineficientă, fie a avut succes numai pe durată lungă, sub aspect instituţional-politic ea a dat rezultate mai rapid, atât în sensul sincronismului european, cât şi al recuperării decalajelor autohtone. Primul şi cel mai evident rezultat a fost instituirea monarhiei constituţionale în 1866, care a încheiat oarecum conectarea sistemului statal românesc la modelul politic european liberal. În continuare, a fost vorba de o acţiune de recuperare treptată, pe cale legislativă, a decalajului existent între cetăţeni prin stabilirea a patru colegii electorale, care contraveneau principiului liberal al egalităţii votului. Această recuperare s-a realizat fie direct, prin reforma electorală care a redus numărul colegiilor la trei (1884), fie indirect, prin măsuri în administraţie, justiţie şi învăţământ, care trebuiau să asigure accesul egal al tuturor cetăţenilor la instituţiile statului, protecţie egală şi egalitatea şanselor. Invocarea administraţiei, justiţiei şi învăţământului se regăseşte constant încă din primele Mesaje domneşti, care sintetizau priorităţile guvernării: „Guvernul meu – sublinia

[30] Vezi Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 11.

[31] Vezi Ştefan Zeletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 240.

Carol I în 1866 – în credința sa că condițiunea principală de stabilitate şi de progres este respectul Constituțiunii şi stricta executare a legilor, cere concursul activ al tuturor cetățenilor, pentru a stârpi viciurile, atât de adânc înrădăcinate în administrațiune şi în justiție. Numai cu acest preț vom putea ridica prestigiul autorității, vom introduce sincera şi leala respectare a instituțiunilor, a libertății bine înțelese, a legalității şi a drepturilor tuturor. [...] Un lucru din cele mai esențiale, asupra căruia atrag atențiunea d-voastre – afirma domnul în 1868 – este intrucțiunea publică, şi mai cu seamă şcoalele primare, pentru care cred că sacrificiile ce aduce o țară nu sunt niciodată prea mari, fiindcă se plătesc în urmă cu interese îndoite. În privința aceasta, s-au înființat în țară un număr însemnat de şcoale rurale de model, despre care am constatat cu plăcere că produc deja fructele dorite; pentru formarea învățătorilor au început a se deschide şcoale normale în districte, prin lăudabila inițiativă a cetățenilor, din care se vede că se simte imperioasă necesitatea de a grăbi şi a înlesni dezvoltarea luminării poporului"[32].

Strategia elitistă a privilegiat calea indirectă de recuperare, întrucât aceasta se referea la indivizi, nu la categorii de populație, iar ascensiunea individuală nu era de natură să modifice structura ierarhiei social-politice, care rămânea în esență aceeaşi: un țăran putea intra, prin instrucție sau înavuțire, în rândul burgheziei, dobândind astfel dreptul de vot direct, dar țărănimea ca atare rămânea într-o situație de inferioritate politică față de elita conducătoare. Era vorba, aşadar, de moderația specifică strategiei elitiste, care contrapunea marilor schimbări legislative – ce modificau întregul *statu-quo* oligarhic în favoarea categoriilor populare – îmbunătățirile administrative punctuale.

Actorii sociali care au susținut strategia elitistă au fost oligarhia burghezo-latifundiară şi monarhia – care garanta sistemul prin aşa-numita „rotativă guvernamentală", ce însemna practic monopolizarea guvernării de către partidele elitiste – Partidul Național Liberal şi Partidul Conservator –, cu excluderea „noilor veniți" de extracție mic-burgheză, cum a fost Partidul Conservator-Democrat. Pentru domnitorul, iar apoi regele Carol I, manifestările democratice erau echivalente cu anarhia[33].

Faptul că Partidul Național Liberal şi Partidul Conservator au reprezentat în special oligarhia burghezo-latifundiară nu trebuie să conducă la ideea că au avut un caracter exclusivist de clasă. În primul rând, printre membrii şi colaboratorii lor s-au numărat şi oameni din categoriile mijlocii, inclusiv în funcții importante (cum a fost Mihai Eminescu, în calitate de redactor-şef la ziarul conservator „Timpul" – exemplu care demonstra că promovarea „capacităților" nu era doar declarată, ci şi practicată). În al doilea rând, cele două partide de guvernământ au adoptat măsuri în interesul unor segmente sociale mai largi (a se vedea de pildă legile de încurajare a producției industriale autohtone sau dezvoltarea învățământului public), oprindu-se însă în fața problemelor agrară şi electorală, întrucât împroprietărirea țăranilor şi

[32] Apud Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866–1938,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000, p. 192, 196.

[33] Vezi *Memoriile regelui Carol I al României* (*de un martor ocular*), vol. V, Bucureşti, Editura Tipografiei Ziarului „Universul", p. 121–122.

votul universal ar fi dislocat sistemul social-politic oligarhic pe care se întemeia strategia elitistă. S-ar putea spune că strategia elitistă se interesa în mod autentic de situaţia categoriilor populare, dar le trata numai ca obiect, nu şi ca subiect al acţiunii politice, care rămânea rezervată elitelor sociale.

În cazul Partidului Conservator, elitismul era un element esenţial al identităţii sale politice: „Şi de aceea – scria Mihai Eminescu în „Timpul", la 6 decembrie 1881 – încă din ziua proclamării regatului, partidul conservator a cugetat să pună în vedere ţării un program complet de reorganizare interioară care să proceadă din nevoile noastre şi să fie în raport, atât cu datinile şi cultura noastră, cât şi cu mijloacele noastre de aplicaţiune. [...] Va să zică, de o parte monarhia constituţională şi egalitatea tuturor înaintea legii, democraţia în sensul cel mai adevărat al cuvântului; iar de alta, reprezentaţiunea ţării prin patru colegii electorale, care însemnează predominarea inteligenţei în afacerile politice şi dreapta cumpănire a tuturor intereselor în corpurile legiuitoare. Acesta a fost şi este punctul nostru de plecare. Şi ţinta noastră a fost întotdeauna conservarea elementului naţional şi ocrotirea acestui element contra concurenţei excesive a propriei neprevederi. [...] Conservarea mai cu seamă a proprietăţii mici în mâna proprietarului român, conservarea meseriilor în mâna meseriaşilor români" (*Program de reforme*)[34]. În cazul Partidului Naţional Liberal însă, elitismul a fost în mare măsură o trăsătură conjuncturală, liberalismul românesc evoluând între formula clasică, elitistă, şi cea radicală, democratică[35]. În Partidul Naţional Liberal au activat atât elitişti precum Dimitrie A. Sturdza, cât şi radicali precum Constantin A. Rosetti. Radicalii au adoptat elitismul numai ca o soluţie de compromis, până când contextele intern şi internaţional aveau să permită instaurarea democraţiei. Încă din 1863 Constantin A. Rosetti a afirmat explicit în „Românul": „... voim republică. Dar fiindcă a voi republică când toată Europa este în monarhie constituţională este a fi smintit sau slugă şi sprijin inamicilor naţiunii române, suntem şi vom fi pentru guvern constituţional până ce Franţa, Germania, Austria vor fi republici"[36]. Disputa dintre cele două orientări s-a finalizat după 1909, când la conducerea partidului a ajuns Ion I.C. Brătianu – liderul radicalilor –, care a impus în 1913 adoptarea unui program care prevedea reformele agrară şi electorală (iniţial numai colegiul unic), pe baza căruia s-a produs transformarea democratică a *establishment*-ului românesc.

Primele iniţiative susceptibile să sugereze o strategie democratică de sincronizare cu Occidentul s-au înregistrat la începutul secolului al XIX-lea, mai precis în 1802, atunci când boierii munteni şi moldoveni refugiaţi la Braşov i-au adresat un apel lui Napoleon Bonaparte, în care îi cereau probabil protecţia împotriva vexaţiunilor otomane şi consimţământul ca ţările lor să devină

[34] Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IV, Bucureşti, Editura Cultura Românească, 1939, p. 336–338.

[35] Vezi Gheorghe Platon, *Liberalismul românesc în secolul XIX: emergenţă, etape, forme de expresie*, în *Cultură şi societate, studii privitoare la trecutul românesc*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991, p. 94–95.

[36] Apud Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti* (*1369–1878*), München, Colecţia Istorică John Dumitru Verlag, 1987, p. 150.

republici[37]. Cel mai plauzibil însă, boierii români nu invocau ideea de republică într-o accepțiune democratică, ci într-una aristocratică, deci mai conformă cu paradigma elitistă.

Despre o strategie democratică, vizând transformarea instituțională în „spiritul veacului", se poate vorbi efectiv abia odată cu Revoluția de la 1821, care nu numai că a implicat activ poporul în acțiunea politică, dar a şi formulat un program explicit democratic. *Cererile norodului românesc* revendicau practic suveranitatea națională, guvernarea reprezentativă, separarea puterii executive a domnului de cea legislativă a Adunării norodului şi abolirea privilegiilor, voința poporului intervenind ca factor decisiv în organizarea internă. Se cerea, de pildă, ca orice modificare a impozitelor să fie „cunoscută de tot norodul", ca legiuirea Caragea să fie abrogată, „nefiind făcută cu voința a tot norodul", ca mitropolitul să fie înlăturat, „nefiind orânduit cu alegerea şi voința a tot norodul", pentru a fi ales un altul, „pe care va pohti norodul". Tudor Vladimirescu însuşi, conducătorul revoluției, se legitima ca fiind „ales şi hotărât de întreg poporul român", ceea ce însemna transferul reprezentativității din zona elitei sociale în cea a categoriilor populare[38].

Revoluția de la 1821 a sistematizat programul democratic şi a conferit prestigiu acțiunii populare directe. Timp de cincizeci de ani după aceea, susținătorii strategiei democratice, adică ai modernizării prin şi pentru popor, au promovat revoluția drept calea optimă de transformare socială, convingere alimentată şi de rezistența la schimbare structurală a unor regimuri cum a fost cel regulamentar, care nu a confirmat speranțele reformatorilor.

Revoluția avea o funcție recuperatorie nu numai sub aspectul eficienței schimbării politico-sociale, ci şi sub acela al principiilor afirmate, în măsura în care punea în acord societatea cu „normalitatea" instituțională – aşa cum era aceasta concepută în teoria drepturilor naturale. Încă din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, democrații români au început să-şi formuleze strategia în termenii moderni acreditați de gândirea politică occidentală. În 1829, spre exemplu, Simion Marcovici justifica revoluția prin teoria contractului social, care era desființat de abuzurile unei guvernări tiranice asupra poporului. Mai târziu, în 1838, în „Actul de unire şi independență", elaborat de „partida națională" din Țara Românească, se afirma că atunci când societatea era în disoluție, când cârmuirea nu mai putea menține structurile fireşti ale statului, cetățenii erau îndreptățiți nu numai să refuze respectarea legilor, ci şi să ia inițiativa de a se apăra împotriva tiraniei şi de a salva patria, căci salvarea poporului era legea supremă[39]. Invocarea frecventă a tiraniei nu era întâmplătoare. Tirania se asocia, în imaginarul epocii, cu o guvernare ilegitimă, „nenaturală" (spre deosebire de monarhie şi de aristocrație, care erau

[37] Vezi Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății româneşti în vremea domniilor fanariote*, Bucureşti, Editura Univers, 1982, p. 194.

[38] Vezi G.D. Iscru, *Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu,* Bucureşti, Editura Albatros, 1982, p. 88–89.

[39] Vezi Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti* (*1369–1878*) şi urm., p. 108.

regimuri „fireşti", nepervertite în principiile şi funcţionarea lor). În aceste circumstanţe, revoluţia intervenea ca o restabilire a „normalităţii", a civilizaţiei în locul unei anumite forme de anomie.

După 1821, strategia democratică directă s-a reactualizat periodic: în 1848 – în contextul revoluţiei, în 1856–1859 – în timpul acţiunii pentru unirea principatelor şi în 1870–1871 – cu ocazia campaniei antidinastice a liberalilor radicali, în toate aceste împrejurări fiind vorba de implicarea directă a maselor în reorganizarea regimului sau a societăţii.

În 1848 strategia recuperării a vizat, în egală măsură, sincronismul european (instituţional-politic) şi decalajele autohtone (social-ecomonice). În Proclamaţia de la Islaz se revendicau atât egalitatea drepturilor politice, Adunarea legislativă aleasă prin vot universal şi un domnitor asemenea unui preşedinte – cu un mandat de cinci ani, cât şi desfiinţarea rangurilor şi împroprietărirea prin despăgubie a clăcaşilor – pentru care s-a constituit apoi Comisia proprietăţii. Pentru realizarea acestui program, revoluţionarii au preconizat şi mijlocul eficient de a-l materializa, şi anume înarmarea poporului. La 1848 poporul înarmat din Bucureşti a fost un actor politic activ, asigurând susţinerea guvernului revoluţionar împotriva comploturilor boiereşti, în care erau implicaţi ofiţeri ai fostei armate regulamentare. Legătura dintre guvern şi popor se realiza prin intermediul liberalilor radicali – conducătorii politici ai micii burghezii urbane. În perioada care a urmat, Garda civică a reprezentat pentru aceştia un obiectiv, iar apoi un instrument important, întrucât putea fi eventual contrapusă armatei regulate controlată de guvern. În septembrie 1848, în perspectiva intervenţiei străine, au fost mobilizate inclusiv masele ţărăneşti din jurul capitalei, fără a se mai reuşi însă înarmarea şi organizarea lor. Ideea mobilizării populare avea, pe lângă acţiunile militare, şi un sens social, inserându-se în proiectul general de trecere de la naţiunea de supuşi la naţiunea de cetăţeni. Poporul suveran era poporul înarmat şi viceversa – după un model oferit de Revoluţia franceză şi reluat, în 1848, în toată Europa revoluţionară.

Între 1856 şi 1859 nu a fost vorba propriu-zis de o revoluţie, ci de un climat revoluţionar, întreţinut mai ales de radicalii de la 1848, pentru care unirea însăşi, prin aceea că exprima voinţa naţională, constituia un act revoluţionar de afirmare a drepturilor românilor împotriva arbitrarului extern care dominase până atunci. Totodată, unirea avea să ofere cadrul instituţional de realizare a reformelor politico-sociale, sintetizate în cele patru puncte ale programului unioniştilor moldoveni şi munteni, reuniţi în „Comitetul central al Unirii": unirea; autonomia şi neutralitatea principatelor; principele străin; guvernul reprezentativ cu o singură Adunare, în care să se regăsească interesele tuturor claselor. Realizarea acestor puncte ar fi putut transforma statul român într-o „Belgie a Orientului" – un stat liberal şi neutru. În Ţara Românească mai ales, susţinătorii strategiei democratice directe au recurs la chemarea în stradă a populaţiei capitalei, ca factor de presiune asupra Adunării elective spre exemplu, în ideea că poporul trebuia să-şi impună revendicările prin acţiune proprie, această acţiune reflectând în modul cel mai autentic voinţa naţională ca sursă a elaborărilor instituţionale. În 1857 strategia democratică a dispus şi de un

cadru formal de manifestare, în contextul alegerilor pentru Adunările ad-hoc şi al lucrărilor acestora – primele organisme reprezentative în care au fost prezenţi şi ţăranii. Prin prezenţa ţăranilor, programul naţional formulat de Adunările ad-hoc a dobândit o legitimitate naţională, de esenţă democratică.

În 1870–1871, în contextul încă nu foarte bine precizat al vieţii politice româneşti, când grupările încă fluctuau iar regimul nu îşi definitivase orientarea strategică fundamentală, radicalii au încercat să-şi impună programul democratic prin proclamarea republicii, scop în care au desfăşurat o campanie de presă care trebuia să mobilizeze populaţia pentru o acţiune revoluţionară. Ocazia a oferit-o proclamarea Republicii a III-a în Franţa: elogiind Franţa republicană, radicalii ţinteau de fapt în monarhia din România. Ziarul „Românul" a formulat sintetic strategia democratică, ce opunea intereselor dinastice voinţa popoarelor: „Se apropie ziua în care de pe înălţimea grandiosului edificiu al voinţei naţiunilor, ridicat cu atâtea sacrificii, iară nu după voinţa intereselor dinastice, domnitoare până acum, toate popoarele surori îşi vor întinde mâna şi se vor strânge într-o alianţă, care le va garanta existenţa, prosperitatea, fericirea [...]. Vai ţie, o Românie! Soră izolată a marei familii latine, dacă acea zi te va găsi tot amorţită, tot prada supusă a arbitrariului străinilor sau înstrăinaţilor! [...] Alege: Deşteptarea... duce la eliberare şi glorie! Adormirea... duce la moarte"[40]. Astfel de apeluri repetate constant, într-un climat de efervescenţă socială favorabilă radicalilor (a se vedea achitarea liderilor radicali judecaţi la Târgovişte pentru implicarea în insurecţia republicană de la Ploieşti – pe care domnul îi calificase în prealabil drept criminali), au creat o tensiune revoluţionară în mediile mic-burgheze şi populare urbane, conducând la manifestaţii de stradă cum a fost cea din 10 martie 1871 de la Bucureşti, în urma căreia Carol I a fost aproape de abdicare. Radicalii au încetat însă campania antidinastică în condiţiile înfrângerii Franţei în războiul cu Prusia, care excludea orice eventual sprijin extern pentru o republică democratică în România.

Într-un anumit sens, afirmarea strategiei democratice de reorganizare a societăţii a depins, la fel ca şi în cazul celei autoritare, de factorul extern. Categoriile mijlocii şi populare nu dispuneau de suficiente resurse (umane, financiare, militare) pentru a se angaja singure într-o confruntare cu statul autoritar. În această situaţie, democratismul s-a manifestat numai atunci când contextul internaţional l-a favorizat, prin aceea că a limitat capacitatea de reacţie a statului împotriva contestării revoluţionare. Revoluţia europeană de la 1848 şi Războiul Crimeii au afectat poziţia Rusiei autocratice ca factor de putere în principate, iar o eventuală victorie a Republicii franceze în războiul cu Prusia punea în discuţie necesitatea dinastiei de Hohenzollern la conducerea României. Sub ameninţarea pierderii sprijinului extern, într-un climat public care favoriza spiritul contestatar, guvernanţii au ezitat să adopte măsuri de forţă împotriva opoziţiei populare, cu atât mai mult cu cât aceasta ajungea să implice inclusiv reprezentanţi tradiţionali ai puterii instituite (militari, parlamentari). În momentul în care contextul internaţional s-a modificat din nou, de data aceasta

[40] „Românul", 9, 10 septembrie 1870, p. 789.

într-o direcţie conservatoare (înfrângerea revoluţiei europene, „compromisul" de la Osborne, victoria Prusiei), susţinătorii strategiei democratice au fost puşi în inferioritate pe plan intern, mişcarea populară nedispunând nici de forţa armată a statului, nici de organizarea politică superioară a elitei.

În aceste circumstanţe, după 1871 radicalii au renunţat la strategia democratică directă, care presupunea mobilizarea „stradală" a populaţiei pentru a schimba regimul politico-social, în favoarea unei strategii indirecte, care afirma rolul maselor nu împotriva ci în interiorul sistemului instituţional, prin lărgirea dreptului de vot până la sufragiul universal. Segmentul radical din Partidul Naţional Liberal s-a manifestat în acest sens în 1884, cu ocazia reformei electorale, când Constantin A. Rosetti a revendicat votul universal, sau în 1892, atunci când această revendicare a fost introdusă în programul partidului (pentru ca în 1906 să se revină parţial asupra ei, cerându-se numai colegiul unic). La începutul secolului al XX-lea, pe fondul acutizării problemei agrare, programul politic a fost completat cu cel social, prin revendicarea reformei agrare. Desfiinţarea latifundiilor – preconizată de pildă de Radu Rosetti – avea nu numai o funcţie economică, în sensul ridicării nivelului de trai al ţărănimii, ci şi una politică, întrucât, prin crearea unei noi categorii de proprietari-alegători din mediul popular, erau subminate structura socială de rezistenţă a regimului oligarhic şi monopolul politic al elitei.

Impunerea grupării radicale la conducerea Partidului Naţional Liberal, prin Ion I.C. Brătianu (1909), şi adoptarea programului care includea reformele electorală şi agrară (1913) au intervenit într-un context social care făcea plauzibil succesul strategiei democratice. A fost vorba în primul rând de presiunea socială negativă reprezentată de problema agrară, care impunea o transformare structurală în regimul proprietăţii, ca o condiţie de existenţă a statului român. În al doilea rând însă, a intervenit şi o presiune socială pozitivă, în contextul dezvoltării urbane a României[41]. Aceasta a antrenat o creştere a ponderii categoriilor mic-burgheze (producători, comercianţi, liber-profesionişti, funcţionari), interesate în lărgirea accesului lor la actul decizional. Radicalii au fost cu atât mai motivaţi să reactualizeze programul democratic favorabil acestor categorii, cu cât influenţa asupra lor le era acum disputată de Partidul Conservator-Democrat, constituit în 1908 tocmai ca o reacţie a categoriilor mic-burgheze la monopolul politic elitist exercitat de Partidul Conservator şi Partidul Naţional-Liberal (în perioada conducerii lui Dimitrie A. Sturdza).

Instituţionalizarea democraţiei reprezenta practic ultima etapă a racordării societăţii româneşti la modelul politico-social occidental (mai precis franco-englez) din perioada respectivă. Aceasta s-a realizat formal la 20 iunie/3 iulie 1917, atunci când Parlamentul refugiat la Iaşi a votat modificarea Constituţiei şi reformele electorală şi agrară – puse în aplicare după primul război mondial. Reformele au transformat calitativ corpul social, dintr-o naţiune preponderent neoiobagă într-o

[41] În 1859–1899, populaţia oraşelor a sporit în proporţie de aproximativ 90%. Vezi Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 400.

națiune de cetățeni, imprimând totodată regimului un caracter autentic reprezentativ. Schimbarea s-a realizat prin intermediul Parlamentului, dar sub amenințarea unei crize la nivelul organismului militar (adică al armatei compusă majoritar din țărani), criză care punea în cauză existența dinastiei, a regimului parlamentar şi chiar a statului român ca atare[42]. Acțiunea maselor a intervenit aşadar ca factor determinant în politică, fie şi numai într-o manieră negativă (ca amenințare). Sub acest aspect, în 1917 s-a înregistrat conjugarea celor două elemente constitutive ale strategiei democratice de-a lungul timpului: presiunea populară directă şi susținerea parlamentară a voinței majorității.

Afirmarea politică a strategiilor autoritară, elitistă şi democratică în secolul al XIX-lea a depins de raportul forțelor sociale implicate în procesul modernizării. Până la instaurarea monarhiei constituționale, în 1866, în condițiile în care elita boierească era reticentă sau chiar ostilă schimbărilor structurale, iar categoriile populare erau insuficient de omogene şi de organizate pentru a gestiona pe termen lung schimbările, recuperarea decalajelor instituțional-politice şi social-economice față de Occident s-a realizat pe cale autoritară, cu suportul puterilor străine. După 1866 şi până către primul război mondial, într-un context intern şi internațional marcat de regresul modelelor absolutiste şi revoluționare în egală măsură, şi pe fondul reorientării elitei sociale către o formulă politică liberală clasică, care accepta schimbarea graduală, paradigma dominantă a fost cea elitistă – un regim al libertății politice fără egalitatea politică. În tot acest interval strategia democratică a reprezentat un fel de „rezervă" politică, mereu prezentă însă numai ocazional actuală – cum s-a întâmplat la 1848, 1856–1859 şi 1870–1871. Categoriile mic-burgheze şi populare – exponentele sociale ale democrației în întreaga Europă – au fost defavorizate în competiția politică de structura demografică preponderent rurală a societății româneşti, care constituia un cadru mai favorabil pentru metodele autoritare sau elitiste de gestiune a reorganizării social-politice. Rolul politic al maselor s-a impus instituțional în 1917, pe fondul crizei provocate de primul război mondial, în condițiile în care de câțiva ani chiar o parte a clasei politice existente (radicalii, conservator-democrații) promova ideea lărgirii reprezentativității sociale a regimului.

În perioada interbelică, introducerea votului universal a compromis afirmarea strategiei elitiste, oligarhia nemaidispunând de resortul eficient al monopolului său politic: censul electoral. În mod surprinzător însă, compromiterea elitismului nu a asigurat succesul absolut al democratismului, care a fost concurat de noi forme de autoritarism, cum a fost cel guvernamental preconizat inițial de Alexandru Averescu, cel regal promovat de Carol al II-lea şi mai ales cel totalitar-legionar – întemeiat pe reorientarea unor segmente populare dinspre democrație către dictatură. Caracterul aparent superficial al manifestărilor democratice în secolul al XIX-lea, în opoziție cu schimbările consistente realizate pe cale autoritară, a indus publicului o anumită preferință pentru soluțiile de forță, care implicau restrângerea libertății individuale, fapt care a subminat consensul social pentru regimul

[42] Vezi Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea Românei. 1916–1919,* vol. II, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, p. 322, 421.

democratic. Odată încheiată racordarea instituțională a societății româneşti la modelul democratic occidental, aceasta a avut ca „efect pervers" racordarea inclusiv la problematica proprie modelului respectiv, care consta în criza democrației, în confruntarea partidelor (şi strategiilor) democratice şi autoritare pentru a câştiga adeziunea maselor şi a exercita puterea politică. În acest context, strategiile înseşi au fost reformulate conceptual şi regândite tactic, pornind de la modificarea semnificației suveranității naționale. Din această perspectivă, istoria a ceea ce s-ar putea numi într-o formulare braudeliană „lungul secol al XIX-lea", începută în 1789, s-a încheiat în 1918.

ISTORIA CONCEPTUALĂ ŞI DECONSTRUCŢIA LIMBAJELOR SOCIAL-POLITICE. O CONTRIBUŢIE LA ÎNNOIREA METODOLOGICĂ A ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE[*]

Prof. univ. dr. VICTOR NEUMANN

Întrebările la care încerc să răspund în această comunicare sunt următoarele: Ce este istoria conceptuală? Cum estimăm contribuţiile lui Reinhart Koselleck şi ce rol a jucat Begriffsgeschichte în interpretarea dată trecutului german după al doilea război? Ce fel de înnoiri poate aduce istoria conceptuală în orizontul istoriografiei române contemporane? La ce serveşte deconstrucţia limbajelor social-politice? Există o relaţie între conceptele fundamentale ale unei limbi şi variantele de interpretare social-politică? Ce anume vom lua în considerare din teoria rezultată din istoria conceptuală? Este istoria conceptuală capabilă să dezvăluie mai exact realităţile social-politice şi culturale ale României moderne şi contemporane? Care sunt conceptele-cheie la care ar trebui să ne oprim într-o primă fază a cercetărilor de istorie conceptuală românească?

Înnoirea discursului istoric este un lucru firesc şi el se întâmplă periodic, în felul acesta istoriografia asumând o diversitate de orientări. Perioada imediat următoare războiului a necesitat regândirea fenomenelor sociale şi politice, a ideologiilor şi a limbajelor din marile state europene. Germania, Franţa şi Anglia au fost preocupate decenii la rând de metodele de abordare ale istoriei. Fără a neglija rezultatele predecesorilor, istoricii occidentali au căutat alternative la mai vechile cercetări. Una dintre acestea care face o strălucită carieră poartă numele de *istoria conceptuală*, în germană, *Begriffsgeschichte*, iar în engleză, *History of Concepts.* Termenii au fost traduşi ori adaptaţi în mai multe limbi şi culturi europene, ceea ce

[*] Comunicare prezentată în cadrul şedinţei publice a Secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie în data de 10 octombrie 2007 şi la Arhivele Naţionale ale României în data de 3 decembrie 2007. Textul reprezintă o reluare şi o aprofundare a proiectului româno-german, redactat împreună cu prof. Armin Heinen de la Universitatea din Aachen, proiect ce vizează elaborarea monografiilor de istorie conceptuală românească în cadrul Şcolii Doctorale Internaţionale de Istorie de la Universitatea de Vest din Timişoara. Ideea studiilor de istorie conceptuală românească s-a născut pe parcursul anilor, încurajată fiind de întâlnirile ce le-am avut cu renumitul istoric Reinhart Koselleck. Traducerea în română a uneia din operele sale (vezi *Conceptul de istorie*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 2005) şi elaborarea mai multor studii de istoria gândirii politice şi de istorie conceptuală (Victor Neumann, *Ideologie şi fantasmagorie*, Ed. Polirom, Iaşi, 2001; Idem, *Neam, Popor sau Naţiune*? Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2005), m-au ajutat la formularea argumentelor privind necesitatea unui lexicon al limbajelor social-politice româneşti.

a făcut ca studiile de istorie conceptuală să se extindă şi să aducă rezultate remarcabile în istoriografie, dar şi în ştiinţele sociale şi politice. Motivul real al reevaluărilor istoriei în temeiul unei metodologii mai flexibile, una interdisciplinară prin excelenţă, a fost îmbunătăţirea cunoaşterii trecutului, respectiv, formarea reperelor intelectuale critic-raţionale ale prezentului.

Ştiinţa istoriei şi a culturii politice din România va fi câştigată prin promovarea *istoriei conceptuale*. În felul acesta, ştiinţa istoriei are şansa să stimuleze procesul integrării europene a României prin formarea unei conştiinţe sociale convergente cu Europa actuală. Tradiţia istoriei literare şi a istoriei limbii române e una apreciabilă. La fel de adevărat este că îmbogăţirea cercetării şi înţelegerii trecutului prin metoda „istoriei conceptuale" vine în întâmpinarea aspiraţiilor timpului prezent. Prin deconstrucţia conceptelor, noua abordare caută să contribuie la „demitizarea trecutului", la reformarea limbajelor şi la aflarea soluţiilor pentru viitor. Într-un asemenea caz, analiza ar urma să acorde interes puterii reflexive şi formatoare a limbii. În România, aidoma Germaniei de după 1945, importantă este crearea premiselor pentru o cultură politică pluralistă prin conştiinţa limbii. Obiectul unei asemenea cercetări îl constituie câmpurile lexicale care descriu „lumi" plurivalente în care se reflectă ideologii. România este o ţară a influenţelor culturale diverse, fapt ce se reflectă pe de-o parte în materialul lexical, iar pe de altă parte în consecinţele istorico-sociale. În limba română pot fi descoperite suprapunerile conceptuale din care rezultă inegalităţile temporale ale diverselor regimuri politice sau incompleta modernizare. Din acest motiv, diagnosticarea trecutului şi formularea proiectelor pentru viitor poate beneficia enorm prin mijlocirea studiilor de *istorie conceptuală*.

ROLUL INOVATOR AL LUI REINHART KOSELLECK

Iniţiatorul „istoriei conceptuale" germane a fost Reinhart Koselleck. Cu câţiva ani înainte el şi-a încheiat cea mai substanţială operă, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*[1] (Concepte istorice fundamentale. Lexicon privind limbajele social-politice în Germania). Împreună cu Otto Brunner şi Werner Conze (cu care a început cercetarea), Reinhart Koselleck s-a preocupat timp de câteva decenii de *istoria conceptelor fundamentale*, dezvoltând-o în paralel cu *istoria franceză a discursului istoric* şi cu *noua istorie intelectuală anglo-americană*. În toate reflecţiile bazate pe acest tip de cercetare se observă convingerea în forţa formatoare a limbii, demonstrând că întâmplarea, adică, istoria, poate fi conceptualizată şi că acest lucru este foarte important.

[1] Vezi Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart, Ernst Klett/J.G. Cotta, 8 volume, 1972–1997. Vezi noua ediţie apărută la aceeaşi editură în anul 2004. Această operă a fost iniţiată şi dusă până la capăt de Reinhart Koselleck, motiv pentru care am invocat constant numele său ca principală referinţă a novatoarei cercetări din istoriografia germană contemporană.

Koselleck a avut ca punct de pornire tradiția culturală germană, respectiv, istoria ideilor (*Geistesgeschichte*). Cu o bibliografie vastă şi întemeiat pe un studiu interdisciplinar mai temeinic şi mai bine orientat decât *noua istorie intelectuală*, Koselleck a perceput istoria ca pe o dispută a interpretărilor. Pe lângă istoria discursului, pe Koselleck l-au interesat conceptele singulare şi câmpurile lexicale. După experiența totalitarismului nazist, el a încercat să limiteze disponibilitatea conceptelor şi să trezească sensibilitatea față de limbajul politic. Tocmai de aceea, opera lui s-a bucurat de un renume internațional.

În ultimii ani, *istoria conceptuală* este percepută ca fiind de referință în transformările sociale şi în statuarea formelor lor lingvistice. Prin faptul că Reinhart Koselleck a aşezat conştientizarea lingvistică a circumstanțelor istorice în centrul cercetării sale şi a problematizat variantele de interpretare politice şi sociale, el a adoptat acele puncte de vedere care sunt asociate conceptului „transformării lingvistice". În spatele demersului lui Koselleck se află o critică la adresa istoriei clasice a ideilor, critică în care motivul istoriei este redus la o idee legată de individ. *Istoria conceptuală* analizează o formă socială a percepției şi a interpretării prezentului, iar conceptele conțin în acelaşi timp momente ale trecutului, prezentului şi viitorului. Nu întâmplător, savantul german a gândit istoria ca având o dublă perspectivă, una cu fața spre trecut şi, alta, cu fața spre viitor. Observațiile lui Koselleck nu trimit în nici un caz la negarea valorilor moştenite. Dimpotrivă, ele arată ce anume din trecutul istoric devine esențial în proiectarea viitorului. Expresia preferată de istoricul german se regăseşte în titlul uneia dintre operele sale de referință, este vorba de *Vergangene Zukunft*, adică, în traducere, *viitorul trecut*[2].

Hayden White observase în opera lui Koselleck câteva elemente ce trebuie neapărat luate în considerare atunci când evaluăm teoria privind conceptul de istorie sau promovăm ideea unei *istorii conceptuale*. Acestea sunt:

a) temporalitatea indică mai multe viteze de accelerare şi de încetinire;
b) realitatea socială este deschisă față de câmpurile lexicale;
c) cunoaşterea istorică este precedată de o reflecție teoretică, ceea ce reprezintă temeiul întregului demers istoric;
d) recuperarea trecutului se face cu gândul dezvăluirii treptelor de înțelegere a conceptelor;
e) formarea conştiinței critice istorice este răspunsul la prăpastia dintre evenimentul istoric şi limbajul folosit spre a-l reprezenta[3].

[2] Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1979. Vezi ediția a III-a la Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995. Această operă este una dintre cele mai valoroase contribuții postbelice la teoria istoriei. A fost tradusă în engleză, franceză, spaniolă, italiană, bulgară, maghiară. Integrarea în circuitul internațional se datorează mai ales ediției în limba engleză, intitulată *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, traducere şi studiu introductiv de Keith Tribe, Columbia University Press, New York, 2004.

[3] Hayden White, Foreword (Cuvînt introductiv) la Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Translated by Todd Samuel and Others, Stanford, California, 2002, p. XIII.

Înțelegem de aici că istoria istoriografiei poate fi văzută ca o istorie a conceptelor. Prin faptul că istoria devine conştientă de conceptele sale, ea dezvoltă o metodă ce asigură atât diversitatea abordării, cât şi mai buna redactare a naraţiunilor sale. O ştiinţă a istoriei care ia cunoştinţă de istoricitatea sa şi de aceea a limbajului în general va contribui la raţionalizarea discursului public. Eforturile pentru o nouă viziune asupra istoriei româneşti trebuie însoţite de cercetarea principiilor fundamentale. De aici şi importanţa ce o acord exemplului *istoriei conceptuale* (*Begriffsgeschichte*) germane pentru România[4]. *Istoria conceptuală* promite răspunsuri la o serie de întrebări, ca de exemplu: de ce este utilă rescrierea istoriei?; cum se poate asigura îmbunătăţirea orientării ştiinţei istoriei?; ce loc vor dobândi în conştiinţa contemporanilor reprezentările narative tradiţionale care beneficiază deja de diferite interpretări?

Koselleck a analizat transformarea lingvistică germană pentru perioada de tranziţie de la medieval la modern, aceea care în spaţiul de limbă germană s-a petrecut în secolul cuprins între 1750 şi 1850. L-a preocupat formarea limbajului modernităţii, el căutând să descopere norme metodologice pentru conştientizarea sistematică a limbii. El a urmărit interpretarea experienţelor trecutului, ordinea lucrurilor ca trăire diferenţiată şi autoaprecierea seculară.

CU CE SE OCUPĂ ISTORIA CONCEPTUALĂ?

Istoria conceptuală tematizează atribuiri sociale de sens în context istoric şi descrie aspectul culturii, aşadar al comunicării prin semne şi simboluri, al expresiei individuale, al adaptării situative şi al reinventării. Ea se întreabă de ce s-au impus anumite concepte, de ce unele dintre acestea au devenit „concepte fundamentale”, ce lumi de reprezentare se formează prin aceste concepte, ce anume exclud, acoperă sau dezvăluie ele, cine şi cu ce intenţie le-a inclus în discursul politic şi cum au fost ele lansate public. *Istoria conceptuală* problematizează utilitatea social-politică a conceptelor şi reprezentarea viitorului pe care acestea o sugerează.

Istoria conceptuală reprezintă ştiinţa istoriei. Ea tratează societăţile din trecut şi ce anume ne-au lăsat ele ca material lingvistic şi structuri mentale, culturale şi sociale. *Istoria conceptuală* nu tematizează evoluţia limbii şi nici nu este interesată de istoricitatea cuvintelor. Ea este interesată de acele concepte care au fost generate de transformările social-politice sau au dobândit o nouă semnificaţie prin acestea şi care ele însele au scris istorie. *Istoria conceptuală* este preocupată de reprezentarea lingvistică a transformărilor social-politice şi de disputa pentru recunoaşterea acestora. Conceptele fundamentale reprezintă noţiuni care trimit la o anumită epocă; noţiuni ce descriu „lumi”, fără a reproduce imagini, sunt plurivalente şi generează controverse. Reinhart Koselleck făcea referinţă la conceptele fundamentale ca fiind „indicatori” şi „factori” ai evoluţiei. În context românesc,

[4] Vezi Reinhart Koselleck, *Conceptul de istorie*, traducere de Victor Neumann şi Patrick Lavrits. Studiu introductiv de Victor Neumann, Editura Universităţii „Al.I. Cuza”, Iaşi, 2005.

noţiunile „politic", „politicianism", „om politic" sunt exemple de concepte fundamentale. În schimb, noţiuni precum „Adunarea Deputaţilor", Senat" sau „Curtea Constituţională" nu reprezintă concepte fundamentale. Cele dintâi pentru că au intrat în conştiinţa publică, cele din urmă pentru că sunt străine masei de alegători, respectiv, nu se regăsesc îndeajuns în textele şi în limbajele ce conferă fundament şi statornicie instituţiilor democraţiei ori în acelea prin care se articulează gândirea politică.

În conceptele fundamentale se oglindesc ideologii care sunt controversate şi expuse discursului public. Cu toate acestea ele sunt de neînlocuit. După cum a demonstrat Jörn Leonhard[5], ele sunt subordonate fazelor evoluţiei de la dimensiunea semantică pre-politică până la „politizare" şi ideologizare; sunt subordonate disputei interpretative, aflată ea însăşi în continuă transformare. Conceptele fundamentale nu se pot defini simplu, ci trebuie explicate într-un context corespunzător. Spre deosebire de noţiunile referitoare la izvoare, reprezentând perioade de timp trecute şi încheiate, conceptele fundamentale sunt deschise interpretărilor prezentului.

Cu ajutorul conceptelor fundamentale e construită identitatea. Cercetarea lor face posibilă cunoaşterea atribuirilor, respingerilor şi a delimitărilor semantice. *Istoria conceptuală* prezintă continuitatea şi fisurile din cadrul discursului social şi politic şi în acest mod evidenţiază deosebirile şi conflictele identitare. Prin faptul că *istoria conceptuală* aşează împreună „concepte" şi „texte", ea descrie „lumi de reprezentare" şi facilitează intermedierea „ideilor". Scopul său este să analizeze controversa din jurul conceptelor şi să prezinte disputa pentru supremaţie.

Istoria conceptuală trebuie clar diferenţiată de cercetarea istorică a vocabularului de specialitate al diferitelor discipline ştiinţifice. Ea are în vedere expunerea tradiţiilor de specialitate, clarificarea termenilor singulari din propriul limbaj de specialitate şi identificarea diferenţelor teoretice. Nu este vorba însă de evoluţia socială. Lingvistica este interesată de evoluţia vocabularului, iar cercetările ei sunt îndreptate spre limbă ca sistem şi nu spre intermedierea lingvistică a realităţii sociale. Faţă de istoria discursului, *istoria conceptuală* este mai pragmatică şi îndreptată cu precădere către prezent, pentru că doar acele concepte care au însemnătate pentru prezent constituie un punct de interes pentru ea. Faţă de istoria ideilor, *istoria conceptuală* este mult mai concretă şi mult mai puternic ancorată în realitatea social-politică. Potrivit lui Reinhart Koselleck, metoda ei este una istorico-critică.

IDENTIFICAREA CONCEPTELOR FUNDAMENTALE ALE CULTURII ROMÂNE – O PROVOCARE PENTRU ŞTIINŢA ISTORIEI

Discursul cultural şi politic din România este marcat până în zilele noastre de o comunicare defectuoasă a elitelor, mai exact, el este tributar culturii monologului.

[5] Jörn Leonhard, *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München, 2001.

Conceptele au o funcție de semnalizare pentru cei din imediata apropiere ori pentru cei de aceeaşi orientare, însă nu vizează o comunicare de la elite spre publicul larg. De aceea, *istoria conceptuală* – înnoirea istoriografiei române are foarte mult de câştigat prin profesarea ei – va tinde să lămurească rolul comunicării în cultura română, susținând ideea recuperării trecutului prin descifrarea încărcăturii istorice, politice şi sociale a noțiunilor fundamentale. Deconstrucția conceptelor vizează conştientizarea mesajelor lor şi permite căutarea de noi reprezentări a identității şi ordinii sociale potrivite din punct de vedere lingvistic. *Istoria conceptuală* va permite o relație mai prudentă în ceea ce priveşte limbajul, vizând îmbogățirea culturii şi schimbarea reflexelor mentale. Ea este necesară mai cu seamă spre a face posibilă Europei occidentale o mai bună înțelegere a realităților culturale şi politice din România. Ca să fiu mai exact, voi spune că tocmai translarea experiențelor în noțiuni comprehensive lumii occidentale este una din marile provocări ale istoriografiei româneşti. Iată de ce istoricii români sunt invitați să se apropie mai mult de structura lingvistică a textelor şi a mesajelor conținute de ele în trecut şi astăzi, aspirând la ameliorarea comunicării dintre diferitele grupuri sociale şi culturi din interiorul şi din exteriorul României.

Dacă Reinhart Koselleck a fost interesat mai ales de transformarea lingvistică din perioada de tranziție a lumii germane cuprinsă între anii 1750 şi 1850, atent fiind la conceptele ce reflectă o *gândire modernă*, precum *Aufklärung* sau *iluminism* (ca teorie culturală), *reformă*, *progres*, *revoluție*, *romantism*, *idealism*, *privilegiu*, *libertate*, *viitor* etc.[6], abordarea pe care eu o consider utilă istoriografiei române trimite la conceptele care descriu „identități" sau reprezentări ale „societății civile". România e o țară în care procesul modernizării nu s-a încheiat, în care contradicțiile sociale merg mână în mână cu asimetria regimurilor politice şi cu modul în care acestea se oglindesc în formele lingvistice. Suprapunerile conceptuale indică modernizarea incompletă. Iată de ce cred că studiile de acest fel vor aduce contribuții notabile, respectiv o înnoire a perspectivelor asupra istoriei României şi a timpului modernității la români. Ele vor reuşi în măsura în care vor fi preocupate mai cu seamă de transformările conceptuale petrecute în faza de afirmare a conştiinței naționale şi de formare a statului-națiune, dar şi de acelea petrecute pe parcursul secolului al XX-lea.

Ceea ce poate fi un pas important pentru istoriografia română este analiza unora dintre conceptele istorice fundamentale din spațiul cultural românesc şi compararea lor cu conceptele corespunzătoare din spațiul lingvistic german. Astfel va reieşi că nu este vorba de elaborarea unei enciclopedii, ci de studiul vieții unor concepte ce au o mare însemnătate în istoria modernă şi contemporană a României şi care se regăsesc şi în limbajele profesate astăzi. Demersul este unul

[6] Cf. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart, Ernst Klett/J.G. Cotta, 8 volume, 1972–1997. Pentru modul în care este urmărită evoluția noțiunilor în funcție de timpul istoric, a se vedea, ca exemplu, Reinhart Koselleck, Fortschritt, în *Geschichtliche Grundbegriffe*, vol. II, p. 353–423.

interdisciplinar şi intercultural, iar România se potriveşte unei asemenea evaluări din mai multe motive:

a) istoric, România face parte din ţările europene care au început mai târziu procesul modernizării; de aceea aici se poate urmări mai exact decât în alte ţări transferul noţiunilor, adoptarea unora şi respingerea altora;
b) spaţiul cultural românesc a avut influenţe politice şi sociale foarte diverse, astfel încât în România au fost „naţionalizate" oferte de interpretare osmane, franceze, germane, maghiare, ruseşti şi sovietice; analiza sistematică a adoptărilor lingvistice ca „traduceri asimetrice" poate fi foarte instructivă;
c) spre deosebire de limbile germană şi slave, nevoite să elaboreze noi concepte în vederea formării statului, deoarece ideea de stat nu putea fi conceptualizată în limba populară, substratul lingvistic românesc a admis şi acceptat atât forme conceptuale de proveniență latină şi greacă, cât şi forme conceptuale de origine slavă, precum şi germană, maghiară şi turcă;
d) cum şi de ce au rezultat diverse forme ale conceptelor este una dintre cele mai importante întrebări ale viitoarei istorii conceptuale româneşti;
e) prin clarificarea câmpurilor lexicale centrale privitoare la România este posibilă identificarea dintr-o perspectivă europeană a circumstanţelor în care au avut loc transferurile.

Pentru că influenţa culturii germane în spaţiul românesc a fost mai puţin studiată decât aceea franceză, concentrarea asupra ei va ajuta o dată în plus la dezvăluirea originilor unor noţiuni fundamentale privind identitatea culturală şi social-politică românească. Argumentele în sprijinul acestei observaţii sunt următoarele:

a) dacă prin cultura franceză au fost receptate modelele cultural-ideologice şi formele administrativ-politice, atunci, prin cultura germană a fost influenţată perspectiva românească asupra conştiinţei de grup, respectiv asupra ideii de naţiune culturală ce se revendică de la aceeaşi limbă, aceleaşi origini şi de la continuitate istorică pe acelaşi pământ;
b) receptarea *Aufklärung*-ului germano-austriac şi a *Sturm und Drang*-ului s-a petrecut în mediile intelectuale din Transilvania;
c) conceptele germane cu privire la stat, naţiune şi societate au influenţat gândirea social-politică românească în secolul al XIX-lea şi în acest sens pot fi invocate translările: „cărturar", „disciplină/ordine", „continuitate", „cultură", „etnie", „etnocultură, „naţiune culturală", „naţiune";
d) deşi nu poate fi neglijată, istoriografia germană de secol al XIX-lea e depăşită, prin urmare, se cuvine să observăm înnoirile propuse de şcoala ei postbelică, îndeosebi contribuţiile majore ale cercului de la Bielefeld din jurul lui Koselleck, care – aidoma sugestiilor *Şcolii de la Annales* a lui Marc Bloch, Lucien Febvre şi Fernand Braudel sau ale *Noii noi şcoli franceze* –, contribuie enorm la îmbogăţirea şi reorientarea metodologiei de lucru;
e) în Europa de Est, România reprezintă unul dintre cele mai bune exemple ale asimilării orientărilor istoriografice vest-europene în secolele al XIX-lea

şi al XX-lea; continuarea procesului de înnoire a limbajelor şi de comprehensiune a trecutului nu poate face abstracţie de transformările şi succesele disciplinei istorice şi ale ştiinţelor social-politice din statele europene; perspectivele deschise de studiile interdisciplinare germane merită o atenţie specială, ţinând seama de reuşita denazificării limbajelor istorico-politice;

f) o *istorie conceptuală* referitoare la România este necesară statuării unui spaţiu cultural european în Estul continentului, formulării limbajelor social-politice pluralist-democratice; conştient de influenţele reciproce şi de labilitatea culturilor politice, un atare studiu va conferi un plus de înţelegere a codului civic, a reformelor necesare coabitării şi cooperării româneşti şi europene; fără a neglija valorile naţionale, respectiv, raportarea la trecutul propriu, *istoria conceptuală* va fi înţeleasă ca o relaţie „europeană" cu trecutul pe de o parte şi cu viitorul pe de altă parte.

IMPORTANŢA ISTORIEI CONCEPTUALE PENTRU CULTURA ROMÂNĂ

Spaţiul cultural românesc este de mai mult timp obiectul cercetărilor de istorie lingvistică şi de istoria ideilor. Cea mai veche tradiţie o au studiile clasice de istoria ideilor şi de istoria literaturii, iar acestea sunt reflectate astăzi în operele academicianului Alexandru Zub[7]. Interesul se îndreaptă către clasicii literaturii politice şi către ideile lor. Din punct de vedere metodic şi al problematizării, studiile referitoare la mituri (Lucian Boia[8]) şi cele referitoare la utopii (Sorin Antohi[9]) sunt diferit orientate şi îndatorate schimbării cultural-ştiinţifice. Acestea cercetează lumile de reprezentare ale grupurilor cultural-politice, dar rămân la nivelul studiilor imagologice.

Romanistul Michael Metzeltin a cercetat vocabularul constituţiei României din secolul al XIX-lea cu ajutorul metodelor lingvistice. Modul său de abordare presupune existenţa obiectului reprezentat prin cuvinte. El e interesat de reprezentarea lingvistică a circumstanţelor politice şi nu de alternativele conceptuale[10]. Klaus Bochmann[11] şi Jürgen Erfurt[12] au folosit metode sociolingvistice pentru a arăta modernizarea vocabularului social-politic românesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea şi în deceniul pregătirii unirii Principatelor Române. Ei descriu transformarea lexicului şi probează cu exemple arestarea socială a limbii. Din păcate,

[7] Al. Zub, *Istorie şi finalitate*, Iaşi, 1991; idem, *Romanogermanica. Secvenţe istoriografice*, Iaşi 2006.

[8] Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 1997.

[9] Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie şi utopie în cultura română*, Iaşi, 1999.

[10] Michael Metzeltin, Petra Lindenbauer, Holger Wochele, *Die Entwicklung des Zivilisationswortschatzes im südosteuropäischen Raum im 19. Jahrhundert. Der rumänische Verfassungswortschatz. Eine ideen geschichtliche und kulturhistorische Betrachtung*, Wien, 2005.

[11] Klaus Bochmann, *Soziolinguistische Aspekte der rumänischen Sprache*, Leipzig, 1980.

[12] Jürgen Erfurt, *Der politisch-soziale Wortschatz im Rumänischen um die Zeit der Vereinigung der Fürstentümer Moldau und Walachei, 1856–1861* (teză de doctorat), Leipzig, 1981.

doar în cazuri izolate, recurg la textele originale, fiind puţin preocupaţi de problema comunicării. În pofida metodei lor limitate, Bochmann şi Erfurt evidenţiază importanţa cercetării limbii pentru descoperirea formării şi evoluţiei conceptelor. Cu alte cuvinte, lucrările lor oferă un punct de pornire pentru o „istorie conceptuală" românească. Recent, Dietmar Müller a descris metodic dezbaterea cu privire la evrei în codul naţional românesc, făcând referire la problema alterităţii ca soluţie pentru înţelegerea reprezentărilor naţionale[13]. Nici el nu a dezvoltat tema din perspectiva *istoriei conceptuale*. Într-una din cărţile mele am propus o evaluare a câtorva concepte fundamentale româneşti, cum ar fi *neam, popor* şi *naţiune*, dezvăluind motivele aprofundării multiplelor lor semnificaţii cultural-istorice şi politice[14].

CÂMPURILE LEXICALE

O înţelegere în context european a trecutului şi prezentului României pretinde selectarea noţiunilor de bază, studiul cărora va dezvălui cum anume s-au format limbajele şi reflexele mentale. De aceea, ca prim pas, voi prezenta mai multe câmpuri lexicale importante, împreună cu antonimele lor. În contextul românesc, multe concepte fundamentale sunt controversate şi de aceea ele provoacă numeroase dispute pe teme politice. Cei neiniţiaţi au nevoie de o explicaţie elaborată pentru înţelegerea lor. Câţiva termeni-cheie pot deschide cercetarea în vederea cunoaşterii evoluţiei semnificaţiilor lor de-a lungul secolelor al XIX-lea şi al XX-lea. Ele vor clarifica limbajele social-politice din trecut, dar vor motiva şi rostul înnoirii metodologice a istoriografiei române contemporane. Lista de concepte de mai jos – gândită împreună cu istoricul Armin Heinen[15] de la Universitatea din Aachen –, este una selectivă şi ea are în vedere primul set de lucrări monografice româneşti pe o asemenea temă.

1) Români, cetăţeni, tovarăşi, concitadini – bozgori, jidani, ţigani;
2) Economie modernă, capitalism, liberalism, liberalism românesc – poporanism, ţărănism, corporatism, comunism, economie planificată;
3) Drepturile omului, drepturile fundamentale, drepturile cetăţenilor – drepturile colective, drepturile naţiunii;
4) Neam, popor, naţiune, cultură naţională – minoritate, străin, păgân, multiculturalism;
5) Europa, european, europenism, europenitate, Europa centrală, Europa de sud-est, Europa est-centrală – naţionalism, autohtonism, orientalism, creştinism, ortodoxism, balcanism;

[13] Dietmar Müller, *Staatsbürger auf Widerruf. Juden und Muslime als Alteritätspartner im rumänischen und serbischen Nationscode. Ethnonationale Staatsbürgerschaftskonzepte, 1878–1941*, Wiesbaden, 2005.

[14] Victor Neumann, *Neam, Popor sau Naţiune? Despre identităţile politice europene*, Bucureşti, 2005.

[15] Prin cooperarea cu Armin Heinen mi-am propus să urmăresc apropierea metodologică a istoriografiei româneşti de aceea germană.

6) Regionalism, federalism, subsidiaritate – centralism, unitate, independență;
7) Libertate, dreptate – despotism, arbitrariu, stăpânire, jug;
8) Legendă, cronică, istorie – ideologie, mitologie;
9) Modern, modernitate, societate – tradiție, organicitate, comunitate;
10) Politică, occidentalism, om politic – politicianism, bizantinism, nepotism, politician;
11) Monarhie, paternalism, autoritarism, preşedinție, şefie, conducător, căpitan – republică, democrație, pluralism, parlament, parlamentarism;
12) Guvern, loialitate, loial – opoziție, opozant;
13) Presă, sfera publică – cenzură, scandal;
14) Tranziție, criză – stabilitate, continuitate;
15) Corupție, nepotism, familiarism, birocrație – corectitudine, responsabilitate, administrație;
16) Proprietate, pământ, posesiune, moştenire, egolatrie – egalitate socială, bine de obşte, expropriere, solidaritate;
17) Elită intelectuală, elită politică – masă populară, popor, prostime;
18) Bărbat, masculinitate, emancipare – femeie, feminitate, discriminare;
19) România, român, românesc, românitate, noi – străinătate, străin, străinii, ei;
20) Țăran, rural – orăşean, urban;
21) Revoluție, revoltă, lovitură de stat – reformă, pace, alegeri.

ÎNTREBĂRILE CENTRALE

Toate studiile ce vor fi gândite şi elaborate cu privire la conceptele enumerate mai sus trebuie să abordeze următoarele aspecte: 1) Când, cum şi unde au apărut noile alocări semantice ale conceptelor? 2) De ce şi în ce context reuşesc ele să se impună? 3) În ce măsură se reflectă diferitele culturi identitare (din Evul Mediu şi până în prezent) în concepte şi în ce măsură aceste concepte au dobândit de-a lungul timpului noi semnificații? 4) Se pot identifica diferențe conjuncturale ale utilizării conceptelor? 5) Ce asocieri conceptuale se pot delimita? 6) Sunt ele delimitate social sau pot fi mai bine caracterizate prin termenul de mediu social? 7) Sunt aceşti termeni adecvați pentru a fi indicatorii unei „istorii a comunicării" româneşti? 8) Cum s-au modificat conceptele în cazul transferului lor din alte culturi? 9) Ce diferențe conceptuale româneşti rezultă din comparația cu Europa de Vest? 10) Ce fel de angajament a implicat utilizarea conceptelor şi în ce măsură folosirea lor a vizat crearea realităților?

SURSELE ŞI INDEXAREA TEXTELOR

Istoria conceptuală se bazează pe examinarea şi evaluarea izvoarelor adecvate. Conținutul textului trebuie să reflecte diferite puncte de vedere, însă analiza lui nu trebuie să fie prea complicată. Cele mai indicate surse pentru cercetările de *istorie conceptuală* s-au dovedit a fi:

1) dicționarele care stabilesc uzul lexical, explică transferurile conceptelor în limba română; exemplul *Lexiconului românesc-nemțesc şi nemțesc-românesc* a lui Ioan Budai-Deleanu este dintre cele mai strălucite; enciclopediile generale definesc normativ conceptele şi prezintă înțelesul lor; o comparație a edițiilor *Enciclopediei Române* permite stabilirea secvențelor istorice; dicționarele de specialitate, de exemplu diferitele ediții ale *Dicționarului politic*, completează materialul pentru a doua jumătate a secolului al XX-lea;
2) traducerile operelor referitoare la politică, societate şi filosofie permit o analiză exactă a transferurilor şi o cercetare a suprapunerilor, însuşirilor şi transformărilor conceptelor fundamentale;
3) importantă este evaluarea textelor clasice, exemplul *Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia* de Petru Maior sau al *Istoriei civilizației române moderne* de Eugen Lovinescu fac referire la perioade de tranziție, la viitor;
4) memoriile şi eseurile explică şi motivează pozițiile politice şi sunt potrivite mai ales pentru tratarea conceptelor politice complexe;
5) manualele şcolare sunt interesante deoarece vor să „clarifice" într-o ținută neutră termeni ca românitate, monarhie, continuitate şi ele ocupă explicit multiple lumi conceptuale;
6) reprezentările istorico-politice din reviste şi opere populare arată prezentul, descriind în acelaşi timp trecutul;
7) disputa lingvistică propriu-zisă se petrece în editoriale, discursuri, scrisori şi discuții televizate, care reflectă cotidianul şi reproduc social şi politic uzul lexical actual.

ÎN LOC DE CONCLUZII

O istorie a conceptelor fundamentale româneşti va fi o contribuție de primă importanță la înnoirea metodei de cercetare. La fel de adevărat este că o *istorie conceptuală românească* are drept scop înțelegerea limbajelor social-politice contemporane, precum şi formularea ipotezelor de lucru privind transformarea lingvistică. Proiectele României sunt strâns legate pe de o parte de modul de interpretare al istoriei în sensul promovat de Reinhart Koselleck, adică, urmărind viitorul trecut, pe de altă parte, de direcția renegocierii noțiunilor fundamentale astfel încât cultura română să intre într-o reală convergență cu aceea a Europei occidentale.

II. IN HONOREM

VOCAȚIA ISTORICULUI. ACADEMICIANUL PROFESOR CAMIL MUREŞANU LA VÂRSTA DE 80 DE ANI

La 20 aprilie 2007 profesorul şi academicianul Camil Mureşanu a împlinit vârsta de 80 de ani. Pentru cei care l-au cunoscut în ultima jumătate de secol, a constituit un model de pregătire şi prestaţie ştiinţifică şi culturală, de afirmare cotidiană în planul vieţii universitare şi academice a Clujului, iar, foarte timpuriu, de la nivelul României postbelice, cu extensie europeană. Participarea în restrânsa delegaţie a istoricilor români la Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Roma, din 1955, la vârstă foarte tânără, avea să deschidă lungul şir al prezenţelor istoricului român în miezul dezbaterilor istoriografice europene şi de peste ocean.

Profesorul Camil Mureşanu şi-a făcut studiile în istorie la Universitatea din Cluj şi s-a afirmat în ambianţa acesteia într-o perioadă plină de dificultăţi pentru ţară. Erau anii de după cea de a doua conflagraţie mondială, confruntaţi cu urmările şi lipsurile cauzate de război şi de ocupaţie militară şi politică străină, când s-a instaurat un regim intolerant sub aspect ideologic, care a impus drastice limitări în viaţa culturală şi ştiinţifică a ţării. Atunci a fost vizat deopotrivă învăţământul românesc, ce trebuia golit de forme şi metode pedagogice tradiţionale şi mai ales de conţinutul său, în elementele cele mai valoroase ale lui, pentru a fi înlocuite cu creaţii de moment menite să argumenteze o ideologie nouă.

Consecinţe dintre cele mai nefaste ale noii „conjuncturi" politice din România, ca de altfel din toate ţările căzute după 1944–1945 sub regimul de ocupaţie sovietică, s-au resimţit în evoluţia ştiinţelor socio-umane, inclusiv asupra celor istorice, asupra istoriografiei. Aici s-au aplicat, cu deosebire în „obsedantul deceniu" (anii '50 ai secolului trecut), directive ideologice menite să subordoneze regimului acestei discipline. Istoricii s-au refugiat, în faţa acestei situaţii, în domeniul ştiinţelor auxiliare ale istoriei şi în cel al editării de izvoare istorice, în speranţa unor vremuri mai bune.

Cercetările de istorie universală erau şi ele serios afectate, contactele cu istoriografiile străine, de pe Continent şi de peste Ocean, fiind blocate, încât nici informarea istoricilor „universalişti" asupra rezultatelor acestora nu se mai puteau realiza. La Cluj, Institutul de Istorie Universală, reorganizat în 1925 de Constantin Marinescu, era desfiinţat în 1948, prin comasarea lui într-un institut de istorie căruia i s-a trasat un plan de cercetare.

În context, tânărul istoric Camil Mureşanu s-a plasat, cu toate acestea, pe direcţia de cercetare a istoriei universale, continuând, alături de Francisc Pall,

Mihail P. Dan şi alţii, eforturile pentru perpetuarea studiilor de istorie universală la Cluj. La Catedra universitară şi la Institutul de Istorie, profesorul Camil Mureşanu a continuat prestaţia academică şi cercetarea ştiinţifică în domeniu, în pofida cadrului avut la dispoziţie. Studiile sale istorice, cărţile publicate în anii '60, reconstituiau mari fenomene istorice de pe continent, ca revoluţiile burgheze din Ţările de Jos şi din Anglia, care deschideau drumul ferm spre modernitate a regiunilor respective, cu rezonanţe asupra întregii Europe. O istorie a Imperiului Britanic publicată în acei ani aducea în faţa cititorilor români evoluţia unei construcţii politico-statale rezistente, la care s-au alăturat apoi cărţile istoricului privind instituţia prezidenţială de la Casa Albă, a celei din Downing Street 10 şi preşedinţiei Franţei. Studiile despre diplomaţii iluştri ai Epocii Moderne reflectau o deosebită aprehensiune asupra fenomenelor de istorie ale diplomaţiei europene, de pătrundere a rosturilor instituţiilor diplomatice aflate în plin proces de modernizare.

Asemenea cercetări asigurau continuitatea într-un domeniu istoriografic ce cunoscuse o frecventare deosebită în perioada interbelică, dar care, după mijlocul secolului trecut, se confrunta cu dificultăţi şi limitări nemaiîntâlnite în câmpul cercetării ştiinţifice.

Istoricul este preocupat deopotrivă de evoluţiile din spaţiul Ţărilor Române în Evul Mediu şi Epoca Modernă, întotdeauna însă prin raportare la contextul european în care ele se desfăşurau. Travaliul la editarea Seriei C. Transilvania din colecţia de Documente (medievale) privind Istoria României din anii '50 ai secolului trecut i-a furnizat materialul informaţional-istoric pentru studiul referitor la politica fiscală a papalităţii în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIV-lea, ale cărui concluzii le-a prezentat sub forma unei comunicări la Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Roma (1955). Într-un anume context elaborează monografia istorică despre Iancu de Hunedoara, plasat în cadrul evolutiv din vremea marelui comandant de oşti (1957), reeditată în mai multe rânduri, tradusă în limba engleză, în baza căreia i s-a acordat doctoratul în istorie. Revoluţia română de la 1848 a constituit o altă problematică aflată în dezbaterea istoricului, implicat deopotrivă în editarea corpusului documentar pentru Transilvania referitor la marele fenomen social-politic de la mijlocul secolului al XIX-lea, a cărui apariţie continuă şi astăzi. Probleme de istorie politico-diplomatică, socială, economică şi culturală din Epocile Modernă şi Contemporană au stat deopotrivă în atenţia istoricului în ultima jumătate de secol.

Academicianul Camil Mureşanu a demonstrat în activitatea sa ştiinţifică o puternică forţă de sinteză, fapt ce l-a recomandat pentru elaborarea marilor sinteze istorice realizate în istoriografia română din ultimele decenii. Este vorba de Tratatul de *Istoria României* din anii 1960–1964 şi de *Istoria Transilvaniei*, apărută în aceeaşi perioadă, de sintezele de *Istorie Universală Modernă* care au reprezentat un preţios îndrumar pentru studenţii în istorie din România. Acestora li se alătură tratatul de *Istoria românilor* apărut sub egida Academiei Române între 2001 şi 2003 (opt volume), profesorul Camil Mureşanu fiind coordonator al volumului IV,

în care este dezbătută problematica istorică a secolelor XIV–XVI, când se evolua de la universalitatea creştină la Europa „patriilor".

Se cuvine evocată, în acest moment aniversar, activitatea didactică a istoricului. Profesorul Camil Mureşanu a ilustrat catedra universitară în cel mai înalt grad vreme de o jumătate de secol. Pentru cei care au avut prilejul să-i audieze cursurile generale de *Istorie Modernă Universală* şi cele speciale dedicate unor problematici circumscrise, au rămas adânc întipărite în memorie logica desfăşurărilor istorice propuse de la Catedră, reconstituirile subtile întreprinse, concluziile nuanţate exprimate pe parcursul expunerilor şi întotdeauna în finalul lor. Ştia să strecoare câte o „întâmplare" concretă din aria evenimentelor şi fenomenelor istorice prezentate, sau expresii din texte şi dialoguri istorice reale, prin care se asigura în fapt caracterizarea şi fixarea lor. Era apoi timbrul deosebit al vocii sale, prin care oficia într-un stil plin de eleganţă în faţa auditoriului – cineva l-a numit de violoncel – oricum aparte, prin care s-a impus şi a rămas întipărit în memoria studenţilor săi. A susţinut conferinţe, prelegeri şi cursuri universitare de istoria civilizaţiei româneşti în principalele centre academice din ţară, la Paris, Roma şi la Catedra „Nicolae Iorga" din Statele Unite ale Americii (Columbia University, New York). Prezenţa Istoricului şi Profesorului la manifestări ştiinţifice internaţionale, de la Congresele Internaţionale de Ştiinţe Istorice şi până la conferinţe şi simpozioane circumscrise tematic, specializate, i-au oferit posibilitatea de a face cunoscute rezultatele cercetărilor istorice româneşti comunităţii istoricilor de pe Continent şi din afara lui. A condus instituţionalizat asemenea contacte ştiinţifice şi reuniuni permanente, în calitate de preşedinte al părţii române în Comisia mixtă de istorie româno-cehă-slovacă, iar în ultimii ani al Comisiei mixte de istorie româno-maghiară.

Activităţile şi contribuţiile consistente în cercetarea istoriografică de la noi şi deopotrivă la nivelul învăţământului superior în domeniul istoric i-au adus Istoricului şi Profesorului Camil Mureşanu recunoaştere unanimă şi ascensiunea în ierarhiile universitare şi academice. A urcat rapid pe treptele carierei didactice, de la asistent la conferenţiar şi profesor conducător de doctoranzi. A îndeplinit ani îndelungaţi funcţia de decan al Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, de director al cursurilor internaţionale de vară ale Universităţii clujene, de şef al Catedrei de istorie modernă a Departamentului de istorie al acestei universităţi. Toate aceste responsabilităţi le-a îndeplinit cu mult profesionalism, conştient fiind de necesitatea lor şi de locul pe care îl deţineau în sistemul de învăţământ superior din România. Atent la problemele corpului didactic şi la cele ale studenţilor în istorie, s-a implicat în soluţionarea lor dreaptă, bucurându-se până astăzi de recunoştinţa tuturor.

În plan ştiinţific, urmare a prestaţiei superioare, a fost ales în organisme conducătoare interne şi internaţionale, apoi ca membru al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice (1970), în 1990 devenind membru corespondent al Academiei Române. Este membru corespondent al Asociaţiei Sud-Est Europene din Berlin (2000). S-a ocupat, din 1995 încoace, ca director al Institutului de Istorie „G. Barițiu" din

Cluj-Napoca al Academiei Române, în vederea impulsionării activității ştiințifice a membrilor acestuia, de întinerirea şi mai buna calificare profesională a corpului de cercetători. Rezultatele superioare ale travaliului ştiințific din institut sunt vizibile în bibliografia lucrărilor membrilor săi pe ultimul deceniu.

Recunoaşterea valorii prestației sale ştiințifice şi didactice a venit deopotrivă prin decernarea titlului de *doctor honoris causa* de către Universitățile din Oradea (l999) şi Timişoara (2002).

Urmarea firească a acestor contribuții, eforturi şi rezultate, a fost alegerea profesorului Camil Mureşanu ca membru titular al Academiei Române în anul 2000, discursul de recepție rostit în Aula înaltului for academic român în noiembrie 2001 referindu-se la relația dintre *Istorie şi Cunoaştere*, o splendidă demonstrație asupra valorii cognitive pe care le au evoluțiile istorice şi reconstituirile acestora. Spre finalul discursului, noul recependiar afirma cu deplină detaşare:

„Trebuie recunoscut însă că scrierea istoriei nu se mai poate opri la modul tradițional care, cu un dram de aroganță şi în lumina inovațiilor intervenite, ar putea fi de-acum numit «artizanal». Fără a-i fi subminate temeliile faptice, e necesară înălțarea istoriei la treapta de meditație asupra destinului uman, general şi individual, prin care ea împlineşte atât năzuința firească de cunoaştere a lumii şi a cunoaşterii de noi înşine, cât şi ades dezbătuta sa chemare de a educa în spirit etic şi civic".

Din 2006 este preşedintele Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, demnitate onorantă pentru istoric şi membrii comunității academice clujene.

Vârsta octogenară împlinită de academicianul Camil Mureşanu adaugă un plus de seniorialitate, dacă mai era nevoie, unei activități ştiințifice şi de organizare a cercetării în marele centru academic al țării care este Clujul. Colaboratorii Domniei Sale, comunitatea istoricilor, îi urează în acest moment aniversar multă sănătate, putere de muncă în continuare, având convingerea în contribuția sa pe mai departe la progresul cercetărilor istorice şi organizării vieții ştiințifice şi academice din țara noastră.

Prof. univ. dr. NICOLAE EDROIU,
membru corespondent al Academiei Române

ACADEMICIANUL DINU C. GIURESCU LA 80 DE ANI

La 15 februarie 2007, academicianul Dinu C. Giurescu a împlinit 80 de ani, în plină putere creativă. Aparţinând unei adevărate „dinastii" de istorici şi de academicieni, bunicul şi tatăl său, istorici de seamă ai ţării, fiind şi ei membri titulari ai Academiei Române, Dinu C. Giurescu a desfăşurat în cursul a peste o jumătate de secol o activitate remarcabilă, nedesmințindu-şi înaintaşii.

A fost şi el, ca şi alţii din generaţia sa, victimă a vremurilor grele prin care a trecut România în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Tatăl său, Constantin C. Giurescu, înlăturat de la Catedra de istoria românilor pe care o slujise cu atâta eficienţă timp de un sfert de veac, a fost supus teribilelor rigori ale Sighetului timp de cinci ani. Tânărul absolvent al Facultăţii de Litere şi Filosofie s-a văzut nu numai lipsit de un sprijin spiritual, ci a intrat în categoria celor „însemnaţi", cărora le era oprită afirmarea în domeniul pentru care se pregătiseră cu temeinicie şi seriozitate.

Dar Dinu C. Giurescu n-a cedat. Şi-a câştigat existenţa pe şantiere, unde a desfăşurat munci cu totul diferite faţă de ceea ce visase, dar, totodată, a avut tăria de a nu abandona domeniul şi a fi astfel gata oricând de a relua activitatea de tradiţie a înaintaşilor săi. După reîntoarcerea de la Sighet a părintelui său, a putut reveni la profesiunea pentru care se pregătise. A lucrat ca muzeograf la Muzeul de Artă al României între 1956 şi 1964, între 1964 şi 1968 a lucrat ca cercetător ştiinţific în cadrul Ministerului de Externe, iar din 1968 şi până în 1987 a slujit ca profesor – fiind iniţial conferenţiar – la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu", ca titular al cursului de istoria civilizaţiei europene.

Nedezmințindu-şi tatăl şi bunicul, Dinu C. Giurescu a realizat – în paralel cu activitatea muzeografică şi didactică – un număr însemnat de lucrări ştiinţifice. O monografie consacrată lui Ion Vodă cel Viteaz, studii de istoria diplomaţiei ori de istoria artei – în 1967 *Feroneria veche românească* –, masiva *Ţara Românească în secolele XIV–XV*, în 1973, colaborarea sa cu părintele său în reluarea atât de popularei *Istoriei românilor* a acestuia, atât în varianta prescurtată, cât şi în cea largă, atât de apreciată de publicul cititor, *Istorie ilustrată a românilor* (1981), pentru a nu aminti decât unele dintre lucrările mai ample ale istoricului la care s-au adăugat un lung şir de studii şi articole.

Dar vremurile s-au complicat din nou şi istoricul Dinu C. Giurescu s-a văzut în situaţia de a se desţăra, nu înainte de a fi luat atitudine împotriva distrugerii printr-o incompetentă şi criminală acţiune faţă de patrimoniul spiritul al naţiunii a unor monumente preţioase ale ţării şi în primul rând a mănăstirii Văcăreşti. Între 1988 şi 1990 şi-a desfăşurat activitatea didactică la Universităţile New Jersey şi Texas. Totodată, prin scris şi publicare, el a adus la cunoştinţa publicului savant american – şi nu numai – situaţia tragică în care ajunsese poporul său.

Legat de țara sa, Dinu C. Giurescu s-a reîntors în România după marea cotitură din decembrie 1989. El şi-a reluat munca la catedră – de data aceasta la Facultatea de Istorie –, a fost ales, la 13 noiembrie 1990, membru coresponent al Academiei Române şi a desfăşurat o susținută activitate în domeniul cercetării, atenția sa îndreptându-se mai ales către istoria recentă. Volumele sale consacrate României în cel de-al doilea război mondial, guvernului Rădescu, preluării puterii de către „uzurpatorii României" la 6 martie 1945, grevei regale din 1945, alegerilor din 1946, pentru a nu aminti decât unele dintre direcțiile sale de cercetare, l-au afirmat cu deosebită pregnanță. Ales membru titular al Academiei, în 2001, i s-a încredințat sarcina coordonării – şi în bună măsură şi a scrierii – volumului IX din tratatul *Istoria românilor*, aflat în curs de finalizare.

Îi urăm colegului şi prietenului Dinu C. Giurescu, academicianului şi profesorului viață lungă, sănătate şi rodnică activitate pe mai departe.

Acad. DAN BERINDEI

PROFESORUL PAUL NIEDERMAIER LA 70 DE ANI

Paul Helmut Niedermaier a împlinit 70 de ani. Arhitect, absolvent al Institutului „Ion Mincu" din Bucureşti, el a fost atras cu prioritate de problemele restaurării, răspunzând prin aceasta şi chemării fireşti a saşilor transilvăneni de a-şi conserva şi pune în valoare moştenirea de civilizaţie.

Nu poate fi înţeleasă evoluţia urbanistică transivană fără a se recurge la lucrările arhitectului – de altfel, din 1975 doctor în arhitectură –, dar şi ale istoricului Paul Niedermaier. De peste 40 de ani, prin lucrări succesive, unele publicate la prestigioase edituri de peste hotare, profesorul Neidermaier ne-a dat măsura erudiţiei şi capacităţii sale, în personalitatea sa binomul arhitect-istoric având o funcţionalitate excelentă. Clujul, Sibiul natal, Sighişoara, Bistriţa, Timişoara, dar şi oraşele transilvane în ansamblu, ori un şir de monumente civile sau religioase au găsit în Paul Niedermaier cărturarul atent şi competent care le-a urmărit nu numai evoluţia arhitectonic-urbanistică, ci şi cea istorică, în contextul unei evoluţii generale. Istoria oraşelor, a habitatului, istoria urbanismului, demografia istorică şi evident istoria arhitecturii au găsit şi găsesc în Paul Niedermaier un cercetător harnic şi devotat, realizând nu rareori rezultate spectaculoase.

Dar profesorul Niedermaier s-a afirmat totodată în Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, pe care-l conduce din 1994, prin priceperea şi echilibrul său. Acest institut este menit să reprezinte o punte şi acest lucru a fost înţeles de Paul Niedermaier, atât în ceea ce priveşte componenţa şi activitatea programatică a unităţii de cercetare sibiene, cât şi a funcţiilor interne şi a legăturilor internaţionale pe care le desfăşoară şi care s-au dovedit benefice în dezvoltarea şi dotarea ei.

Ales la 6 iunie 2001, pentru meritele şi activitatea sa, membru corespodent al celui mai înalt for de ştiinţă şi cultură al ţării, s-a dovedit a fi nu numai un harnic şi devotat transilvan, ci şi un cetăţean al României. Format, de altfel, pe planul studiilor superioare în Institututul „Ion Mincu" de la Bucureşti, Paul Niedermaier s-a arătat interesat, în domeniul profesiunii şi specializării sale, de problematica generală a României, interesul său ca specialist extinzându-se firesc şi peste Carpaţi. El este unul dintre cei mai eficienţi preşedinţi ai unuia dintre organismele Academiei Române, Comisia de Istorie a Oraşelor. De ani de zile, profesorul Niedermaier îndrumă cu mână sigură, cu tact şi mai ales cu roade remarcabile activitatea acestei Comisii academice.

Lui Paul Niedermaier îi revine şi iniţiativa de a se realiza un Atlas istoric al oraşelor din România. Volumele publicate până astăzi, privind Sighişoara, Suceava şi Târgovişte sunt lucrări remarcabile, care afirmă istoriografia noastră pe plan internaţional. Paul Niedermaier întreţine fireşti legături cu spaţiul german, cu

locurile de origine ale saşilor ardeleni şi se bucură de stima şi prețuirea învățaților de peste hotare.

Din 1999, Paul Niedermaier este profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu şi de asemenea – din 2000 – profesor la Facultatea de Arhitectură Româno-Germană din Sibiu. În această calitate, de altfel ca şi în cea de conducător al Institutului din Sibiu, este un formator de tinere elite într-un domeniu, în care numărul specialiştilor noştri este destul de restrâns.

Paul Niedermaier este un om de înaltă probitate şi seriozitate, devotat țării sale, etniei sale, provinciei sale natale, ca şi oraşului în care s-a născut. Colegii săi îi urează, asigurându-l de prețuirea lor, viață lungă, sănătate şi statornice realizări!

Acad. DAN BERINDEI

III. IN MEMORIAM

ANDREI OȚETEA – UN ILUSTRU ISTORIC AL UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREŞTI

Andrei Oțetea este unul din marile nume, care au ilustrat învățământul superior şi ştiința istorică din România.

Născut la 5 august 1894 la Sibiel, jud. Sibiu, A. Oțetea, după terminarea şcolii elementare confesionale din satul natal, a urmat liceul, mai întâi la Sibiu, apoi la Braşov. După absolvirea liceului a făcut parte din primul grup de tineri transilvăneni trimişi, îndată după Unirea din 1918, la studii universitare în Franța. Anii petrecuți la Paris, şapte la număr, cursurile urmate la Sorbona şi la Şcoala de ştiințe politice şi diplomatice, audierea şi cunoaşterea unor mari personalități ale vieții culturale şi ştiințifice franceze şi-au pus amprenta asupra întregii lui activități de dascăl şi om de ştiință.

La întoarcerea în țară, după susținerea doctoratului în litere la Sorbona şi absolvirea Şcolii de ştiințe politice şi diplomatice din Paris (1926), a ocupat succesiv posturile de conferențiar (1927–1932), docent (1932–1934) şi profesor (1934–1947) la Universitatea din Iaşi, de unde a trecut la Universitatea din Bucureşti. Din 1948 şi până în 1964 a fost şef al Catedrei de istorie universală şi a condus timp de 15 ani (1947–1948 şi 1956–1970) Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" al Academiei Române. În 1977 a decedat la Paris, de unde sicriul i-a fost adus în țară şi înhumat la Sibiel (jud. Sibiu).

Profesor de vocație, A. Oțetea şi-a clădit prestigiu pe studiu permanent, din care a rezultat o activitate ştiințifică exemplară, ce s-a răsfrânt în noutatea tematică şi calitatea cursurilor sale. El a abordat într-un spirit larg atât teme importante ale istoriei europene, cât şi teme centrale ale istoriei naționale.

În domeniul istoriei universale cei doi poli de rezistență ai construcției sale ştiințifice au fost *Renaşterea şi Reforma* (1941, 1968) şi *Chestiunea Orientală* (1930), iar în domeniul istoriei naționale l-a preocupat edificarea statului modern român cu perspectiva larg deschisă de revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, căreia i-a consacrat cea mai amplă şi cea mai valoroasă monografie din istoriografia românească (*Tudor Vladimirescu şi revoluția din 1821*, Bucureşti, 1971).

Dacă cercetările de istorie universală ale prof. Oțetea i-au înscris numele printre savanți de renume în probleme importante ale istoriei europene, lucrările lui în domeniul istoriei românilor – şi care şi-au găsit expresia în volumul al III-lea din *Tratatul de Istoria României* (Bucureşti, 1964), l-au impus printre istoricii români a căror operă rămâne pilduitoare pentru orizontul larg, analiza pătrunzătoare a faptelor şi claritatea expunerii.

Cu vocație de profesor, care ştie să descopere şi să cultive valorile reale, A. Oțetea a rămas în amintirea foştilor lui studenți ca model de urmat. Prelegerile sale se remarcau prin orizontul larg, informația la zi a subiectului tratat, elocință în prezentarea faptelor.

Profesor exigent, descoperitor de talente şi sprijinitor de valori, A. Oțetea s-a dorit şi a reuşit să fie şi ca director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", unde a urmat unor alte proeminente figuri de savanți, care au ilustrat domeniul istoriei universale în istoriografia românească: N. Iorga şi Gh.I. Brătianu.

Curmând excesele dăunătoare, A. Oțetea s-a dovedit, după mai mulți ani nefaşti, de întrerupere a marii noastre tradiții ştiințifice, artizanul refacerii şcolii istorice româneşti. Duşman al abrutizării colective, al dictaturii mediocrilor şi oportuniştilor, A. Oțetea a reuşit să reinstaureze în Institut o atmosferă de muncă temeinică, de încredere, de înțelegere şi prețuire a stăruinței în cercetarea ştiințifică. Această atmosferă s-a răsfrânt într-o bogată creație ştiințifică, ce a dat celebritate Institutului în peisajul cultural-ştiințific al țării şi l-a ridicat în rândul marilor instituții europene de profil.

Opera durabil construită a lui A. Oțetea i-a adus alegerea, în 1955, ca membru al Academiei Române. În această calitate, ca şi în cea de preşedinte al Secției de ştiințe istorice şi arheologie, a ilustrat tribuna Academiei Române prin comunicări memorabile privind mari evenimente din istoria poporului român, ca *Revoluțiile din 1821 şi 1848*, *Unirea Principatelor Române*, *Războiul de independență*, *Răscoalele țărăneşti din 1907*, *Înființarea Academiei Române* sau de evocare a unor personalități strălucite: *Nicolae Bălcescu*, *Mihail Kogălniceanu*, *Nicolae Iorga*.

A. Oțetea a reprezentat cu strălucire Academia Română la importante reuniuni ştiințifice internaționale, stârnind, prin ştiința şi demnitatea manifestate, admirația prietenilor şi respectul adversarilor. În 1968 a fost ales vicepreşedinte al Academiei Lumii Latine din Paris.

Ca profesor, înălțând oameni, ca savant, făcând să înainteze ştiința istorică românească, A. Oțetea a onorat învățământul superior românesc, a onorat Academia Română, a slujit minunat România.

N. Iorga spunea cândva că „nu toți morții sunt morți". Acad. prof. A. Oțetea trăieşte prin opera sa pilduitoare, prin cărțile lui stimulatoare, trăieşte prin „şcoala istorică" creată de el, prin numeroşii discipoli pe care i-a avut şi cărora le-a insuflat etica şi pasiunea cunoaşterii, cu scopul de a le continua şi aplica în viitor.

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

CONSTANTIN C. GIURESCU – O VIAȚĂ ÎNCHINATĂ ŞCOLII ŞI ŞTIINȚEI

Constantin C. Giurescu, născut la 26 octombrie 1901 la Focşani şi care a decedat la 13 noiembrie 1977 la Bucureşti, a fost, după A.D. Xenopol şi N. Iorga, cel de-al treilea mare istoric român care şi-a legat numele de o importantă sinteză de *Istoria Românilor*. Prin structura ei metodică, bogăția informației şi claritatea stilului, această lucrare a fost cartea de căpătâi a multor generații, adevărata lor hrană spirituală, generatoare de puternice sentimente patriotice.

Opera ştiințifică a lui C.C. Giurescu, ce numără peste 350 de titluri de lucrări şi studii, este extrem de variată. Ea cuprinde atât lucrări de istorie socială, economică şi politică, cât şi lucrări de istoria instituțiilor, a ştiinței şi tehnicii, a relațiilor internaționale. Cu succes a abordat C.C. Giurescu şi genul de lucrări cu caracter memorialistic.

Lucrări de referință a realizat C.C. Giurescu în ceea ce priveşte *Istoria oraşului-capitală – Bucureşti*, ca şi *Istoria oraşului Brăila*, *Istoria podgoriei Odobeştilor*, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii*, *Istoria pădurii*, *Viața şi opera lui Cuza Vodă*, *Transilvania în istoria poporului român*, *Constituirea statului român modern unitar*, *Istoria învățământului* şi altele.

Multe din lucrările lui C.C. Giurescu au cunoscut o largă difuzare în străinătate, informând opinia publică internațională asupra locului şi rolului istoriei poporului român în istoria şi cultura europeană.

Membru al Academiei Române, C.C. Giurescu a reprezentat cu demnitate istoriografia românească la importante congrese şi reuniuni internaționale de specialitate. El a efectuat cu folos pentru țară misiuni ştiințifice în numeroase centre ştiințifice ale lumii, a îmbogățit patrimoniul arhivistic național şi a contribuit la creşterea prestigiului şcolii româneşti de istorie în lume.

Ctitor al Institutului de Istorie Națională de pe lângă Universitatea din Bucureşti (1941), ca şi a celei mai bune reviste româneşti de istorie, *Revista istorică română* (1931), C.C. Giurescu a fost unul din marii profesori ai Universității bucureştene. El a înțeles că opera ştiințifică nu poate fi deplină fără transmiterea mai departe, în rândul generațiilor următoare a dragostei de istorie şi a respectului pentru valorile ei. Nu cred că există un alt istoric român care să fi avut satisfacția unui număr atât de mare de discipoli ca el. În cei peste 50 de ani, ca profesor la Facultatea de Istorie, a imprimat în mijlocul celor cu care a lucrat cultul muncii bine făcute, respectul pentru auditor, corectitudine şi punctualitate în raporturile cu el. Nu a fost oră de curs, de seminar sau de consultații la care să absenteze sau măcar să întârzie.

Prezența sa în facultate simboliza în momente dificile – şi acestea au fost destul de multe – durabilitatea instituțională, atât de necesară progresului.

Pătruns de rolul educator al istoriei şi de responsabilitatea istoricului în a transmite adevărul, singurul în măsură să cultive sentimentul patriotic real, C.C. Giurescu a răspuns solicitărilor, fie că ele veneau de la o instituţie ştiinţifică sau de la o şcoală de sat, transmiţând publicului din plinul cunoştinţelor sale, din experienţa istorică a neamului sfaturi care să înalţe, să cultive instrucţia civică.

Nu a fost instituţie cu profil istoric, care în strădania de îmbunătăţire a activităţii ei să nu fi solicitat şi să nu fi primit îndrumări preţioase, încurajare din partea lui în ceea ce i se păreau a fi iniţiative menite să conducă la creşterea patrimoniului nostru spiritual.

Neobosit în ceea ce întreprindea, C.C. Giurescu ştia, totodată, prin exemplul lui, să imprime dinamism în instituţiile al căror membru era. Trăia în cultul pentru instituţie şi ţinea la demnitatea, la prestigiul ei. Era un fervent susţinător al angajării cât mai largi a istoriografiei româneşti în cooperarea ştiinţifică internaţională.

Opera rămasă de la C.C. Giurescu, edificatoare pentru forţa personalităţii lui, onorează numele pe care tatăl său, Constantin Giurescu, l-a înscris în ştiinţa istorică românească, creând, totodată, mari obligaţii pentru urmaşi. Dintre aceştia, Dinu C. Giurescu, fiul lui C.C. Giurescu, cel de-al treilea istoric din familia Giurescu, profesor de aleasă distincţie al Universităţii din Bucureşti şi membru al Academiei Române, continuă, nu numai ca disciplină ştiinţifică, dar şi ca preocupări concrete în cadrul disciplinei istorice moştenirea părintelui şi a bunicului.

Cel de-al treilea Giurescu sau *Giurescu al III-lea* – după expresia lui Şerban Cioculescu – „calcă serios pe urmele iluştrilor săi înaintaşi" ca „istoric de vocaţie şi de strictă metodă".

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

UN PROFESOR DE NEUITAT: MIHAI BERZA (1907–1978)

Printre iluştrii profesori pe care i-a avut Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti după cel de-al doilea război mondial se înscrie, desigur, şi numele profesorului M. Berza.

Născut la 23 august 1907 la Tecuci, M. Berza a urmat cursurile universitare la Iaşi, absolvind Facultatea de Litere şi Filosofie în 1929 cu distincţia „Magna cum laude" în istorie universală.

Strălucitul tânăr profesor şi-a continuat pregătirea ştiinţifică cu studii temeinice în Italia, unde, în perioada 1931–1934, a fost membru al *Şcolii Române de la Roma* (din Valle Giulia) şi de unde a trecut în Franţa, la Paris – la *École Pratique des Hautes Études* – pentru doi ani (1935–1936).

Apreciat pentru larga sa formaţie intelectuală, a fost numit în 1936 secretar al Şcolii Române din Roma, funcţie pe care a deţinut-o până în 1938.

Reîntors în ţară, după un scurt stagiu în învăţământul liceal (1939–1941), avea să ocupe *Catedra de metodologie şi istoriografie, genealogie şi heraldică* de la *Şcoala de Arhivistică din Bucureşti* (1944–1950), fiind, totodată, secretar, apoi director adjunct la *Institutul de Istorie Universală „N. Iorga"* (1941–19457). Din anul 1950 până în 1974 a funcţionat ca *profesor la Facultatea de Istorie din Bucureşti*. Între 1956 şi 1964 a fost *şef al Secţiei de istorie universală la Institutul de Istorie „N. Iorga"*; în 1964 a devenit, la Facultatea de Istorie, *şeful Catedrei de istorie universală, medie modernă şi contemporană*, succedând unei pleiade de celebri istorici, N. Iorga, Gh. Brătianu, A. Oţetea; tot în anul 1964 a fost numit director al nou creatului *Institut de Studii Sud-Est Europene*, pe care l-a condus până la moartea sa (5 octombrie 1978) şi căruia i-a imprimat climatul de probitate ştiinţifică, atât de necesar formării şi întreţinerii valorilor autentice.

Profesor de vocaţie, M. Berza şi-a ştiut onora această calitate şi printr-o susţinută activitate ştiinţifică. Opera creată de el, exemplară prin soliditatea construcţiei, claritatea viziunii şi noutatea concluziilor, cuprinde aproape toate domeniile investigaţiei istoriografice: de la istoria economiei la cea a ideilor, de la teorie şi metodă la genealogie şi heraldică, de la critica severă a textelor la filosofia istoriei.

După ce a debutat cu un studiu de istorie naţională, consacrat cronicii lui *Matei al Mirelor şi cronica Cantacuzinească*, M. Berza s-a simţit atras de istoria universală, stagiile făcute în Italia şi Franţa dezvoltându-i această preocupare, care şi-a găsit expresia într-un lung şir de studii, dintre care se remarcă cele consacrate oraşului Amalfi, centrul comercial din Italia meridională, ca şi cele referitoare la funcţia istorică a Mării Negre în secolele XIII–XV.

Din preocuparea lui M. Berza pentru teoria istoriei şi istoriografie a rezultat lucrarea sa, *Ştiinţă şi metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga* (1946), una din cele mai profunde analize care există până acum privind concepţia şi metoda lui N. Iorga.

Ampla angajare a istoricilor valoroşi în realizarea, pe baze înnoite, a Istoriei României a făcut ca M. Berza să revină în ultima parte a activităţii lui la preocuparea iniţială: istoria naţională. Cercetările lui în domeniul vechii culturi româneşti sau în privinţa raporturilor Ţărilor Române faţă de Poarta Otomană reprezintă adevărate modele de abordare a unei problematici naţionale într-o viziune largă de istorie universală.

O contribuţie inestimabilă a înscris M. Berza la volumele consacrate Evului Mediu din marele Tratat de *Istoria României* (vol. II, III, 1962, 1964).

Echilibrul perfect între informaţie şi analiză, fie că este vorba de istorie economică, socială, politică sau culturală, preocuparea ca forma, de cea mai aleasă ţinută, să îmbrace riguros fondul, fac ca M. Berza să se numere printre autorii paginilor de mare valoare literară din istoriografia românească.

Prin înalta lui competenţă ştiinţifică – într-o perioadă când, în ţară, orizontul şcolii istorice părea închis – M. Berza a fost printre puţinii istorici care au ştiut să reînnoade şi să promoveze marea tradiţie a istoriografiei româneşti. În ţară sau în străinătate, la tribuna unor mari întâlniri internaţionale sau la instituţii ştiinţifice de prestigiu, el stârnea admiraţie prin forţa argumentului ştiinţific şi eleganţa cuvântului.

Am avut prilejul în timpul stagiului ştiinţific efectuat la Paris să asist, în anul 1966, în luna mai, la expunerile pe care M. Berza le-a făcut, ca profesor străin invitat, la *Collège de France* şi la *Sorbona*; ele au însemnat un adevărat triumf ştiinţific pentru profesorul român, dar şi pentru România, pe care atunci, ca şi în multe alte împrejurări, el a reprezentat-o cu prestigiu şi demnitate.

Activitatea ştiinţifică şi de profesor a lui M. Berza, cu valoare de model, întreruptă abuziv în câteva rânduri, s-a bucurat de o deosebită preţuire, reflectată în alegerea lui, în 1963, ca membru corespondent al Academiei Române, „templul sacru al spiritului românesc” şi din 1964 ca preşedinte al Comitetului Naţional Român de Studii Sud-Est Europene.

Academii de ştiinţe din străinătate, organisme ştiinţifice internaţionale, care concentrează elita istoricilor lumii, i-au arătat, de asemenea, preţuire şi se mândresc că l-au numărat printre membrii lor. În anul 1970 a fost ales membru în *Comitetul Internaţional al Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene*; în acelaşi an a avut loc alegerea ca membru în *Biroul Comitetului Internaţional al Ştiinţelor Istorice*. După N. Iorga, până la M. Berza nici un alt istoric român n-a mai avut cinstea de a fi ales în conducerea mişcării istoriografice mondiale, pe care o realizează Biroul Comitetului Internaţional al Ştiinţelor Istorice.

În 1971, M. Berza a devenit *vicepreşedinte al Asociaţiei Internaţionale de Studii Bizantine*, iar câţiva ani mai târziu, în 1975, avea să fie ales membru corespondent străin al *Academiei Sârbe de Ştiinţe şi Arte* şi în 1978 al *Academiei Portugheze de Istorie*.

Un rol important l-a jucat M. Berza în conducerea principalelor reviste de istorie din țara noastră. El a fost, între 1941 şi 1947, secretar de redacție al revistei „Revue Historique du Sud-Est Européen", singura revistă de istorie universală din România, care şi-a încetat apariția în 1947; a fost redactor-şef al revistei „Revue des Études Sud-Est Européennes", creată în 1963; a mai fost membru în comitetele de redacție ale revistelor: „Studii şi cercetări de istoria artei"; „Revista de istorie" (Studii), „Revue Roumaine d'Histoire", „Revista română de studii internaționale", precum şi în Comitetul de redacție al colecției naționale de izvoare medievale *Documenta Romaniae Historica*.

Vigoarea moştenirii ştiințifice şi forța morală a personalității lui M. Berza asigură memoriei sale perenitate în istoriografia românească şi în cunoştința foştilor săi discipoli şi colaboratori. Cel mai distins dintre aceştia, prof. univ. A. Pippidi, în cadrul preocupării de valorificare a moştenirii ştiințifice a lui M. Berza, a dăruit istoriografiei româneşti un excelent volum: M. Berza, *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti*. Culegere de studii, editată, cu o Introducere şi note de Andrei Pippidi (Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, 266 p.).

Acad. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

VIRGIL CÂNDEA

Ne-a părăsit Virgil Cândea, un mare învățat. Este o grea pierdere pentru cultura noastră. Va mai trece lungă vreme, până când înțeleptul, ştiutorul, dar şi atât de modestul cărturar va putea fi înlocuit de o personalitate de dimensiunile sale. El s-a născut la 29 aprilie 1927 la Focşani. A închis ochii cu 72 de zile înainte de a împlini 80 de ani. Cu studii în drept şi filosofie, în anii 1945–1949 şi apoi de teologie, în anii 1951–1955, s-a afirmat dintr-un început cu inteligența sa scânteietoare şi cu forța de asimilare a unui câmp multiform de cunoştințe. În 1970 şi-a obținut doctoratul în filosofie cu teza *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, personalitate pentru cunoaşterea temeinică a operei căreia îşi va dărui o mare parte din viață, până în zilele sfârşitului său.

A slujit cu dăruire şi abnegație Biblioteca Academiei Române, timp de peste un deceniu. A militat pentru cunoaşterea civilizației Europei de Sud-Est, pentru apropierea popoarelor ei, în cadrul Asociației internaționale de studii sud-est europene şi a Institutului de Studii Sud-Est Europene. A condus destinele asociației „România", străduindu-se ca în timpuri grele pentru români, să creeze punți între ei, pentru o Românie veşnică dincolo de regimuri politice. Fiica mea, stabilită de treizeci de ani în îndepărtata Olandă, tânără scriitoare desțărată, nu poate uita bucuria pe care o resimțea primind de la el cărți de literatură română, punte sufletească către țara de care era despărțită. Şi ca ea au fost mii de români răspândiți în lumea largă, cărora le-a dăruit astfel de bucurii spirituale.

Ca om de ştiință a răspândit lumina cunoştințelor sale şi înțelepciunea sa, dar şi o imagine a țării, prin cursuri, conferințe şi colaborări, la Neapole şi la Geneva, la Strasbourg şi la Roma, ori la Beirut, pentru a nu aminti decât unele din cetățile de lumini. Era prețuit şi respectat în multe țări ale lumii.

Cu întâietate l-a atras cultura românească a veacurilor trecute şi realizările sale în această privință au fost remarcabile. Volumele îngrijite de el, cu acribie şi dăruire, din opera lui Dimitrie Cantemir şi scrierile sale privind pe Cantemir sau pe Constantin Cantacuzino stolnicul ne-au ajutat să înțelegem dimensiunile acestor cărturari neîntrecuți. *Rațiunea dominantă*, volum de fină analiză a umanismului românesc, va rămâne pentru totdeauna o lucrare de referință a istoriografiei noastre. Creştinii lumii arabe l-au interesat cu deosebire, între altele el dând la lumină şi *Letopisețul Țării Româneşti* în versiunea arabă a lui Macarie Zaim; a publicat şi un splendid volum dedicat *Icoanelor melkite*. Şi-a consacrat lucrări, reflectând erudiția şi strălucita sa minte, privind istoria diplomației românești ori istoria Transilvaniei, dar – în afara lui Cantemir şi a operei sale – şi-a dedicat cu prioritate străduințele ultimelor decenii de viață pentru a realiza evidența mărturiilor de artă şi cultură românească de peste hotare, considerată de el cu

îndrituire drept o datorie patriotică. Cele două volume de *Mărturii româneşti peste hotare*, intitulate cu nedreaptă modestie „mică enciclopedie", rămân nişte monumente ale ştiinţei noastre umaniste. Virgil Cândea a fost şi coordonatorul volumului V din tratatul *Istoria românilor*.

Chemarea sa în Academie a întârziat din pricinile cunoscute ale acelor timpuri. La 9 martie 1991, am fost aleşi în aceeaşi zi, Virgil Cândea, fostul nostru preşedinte Eugen Simion şi cu mine. Doi ani mai târziu, Virgil Cândea va deveni membru titular, iar între 1998 şi 2002 a fost vicepreşedinte al înaltului for. Mai înainte de alegerea din România el fusese însă ales membru corespondent al vestitei Südeuropäische Gesellschaft din München, membru corespondent al Asociaţiei Elene de Arheologie din Atena şi membru al Consiliului director al Universităţii Euro-Arabe din Roma. A fost şi membru al Academiei Europene de Ştiinţe, Arte şi Litere din Paris.

Ne-am despărţit de un om deosebit. Înţelept şi bun. A răspândit în jurul său binele şi înţelegerea. Erudiţia sa a fost întregită prin pasiunea cunoaşterii, studiului şi cercetării, iar judecăţile sale au rezistat şi vor rezista vremurilor. Şi-a slujit semenii şi ţara. Ne despărţim de un cărturar pe care nu-l vom putea uita, căci astfel de învăţaţi se nasc rareori. Fie-i ţărâna uşoară acestui om adevărat!

Acad. DAN BERINDEI

IV. RECENZII

Michael Metzeltin, Petrea Lindenbauer, Holger Wochele, *Die Entwicklung des zivilisationswortschatzes im Südosteuropäischen Raum im 19 Jahrhundert Der Rumänische Verfassungswortschatz. Eine ideengeschichtliche und kulturhistorische Betrachtung* (Dezvoltarea lexicului de civilizaţie în spaţiul sud-est european în secolul XIX. Lexicul constituţional român. O contribuţie din perspectiva evoluţiei ideilor şi a istoriei culturii), Wien, 2005, 320 p.

Cartea, relativ recent tipărită, realizată de prof. dr. Michael Metzeltin, membru de onoare din străinătate al Academiei Române, dr. Petrea Lindenbauer şi dr. Holger Wochele, este „rezultatul unui proiect – iniţiat de Academia Austriacă de Ştiinţe – care face parte dintr-un set de proiecte, care se ocupă de istoria lexicului de civilizaţie în Europa de Sud-Est".

Scopul proiectului românesc este de a reda procesul lexical semantic al limbii române din perioada modernizării statale, prezentat, nu atât ca o simplă listă de cuvinte, ci ca dezvoltarea unor noţiuni de istorie a mentalităţilor şi ideilor.

În acest scop se prezintă mai întâi, în prima parte, contextul extra-lingvistic, evoluţia politico-economico-culturală a Ţărilor Române (a României) în epoca modernă (1780–1918).

În partea a II-a, partea specifică, se fac cunoscute noţiunile privind drepturile omului, *libertate*, *siguranţă* ş.a., care indică domeniile semantico-lexicale, fundamentale pentru stat, ca de exemplu, *popor*, *naţiune*, *naţionalitate* etc.

Cu secolul al XVIII-lea efortul de descătuşare din sfera suzeranităţii Imperiului Otoman şi orientarea perseverentă spre Occidentul Europei au înscris curentele de emancipare politică şi culturală din spaţiul românesc în spiritul înnoitor european, de modernizare social-economică şi politică. „Moda europeană" a devenit o adevărată forţă transformatoare; s-au adoptat forme de viaţă şi instituţii după modelul celor europene. S-a dezvoltat învăţământul în limba naţională, s-au înmulţit publicaţiile – ziare, cărţi –, determinând o adevărată „revoluţie culturală". Au luat naştere, din nevoia *înălţării patriei*, societăţi ştiinţifice, organizaţii conspirative; ţelurile politice de *libertate* şi *unire* erau acoperite de paravanul luptei pentru culturalizare. *Istoria* şi *limba* naţională au fost în aşa fel cultivate încât să alcătuiască un mijloc de închegare a *naţiunii* şi, mai apoi, de întemeiere a unui *stat naţional unitar*.

Deceniile primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, secolul revoluţiilor şi al mişcărilor naţionale, au fost cele în care modernizarea accelerată a economiei şi culturii româneşti a condus la definirea accentuată a civilizaţiei româneşti, la crearea de noi structuri economice şi spirituale, la apariţia unor ziare, şcoli, teatre, muzee, biblioteci, asociaţii care aveau ca deviză: *Unirea tuturor românilor*. *Curierul românesc* al lui Ion Heliade Rădulescu, în Muntenia, *Albina românească* a lui Gh. Asachi, în Moldova, *Gazeta de Transilvania* a lui George Barițiu în provincia românească intracarpatică, au fost tot atâtea platforme de manifestare culturală pentru Unire, pentru emancipare socială în epoca premergătoare mişcării paşoptiste.

La fel, periodicele purtătoare ale unor denumiri, ele însele simbolice, *Dacia literară* a lui Mihail Kogălniceanu şi mai apoi *Magazin istoric pentru Dacia* al lui August Treboniu Laurian şi Nicolae Bălcescu, au constituit, la începuturile istoriografiei şi ale creaţiei literare moderne româneşti, publicaţii de înalt şi fierbinte patriotism, de probitate intelectuală, făcând cunoscute în cercuri tot mai largi tradiţiile istorice, folclorice şi literare ale trecutului românesc.

Nu întâmplător, tocmai în această epocă, la 1 ianuarie 1847, Nicolae Bălcescu, ilustru cărturar şi patriot, avea să afirme răspicat într-un discurs rostit la Paris înaintea prietenilor de idei şi idealuri: „Ţinta noastră socotesc că nu poate fi alta decât unitatea naţională a românilor. Unitate mai întâi în idei şi simţăminte, care să aducă cu vremea unitatea politică".

Acest ideal al unităţii spirituale, al unităţii „în idei şi simţăminte", indicat cu claritate de cel al cărui erou preferat era domnitorul unificator de ţară de la 1600, a cărui epopee a evocat-o în vestita *Istorie a românilor sub Mihai Vodă Viteazul* a fost nutrit de toţi artiştii şi cărturarii însemnaţi ai epocii. Pictori, precum Constantin Lecca şi Theodor Aman, evocând în pânzele lor momentele de glorie trecută, dar şi entuziasmul contemporan al generaţiei ce a realizat *Unirea de la 1859*, scriitori, precum Dimitrie Bolintineanu, autorul *Baladelor istorice* sau Vasile Alecsandri, ce publicase tocmai atunci *Poezii populare ale românilor*, istorici ca Papiu Ilarian, ce tipărea în acei ani *Istoria românilor din Dacia Superioară* nu făceau altceva decât să-şi unească talentul şi ştiinţa cu aceea a fruntaşilor mişcării politice naţionale, contribuind din plin la cimentarea unităţii, la naşterea unei noi mentalităţi, a unor valori şi opere noi ce se înscriu în patrimoniul de aur al civilizaţiei româneşti din toate timpurile.

România modernă a devenit o realitate în urma alegerilor din 5 ianuarie 1859 (în Moldova) şi 24 ianuarie 1859 (în Ţara Românească). Alexandru Ioan Cuza, ales domnitor în ambele Principate, a realizat un amplu program de reforme în direcţia modernizării ţării. Memorabile au rămas cele două mari reforme: secularizarea averilor mănăstireşti şi reforma agrară.

Succesorul lui Alexandru Ioan Cuza, prinţul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, fondatorul dinastiei regale române, a pregătit desăvârşirea unităţii naţionale. În vremea domniei lui a fost cucerită independenţa României (1878) şi s-a votat transformarea acesteia în regat.

În timpul domniei regelui Carol I, prin inteligenţa lui politică statul independent român a ajuns să ocupe un loc important în concertul statal european. Cultura românească, prin afirmarea unor mari personalităţi ştiinţifice, s-a ridicat la nivel european. Merită amintiţi medicii: Victor Babeş, Gheorghe Marinescu, Constantin Levaditi; chimiştii: Petru Poni şi Constantin Istrati; matematicenii: Spiru Haret, David Emmanuel şi Traian Lalescu; istoricii: Alexandru D. Xenopol, Ioan Bogdan, Dimitre Onciul şi Nicolae Iorga; lingviştii: Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Cihac, Heiman Tiktin, Lazăr Şăineanu, Moses Gaster, Sextil Puşcariu etc.

După moartea regelui Carol I (1914) şi urcarea pe tron a nepotului său Ferdinand I, care s-a dovedit „cel mai mare dintre români", s-a desăvârşit procesul de unificare a României. În contextul fazei finale a primului război mondial şi al marilor frământări sociale şi naţionale desfăşurate în Europa Centrală şi de Răsărit, în cursul anului 1918 s-a înfăptuit, prin unirea tuturor provinciilor locuite de români, statul naţional unitar român.

Marea Unire din 1918 a realizat cadrul propice pentru o mai accentuată dezvoltare a economiei, a ştiinţei şi culturii româneşti, ridicarea acestora la rangul de universalitate.

❋

În partea generală a lucrării mai sus menţionate se fac referiri şi la *administraţie* şi *legislaţie*.

Se cunoaşte faptul că în mecanismul vieţii politice, care constituie expresia independenţei şi valorii unei naţiuni, organizarea de stat, economia şi cultura sunt legate între ele şi interdependente. Dacă acestea nu funcţionează în concordanţă şi armonie, forţa motrică a mecanismului guvernamental riscă să nu dea întregul randament aşteptat. Aceasta face ca nivelul intelectual al unei naţiuni să se măsoare în funcţie de activitatea şi realizările în trei domenii: cel al organizării de stat, cel al economiei şi cel al culturii.

Distinşii autori austrieci trec în revistă proiectele constituirii şi dezvoltării administraţiei centrale şi se opresc asupra primei Constituţii moderne a statului naţional român (1866), insistând asupra noţiunilor de bază ale Constituţiei moderne şi complexităţii semantice ale acestora.

❋

În partea specifică a lucrării sunt tratate *Noțiuni de bază privind drepturile omului*, ilustrate în legislație: *libertate*, *libertate de opinie*, *suveranitate*, *proprietate*, *securitate*, *opoziție*, *petiție*, *opinie publică*, *egalitate*, *contribuție fiscală*, *bunul colectiv*.

Tot în această parte a lucrării sunt examinate *Concepte referitoare la elementele esențiale ale statalității*, acceptate pe planul dreptului constituțional: *Conceptul de „populație"* (clasificarea socio-politică a locuitorilor, poporul și națiunea, cetățenia); *Conceptul de „putere de stat"* (eforturile pentru reprezentativitate și separarea puterilor, înnoirea vocabularului); *Conceptul de „teritorialitate"* (numele statelor, patria, împărțirea teritorială, capitala, reședința, granița).

Partea finală a lucrării cuprinde *Bibliografia folosită*, sistematic prezentată și care dă măsura gradului înalt în care autorii și-au conceput lucrarea.

Azi, când conceptul de *Europa* are sens de univers cultural, de stare de spirit, de efect creator în găsirea de structuri economice și politice, care să asigure dezvoltarea liberă a popoarelor și a identității lor statale, ca și a legăturilor dintre ele, de natură să ducă la sinteza europeană, cartea tipărită la Viena are o relevanță deosebită pentru cercetarea științifică a spațiului sud-est european, ca și pentru prezentarea României în contextul european. Autorii cărții – model de investigație științifică, de prezentare a strânsei întrepătrunderi dintre istorie și limbă, fac proba aleselor lor calități profesionale.

Acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

V. ACTIVITATEA SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE PE ANUL 2007

În cursul anului 2007, Secția de ştiințe istorice şi arheologie, unitățile de cercetare, precum şi comisiile naționale şi cele mixte din subordine au desfăşurat o activitate conformă cu reglementările existente.

Sub egida Secției, s-a desfăşurat sesiunea ştiințifică dedicată împlinirii unui secol de la Marea Răscoală a țăranilor din 1907, precum şi simpozionul consacrat lui Ioan Lupaş, în cadrul căruia s-au prezentat comunicările: Camil Mureşanu, *Ioan Lupaş – mentor al istoriografiei româneşti (1880–1967)*; Prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, *Responsabilitatea istoricului. La o reeditare a operei lui Ioan Lupaş, după 40 de ani de la dispariția sa*; Acad. Ştefan Ştefănescu, *Ioan Lupaş (1880–1967). Un istoric cum puțini au fost* (22 noiembrie). Totodată, din cele 11 şedințe ale Secției, 6 au fost închinate prezentării de comunicări ştiințifice, atât din partea membrilor Secției, cât şi a unor specialişti de la institutele de profil: dr. Sergiu Iosipescu, *Misiunile arheologice franceze în Țările Române sub Napoleon al III-lea* (28 februarie); dr. Constantin Rezachevici, *Dinastiile Basarabilor. Precizări necesare şi puncte de vedere noi* (29 martie); prof. univ. dr. Mircea Babeş, *Aurul dacilor. Între legendă şi realitate* (3 aprilie); Alexandru Mamina, *Strategiile modernizării societății româneşti* (8 iunie); prof. univ. dr. Victor Neuman, *Istoria conceptuală şi deconstrucția limbajelor social-politice. O perspectivă înnoitoare pentru istoriografia română* (10 octombrie).

Membrii Secției au luat parte, în mod firesc, la viața Academiei Române şi a țării. Astfel, domnul acad. Dan Berindei, în calitatea sa de vicepreşedinte al Academiei Române, a coordonat întreaga activitate a secțiilor de ştiințe umaniste şi a răspuns de granturile Academiei Române. Ca reprezentant al instituției, a participat la întâlniri cu conducerile academiilor din Franța, Republica Moldova, Ungaria ş.a., la lucrările Uniunii Academice Internaționale, prezidând totodată unele sesiuni ştiințifice ale Academiei Române. Împreună cu acad. Alexandru Zub, a luat parte apoi la colocviul *Penser l'Europe*, organizat de Academia Română, în colaborare cu Fundația Națională pentru Ştiință şi Artă.

De asemenea, membrii Secției au prezentat comunicări la sesiunile de profil ale Academiei: *Un secol de la naşterea lui Mircea Eliade* (acad. Alexandru Zub), *100 de ani de la moartea lui Nicolae Grigorescu* (acad. Alexandru Zub) ori au reprezentat forul suprem de ştiință la sesiuni internaționale, precum cea de la Moscova, dedicată războiului din 1877, la care a contribuit prof. N. Edroiu, m.c.

La unele manifestări specifice, organizate de institutele de profil, au luat parte şi membri ai Secției. Astfel, cu ocazia sărbătoririi a *70 de ani de la înființarea Institutului de Istorie „N. Iorga"* au fost prezenți acad. Cornelia Bodea, acad. Ştefan Ştefănescu, acad. Florin Constantiniu şi prof. Şerban Papacostea, m.c., iar la

sesiunea internațională *Continuitate şi discontinuitate în relațiile Occident-Răsărit*, organizată de Institutul de Cercetări Socio-Umane din Târgu-Mureş, acad. Camil Mureşanu a susținut o amplă comunicare.

Unii membri ai Secției s-au implicat în acțiuni la nivel național: prof. Al. Vulpe, m.c., în coordonarea, ca director al Institutului de Arheologie „V. Pârvan", a unor săpături arheologice de maximă însemnătate, cum au fost, de pildă, cele efectuate în zona istorică a Bucureştilor; acad. Alexandru Zub, în *Raportul final al Comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste* şi în programele *Memorialului Sighet*; domnul prof. Ioan Aurel Pop, m.c., a condus, în calitate de director, Institutul Român de la Veneția, iar domnul prof. Paul Niedermaier, m.c., a colaborat la numeroase acțiuni privind „Sibiul – capitală culturală europeană".

Prin grija membrilor Secției, s-a publicat, în colecția „Cărți de căpătâi", o selecție masivă din opera lui Ioan Lupaş, precum şi volumul *Națiune şi europenitate*, închinat acad. Camil Mureşanu, la împlinirea vârstei de 80 de ani.

S-a reuşit, în acelaşi răstimp, finalizarea volumului IX din tratatul de *Istoria Românilor* (coordonator acad. Dinu C. Giurescu) şi s-a continuat munca redacțională la ediția a II-a a volumelor I–III.

În cursul anului încheiat, comisiile de sub egida Secției au funcționat cu regularitate: cea de heraldică, genealogie şi sigilografie (preşedinte: acad. Dan Berindei) şi cea de istoria oraşelor (preşedinte: prof. Paul Niedermaier, m.c.).

Totodată, conform protocoalelor încheiate cu partenerii străini, comisiile mixte de istorie şi-au continuat activitatea, în cursul anului desfăşurându-şi întâlnirile prevăzute comisiile mixte de istorie româno-maghiară (preşedinte: acad. Camil Mureşanu), româno-rusă (preşedinte acad. Florin Constantiniu), româno-slovacă (preşedinte: prof. Nicolae Edroiu, m.c.), româno-polonă (preşedinte: acad. Dan Berindei) şi româno-bulgară (preşedinte: acad. Dinu C. Giurescu), fiind reportat pentru anul următor simpozionul comisiei româno-cehe (preşedinte: acad. Alexandru Zub).

Membrii Secției au depus concomitent o intensă activitate în comisiile de granturi ale Academiei (acad. Ştefan Ştefănescu şi prof. Alexandru Vulpe, m.c.), în Consiliul editorial al Editurii Academiei Române (acad. Ştefan Ştefănescu) şi în Consiliul Bibliotecii Academiei Române (prof. Şerban Papacostea, m.c.).

Începând din 2007, unitățile subordonate Secției au sporit cu Centrul de Studii Transilvane, numărând acum 14 institute şi centre de profil. Din dările de seamă anuale rezultă că activitatea acestora a fost deosebit de intensă. Atenția s-a concentrat, cum era şi firesc, asupra îndeplinirii programelor şi proiectelor asumate. Trebuie spus în acelaşi timp că institutele de resort şi-au realizat integral angajamentele, cele mai multe finalizându-se în cursul anului, altele având scadența în anii următori. Problematica respectivă include instrumente de lucru, studii secvențiale, monografii, sinteze, acoperindu-se în ansamblu o tematică largă, din preistorie până la istoria cea mai nouă.

În acest an, conform rapoartelor prezentate, cercetătorii din institute şi centre de profil din subordinea Secției au publicat 166 de cărți (de autor, volume de documente, dicționare, editări de texte, volume colective etc.), dintre acestea 11 în străinătate, 975

de studii şi articole în reviste din ţară şi de peste hotare (113 din total). Se adaugă apoi 1140 de comunicări prezentate la reuniuni ştiinţifice interne sau din afară.

Dintre lucrările apărute în cursul anului 2007, menţionăm: *Călători străini despre Ţările Române în sec. XIX,* vol. IV *(1841–1846)* (coord. Daniela Buşă); Kinga Tüdos, *Testamente transilvănene din sec. XVII*, vol. III; Ştefan Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*; *Războiul Crimeii. 150 de ani de la încheiere* (coord. Adrian Silvan-Ionescu); Marian Stroia, *Românii în contextul politic european. De la Unirea Principatelor la căderea lui Cuza Vodă 1859–1866* – Institutul de Istorie „N. Iorga"; Alexandru Suceveanu, *Histria XIII. La basilique épiscopale*; Constantin C. Petolescu, *Contribuţii la istoria Daciei Romane*; Ruxandra Alaiba, *Complexul cultural Cucuteni-Tripolje. Meşteşugul olăritului*; Radu Harhoiu, *Sighişoara Dealul Viilor. Monografie arheologică*; Cristian Schuster, Alexandru Morintz, *Ambarcaţiuni şi navigaţie în preistorie* – Institutul de Arheologie „V. Pârvan"; Daniel Cain, *Un trimis al Majestăţii Sale: Nicolae Mişu*; Constantin Iordan, *Rigas şi colaborarea balcanică: valoarea unei moşteniri istorice*; *Romanian-Speaking Population* (coord. Paul H. Stahl, Stelu Şerban); Florin Ţurcanu, *Intellectuels, histoire et mémoire en Roumanie*; Cătălina Vătăşescu, *Studii româno-albaneze. Note semantice şi etimologice*; Laurenţiu Vlad, *Imagini ale identităţii naţionale. România la expoziţiile universale şi internaţionale de la Paris (1867–1937)* – Institutul de Studii Sud-Est Europene; Mioara Anton, *Ieşirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*; Vasile Buga, *Apusul unui imperiu: URSS în epoca Gorbaciov: 1985–1991*; Constantin Ion, *Polonia în epoca „Solidarităţii": 1980–1989*; Radu Ciuceanu, *Mişcarea naţională de rezistenţă din Oltenia* (vol. IV–V) – Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului; Bogdan Schipor, *Politica Marii Britanii la frontiera de Vest a Uniunii Sovietice 1938–1941*; Veniamin Ciobanu, *Evoluţii politice în Europa Centrală şi de Est (1774–1814)*; Andi Mihalache, *Mănuşi albe, mănuşi negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollernilor*; Silviu Văcaru, *Dumeştii Vasluiului*; *Lumea de ieri, lumea de mâine* (coord. Paul Nistor) – Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi; M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts, *L'Aurignacien et le Gravettien de Mitoc-Malu Galben*; *Miscellanea numismatica Antiquitatis. In honorem septuagenarii magistri Virgilii Mihailescu-Bîrliba oblate* (coord. Victor Spinei, L. Munteanu); Cornelia-Magda Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului şi epocii cuprului din România*; Felicia Monah, Dan Monah, *Cercetări arheobotanice în tell-ul calcolitic Poduri-Dealul Ghindaru*; *L'exploitation du sel à travers le temps* (coord. Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia, O. Weller, J. Chapman) – Institutul de Arheologie din Iaşi; Gheorghe Buzatu, *România sub Imperiul Haosului 1939–1945*; Gheorghe Buzatu, *Stalin, Hitler, Antonescu*; Gheorghe Buzatu, *Europa în balanţa forţelor. I. 1919–1939*; Daniel Hreniuc, *Continuitate şi schimbare: integrarea minorităţilor naţionale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918–1940)*, vol. II *(1928–1940)*; *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească*, vol. I–II (Ştefan Sorin Gorovei, Maria Magdalena Székely, coord.) – Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană din Iaşi; *Documente privind revoluţia de la 1848–1849 în Transilvania*, vol. VIII (Gelu

Neamțu, Marghioala Bodor, Mihaela Cosma, ed.); *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849–1918* (coord. Simion Retegan); *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative*, vol. V (coord. Nicolae Edroiu); Lucian Năstasă, *„Suveranii" universităţilor româneşti. Mecanisme de selecţie şi promovare a elitei intelectuale (1864–1948)*; Dumitru Suciu, *Evoluția ideii de Europă Unită*; Ionuț Isac, *Repere şi configurări în filosofia ştiinţei*; Virgil Ciomoş, *De la experiența sublimului la starea de excepție*; Marioara Petcu, *Retorica juridică* – Institutul de Istorie „G. Barițiu" din Cluj-Napoca; Marius Porumb, Ciprian Firea, *Cetatea Câlnic*; Cr. Găzdac, L. Călian, A. Alöldy-Găzdac, *The Roman Republican Coinage in the National History Museum of Transylvania* – Institutul de Arheologie şi Istoria Artei din Cluj-Napoca; *Istoria Transilvaniei,* vol. III *(de la 1711 până la 1918)* (coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András); *Anul 1918 în Transilvania şi Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice şi istoriografice* (coord. Valer Moga, Sorin Arhire); *Patrimoniul cultural al României. Transilvania* (coord. Ioan Aurel Pop, Marius Porumb); George Cristea, *Regi şi diplomați suedezi în spațiul românesc* – Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca; *România şi exigențele integrării europene* (coord. Cezar Avram); Mihai Nicolae, Ilie I. Vulpe, *Un craiovean pe meridianele globului. Impresii de călătorie la cumpăna de veacuri XIX–XX*; Şerban Pătraşcu, *Matei Basarab. Bibliografie istorică* – Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova; Paul Niedermaier, *Städte, Dörfer, Baudenkmäler. Studien zur Siedlungs- und Baugeschichte Siebenbürgens*; Zeno-Karl Pinter, *Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat (sec. IX–XIV)*; *Bibliografia istorică a oraşelor din România* (coord. Vasile Ciobanu, Anda-Lucia Spânu) – Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu; Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului*; Adrian Husar, *Gesta deorum per Romanos. O istorie a Romei imperiale*, vol. III; Grigore Ploeşteanu, *Receptarea operei şi personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa* (ed. Maria Ploeşteanu); *Intelectualii şi societatea modernă. Repere central-europene* (coord. Cornel Sigmirean) – Institutul de Cercetări Socio-Umane din Târgu-Mureş; Vasile I. Schipor, *Bucovina istorică. Studii şi documente*; Teodor Balan, *Die Geschichte des deutschen Theaters in der Bukovina 1825–1877* (coord. Dimitrie Vatamaniuc) – Institutul Național „Bucovina" din Rădăuți.

Cercetătorii din institute au efectuat un număr însemnat de deplasări în străinătate pentru documentare sau participări la diverse activități de profil, în cadrul schimburilor interacademice sau direct, în urma invitațiilor primite, dovadă în acest sens stând cele 498 de comunicări prezentate la reuniuni ştiințifice străine. Totodată, sub egida institutelor, s-au organizat numeroase manifestări profesionale, unele cu participare internațională, ceea ce atestă prestigiul de care se bucură.

În cursul anului 2007, s-a desfăşurat o activitate mai vie pe linia doctoranturii, 16 doctoranzi reuşind a-şi susține tezele şi a dobândi titlul de doctor în istorie.

O activitate intensă au depus institutele pentru a obține resurse extrabugetare, ajungându-se astfel la 12 granturi internaționale şi 57 interne, de la Academie şi de la MEC. Sumele prelevate au contribuit îndeosebi la organizarea de manifestări

ştiinţifice cu participare internaţională, la publicarea unor volume, ca şi la completarea recuzitei tehnice.

O atenţie constantă au acordat institutele procurării de cărţi şi reviste prin achiziţii, dar mai ales prin schimburi cu institute similare din ţară şi din străinătate. Înregistrarea computerizată a fondurilor de carte şi revuistice a constituit în continuare un imperativ.

Ca şi în anii anteriori, s-au semnalat, în rapoartele trimise, o serie de greutăţi referitoare îndeosebi la: imposibilitatea de a se lărgi schemele, prin angajarea de tineri cercetători, acuzând numărul mic sau chiar lipsa totală de specialişti în anumite domenii, cu deosebire în ştiinţele auxiliare ale istoriei; nefinanţarea de către Academia Română a săpăturilor arheologice; insuficienţa fondurilor de achiziţie şi de expediere a lucrărilor proprii, pentru studii în arhive şi biblioteci; slaba difuzare a publicaţiilor Editurii Academiei, care nu ajung nici la institute; insuficienţa sumelor oferite pentru reparaţii şi dotări.

În pofida unor greutăţi inerente, mai ales de natură financiară, se poate aprecia că activitatea depusă în cursul anului 2007 de Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, ca şi a institutelor sau centrelor din subordine, s-a înscris pe linia unei continuităţi profesionale, al cărei aport la dezvoltarea ştiinţei şi a culturii noastre nu trebuie subestimat.

Dr. DORINA N. RUSU,
secretar ştiinţific

VI. LISTA LUCRĂRILOR DISTINSE CU PREMII ALE ACADEMIEI PE 2005

PREMIUL „VASILE PÂRVAN"

Titlul lucrării: *Daci pe cursul mijlociu al Mureşului* (*sfârşitul sec. II a. Chr. – începutul sec. II p. Ch.*)
Autor: Gabriela Gheorghiu
Recomandare: Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
Referate: prof. dr. Alexandru Vulpe, membru corespondent
prof. dr. Ioan Glodariu

Titlul lucrării: *Populaţia spaţiului pruto-nistrean în secolele VIII–IX*
Autor: Sergiu Musteaţă
Recomandare: Institutul de Arheologie, Iaşi
Referate: prof. dr. Alexandru Vulpe, membru corespondent
prof. univ. dr. Ioan Caproşu

PREMIUL „DIMITRE ONCIUL"

Titlul lucrării: *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creştin*
Autor: Mugur Andronic
Recomandare: Centrul de Studii Bucovina Rădăuţi şi Institutul de Arheologie, Iaşi
Referate: acad. Ştefan Ştefănescu
dr. Ioan Stanciu
dr. Florin Hău

PREMIUL „NICOLAE IORGA"

Titlul lucrării: *Femeile din Moldova, Transilvania şi Ţara Românească în Evul Mediu*
Autor: Şarolta Solcan
Recomandare: Facultatea de Istorie, Bucureşti
Referate: acad. Cornelia Bodea
conf. univ. dr. Alin Ciupală

Titlul lucrării: *Princeps Omni Laude Maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*
Autor: Ştefan S. Gorovei*; Maria Magdalena Szekely
Recomandare: Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană, Iaşi şi Facultatea de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza", Iaşi
Referate: prof. dr. Şerban Papacostea, membru corespondent
prof. univ. dr. Alexandru Florin Platon

* Are Premiul Academiei Române.

PREMIUL „NICOLAE BĂLCESCU”

Titlul lucrării: *Mareşalul Alexandru Averescu, militarul, omul politic, legenda*
Autor: Petre Otu
Recomandare: Institutul pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară
Referate: prof. dr. Şerban Papacostea, membru corespondent
prof. dr. Ion Bulei

PREMIUL „GEORGE BARIŢIU”

Titlul lucrării: *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948–1950. Transformări instituţionale*
Autor: Nicoleta Ionescu-Gură
Recomandare: Institutul de Istorie „N. Iorga”
Referate: acad. Florin Constantiniu
dr. Eugen Denize

PREMIUL „MIHAIL KOGĂLNICEANU”

Titlul lucrării: *Evoluţia Dobrogei între 1918–1944. Contribuţii la cunoaşterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale şi ale vieţii politice şi militare*
Autor: Valentin Ciorbea
Recomandare: Facultatea de Istorie şi Ştiinţe Politice, Constanţa
Referate: acad. Florin Constantiniu
dr. Dumitru Şandru

Titlul lucrării: *Deceniul stalinist. Colectivizarea în faţa istoriei*
Autor: Cezar Avram
Recomandare: Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopşor”, Craiova
Referate: acad. Dinu C. Giurescu
prof. dr. Vladimir Osiac

PREMIUL „A.D. XENOPOL”

Titlul lucrării: *Istoria civilizaţiei britanice*, 3 vol.
Autor: Adrian Nicolescu
Recomandare: acad. Florin Constantiniu
Referate: acad. Florin Constantiniu
acad. Cornelia Bodea

PREMIUL „EUDOXIU HURMUZAKI”

Titlul lucrării: *Relaţiile româno-chineze 1880–1974. Documente*
Autor: Romulus Ioan Budura (coord.), Iolanda Ţighiliu, Camelia Moraru, Constantin Moraru, Costin Ionescu
Recomandare: acad. Florin Constantiniu
Referate: acad. Mircea Maliţa
dr. Ioan Chiper